891.7 T93iz v.4

SLAVENSKA KNJIŽNICA

TURGENJEV:

IZABRANE PRIPOVIESTI.

NORTHWESTERN

UNIVERSITY

LIBRARY

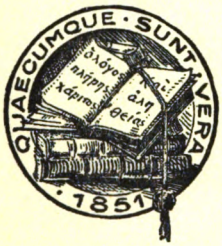

The Gift of

Borivoj R. S. Franko-Filipašić

IV · 3

SLAVENSKA KNJIŽNICA.

IZDAJE

MATICA HRVATSKA.

KNJIGA DEVETA.

TURGENJEV:

IZABRANE PRIPOVIESTI.

SVEZAK ČETVRTI.

ZAGREB.
TISAK KARLA ALBRECHTA (JOS. WITTASEK).
1901.

IVAN S. TURGENJEV.

IZABRANE PRIPOVIESTI.

SVEZAK ČETVRTI.

PRKONJICA. – ZAPISCI SUVIŠNA ČOVJEKA. – TRI SUSRETA. – MUMU.

PREVEO

JOSIP MIŠKATOVIĆ.

U PREDVEČERJE.

PREVEO

MIRKO DIVKOVIĆ.

ZAGREB.

NAKLADA »MATICE HRVATSKE«.

1901.

591.7
T93z
v.4

PRKONJICA.

I.

. . . . a kirasirska pukovnija ležaše god. 1829. u selu Kirilovu k . . . ske gubernije. Ovo selo sa svojimi kućicami i sjenjaci, zelenimi konopljišti i slabom rakitovinom izgledaše nalik ostrvu posred nepregledna mora uzoranih crnozemnih polja. Tu je u sredini sela malen ribnjak, zasut bez prestanka guščjom peruti, obkoljen kaljužnim, prerovanim briegom; sto koraka od ribnjaka, na drugoj strani ceste, visi se gospodski dom od drva, već odavna pust i pečalno nagnut na stranu; za domom širi se zapušten vrt; u njemu rastu stari, bezplodni jablani, visoke breze, na kojih su vrane splele svoja gniezda; na kraju glavne aleje, u malenoj kućarici (bivšoj gospodskoj kupaonici) živi mlohav dvornik i svako jutro, hropeći i pokašljujući, kaše po staroj navadi kroz vrt u gospodske sobe, makar i nema u njih što pregledati, izuzevši tucet bielih naslonjača, prevučenih izbliedjelim latkom, dvie trbušaste komode na krivih nožkah s mjednimi ručkami, četiri probušene slike i jednoga crnoga Arapina od alabastra s odbijenim nosom. Gospodar toga doma, mlad i nebriga čovjek, življaše to u Petrogradu, to za granicom — i sasvim je zaboravio svoju djedovinu. Baštinio ju je prije osam godina po svojemu veoma staru stricu, poznatu nekoć u svoj okolici izvrstnimi likeri od jagodâ. Prazne, tamno-zelene butiljke još se sada valjaju u spremnici, zajedno s raznom ropotarijom, škrto izpisanimi svežnji u šarenih omotih, starimi staklenimi svjetionici, plemićkim mundirom iz Katarinina vre-

852881

mena, zardjalim mačem s čeličnom ručkom i t. d. Na jednom krilcu nastanio se sam pukovnik, čovjek oženjen, visok, šutljiv, smrknut i sanljiv. Na drugom krilcu pukovnijski adjutant, čovjek čuvstven i parfimiran, prijatelj cvieća i leptirâ. Družina gg. častnikâ . . . . a puka nije se razlikovala od ostalih družina. Bilo je medju njimi liepih i ružnih, umnih i glupih. . . Medju njimi neki Avdej Ivanović Lučkov, štopski ritmajstor, bijaše na glasu prkonjica. Lučkov je bio rasta omalena, neugledna, lica sitna, žuteljiva, suha, vlasi židkih i crnih, crtâ u licu običnih i očiju škurih. Ostao je za rana sirotče, odrasao u nuždi i nevolji. Ciele tjedne vladao bi se tiho . . . a najednoć — kao da ga je bies spopao: napastuj svakoga, svakomu dosadjuj, pogledaj drzko u oči — nu, izazivaj kavgu. U ostalom Avdej Ivanović nije upravo bježao od svojih drugova, ali je prijateljevao jedino s parfimiranim adjutantom; u karte nije igrao, ni vina nije pio.

Mjeseca svibnja 1829. god. pridodje malo poslije početka vježbâ u puk mladi kornet Fedor Fedorović Kister, ruski plemić njemačkoga roda, veoma plavokos i veoma skroman, obrazovan i natepen čitanjem. Do dvadesete svoje godine življaše u otčinskom domu pod krilima svoje majkice, babice i dviju tetica; u vojnike podje jedino na želju svoje babe, koju pače i pod kasnu starost burkaše biela perjanica . . . Služaše bez velike ljubavi, no prilježno, točno i zdušno vršeći svoju dužnost. Nije se odievao kicoški, no čisto i pravilno. Odmah prvi dan prijavio se načelnikom, a onda stao uredjivati svoj stan. Bio je sa sobom povezao jeftine tapete, sagove, zaslone i t. d., zaliepio sve zidove, vrata, ponapravio razne pregrade, dao očistiti dvor, preustrojio staju, kuhinju, odredio dapače mjesto za kupku . . . Cieli se tjedan on mučio i kinio; zato je bila milina ući u njegovu sobu. Pred prozori stoji mu čist stol, pokriven raznimi stvarcami; u nuglu ormar za knjige s poprsjem Goetheovim i Schillerovim; na

zidovih vise zemljovidi, četiri Grevedonovske glave i lovačko oružje; kraj stola diže se skladno hrpa lulà s ravnimi pipami; u veži na podu leži sag; sva mu se vrata zapiru na ključanicu; prozore zastiru gardine. Sve je u njegovoj sobi odisalo redom i čistoćom. Eh, da vidiš u inih drugova! Kod drugoga jedva da preskačeš blatnim dvorištem; u veži za oblupljenimi zasloni od jedrenine hrče momak; na podu gnjila slama; na sječenu kamenu — čizme i dno škrabice, zalito voštilom; u samoj sobi grbav igraći stol, izšaran kredom; na stolu čaše, do pola natočene hladnim, mrko-smeđjim čajem; uz zid širok, prolomljen, mastan divan; na prozoru — pepeo od duhana. U nespretnu, naduvenu fotelju zavalio se domaćin, zagrnut šlafrokom travne boje, sa zavratci od pliša malinove boje, u azijatskoj izvezenoj kapi, a kraj domaćina hrče ružno debeo i nevriedan pas s mjednim, smrdljivim ovratnikom . . . A sva vrata uviek sirom . . .

Fedora Fedorovića zamilovaše novi druzi, zamilovaše ga porad dobrodušja, skromnosti, toplote srca i naravne sklonosti „svemu krasnomu“ — riečju, poradi svega onoga, što bi možda u drugoga častnika nedoličnim prozvali. Kistera nazvaše krasnom djevicom i postupahu s njim nježno i krotko. Jedan jedini Avdej Ivanović gledaše na njega koso. Onomad, poslije vježbe, pridje Lučkov k njemu, lako stiskujući usta i razširujući nozdrve.

— Dobar dan, g. Knaster.

Kister pogleda na njega u čudu.

— Klanjam vam se, g. Knaster, ponovi Lučkov.

— Ime je moje Kister, štovani gospodine.

— E da, g. Knaster.

Fedor Fedorović obrne mu ledja i ode doma. Lučkov smiešeći se gledaše za njim.

Sutradan, odmah poslije vježbe, pridje on opet Kisteru.

— Nu, kako živite, g. Kinderbalzam?

Kister planu i pogleda mu pravo u oči. Majušne, žučne oči Avdeja Ivanovića svietle se zlobnom radosti.

— Ja s vami govorim, g. Kinderbalzam!

— Gospodine, odgovori Fedor Fedorović, ja držim vašu šalu glupom i nepristojnom — čujete li? glupom i nepristojnom.

— Kad ćemo se tući? rekne mirno Lučkov.

— Kad vas je volja . . . makar sutra.

Sutradan se potuku. Lučkov rani lakom ranom Kistera i na veliko čudo svjedokâ pristupi k ranjeniku, primi ga za ruku i zamoli oproštenje. Kister prosjedi dva tjedna u sobi; za to vrieme pohadjaše bolestnika Avdej Ivanović, a kad je Fedor Fedorović ozdravio, s njim se sprijatelji. Da li mu se dopala odlučnost mladoga častnika, ili se u njega uzbudilo nešto nalik na kajanje, — težko je reći . . . no poslije dvoboja s Kisterom Avdej Ivanović skoro se nije ni razstajao s njim, s početka ga zvao Fedor, poslije i Fedjica.

U njegovoj prisutnosti postajao bi on drugim čovjekom, i divno čudo, to mu nije dolikovalo. Njemu ne dolikuje biti krotkim i mekim. Uza sve to nije on mogao u drugoga uzbuditi sućuti: takva mu već bijaše usuda! On je od onih ljudi, koji kao da su rodjeni gospodovati drugim, a tamo mu narav uztegnula darove nuždne, da opravda to gospodstvo. Ne dobiv obrazovanja, ne odlikujući se umom, ne bi se on smio razoblačivati; odtuda je možda njegova gorčina i polazila, što je spoznavao nedostatak svoga odgojenja, te želio sakriti se svega pod jednu nepromjenljivu krinku. Avdej Ivanović sprva je nastojao ljude prezirati; na to uvidi, da ih nije muka poplašiti, te ih i zbilja uze prezirati. Lučkov se veselio samim svojim dolazkom pretrgavati svaki razgovor, ako nije sasvim običan. „Ja ničega ne znam i ništa se nisam naučio, pa i sposobnostî nije u mene,“ tako je on umovao za se, „dakle ne znajte ni vi ničega, ni vi svojih sposobnosti preda mnom ne odkrivajte . . .“ Kister je možda tim napokon

obladao Lučkova, što naš prkonjica sve dosele nije poznavao pravo „idealna“ čovjeka, to jest, bez koristi i iskreno zanesena za „ideali“, pa zato skromna i nesebična.

Dogadjalo se, Avdej Ivanović dodje iz jutra Kisteru pušiti lulu duhana, te tiho zasjedne u fotelj. Tu se Lučkov ne stidjaše svoga neznanstva, on se pouzdavao, pa ne uzalud — u njemačku njegovu skromnost.

— Nu, što? počeo bi on, što si jučer priradjivao? Čitao, je li, a?

— Da, čitao.

— Pak što si čitao? pripoviedaj, braco, pripoviedaj der. — Avdej Ivanović nije mogao otresti se porugljiva tona.

— Čitao sam, prijatelju, „Idilu“ od Kleista. Ah, kako krasno! Dopusti, da ti nešta prevedem . . . I Kister žarko prevodjaše, a u to Lučkov, smrknuvši ćelo i stisnuv zube, pozorno slušaše . . . — Da, da, govoraše on naglo i neprijazno smijući se, — krasno . . . vrlo krasno . . . Ja kao da sam već to čitao — krasno.

— Kaži mi, brate, dodavao bi razvlačeć i kao nehotice: — što misliš o Ljudevitu četrnaestom?

A Kister udri razlagati o Ljudevitu XIV. Lučkov slušaše, mnogo nije razumio nikako, drugo je razumio krivo . . . a napokon usudi se dodati i opazku . . . Znoj ga je polievao. „Reknem li ludoriju?“ mišljaše u sebi. I zbilja je on često govorio ludoriju; no Kister nikada ne reče rezke rieči: dobri mladić se radovaše, evo hvala Bogu, čovjek se probudjuje na prosvjetu. Vaj! Avdej Ivanović ne pitaše Kistera od želje za prosvjetom, već onako! Bog zna zašto. Možda je želio i sam zbilja uvidjeti, kakva je u njega glava, tupa, što li, ili samo neiztesana? „Ta gledaj, ja sam doista glup,“ govoraše on sam sebi ne jednoć s gorkim posmiehom, i sav se najednoć izpravi, bezobrazno i drzko oko sebe pogleda i zlobno se nasmije, kad bi opazio, kako ovaj ili onaj drug

okom poniče pred njegovim pogledom. „To, to, prijačku učeni, izobraženi . . .“ šaptaše kroz zube: „ne ćeš li . . . to?“

Gospoda častnici nisu dugo razbijali glave nenadanim prijateljstvom Kisterovim s Lučkovom: bili su naučni čudnovitosti svoga prkonjice. „Svezao se vrag s mladićem!“ govorahu oni. A Kister posvuda plemenito slavljaše novoga prijatelja; dadoše mu pravo, bojeći se Lučkova; sam Lučkov nikada pred drugimi ne spominjaše imena Kisterova, tek prestade družiti se s parfimiranim adjutantom.

II.

Plemići južne Rusije rado priredjuju balove, pozivaju k sebi gospodu častnike i svoje kćeri udavaju. Jedno deset vrsta od Kirilova življaše upravo te ruke plemić g. Perekatov, gospodar četiriju stotina dušâ i prilično prostrana doma. Imao je kćer od osamnaest godina Maricu, i ženu Nenilu Makarjevnu. I gospodin Perekatov služio je nekoć konjanikom, no od želje za ladanjskim životom i s lienosti baci sve to i uze živjeti na tiho i mirno, kako običajno žive plemići srednje ruke. Nenila Makarjevna polažaše ne sasvim zakonitim načinom od znamenita velikaša u Moskvi.

Njezin pokrovitelj odgojivaše svoju Nenilicu, kako se kaže, vrlo brižno u vlastitoj kući, no u prvoj prigodi svrgnu jê dosta žurno s rukû, kao nesigurnu robu. Nenila Makarjevna nije bila liepa; znameniti velikaš dosudi joj svega skupa deset tisućâ miraza; ona se lati gospodina Perekatova. A gospodin Perekatov mišljaše, da je to sjajno oženiti se gospodičnom odgojenom, umnom . . . e pa Bože moj, svakako u srodstvu s velikim dostojanstvenikom.

Taj dostojanstvenik i poslije kazivaše pokroviteljstvo svojoj djeci, t. j. primao je od njih na dar osoljenih pre-

pelicâ i govorio Perekatovu: „ti, bratac,“ a kadkada pače samo „ti“. Nenila Makarjevna za malo sasvim obladala mužem, gospodarila i razporedjivala cielim imutkom — u ostalom vrlo umno i na svaki način puno bolje od samoga gospodina Perekatova. Nije ona odviše stezala svoga muža, samo ga držala u rukû, odredjivala mu odjeću, oblačila ga po englezki, kako se i pristoji plemiću; po njezinu nalogu pustio je g. Perekatov španjolsku bradicu, da prikrije oveliku bradavicu, naliku prezreloj malini, a Nenila bajaše gostom, da njezin muž igra flautu i po navadi takvih igrača nosi španjolsku bradu: spretnije se drži instrument. Gospodin Perekatov od rana jutra hodaše s visokim, čistim ovratnikom, počešljan, izmiven. Bijaše u ostalom svojom sudbom posve zadovoljan: objedovao vazda vrlo slastno, radio, što mu se htjelo, i spavao, koliko je mogao. Nenila Makarjevna zavede u sebe, kako veljahu susjedi, „tudji poredak“: u kući držaše čeljadi malo, al obučene uredno. Samo ju je mučila pohlepa za časti; svakako htjede postati načelnikovicom okružja; no plemići . . . oga okružja, koliko su se i nasićivali u nje do guta, sve ipak ne izabraše njezina muža načelnikom, već nekakva generala u penziji Burkolca, ili majora u penziji Burundjukova. Gospodin Perekatov činio im se sasvim priestolničkim kicošem.

Kći gospodina Perekatova, Mašenka, u licu nalikovaše svomu otcu. Nenila Makarjevna mnogo se trsila oko njezina odgojenja. Ona govoraše kako valja francuzki, igraše na fortepianu. Narasla je do srednjega rasta, dosta puna i biela; njezino ponešto naduto lice oživljavaše dobar, veseo smieh; plave, ne odviše guste vlasi, škure oči, prijatni glasac — sve se na njoj tiho svidjalo, i samo svidjalo. Al zato nestadak prenavljanja, predsudâ, neobična u stepne djevojke načitanost, sloboda izražaja, spokojna prostota rieči i pogledâ nehotice su svakoga poražali. Ona se razvila na svojoj volji; Nenila joj Makarjevna odvezala obadvie ruke.

Jednoć oko podne sabrala se ciela obitelj u gostinskoj sobi. Muž u zelenu, okruglu fraku, s visokim, kariranim ovratnikom, u grahorastih pantalonah, sa cipelami stajaše pred prozorom upeto loveći muhe. Kći sjedjaše za djerdjefom; ruka joj mala i puna u crnom mitkalu dražestno se i lagano dizala i spuštala nad kanavasom. Nenila Makarjevna naslonila se na divanu i mučeći oborila oči na pod.

— Vi ste poslali poziv na . . . ski puk, Sergeju Sergejiću? upita ona muža.

— Za večeras? Dakako, ma chère, poslao sam (zabranila mu nazivati ju mamica). Dakako!

— Nema nikakvih kavalira, produži Nenila Makarjevna. — Nemaju plemkinje s kim plesati.

Muž uzdahne, kao da ga to raztužuje, što kavalirâ nema.

— Mamenka, progovori najednoć Maša, je li pozvan msje Lučkov?

— Kakav Lučkov?

— I on je oficir. Vele, da je vrlo zanimljiv.

— Kako to?

— Tako; nije ni liep, ni mlad; ali ga se svi boje. On je duelist strašan. (Tu Maša lako pribere obrve.) Rad bih ga vidjela.

Sergej Sergejević zaustavi svoju kćer.

— Što da tu vidiš, dušo moja? Ti misliš, on će se dakako i držati na način lorda Byrona? (U to doba upravo počeše kod nas trtati o lordu Byronu.) — Ludorija! I ja, moj sinko, bio sam nekada na glasu razbojicom.

Maša pogleda na otca, nasmije se, pa onda skoči i poljubi ga u obraz. Žena se malko nasmjehne . . . a Sergej Sergejić ne slaga.

— Ne znam, hoće li doći i taj gospodin, progovori Nenila Makarjevna. Možebit će i on izvoljeti.

Kćerka uzdahne.

— Poslušaj, ne zaljubi se u njega, reći će Sergej Ser-

gejić. — Znam ja, sad ste vi sve takove . . . eh, to vaše, to uzhićenje . . .

— Ne, prostodušno odgovori Maša.

Nenila Makarjevna hladno pogleda na svoga muža. Sergej Sergejić ponešto zabušen popoigra se s lancem od ure, uzme sa stola englezku svoju kapu širokih oboda i odpravi se gospodarstvu. Njegov pas robko i smireno požuri se za njim. Kao umna životinja, on je osjećao, da i sam domaćin njegov nije odviše svoj čovjek u kući, pa se zato vladao skromno i oprezno.

Nenila Makarjevna pridje k svojoj kćeri, tiho joj podigne glavu i ljubezno zagleda u oči. — „Ti ćeš mi kazati, kad se zaljubiš?“ upita ona.

Maša s posmiehom poljubi materi ruku i nekoliko puta poklima glavom, da hoće.

— Pazi, primieti Nenila Makarjevna, pogladi ju po obrazu i ode van za mužem.

A Maša se nasloni ledjima u fotelju, obori glavu na grud, skriži prste i dugo gledaše na prozor žmureći očima . . . Lagana rumen zatitra na mladu joj licu; uzdahnuvši izpravi se, primi se kao švela, pusti iglu, nasloni lice na ručicu i lagašno grizkajući vrške nokata zamisli se . . . zatim pogleda na svoje rame, pogleda na svoju pruženu ruku, ustane, pridje k ogledalu, nasmije se, nadjene škrljak i sadje u vrt.

Taj sâm večer, ob osam sati, stadoše navaljivati gosti. Gospodja Perekatova preljubezno dočekuje i „zabavlja“ gospodje, Mašenka — djevice: Sergej Sergejić zanoveta s plemići o gospodarstvu i svaki čas pogleda na svoju ženu. Stanu se pomaljati mladci gizdelini, navlaš zakasnivši oficiri; na posljedku nadodje i sam g. pukovnik sa svojim adjutantom, Kisterom i Lučkovom. On ih privede domaćici. Lučkov šuteć pokloni se, Kister propenta obično svoje „vrlo drago“ . . . Gosp. Perekatov skoči pred pukovnika, stisne mu krepko ruku i

s čuvstvom pogleda u oči. Pukovnik se odmah namrgodi. Započeše se plesi. Kister prizove Mašenku. U to doba je još cvao ekosez.*

— Recite mi, molim vas, uze Maša, kad su oni, proskakavši dvadeset puta do kraja dvorane, stajali napokon medju prvimi parovi: — zašto vaš prijatelj ne pleše?

— Koji prijatelj?

Maša vrhom hladiljke pokaže na Lučkova.

— On ne pleše nikada, rekne Kister.

— Pa što je došao?

Kister se smete. — „Želio je imati čast . . .“

Mašenka mu udje u rieč: — Vi, čini se, nedavno stupiste u naš puk?

— U vaš puk? opazi Kister s posmiehom, — ne, nije davno.

— Nije vam ovdje dosadno?

— Nemojte . . . Tu sam našao tako prijatno družtvo . . . a priroda! . . . Kister uze opisivati prirodu. Maša ga slušaše ne dižući glave. Avdej Ivanović stoji u kutu i bezbrižno gleda na plesače.

— Koliko je godinâ g. Lučkovu? upita ona iznenada.

— Godinâ . . . godinâ trideset pet, ja tako mislim, rekne Kister.

— On je, kažu, opasan čovjek . . . hud, žurno pridoda Maša.

— On je malko nagao . . . no u ostalom vrlo dobar čovjek.

— Vele, svi ga se boje?

Kister se nasmije.

— A vi?

— Mi smo prijatelji.

* Škotski ples.

— Zbilja?

— Na vas, na vas, na vas, stadoše im klicati sa svih strana. Oni se lecnu i skači opet poprieko kroz svu dvoranu.

— Nu, čestitam, reče Lučkovu Kister poslije plesa; — domaća kći sve jednako samo o tebi me izpitivala.

— Zar? priezirno odgovori Lučkov.

— Sretni čovječe! A i jest veoma liepa, daj posmotri.

— Pa koja je to?

Kister pokaže Mašu.

— A! nije ružna!

I Lučkov zievne.

— Čovječe od leda! uzklikne Kister i potrči pozvati drugu djevojku.

Avdeju Ivanoviću vrlo se dopala Kisterova viest, makar je i zievnuo, i glasno dapače zievnuo. Uzbuditi znaličnost — silno lagodjaše njegovu samoljublju; on je ljubav prezirao — samo riečmi . . . a u sebi je osjećao, da nije lako, da treba napora, dok ga zamiluju. . . Trudno je i naporno učiniti, da te ljube; a vrlo je lako i prosto pretvarati se hladnim, šutljivim oholicom. Avdej Ivanović ne bio ni liep ni mlad; ali za njega govoraše strašno ime, i tim se kočio. On se priviknuo gorkim i bezrječnim nasladam mrke samoće; nije to prvi put, da ženske za njim izpituju; ine dapače kušaše zbližiti se s njim; ali ih on odturkivaše s okrutnom tvrdokornosti; on je znao, da mu ne priliči nježnost (u časovih sastanka, očitovanja bio bi on sprva nevješt i stepen, a zatim od jada grub, prost, uvredljiv); on se sjetio, kako su dvie tri ženske, što ih je poznavao, ohladnjele prama njemu poslije prvih časova bližega poznanstva i što ranije od njega bježale . . . onda tek odluči biti radje zagonetkom, i prezirati to, što mu je sudba uzkratila . . . Drugoga preziranja ljudi u obće, rek bi, i ne znaju. Svako odkriveno, nehotično, to jest pravo izjavljenje strasti ružilo je Lučkova; on je morao sebe bez pre-

stanka zatezati i onda pače, kad je zao bivao. Jedini Kister mogaše podnositi, kad bi se Lučkov razpuknuo u hohot; oči dobroga Niemca svrkahu plemenitom radosti sučuvstva, kad je Avdeju čitao omiljele pjesme Schillerove, a prkonjica sjedjaše pred njim pótmuljene glave kao vuk . . .

Kister je plesao, da svisne. Lučkov se ne maknu iz svoga kuta, nabiraše obrve, kadkada kradom pogledaše na Mašu — i sukobiv se s njezinim pogledom odmah bi ravnodušnost hinio. Maša do tri puta proplesa s Kisterom. Uzhitljivi mladić probudio u njoj pouzdanost. Ona je dosta veselo s njim brbljala, ali srce joj ostade stisnuto. Zanimao ju je Lučkov.

Zagrmi mazurka. Oficiri se spustiše podskakivati, petami toptati, i izpremješivati plećima epolete, dapače civilisti toptali petami. Lučkov ni da bi se ganuo s mjesta i polagano gledaše za parovi, koji su projurivali. Tko to trgne ga za rukav . . . on se ogleda; susjed njegov pokazuje na Mašu. Ona stajaše pred njim, ne dižući očiju i pružajući mu ruku. Lučkov ju najprije pogleda začudjen, zatim ravnodušno snimi palaš, hiti škrljak na pod, nespretno se protura izmedju stolaca, uzme Mašu za ruku — i podje uokolo bez poskokâ, bez topota, kao da mu se ne će činiti, što činiti mora . . . A u Maše srce malo da ne izskoči.

— Zašto vi ne plešete? upita ga napokon.

— Ne ljubim, odgovori Lučkov. — Gdje vam je mjesto?

— Vidite, tamo.

Lučkov dovede Mašu do njezina stolca, mirno se pokloni, mirno se povrati u svoj kut . . . no veselo u njega se pokrenula žuč.

Kister opet pozove Mašu.

— Čudan li je vaš prijatelj!

— On vas vrlo zanima . . . rekne Fedor Fedorović, lukavo zažmuriv svoje golubinje, dobre oči.

— Dä . . . on mora da je vrlo nesretan.

— On nesretan? Odakle to mislite? I Fedor Fedorović udari u smieh.

— Vi ne znate . . . Vi ne znate . . . Maša važno glavom poklima.

— Da, kako da ja ne znam? . . .

Maša opet poklima glavom i pogleda na Lučkova. Avdej Ivanović opazi taj pogled i slegne neopazno ramenom i ode u drugu sobu.

III.

Mine nekoliko mjeseci od toga večera. Lučkov ni da bi jedan put bio u Perekatovâ. No zato ih Kister posjećivaše dosta često. Nenila Makarjevna priljubila njega, no nije ona privlačila Fedora Fedorovića. Maša se njemu svikla. Kao čovjek neizkusan i neizkipio, nalažaše on veliko zadovoljstvo u izmjeni čuvstava i mislî i dobroćudno vjerovaše u mogućnost uzvišena i spokojna drugovanja medju mladićem i mladom djevojkom.

Jednoć trojka pretilih vilovitih konja dovezla njega u dom g. Perekatova. Dan bio ljetni, sparan i znojan. Nigdje ni oblačka. Sinjost neba gdjegdje se zgustila toliko, da ju je oko držalo za grozan oblak. Dom, ustrojen g. Perekatovom za ljetno stanovanje s običnom stepnom opreznošću, obrnuo se prozori upravo k suncu. Nenila Makarjevna s jutra kazala zatvoriti sve prozorne kapke. Kister unidje u gostinsku, hladnu i polumračnu. Svjetlo se zalievalo dugimi crtami po podu, kratkimi i gustimi zrakami po stienah. Obitelj Perekatovâ laskavo dočekala Fedora Fedorovića. Poslije objeda, Nenila Makarjevna odpravi se odahnuti u svoju spavaonicu; g. Perekatov složi se u gostinskoj na divanu; Maša sjede kraj prozora za djerdjef; Kister naprama njoj. Maša, ne razkri-

vajući djerdjefa, lako prisloni na nj svoju grud i podupre glavu rukama. Kister načne joj nešto pripoviedati; ona ga slušala brez zanimanja, kao da je čekala što to, gdjekad bi pogledala na otca — i namah opružila ruku.

— Poslušajte, Fedore Fedoroviću ... govorite samo potiše ... tatica je usnuo.

I zbilja, g. Perekatov, po običaju, zadriemao sjedeć na divanu, poniknuv glavom i razkriv malo usta.

— Što vam je ugodno? znalično upita Kister.

— Vi se budete smijati s mene.

— Ne, molim! ...

Maša spusti glavu, tako da joj samo malo lica ostalo nezakrito rukama, i na pol glasa, ne brez zabune, upita Kistera: zašto li on nikada ne privede sa sobom g. Lučkova?

Maša nije tek prvi put pitala za njega poslije bala ... Kister mučaše.

Maša bojazljivo pogleda iza prepletenih prsta.

— Mogu li vam iskreno kazati svoje mnienje? zapita ju Kister.

— Zašto ne bi? Razumije se.

— Meni se čini, Lučkov je silno dirnuo vas!

— Ne! klikne Maša i nagne se, kao da bi željela pobliže razmotriti muštru; tanka, zlatna zraka svjetla polegla joj na vlasi: — ne ... no ...

— Što, no? prozbori Kister s posmiehom.

— Evo vidite li, rekne Maša i brzo podigne glavu, tako da joj svjetlo sinulo upravo na oči: — evo vidite li .... on ....

— On vas zanima ...

— No ... da ... rekne Maša prekidajući rieči, porumeni, odvine malo glavu na stran, i u takovu položaju uzme govoriti: u njega je nešto takovo ... Što ne, vi se smijete meni, — primetne ona brzo, naglo pogledavši na Fedora Fedorovića.

Fedor Fedorović smiešio se sasvim krotkim osmiehom.

— Ja vam sve govorim, što mi samo na um pane, produži Maša: — ja znam, da ste vi moj ... (htjela kazati „drug“) dobar prijatelj.

Kister se nakloni. Maša popošuti i pitomo pruži mu ruku. Fedor Fedorović s poštovanjem joj stisne krajke prstićâ.

— On, kako mi se čini, velik je čudak, primieti Maša, i opet se laktima upre o djerdjef.

— Čudak?

— Napokon, on mene zanima kao čudak! lukavo dometne Maša.

— Lučkov je — plemenit, osobit čovjek, važno rekne Kister. — Njega ne znaju u nas u puku, ne ciene ga, gledaju u njemu tek spoljašnju stranu. Napokon, on je čovjek tvrd, osobit, nestrpljiv, no srce je u njega dobro.

Maša pozorno slušaše Fedora Fedorovića.

— Ja ću ga privesti k vama. Kazat ću mu, da mu se od vas bojati ne treba, da je smiešno njemu divljačiti se ... Reći ću mu ... O! znam ja već, što ću mu reći .... To jest, vi ipak ne mislite, da bih ja ... Kister se smiešio, i Maša se smiešila ... — Da, i napokon, je l' on vam samo tako .... ljubi se ....

— Nu da napokon, kao što mi se i mnogi drugi ljube.

Kister lukavo na nju pogleda.

— Dobro, dobro, progovori on sa zadovoljnim vidom; — ja ću vam ga dovesti.

— Ta ne ...

— Dobro, kažem vam, sve će dobro biti ... Ja ću već sve urediti.

— Ali ste vi ... smiešeći se rekne Maša i poprieti mu.

Gospodin Perekatov zievne i otvori oči.

— A ja kao da sam zasnuo, promrmlja u čudu. To

pitanje i to začudjenje ponavljalo se svaki dan. Maša i Kister svedu govor na Schillera.

Pa ipak Fedoru Fedoroviću ne bijaše najljepše; u njega kao da se ganula zavist . . . i on se plemenito sam na sebe ljutio. Nenila Makarjevna sadje u gostinsku sobu. Donesoše čaj. Gosp. Perekatov natjera svoga psa preskočiti nekoliko putâ palicu, i pripovjedi zatim, da ga je sam svemu naučio, a pseto je medjutim učtivo repom mahalo, oblizavalo se i žmirkalo. Kad napokon žega prestade i večernji vjetrić zamahivati uze, ciela se obitelj uputi šetati u brezovu šumicu. Fedor Fedorović bez prestanka je pogledavao na Mašu, kao da bi htio reći, da će zbilja izpuniti njezinu volju; a Maši je bilo i na sebe samu dosadno, i veselo i tužno. Kister ni pet ni šest poče se najednoć razgovarati dosta visoko prhajući o ljubavi u obće, o prijateljstvu . . . no spazivši uhodljivi i jasni pogled Nenile Makarjevne, kako je počeo, tako je i brzo dočeo svoj razgovor.

Jarko i ponosno zarumenio se obzor. Pred brezovom šumicom prostire se ravna i široka livada. Maši se prohtjelo igrati lovice. Pojaviše se sobarice, lakeji; g. Perekatov stajao je sa svojom suprugom, Kister s Mašom. Sobarice bježe s jednakom, lakom cikom; sobar g. Perekatova osmjelio se razstaviti Nenilu Makarjevnu od njezina muža; sobarica s poštovanjem pristane uz barina; Fedor Fedorović ne htjede odstupiti od Maše. Svaki put, stavši na svoje mjesto, reče joj on po dvie tri rieči; Maša, od trke sva porumenjela, slušaše ga smijući se, rukom si kosu gladeći. Poslije večere Kister se oprostio.

Noć je tiha, ukrašena zviezdami. Kister skinuo kapu. U njemu se talasalo; njega je u grlu lako sapinjalo. „Da, rekne napokon jedva čujno, ona njega ljubi; ja ću ih privesti jedno k drugomu; pokazat ću se dostojnim njezina pouzdanja.“ Premda još ništa nije dokazivalo očite sklonosti

Mašine prama Lučkovu, premda je ovaj, kako ona sama veljaše, uzbudjivao u njoj puku znaličnost, al je Kister već smogao razvesti cieli roman i opredieliti svoju dužnost. On je odlučio svoje čuvstvo kao žrtvu prinieti — s tim više, što „ja za sada, brajne, ama ništa drugo ne osjećam, osim iskrena prijateljstva,“ govoraše on. Kister je i zbilja bio vrstan sebe žrtvovati prijateljstvu, priznatoj dužnosti. On je mnogo čitao, te zato mišljaše, da je izkusan, pače oštrouman; niti je s daleka posumnjao o istinitosti svojih misli; nije ni slutio, kako je raznolik život, te da se nikada ne ponavlja. Domala zavlada Fedorom Fedorovićem uzhićenje. S milinjem uze razmišljati o svojemu zvanju. Biti posrednikom medju zaljubljenom, plašljivom djevojkom i čovjekom, možebit samo zato ogorčenim, što mu ni jedan put u životu ne bijaše dosudila sreća ljubiti i ljubljenim biti; njih dvoje približiti, razložiti im njihova osjećanja, a onda zamaknuti, da nitko ni ne opazi veličinu njegove žrtve — da l' krasna djela! Uzprkos hladnoj noći, lice dobroga maštatelja samo goraše . . .

Sutradan rano odpravi se k Lučkovu.

Avdej Ivanović po navadi leži na divanu i puši lulu. Kister ga pozdravi.

— Ja sam jučer bio u Perekatovâ, rekne ponešto svečano.

— A! odgovori hladno Lučkov i zievne.

— Da, to su ti slavni ljudi.

— Zbilja?

— Govorasmo o tebi.

— Velika čast; s kim to?

— Sa starci . . . i kćerju.

— A! s onom . . . debeljkovićkom.

— Ona je krasna djevojka, Lučkove.

— Nu da, one su sve krasne.

— Ne, Lučkove, ti nje ne poznaješ. Ja još ne nadjoh tako umne, dobre i čuvstvene djevojke.

Lučkov propjeva kroz nos: — Nisi li čitao u hamburžkih novinah, kako je prošle godine — Münnich pobiedio . . .

— Ma kažem ti, čovječe . . .

— Ti si, Fedja, u nju zaljubljen, porugljivo rekne Lučkov.

— Upravo ni malo. Ni pomislio nisam.

— Fedja, ti si u nju zaljubljen!

— Budalaština! Zar nije moguće . . .

— Ti si zaljubljen u nju, dragoviću moj, zapećni žoharu, protežući zapjeva mu Lučkov.

— Avdeju, zar se ne sramiš! ljutito progovori Kister.

Sa svakim drugim Lučkov bi drugu pjesmu zapjevao; Kistera ne htjede dražiti. — Nu, nu, šprehen zi deič, Ivane Andrejiću, promrmlja na po glasa; — ne srdi se.

— Slušaj, Avdeju, uze vatreno Kister i sjedne kraj njega. — Ti znaš, ja tebe ljubim. (U Lučkova izkrivi se lice.) Al jedno mi se u tebe, priznajem, ne dopada . . . to imenito, što ni s kim poznanstva ne ćeš, sjediš jednako doma, svako zbližavanje dobrih ljudi zamećeš. Pa ipak imade dobrih ljudi! No, recimo, bio si prevaren u životu, razjadjen, što li; ne padaj oko vrata svakomu, ali čemu sve odbacivati? Ti ćeš tako i mene kad bilo prognati.

Lučkov puši i dalje hladna srca.

— S toga te i nitko ne poznaje . . . osim mene; drugi, Bog si ga znao, što o tebi pomisli . . . Avdeju; pridoda Kister malko pomučavši: — ti ne vjeruješ u krepost, Avdeju?

— Kako ne bih vjerovao . . . vjerujem . . . osieče se Lučkov.

Kister mu s čuvstvom stisne ruku.

— Ja sam rad, produži on tronutim glasom, da te sa životom izmirim. Ti ćeš mi se oveseliti, procvasti . . . u istinu procvasti. Kako ću se radovati onda! Samo mi dopusti razpolaganje kadkada s tobom, s tvojim vremenom. Imaš posla danas — što? ponedjeljak . . . sutra utorak . . . u sriedu, da u

sriedu poći ćemo Perekatovom. Oni će se radovati tebi . . . i mi tamo veselo sprovedemo . . . A sada daj mi lulu.

Avdej Ivanović ne mičući se ležaše na divanu i gledaše na plafon. Kister zapali lulu, pridje prozoru i zabubnja prsti po staklu.

— Pak su govorili o meni? upita najednoć Avdej.

— Govorili, odvrati mu važno Kister.

— Pak što su govorili?

— Nu, ta govorili su. Žele u velike s tobom se upoznati.

— Tko poimence?

— Gle, kako je znaličan?

Avdej vikne slugu, da mu konja pripravi.

— Kamo ti?

— U jahalište.

— Nu s Bogom. Idemo, što li, Perekatovom?

— Idemo, ljenivo odgovori Lučkov i krene se.

— Ti si dečko! uzklikne Kister, izadje na ulicu, zamisli se i duboko uzdahne.

IV.

Maša je prilazila k vratam gostinske sobe, kad najaviše dolazak gg. Kistera i Lučkova. Ona odmah ode u svoju sobu i stane pred ogledalom . . . Srce joj se silno uzkolebalo. Dodje cura zvati ju u gostinsku sobu. Maša izpije kupicu vode, sustane dva puta na stubah, napokon sadje dolje. G. Perekatova nije doma. Nenila Makarjevna zasjedne na divanu; Lučkov u fotelju, u uniformi, a s kapom na koljenu; Kister je do njega. Oba se podigoše, kad je unišla Maša, Kister s navadnim, prijaznim posmiehom, Lučkov svečanim, nategnutim vidom. Ona se smeteno najprije njim poklonila, a onda prišla k materi. Prvih deset minuta prodje sretno. Maša je odahnula i uzela po malko motriti Lučkova. On je na

izpitavanja domaćici odgovarao kratko, no nemirno; bijaše plašljiv, kao svi sebični ljudi. Nenila Makarjevna ponudi gostom šetnju u vrtu, no sama izadje samo na balkon. Ona ne mišljaše, da je potrebno ni oka ne puštati s kćeri i šepesati za njom svuda s debelim ridikilom u rukû, kako navadno čine tolike matere na stepah. Šetnja se razvlačila prilično dugo. Maša se više s Kisterom razgovarala; ali se ne usudi pogledati ni jednoga ni drugoga. Avdej Ivanović nije ni započinjao govora; na glasu Kisterovu bijaše opaziti burkanje. On se neprestano na svašto smijao, brbljao . . . Pridjoše k potočiću. Hvat od briega rastijaše vodna lilija i kao da se odmara na gladkoj površini vode zasijane širokim, okruglim lišćem.

— Da l' krasna cvietka! opazi Maša.

Još ona ne dorekla, a već Lučkov skinuo palaš, shvatio se jednom rukom za tanke grančice rakitovine, nadvinuo se cielim tielom nad vodu i odtrgnuo cvietak. „Ovdje je duboko, za Boga!“ cikne preplašena Maša. Lučkov vrškom palaša dotiskao cvietak do briega upravo pod noge Mašine. Ona se sagne, digne cviet i s nježnim, radostnim začudjenjem pogleda na Lučkova. „Bravo!“ klikne Kister. „A ja ne umijem plivati . . .“ odrješito rekne Lučkov. Ovo se ne dopade Maši. „Čemu on to govori?“ pomisli ona.

Lučkov i Kister ostadoše u Perekatovâ do večera. Nešto novo, dosele nepoznato porodilo se u duši Mašinoj; zamišljivo udivljenje nije samo jednoć leglo na njezino lice. Ona kao da se nekako polaganije gibala, ne rumeneći se od pogleda materinih — naprotiv, sama ih tražila, kao da želi nešto pitati. Cielu večer Lučkov se nekako nevješto uz nju zanimao; no i to nevještvo mililo se njezinu nevinu samoljublju. A kad su oba otišli, obećavši do koji dan opet doći, ona se tiho popne gore u svoju sobu i dugo kao u nekakvu čudu gledaše naokolo. Nenila Makarjevna došla k njoj, ogrlila ju i poljubila ju kao navadno. Maša već otvorila usta, kao da

će nešto reći materi — i ne mogaše izustiti rieči. Htjede se očitovati, a ne znade o čemu. U njoj se tiho vozaše duša. Na stolčiću uz postelju, u čistoj čaši, ležaše na vodi ukinuti od Lučkova cvjetić. Već u postelji, Maša se obzirno pripodigla, na lakat naslonila, i djevičanska joj usta dirnuše tiho biele, svježe listiće cvietka . . .

— Nu, što? upita sutradan Kister svoga druga, ne mile li ti se Perekatovi? Jesam li ja istinu govorio? a? reci!

A Lučkov ne reče ništa.

— Ne, ne, govori, kaži!

— Da pravo reknem, ne znam.

— Nu dosta!

— Ta . . . kako joj vele . . . Mašenka nije ružna.

— Nu evo vidiš . . . rekne Kister — i umukne.

Za pet dana pozove sam Lučkov Kistera, da idu Perekatovom. Bez njega ne bi on nipošto išao; bez Fedje morao bi on voditi razgovor, a toga nije znao, te se uklanjao, koliko mogaše.

Za drugoga pohoda obojice drugova bijaše Maša mnogo slobodnija. Sada se u srcu radovala, što nije uzmutila mater netraženim priznanjem. Avdej prije objeda uzjahao mlada nejahana još konja, i koliko je skakao, on ga je podpuno ukrotio. Večerom se malko razkokodakao, pustio se u šalu, smieh — i premda se doskora lecnuo, ipak mu je pošlo za rukom Mašu za čas neprijatno dirnuti. Ona još ni sama nije znala, kakovo upravo čuvstvo Lučkov u nje uzbudjuje, no sve, štogod joj se u njega nije ljubilo, odbijaše ona na nesreću, na njegovu osamljenost . . .

V.

Prijatelji uzeše češće pohadjati Perekatove. Položaj Kisterov postajaše to gori i teži. On se nije kajao — Bože

sačuvaj, ali je bar želio skratiti vrieme svoga izkušanja. Sklonost prama Maši rasla je u njega svaki dan sve veća; ona sama bila dobra njemu; no biti samo posrednikom, samo ljubimcem, pače prijateljem — ne, to je posao tako težak, tako nezahvalan! Hladno uzhićeni ljudi mnogo pričaju o svetosti mukâ, o blaženstvu stradanjâ ... ali toplo, prosto srce Kisterovo ne mogaše u tom naći blaženstva. Napokon, kad je jedared Lučkov već sasvim obučen došao po njega i koljaska već do krilca prispjela, — Fedor Fedorović začudjenu prijatelju naprečac izjavi, da ostaje doma. Lučkov moli, mrči se i ljuti ... Kister se izgovori glavoboljom. Lučkov ode sam.

Prkonjica se u mnogom promienio u posljednje vrieme. Drugova nije zadirkivao, nije zabadao u nove oficire — i premda nije procvao dušom, kako mu je prorokovao Kister, ipak se u istinu malko upokojio. Njega nisi mogao ni prije nazvati razočaranim čovjekom — on nije gotovo ništa vidio, niti izkušao — i zato nije čudo, što mu je Maša zanosila misli. Medjutim se srce u njega nije smekšalo, samo se žuč malko slegla. Čudnovata su bila u Maše čuvstva prama njemu. Ona mu gotovo nigda ne gledaše ravno u lice; ne znadijaše s njim govoriti ... Jesu li gdjegod pristali na samu, Mašu bi uhvatila neka nespretna bojazan. Ona ga držaše za čovjeka neobična i trepetaše pred njim, u talasanju, u mišljenju, da ga ne dokučuje, da ne zavredjuje njegove povjerljivosti; bezutješno, tužno, no uviek mišljaše o njemu. Naprotiv, kad se sastala s Kisterom, tada joj odlanu, postade vesela, makar je i nije razigralo i burkalo; s njim mogaše brbljati po ure, uprieti se na njegovu ruku, kao na bratovu ruku, gledati mu prijazno u oči, smijati se njegovu smiehu, a — ipak ga se riedko spominjaše. U Lučkova bijaše neka zagonetka za mladu djevicu; ona je osjećala, da je duša njegova tamna „kao šuma“, ter se silovaše proniknuti otajstveni ovaj mrak ...

Tako djeca dugo i dugo nadgledaju u dubok bunar, dok napokon ne opaze na samom dnu nepomičnu crnu vodu.

Unišav Lučkov sam i jedin u gostinsku sobu, Maša se najprije poplaši ... no onda obraduje. Njoj se je već više puta pričinilo, da medju Lučkovom i njom postoji neki nesporazumak, a on sve do sada ne nadje zgode da se očituje. Lučkov kaza, zašto nije Kister došao; starci požališe, a Maša ne vjerujući gledaše na Avdeja, sva se kidajući od očekivanja. Poslije objeda ostanu na samu; Maša, ne znajući što reći, sjedne za fortepiano; prsti joj se brzo i trepetno zalete po tipkah; ona neprestano prestajala i čekala na prvu rieč ... Lučkov nije razumievao, nije milovao glazbe. Maša započne razgovor o Rossiniju (Rossini je tada upravo ulazio u modu), o Mozartu ... Avdej Ivanović odgovara: „da, ne, dakako, krasno“ — — i to je sve. Maša zaigra sjajne varijacije na Rossinijevu temu. Lučkov slušaše, slušaše... no kad se Maša napokon obrnula pogledom k njemu, na njegovu licu tolika se smrknula dosada, da je ona odmah skočila i zalupila fortepiano. Ona pridje k prozoru i zagleda se dugo, dugo u vrt; Lučkov ni s mjesta, ni jedne rieči. Nestrpljivost poče tjerati Mašinu plašljivost. „Što?“ mišljaše ona, „ne ćeš ili ne možeš?“ Plašiti se dodje red na Lučkova. On je opet osjetio obično, ubojno nepouzdanje u sebe: uzeo se već srditi! ... „Sam me je vrag nadesio plesti se s djevojčicom,“ mrmljaše on u sebi... A medjutim, kako lasno bijaše u onom trenutku tronuti srce Mašino! Što bi mu drago bio rekao takav neobični, makar i čudnovati čovjek, kakva ga mišljaše Maša — ona bi sve razumjela, sve izpričala, svemu povjerovala ... Al ovo dosadno, glupo mučanje! Suze srditosti nakapljivahu na njezine oči. „Ako se on ne misli očitovati, ako ja ne vriedim njegova povjerenja, čemu onda dolazi k nam? Ili, može biti, ja ne umijem navesti ga na očitovanje?“ ... I ona se brzo obrati k njemu i tako upitljivo, tako prilježno pogleda na njega, da on nikako

nije mogao ne razumjeti ovoga pogleda, nije mogao nadalje mučati...

— Marijo Sergejevna, rekne on zapinjući, — ja... u mene... ja vam moram nešto kazati...

— Govorite, brzo priskoči Maša.

Lučkov neodlučno pogleda naokolo.

— Ja sada ne mogu...

— Zašto ne možete?

— Želio bih s vami progovoriti... na samu...

— Mi smo i sada na samu.

— Da, ali... ovdje u kući...

Maša se smete... „Ako mu odbijem,“ pomisli ona: „sve je propalo...“ Znaličnost je pogubila Evu...

— Ja pristajem, rekne ona napokon.

— Kada? Gdje?

Maša se zadihala brzo, nepravilno...

— Sutra... na večer. Vi znate gaj nad Dugom Livadom?

— Za mlinom?

Maša klimne glavom.

— Koji sat?

— Čekajte...

Dalje ne mogaše govoriti; glas joj se prebio... blieda kao krpa rine iz sobe.

Za četvrt sata gosp. Perekatov, s osobitom ljubežljivosti, sprovede Lučkova do prednje sobe, umiljato mu stisne ruku i zamoli „ne zaboravljati“, zatim odpustivši gosta važno primieti sluzi, da mu ne bi škodilo ostrići se — i ne čekajuć odgovora povrne se zabrinuta lica u svoju sobu, zabrinuta lica povali se na divan, i kako se povalio, tako i zaspi.

— Ti si danas nešto bljedjana, govoraše Nenila Makarjevna svojoj kćeri u večer toga dana. — Jesi li bolestna?

— Ja sam, majkice, zdrava.

Nenila Makarjevna popravi joj za vratom kosu.

— Ti si vrlo pobliedjela; da; pogledaj na me, produži ona s onom materinjom brižljivosti, u kojoj možeš ipak upoznati materinsku vlast: — nu vidiš, nisu ti ni oči vesele. Ti nisi zdrava, Mašo.

— Glava me malko boli, rekne Maša, da može što brže otići.

— Nu vidiš, ja sam to znala. Nenila Makarjevna položi dlan Maši na čelo, — pa nemaš vrućice.

Maša se sagne i digne s poda nekakav konac.

Ruke Nenile Makarjevne nježno ogrle tanki stas Mašin.

— Ti kao da mi želiš nešto kazati, laskavo progovori ona, ne povlačeći rukû.

Maša u duši zadrhta.

— Ja? Ne, mamenka.

Trenutno zadrhtanje Mašino nije umaklo pronicavoj pažnji roditeljskoj.

— Zbilja, želiš . . . de se razmisli.

No Maša se već dozvala, te mjesto odgovora udri smijati se i poljubi mater u ruku.

— I zbilja mi nemaš ništa kazati?

— Ama zbilja ništa.

— Ja ti vjerujem, Mašo, rekne popošutjevši neko vrieme Nenila Makarjevna. — Ja znam, ti ne ćeš od mene ništa skrivati . . . Zar ne?

— Sigurno, mamenka.

Ipak ne mogaše Maša da malko ne porumeni.

— I dobro činiš. Bila bi grjehota preda mnom se skrivati . . . Ti, zar ne, znadeš, koliko te ljubim, Mašo.

— O, da, majko!

I Maša se stisne k njoj.

— Nu, sada je dosta. (Nenila Makarjevna prodje sobom.) Nu, kaži mi, nastavi ona glasom, u kojemu tobože nije naslutiti ništa izvanredno: — o čemu si danas govorila s Avdejem Ivanićem?

— S Avdejem Ivanićem? mirno ponovi Maša: — da, tako, o svemu . . .

— Šta, zar ti se on dopada?

— Dakako da mi se dopada.

— A sjećaš se, kako si željela s njim se upoznati, kako si se burkala? . . .

Maša se odvrne i nasmije.

— Kakav je on čudnovat! iskreno primieti Nenila Makarjevna.

Maša htjede braniti Lučkova, ipak stegne jezičak.

— Da, istina, on je čudnovat, progovori ona dosta nebrižno: — ali je ipak dobar čovjek!

— O, da! . . . Što nije Fedor Fedorović došao?

— Jamačno je bolan. Ah, da zbilja, Fedor Fedorović mi je obećao darovati psetance . . . Dopuštaš mi?

— Što? dar njegov primiti?

— Da.

— Naravno.

— Nu, hvala, rekne Maša, još jednoć hvala!

Nenila Makarjevna dodje do vratâ, a najednoć se povrne.

— A pamtiš li ti, što si obećala, Mašo?

— Što?

— Da ćeš mi kazati, kad se zaljubiš.

— Pamtim.

— Pa što? . . . Još nije vrieme? (Maša se glasno razsmije.) Pogledaj mi u oči.

Maša jasno i smiono pogleda svoju mater.

„Ne može biti!“ pomisli Nenila Makarjevna i umiri se. — „Kako da ona mene prevari! . . . Što mi je na um palo? . . . Ta ona je još pravo diete.“ Ona ode . . .

„A vidiš, to je grieh,“ pomisli Maša.

VI.

Kister je već legao na počinak, kad je k njemu došao u sobu Lučkov. Prkonjici na licu nisi nikada vidio jednoga čuvstva: tako i sada — prietvorna ravnodušnost, gruba radost, spoznanje svoje prevage . . . množ različnih čuvstava razigravala se na njegovih crtah.

— Nu što? nu što? brzo ga upita Kister.

— Nu što! Bio sam. Tebe pozdravljaju.

— Što? oni su svi zdravi?

— Da što bi drugo radili!

— Jesu li pitali, zašto ja nisam došao?

— Jesu, kako mi se čini.

Lučkov pogleda u plafon i zapjeva falsetom. Kister spustio oči i zamislio se.

— A vidiš, hripljivim i rezkim glasom progovori Lučkov: — vidiš, ti si uman čovjek, ti čovjek učen, pa ipak kadkada, dozvoli kazati, ludosti zbijaš.

— Što je?

— Čuj, što. Na primjer o ženah. Koliko ih ti slaviš i uznosiš! Stihove o njih čitaš! Sve su one za te angjeli . . . Liepih mi angjela!

— Ja ženske ljubim i štujem, no . . .

— Dakako, dakako, uleti mu u rieč Avdej. — Ta ja se s tobom ne pravdam. Kako bih ja! Ja sam naravno prostak.

— Ja sam htio reći, da . . . No molim te, zašto ti upravo danas . . . navlastito sada . . . govoriš o ženskih?

— Tako! — Avdej se važno nasmjehne. — Tako! —

Kister pronicavo pogleda na svoga prijatelja. On pomisli (čista duša!), da se Maša ružno s njim poniela . . . možda ga na muke stavila, kako to ženske već umiju . . .

— Ti si uvriedjen, zar ne, moj biedni Avdeju, priznaj . . .

Lučkov zahohota.

— Nu, vriedjati mene nije zašto, progovori on na široko i ponosito sučući brk. — Ne, već znaš što, Fedja, htio sam ti kazati, — nastavi u tonu učitelja, — da se ti o ženah varaš, moj brajne... Vjeruj ti meni, Fedja, sve su one na jedno brdo tkane. Samo se malko potrudi, malko se povrti — pak se omiče sve kao namazano. Vidiš, makar baš i Maša Perekatova...

— Nu?

Lučkov lupi nogom o pod i poklima glavom.

— Čini se, da je u mene štogod osobito, štogod zavodljivo, a? čini se da nema ništa? Zar ništa? Pa gledaj, sutra mi je urečen sastanak.

Kister se podigne, nasloni na lakat i začudjen gledaše na Lučkova.

— Na večer, u šumici... mirno nastavljaše Avdej Ivanović. — No ne moraš ti Bog zna šta misliti. Ja samo tako. Znadeš — dosadno je. A djevojka ljepušna... pa, mislim, kakva bieda? Ženiti se — ja se ne ženim, i onako kisim starinom. Ženskariti se ne ljubim — no djevojku možeš malko maziti. Zajedno ćemo poslušati slavulje. No to je doista tvoj posao; da vidiš, u toj babnji nema očiju. Kaži, što veliš o meni?...

Lučkov govoraše dugo. No Kister ga nije slušao. U njega se zavrtio mozak. On je stao bliedjeti i trti lice rukom. Lučkov se ljuljao u fotelju, žmurio, raztezao se — i držeć, da se Kister uzbunio od ljubomora, malo što se nije zadihao od zadovoljstva. No Kistera nije ljubomor mučio; njega je raztužilo ne sámo priznanje, već ona gruba bezbrižnost Avdejeva, onaj ravnodušni i priezirni govor o Maši. On uze pozornije gledati prkonjicu i — rek bi, prvi put je pobolje razmotrio njegove crte. Evo to je, za čim se on trudi! Radi toga je žrtvovao svoju sklonost! Evo ono blagodatno djelovanje ljubavi!

— Avdeju ... zar ti nje ne ljubiš? promrmlja on napokon.

— O bezazlenosti! O Arkadijo! sa zlobnim hohotanjem rekne Avdej.

Dobri Kister još se ne da: možebit, mišljaše on, Avdej se srdi i „lomi“ po staroj navadi ... Još on nije našao novih rieči za nova osjećanja. Da, i u samoga njega — u Kistera — ne skriva li se drugo čuvstvo pod odurnosti? Nije li ga zato neprijatno dirnulo priznanje Lučkova, jer se Maše tiče? Odkale ćeš znati, možda Lučkov i zbilja nju ljubi? ... Oh ne, ne, tisuć puta ne! Taj čovjek da ljubi? ... Gadni taj čovjek sa svojim žučnim i žuteljivim licem, svojim grčevitim i mačjim kretanjem, s iztegnutim od radosti grlom! ... gad!!! Ne, takovimi riečmi ne bi Kister odao pravomu prijatelju tajnu svoje ljubavi ... U izobilju sreće, s niemim uzhićenjem, s čistimi, gustimi suzami u očima privio bi on se njemu na grud.

— Što, braco, započne Avdej: — nisi očekivao, priznaj? pak ti je sada i samomu krivo, a? zavidno? priznaj, Fedja, a? a? Ta izpod nosa iztrgnuti ti djevojku!

Kister htjede nešto reći, ali okrene lice k zidu. — „Objašnjivati se — pred njim?? Nipošto!“ šaptaše u sebi. „On ne razumije mene ... pusti! On vidi u mene samo ružna čuvstva ... pusti!“

Avdej ustane.

— Ja vidim, tebi se hoće spavati, progovori s prietvornom ljubavi: — ne ću da ti smetam. Spavaj sladko, prijatelju ... spavaj!

I ode Lučkov sam sobom sasvim zadovoljan.

Kister ne mogaše do zore zaspati. S grozničavom dosljednosti vrćaše on, prevraćaše i premišljaše jednu istu misao — posao, odviše poznat u nesretnih ljubovnika; on djeluje na dušu, kao mieh na ugljen, koji tinja.

*

„Ako je pače“, mišljaše on: — „ako je Lučkov prama njoj hladan, a ona se sama bacila njemu oko vrata, on ipak ne bi smio, pa ni sa mnom, svojim prijateljem, toli nečastno, toli uvredljivo govoriti o njoj! Što je ona skrivila? Kako se ne ćeš smilovati ubogoj, neizkusnoj djevojci?

„No zar mu je urekla zbilja sastanak? Urekla — sigurno urekla. Avdej ne laže; on nikada ne laže. No, možda, u nje je to samo tako, gola fantazija . . .

„Ali ga ona ne poznaje . . . On je vrstan, za Boga, i uvrieditи nju. Poslije današnjega dana ne bih ja ni za što odgovarao . . . A niste li upravo vi, gospodine Kisteru, niste li ga vi sami hvalili i slavili? Zar niste sami vi uzbudili u nje znaličnost? . . . No tko bi to znao? Tko bi to predvidio bio? . . .

„Što predvidjeti? Davno li je on prestao biti mojim prijateljem? . . . Ama je li ikada bio mojim prijateljem? Kakova varka! Kakov udes!

Sve, što je bivalo, sada se zavrtjelo kao vihor pred očima Kisterovim.

— Da, ja sam ljubio njega, prošapta on napokon. — Zašto sam ga prestao ljubiti? tako brzo? . . . Da, pa jesam li ga prestao ljubiti u istinu?

„Ne, zašto sam ga uzljubio? pa upravo ja jedini?

Ljubeće srce Kisterovo od toga se upravo i priljubilo Lučkovu, što su ga drugi svi otiskivali. No dobri mladić i sam ne znadijaše, kolika je velika u njega dobrota.

— Moja je dužnost, produži on, Mašu opomenuti. Samo kako? Kakvo pravo imam ja plesti se u tudje poslove, u tudju ljubav? Odakle ja znadem, kakva je ta ljubav? Možebit i u samoga Lučkova . . . Ne! ne! govoraše on srdito, mal ne plačući i namještaše jastuke, — taj je čovjek od kamena . . .

„Ja sam sâm kriv . . . izgubio sam prijatelja . . . Baš mi je liep prijatelj! Liepa je i ona!

„Ala sam kukavica sebična! Ne — ne!! iz dna duše želim im sreću!...

„Sreću!... Ma on se smije s nje!...

„Pa zašto on sebi brkove farba? Već, kao, čini se...

„Oh, ja sam podpuno smiešan!“ tvrdjaše on, prelazeći u san.

VII.

Sutradan rano odjaše Kister Perekatovom. Opazivši se — i Kister upozna veliku promjenu u Maše, i Maša veliku promjenu u njega; no premučaše oboje. Cielo jutro bilo im nekako preko navade smušeno. Doma je Kister priredio bio množinu dvoznačnih rieči i natucanja, prijateljskih savjeta... no sve te priprave ukažu se sada sasvim bezkoristnimi. Maša sa žalošću osjećaše, da Kister za njom uhodi; njoj se činilo, da on namjerice važno govori neke rieči; ali je uza to osjećala svoje burkanje, pa ne htjede vjerovati svojemu domišljanju. „Ne bi li ga bies nadario ostati do večera!“ mišljaše ona neprestance i gledaše ga naputiti, da je on suvišan. Kister pak držaše njezinu plašljivost, njezinu bojazan za očevidne znakove ljubavi, i što se više za nju bojao, to je manje mogao rieč povesti o Lučkovu; a Maša je tvrdokorno o njemu mučala. Mučno bijaše biednomu Fedoru Fedoroviću. Počinjaše on uvidjati napokon sobstvena svoja čuvstva. Nigda mu se Maša ne učini milijom. Vidi se, da nije spavala cielu noć. Lagana rumen podudarala joj ovdje ondje na bliedu licu; stas se s laka savijao; nehotičan, čeznutljiv posmieh ne ide s ustâ; izriedka prolieću trnci blieda joj pleća; pogledi se tiho razgaraju i opet naglo gasnu... Nenila Makarjevna prisjedne k njima i možda navalice spomene Avdeja Ivanovića. No Maša se oboružala bila pred majkom jusqu'aux dents (do zubâ), što no Francuzi vele, i ne izdaje se nipošto. Tako prodje sve jutro.

— Hoćete li u nas objedovati? upita Nenila Makarjevna Kistera.

Maša se odvrne.

— Ne, brzo će Kister i pogleda na Mašu. — Oprostite mi . . . poslovi službe . . . Nenila Makarjevna izjavi, kako to već ide, svoje sažaljenje, a za njom i g. Perekatov. „Nisam rad nikomu smetati“, htjede kazati Kister prolazeć kraj Maše; ali mjesto toga nakloni se i šaptne: „budite sretni . . . s Bogom . . . pazite se . . .“ i umakne.

Maša odahne iz sve dubljine duše, a onda se poplaši njegova odlazka. Što li ju je mučilo? ljubav ili ljubopitnost? Bog znade; no opetujemo, same znaličnosti bijaše dosta, da pogubi Evu.

VIII.

Dugom Livadom nazivala se široka i ravna poljana na desnoj strani rječice Snježinke, jednu vrstu od dobra g. Perekatova. Lievi brieg, sav pokriven mladim, gustim hrastikom, diže se strmo nad rječicom, gotovo zaraslom lozovinom, izuzevši male zalive, pristaništa divljih racâ. Pola vrste od rječice na desnoj strani Duge Livade počinju se strmi, talasasti humci, posijani ovdje ondje starimi brezami, šikarjem lještakâ i zovinâ.

Sunce upravo zapada. Mlin šumi i ječi u daljini, to gromčije, to tiše, kako vjetar glas zanosi. Čopor gospodskih konja gamže ljenivo po livadi; pastir pjevajući ide za stadom žednih i plašljivih ovaca; psi čuvari od dosade pogone trkom za vranami. Po šumici koraca skrštenih ruku Lučkov. Privezani njegov konj već više puta nestrpljivo se odziva glasnomu rzanju ždrebadi i kobilâ. Avdej se srdi i pobojava, kao navadno. Ne budući još uvjeren o ljubavi Mašinoj, on se već na nju ljuti, mrgodi na sebe . . . no burkanje u njega

prevladjuje ljutost. Napokon ustobi se pred širokom šikarom lješnikovine i stane bičićem otresati krajne listove . . .

Tu začuje lagan šušanj . . . digne glavu . . . Deset koraka od njega stoji Maša, od brza hoda sva zažarena, u škrljaku, no bez rukavicâ, u bielu odielu, s rubcem na brzu ruku povezanim oko vrata. Ona hitro obori oči i lagano se pomakne . . .

Avdej nespretno i s ružnim posmiehom pridje k njoj.

— Kako sam ja sretan . . . kao da će početi jedva razumljivo.

— Vrlo mi je drago . . . da vas vidim . . . zadihavajući se preuzme Maša. — Ja obično večerom ovuda šetam . . . i vi . . .

No Lučkov ne umjede poštedjeti njezinu stidljivost, prihvatiti nevinu joj laž.

— Ja bih rekao, Marijo Sergejevna, progovori on s dostojanstvom, — vi ste sami izvoljeli . . .

— Da, da . . . brzajući rekne Maša. — Vi me željaste vidjeti, vi htjedoste . . . Tu joj glas zamre.

Lučkov mučaše.

Maša bojazljivo uzdigne oči.

— Oprostite mi, poče on, ne gledajući na nju, — ja sam čovjek priprost i nevikao mnogo se izjašnjivati . . . s damami . . . Ja . . . ja sam vam želio reći . . . ali vidjeti je, vi niste voljni slušati . . .

— Govorite . . .

— Vi nalažete . . . Nu, tako vam otvoreno velim, da već odavna, od ono doba, što mi je bila čast upoznati vas . . .

Avdej zapne.

Maša očekuje svršetak riečî.

— U ostalom, ja ne znam, zašto vam sve to govorim . . . Svoje sudbe ne ćeš promieniti.

— Odkale znati . . .

— Ja znam! mračno progovori Avdej. — Ja sam se naučio susretati njene udarce!

Maši se činjaše, da bar sada ne bi imao Lučkov karati svoju sudbinu.

— Ima dobrih ljudi na svietu, smiešeći se opazi ona, — dapače odviše dobrih . . .

— Ja vas razumijem, Marijo Sergejevna, i vjerujte, znam cieniti vašu naklonost . . . Ja . . . ja . . . Vi se ne ćete razsrditi?

— Ne ću . . . Što mislite reći?

— Ja mislim reći . . . da mi se vi dopadate . . . Marijo Sergejevna, neobično dopadate . . .

— Vrlo vam hvalim, preuzme smeteno Maša, a srce joj se svija od očekivanja i straha. — Ah, pogledajte, g. Lučkove, produži ona, pogledajte, kakav je to prizor!

Ona pokaže na livadu, svu izšaranu dugimi, večernjimi traci, svu rumenu na suncu.

Obradovan u duši iznenadnom promjenom razgovora, stane Lučkov „nasladjivati“ se prizorom. On se postavi kraj Maše . . .

— Ljubite l' vi prirodu? upita ona najednoć, obrnuvši brzo glavicu i pogledavši mu u lice onim prijateljskim, znaličnim i mekim pogledom, koji se, kao zvonak glasak, podaje jedino mladim djevojkam.

— Da . . . priroda . . . jamačno . . . promrmlja Avdej. — Jamačno . . . večerom je milo prošetati, premda sam, pravo reći, ja soldat i ne marim mnogo za nježnosti.

Lučkov često ponavljaše, da je „soldat“.

Nastane kratko mučanje. Maša sve jednako gleda na livadu.

— Ne bi li dobro bilo unići? pomisli Avdej. — Kakva ludorija! Smjelije! . . . Marijo Sergejevna . . . progovori on dosta tvrdim glasom.

Maša se obrne k njemu.

— Oprostite mi, uze on kao u šali: — ali mi dozvolite saznati, što vi mislite o meni, osjećate li vi kakvo bilo ... onakvo ... čuvstvo sklonosti prama meni?

— Bože moj, kakav je nespretan! rekne Maša za sebe. — Znate li vi, g. Lučkove, odgovori ona smiešeći se, — da ženske nikada ne daju lako odredjena odgovora na odredjeno pitanje?

— Ipak ...

— Da čemu?

— Nu ... Je li istina, da ste vi dobar duelist? Recite, je li istina, produži s plašljivom znaličnosti, — da vi niste samo jednoga čovjeka ubili?

— Dogadjalo se, ravnodušno progovori Avdej i pogladi brk.

Maša pozorno pogleda na njega.

— Eto, tom rukom ... prošapta ona.

Medjutim se u Lučkova krv razigrala. Već četvrt ure vrti se pred njim mladjana ljepota djevojka ...

— Marijo Sergejevna, progovori on opet rezkim i čudnim glasom: — vi sada znadete moja osjećanja, znadete, zašto vas htjedoh vidjeti ... Vi bijaste tako dobri ... Daj kažite i vi meni napokon: čemu se mogu ja nadati? ...

Maša vrćaše u rukû poljski karanfil ... Postrance pogleda na Lučkova, porumeni, nasmije se i rekne:

— Kakvu vi to bezposlicu pripoviedate — i pruži mu cvietak.

Avdej pograbi ju za ruku.

— Vi me dakle ljubite! — klikne on.

Maša sva protrne od straha. Ona ne mišljaše priznati Avdeju ljubavi; ona još ni sama ne znadijaše pravo, da li ga ljubi, pa evo on jê već pretječe i silomice nagoni na izpoviest, — valjda jê dakle ne razumije ... Brže od munje sine ova misao u glavi Maši. Ona nije nikako izgledala tako

nagle odluke ... Maša, kao ljubopitno diete, vas se dan pitaše: „Da li me Lučkov ljubi?“, snivaše o ugodnoj šetnji večernjoj, o skromnu i nježnu razgovoru, u misli je koketirala, pitomila divljaka, pripuštala na razstanku poljubiti ruku ... a mjesto toga ...

Mjesto toga osjeti iznenada na svojemu licu oštri brk Avdejev ...

— Budimo sretni, šaptaše on, — ta samo jedna ima na svietu sreća! ...

Maša zadrhta, s užasom odskoči i sva blieda stane i prisloni se rukom na brezu. Avdej se strašno zbunio.

— Oprostite mi, mrmljaše, pokrenuv se prama njoj: — ja nisam mislio ...

Maša mučeći širom oči na njega izbečila ... Neljubezan posmieh izkrivio njegova usta; crvene pjege podudarile mu na lice ...

— Čega se bojite? produži on, — velike mi stvari? Ta medju nami je već sve ... toga ...

Maša muči.

— Nu, dosta je! ... kakva glupost? to je tako samo ...

Lučkov pruži ruku prema njoj ...

Maša se sjeti Kistera, njegova „pazite se“, zamre od straha i vikne dosta plačnim glasom:

— Tanja, Tanjuša!

Iza lještaka pomoli se okruglo lice sobaričino ... Avdej se smuši do kraja. Umirena uz svoju sobaricu, Maša se ni s mjesta ne giblje. No prkonjicu zalije bjesnilo od glave do pete i oči mu se naježe; on stisne šake i zahohota grčevito.

— Bravo! bravo! Umno — valja priznati! povikne on.

A Maša se okameni.

— Vi ste, kako vidim, sve upotrebili, što obzirnost nalaže, Marijo Sergejevna! Obzirnost nije nikada suvišna. Da kako bi? U naše doba pametnije su djevojke od staracâ. To ti je eto ljubav!

— Ja ne znam, gospodine Lučkove, tko vam dao pravo o ljubavi govoriti ... o kakvoj ljubavi?

— Što tko? ta vi sami, uleti u rieč Lučkov: — gledaj sada još to!

On je znao, da cieli posao kvari; ali mu se ne da inače.

— Ja sam radila nepromišljeno, progovori Maša ... Sašla sam na vašu molbu, uzdajući se u vašu délicatesse ... da zbilja, vi ne znate francuzki ... u vašu udvornost ...

Avdej probliedi. Maša ga ranila u samo srce!

— Ja ne znam francuzki ... možebit; no ja znam ... ja znadem, da ste vi proizvoljeli ruglo od mene praviti ...

— Ni najmanje, Avdeju Ivaniću ... ja pače vrlo žalim. ..

— Hodite, molim vas, uplete se žestoko Avdej. — ne pripoviedajte mi o svojoj žalbi; — s tim me se manite!

— Gospodine Lučkove ...

— Da, nemojte se držati kao vojvodkinja ... Uzalud! tim me ne poplašiste.

Maša korači unazad, okrene se brzo i ode.

— Zapoviedate li poslati vam vašega prijatelja, vašega čobanina, nježnoga dragovića, Kistera? kričaše za njom Avdej. Njega je pamet ostavljala. — Nije li to taj prijačak? ...

Maša mu nije odgovarala: brzo, radostno žurkaše napried. Bilo joj je odlanulo, ne gledajući na užas i talasanje. Ona kao da se prenula od težka sna, kao da je iz tamne sobe izašla na zrak i sunce ... Avdej, kano poludio, ogleda se naokolo, s mučaljivim biesom polomi mlado stabalce, skoči na konja i tako ga je jarostno podbadao ostrugami, tako bez milosrdja trzao i stezao uzde, da ubogo živinče, preskakavši u četvrt sata do osam vrsta, malo što nije onu noć izdahnulo. ..

Uzalud je Kister do ponoći čekao na Lučkova; sutradan zorom podje sâm k njemu. Poslužnik javi Fedoru Fedoroviću, da gospodin počiva i ne misli primiti nikoga. „Ni mene?“ — Ni vaše blagorodno gospodstvo. — Kister u

mučnoj uznemirenosti prodje dva puta ulicom i vrne se doma. Sluga mu dade pisamce.

— Od koga?

— Od Perekatovâ. Donio ga glasnik Artemka.

Kisteru ruke zadršću.

— Izručili su pozdrav. Zamolili odgovor. Bih li Artemki dao vodke?

Kister polagano otvori pisamce i pročita ovo:

„Ljubezni, dobri Fedore Fedoroviću!

„Meni je vrlo, v r l o nuždno vas vidjeti. Dodjite, možete li, još danas. Ne odbijte mi molbe, molim vas u ime našega staroga prijateljstva. Kad biste vi znali . . . da, sve ćete saznati. Dok se vidimo — zar ne?“

„Marie.“

„P. S. Svakako danas dodjite.“

— Tako bih li dao glasniku Artemki vodke?

Kister dugo, u čudu gledaše u lice svojemu sluzi, pa izadje van, ne rekavši ni rieči.

— Barin je rekao, da ti vodke dam, i rekao je, da ja s tobom pijem, govoraše poslije toga Kisterov sluga glasniku Artemki.

IX.

Maša je tako jasnim i zahvalnim licem pošla na susret Kisteru, kad je u gostinsku sobu unišao, tako mu je prijateljski i krepko ruku stisnula, da je u njega srce od radosti zamrlo i kamen se svalio s njegovih prsiju. U ostalom Maša mu ne reče ni slovca i odmah izadje iz sobe. Sergej Sergejić sjedjaše na divanu razkladajuć pasijans. Zavede se razgovor. Još Sergej Sergejić nije smogao s običnom vještinom navesti govor stramputice na svoga psa, kad evo ti opet

udje Maša sa svilenim kariranim pasom na odielu, pasom Kisteru milim. Dodje u to Nenila Makarjevna i pozdravi prijateljski Fedora Fedorovića. Za objedom svi se smiju i šale i sâm se Sergej Sergejić razigrao, izpripovjedi jednu od najzabavnijih bezdjelica svoje mladosti, — pri čemu je, kao noj, spretao glavu od žene . . .

— Hajdemo šetati, Fedore Fedoroviću, reče Maša poslije objeda Kisteru s onom ljubeznom vlasti u glasu, koji kanoti znade, da mu se rado pokoravaš. — Meni je potrebno s vami se porazgovoriti o važnu, važnu poslu, pridoda ona s milostnom svečanosti, navlačeći švedske rukavice. — Ideš i ti s nami, maman?

— Ne, odgovori Nenila Makarjevna.

— Al mi ne idemo u vrt.

— Da kamo?

— Na Dugu Livadu u šumicu.

— Uzmi Tanjušu sa sobom.

— Tanjuša, Tanjuša! zvonko vikne Maša i lakša od ptice prhne iz sobe.

Za četvrt ure šeta se Maša s Kisterom po Dugoj Livadi. Prolazeći kraj stada, nahrani ona kruhom svoju ljubimku kravu, pogladi ju po glavi i Kistera navede, da ju pogladka. Maša je bila vesela i brbljala mnogo. Kister je voljko odgovarao, premda nestrpljivo čekaše, što li mu ima reći. Tanjuša idjaše odzada s poštovanjem podaleko, i samo izriedka pogledavaše lukavo na svoju gospodjicu.

— Vi se ne srdite na mene, Fedore Fedoroviću? upita Maša.

— Na vas, Marijo Sergejevna? Zašto za Boga?

— A prekjučer . . . znate?

— Vi niste bili dobre volje . . . eto sve.

— Zašto mi idemo svako za sebe? Dajte mi svoju ruku. Eto tako . . . I vi niste dobre volje bili.

— Ni ja.

— Ali danas sam dobre volje, zar ne?

— Da, čini se, danas . . .

— Pa znate li zašto? Zato, što . . . Maša važno poklima glavom. — Nu ja već znam, zašto . . . Zato, što sam s vami, doda ona ne gledajući na Kistera.

Kister potiho stisne njezinu ruku.

— A čemu vi mene ništa ne izpitujete? . . na pô glasa progovori Maša.

— O čemu?

— Nu, ne hinite . . . o mojemu pismu.

— Ja čekam . . .

— Eto, odtuda sam i vesela s vami, živo uze Maša: — odtuda, što ste vi dobar, nježan čovjek, odtuda, što vi niste vrstni . . . parce que vouz avez de la délicatesse.* Vam se ovako može reći, vi razumijete francuzki.

Kister je razumio francuzki, ali nije nimalo razumio Maše.

— Uztrgnite mi ovaj cvietak, evo ovaj . . . kakav je liep! . . . Maša ga s nasladom gleda i gleda, a onda najednoć iztrgne svoju ruku i sa zabrinutim posmiehom stane gibko stabalce pomno zadievati za puce Kisterova ogrtača. Tanki joj prsti malo što ne dodiraju njegova usta. On pogleda na te prste, pa onda na nju. Ona klimne glavom, kao da će reći: smiješ . . . Kister se sagne i poljubi okrajke rukavicâ.

Medjuto dodju oni do znane šumice. Maša najedanput postade zamišljenija i napokon umuknu podpuno. Oni dospiju na isto ono mjesto, gdje je Lučkov na nju čekao. Pogažena trava još se ni pridigla nije; slomljeno stablo već je uvelo bilo, listići se stali svijati u cjevčice i sahnuti. Maša pogleda nokolo, a onda se obrne Kisteru.

* Budući da u vas ima delikatnosti.

— Znate li vi, zašto vas amo privedoh?

— Ne, ne znam.

— Ne znate?.. Zašto mi danas ništa ne govorite o svojemu prijatelju, gospodinu Lučkovu? Vi njega uviek toliko hvalite...

Kister mučeć obori oči.

— Znate li, progovori Maša u nekoliko na silu, — da sam ja njemu jučer... ovdje... urekla sastanak?

— Ja sam to znao, muklo rekne Kister.

— Znali?... A! sad razumijem, zašto prekjučer... Gospodin Lučkov, kako je vidjeti, požurio se hvaliti svojom pobjedom.

Kister htjede kano odgovoriti...

— Ne govorite, ne recite mi ništa... Ja znam — on je vaš prijatelj; vi ga još možete braniti. Vi ste znali, Kisteru, znali... Pa kako mi niste zapriečili učiniti takvu glupost? Kako me niste za uši izvukli, kao diete?... Vi ste znali... pa vam svejedno bijaše?

— Kakvo sam pravo imao ja?

— Kakvo pravo!.. pravo prijatelja. No i on je vaš prijatelj... Mene duša boli, Kisteru... On je vaš prijatelj... Taj se čovjek ponio jučer sa mnom tako... Maša se odvrne.

Oči u Kistera kao munja sinu; on pobliedi.

— Nu, dosta, ne srdite se... Čujte, Fedore Fedoroviću, ne srdite se. Sve je na bolje. Ja sam vrlo zadovoljna jučerašnjim objašnjenjem... naročito objašnjenjem, pridoda Maša. — Radi čega, što mislite, ja s vami o tom govorim? Radi toga, da se potužim na g. Lučkova? Ne! Ja sam zaboravila njega. No ja sam vam sakrivila, moj dobri druže... Hoću da vam kažem, hoću da vas oproštenje zamolim... hoću vašega savjeta. Vi ste me priučili iskrenosti; meni je lagano s vami... Vi niste kakvigod g. Lučkov!

— Lučkov je nespretan i grub, s mukom govoraše Kister: — no...

— Što: *no*? Zar vas nije stid govoriti: *no*? On je grub *i* nevješt *i* zloban *i* samoljubiv . . . Čujte li: *i*, a ne: *no*.

— Vi govorite pod gnjevom? Marijo Sergejevna, žalostno progovori Kister.

— Gnjevom? Kakovim gnjevom? Daj pogledajte na mene: zar se ljudi ovako gnjeve? Poslušajte, produži Maša, — mislite o meni, što vas volja . . . ali ako mislite, da ja danas s vami koketiram samo od osvete, onda . . . onda . . . Suze joj prokapaju na oči: — onda ću se razsrditi ne od šale.

— Budite sa mnom iskreni, Marijo Sergejevna . . .

— O, bedasti čovječe! O, nedosjetljivi! Ta na me gledajte, zar nisam iskrena s vami, zar ne vidite moju dušu naskroz?

— Nu, dobro . . . da; ja vam vjerujem, smiešeći se nastavi Kister, videć, kako ona sa svom brigom nastoji uloviti njegov pogled; — samo mi kažite, što vas je nanielo Lučkovu ureći sastanak?

— Što? ni sama ne znam. On je htio sa mnom govoriti na samu. Meni se činilo, da on sve uviek još nije dospio niti zgode imao razjasniti se. Sada se razjasnio! Slušajte: on je možebit neobičan čovjek, ali je — glup do kraja. On dvie rieči ne zna kazati. On je prosto neuljudan. U ostalom ne ću da ga vrlo krivim . . . On je mogao misliti, ja sam vjetrena, poludjela djevojka. Ja s njim nisam gotovo nigda govorila . . . On je uzbudjivao u mene znaličnost; no mislila sam, čovjek, koji zaslužuje biti vašim drugom . . .

— Ne govorite, molim vas, o njemu, kao mojemu drugu, ponagli Kister.

— Ne, ne, ja vas ne ću zavaditi.

— O Bože moj, ja ću za vas požrtvovati ne samo prijatelja, nego i — izmedju mene i g. Lučkova i onako je svemu kraj! doda brzo Kister.

Maša mu pozorno zagleda u lice.

— Nu Bog s njim! rekne ona. — Ne govorimo dalje o njemu. Mene čeka pokora. Kriva sam sama. U nekoliko mjeseci gotovo svaki dan vidjala sam čovjeka dobra, umna, vesela, uljudna, koji... Maša se smete i zapne: — kojemu kao da sam takodjer... onako malko... mila... i ja. nora,... brzo produži ona: — voljeh njega... ne, ne, ne voljeh, a...

Tu obori glavu i razžalošćena umukne.

Kisteru počinjaše bivati strašno. — Nije moguće! govoraše on u sebi.

— Marijo Sergejevna! rekne on napokon.

Maša podigne glavu i upre na njega oči, nabrekle neprolivenimi još suzami.

— Vi ne pogadjate, o komu ja govorim? upita ona.

Jedva dišuć pruži Kister ruku. Maša ju odmah žarko poprimi.

— Vi ostajete kao i prije moj drug, zar ne?... Što vi ne odgovarate?

— Ja sam vaš drug, vi to znate, prošapta on.

— I vi me ne osudjujete? Vi ste mi oprostili?... Vi me razumijete? Vi se ne smijete djevojci, koja je sinoć urekla sastanak jednomu, a već danas govori ovako s drugim, kako ja s vami govorim... Zar ne, vi se ne smijete meni? — Lice u Maše samo gori; ona se objema rukama prihvatila ruke Kisterove...

— Smijati se vam, odgovori Kister, — ja... ja... da, ja vas ljubim... ja vas ljubim, uzklikne on.

Maša pokrije svoje lice.

— Zar vi već odavna ne znate, Marijo Sergejevna, da ja ljubim vas?

X.

Tri tjedna poslije toga sastanka sjedjaše Kister sâm u svojoj sobi i pisaše ovaj list svojoj materi:

„Ljubezna majčice!

„Žurim se priobćiti vam veliku radost: ja se ženim. Ova će vas valjda viest samo zato začuditi, što u prijašnjih svojih listovih nisam ni riečce spomenuo o tako važnoj promjeni svoga života, — a vi znadete, da sam vičan priobćiti vam odmah sva svoja osjećanja, svoje radosti i žalosti. Označiti uzroke mojega mučanja je lako. Prvo, ja i sâm istom što sam upoznao, da sam ljubljen; a drugo, opet je nedavno, što sam oćutio svu silu svoje sklonosti. U jednom od prvih svojih listova odavle pisah vam o Perekatovih, naših susjedih; sada se ženim njihovom kćerju jedinicom Marijom. Vjerujem tvrdo, da ćemo oboje biti sretni; ona je uzbudila u mene ne časovitu strast, već duboko, iskreno čuvstvo, u kojemu se slilo prijateljstvo s ljubavlju. Njezina vesela, krotka ćud podpuno odgovara mojim željam. Ona je obrazovana, umna, krasno igra na fortepianu . . . Da ju možete vidjeti!! Šaljem vam njezin lik, što sam narisao sam. Ne treba ni kazati istom, da je u sto puta ljepša od svojega lika. Maša vas već ljubi kao kći i jedva može izčekivati dan, da vas vidi. Kanim ostaviti vojinstvo, sjesti na ladanju i baviti se gospodarstvom. U starca Perekatova četiri stotine dušâ u dobru redu. Vi vidite, da i s ove, materijalne strane valja odobriti moj izbor. Tražim odpust, da dodjem k vam u Moskvu. Čekajte me za dvie nedjelje, ne više. Mila, dobra majčice — kako sam ja sretan! . . . Zagrlite me . . .“ itd.

Kister složi i zapečati pismo, ustane, pridje k prozoru, izpuši lulu, zamisli se i vrati k stolu. Izvadi mali listić listov-

noga papira, brižno namoči pero u crnilo, no dugo ne poče pisati; privlačio je obrve, uzvijao oči na strop, grizkao vršak pera . . . Napokon se odluči i u četvrt sata napiše ovo pismo:

„Milostivi gospodine

Avdeju Ivanoviću!

„Od onoga dana, kako ste me posljednji put pohodili, (t. j. tri tjedna) vi me ne pozdravljate, sa mnom ne govorite i kao da želite ugnuti se meni. Svaki je čovjek bez sumnje u svojemu postupku slobodan; vi izvoljeste dokinuti naše poznanstvo — i ja, vjerujte, ne obraćam se na vas sa žalbom kakovom; nisam namjeran i vičan bilo komu to drago narivavati se; meni je dovoljno, što znam, da sam prav. Ja vam sada pišem — po čuvstvu dužnosti. Predložio sam Mariji Sergejevni Perekatovoj ženidbu, čemu je ona privoljela i privoljeli roditelji njezini. Objavljujem to upravo i izravno vam, da ne bude kojekakovih nesporazumaka i sumnjičenja. Iskreno priznajem, M. G., da se ne mogu mnogo starati za mnienje čovjeka, koji se nimalo ne stara za mnienja i osjećanja drugih ljudi, i pišem vam s toga jedino, što ne bih rad ni izlike dao, kao da sam u tom slučaju postupao ili da postupam kradomice. Smijem reći, da me vi poznajete — pa nemojte pripisati ovaj moj postupak kakvu bilo inomu ružnomu čuvstvu. Posljednji put govoreći s vami, ne mogu da vam za ljubav prijašnjega našega prijateljstva ne poželim sva blaga zemaljska.

S pravim štovanjem ostajem, M. G.,

Vaš pokorni sluga

Fedor Kister.“

Fedor Fedorović odpravi ovo pismo po adresi, zaodjene se i zapovjedi pripraviti kočijicu. Veseo i nebrižan, stupaše on pjevajuć po svojoj sobi, poskoči dapače dva puta, smota

svežnjić romansâ u svitak i priveže ga golubinjom vrpcom... Vrata se otvore — i u ogrtaču bez epoleta, s kapom na glavi bane Lučkov.

Začudi se Kister, i stane nasred sobe, ne dodjelav rozetke.

— Vi se ženite Perekatovom? upita spokojnim glasom Avdej.

Kister se trzne.

— Milostivi gospodaru, uzme on: — ulazeći u sobu, čestiti ljudi skidaju kapu i pozdravljaju.

— Prostite, odrješito rekne prkonjica i snimi kapu. — Da ste zdravo.

— Zdravo, g. Lučkove. Vi me pitate, ženim li se djevojkom Perekatovom? Dakle vi niste pročitali moga pisma?

— Ja sam vaše pismo pročitao. Vi se ženite. Čestitam.

— Primam vaše čestitanje i hvala vam. No meni valja ići.

— Ja bih želio izaći s vami na čistac, Fedore Fedoriću.

— Izvolite, vrlo rado, odvrati dobričina. — Ja, naravno, očekivao sam ovo objašnjenje. Vaše ponašanje sa mnom tako je strano, a ja, vjerujte, to ne zaslužih... ili bar ne mogoh očekivati... No ne biste l' sjeli? Ne izvolievate li lulu?

Lučkov sjedne. U njegovu kretanju opažala se neka umornost. Pogladi brkove i podigne obrve.

— Recite, Fedore Fedoriću, uze on napokon: — zašto ste se vi tako dugo pretvarali preda mnom?

— Kako to mislite?

— Zašto ste se gradili takim... bezpriekornim bićem, kad ste čovjek takov, kako i svi mi grješnici?

— Ja vas ne razumijem... Možda sam vas čim bilo uvriedio?

— Vi me ne razumijete... recimo. Ja ću gledati, ne-

bih li govorio jasnije. Kažite mi, na primjer, iskreno: jeste li odavna osjećali sklonost prama djevojci Perekatovoj, ili ste planuli strašću iznenada?

— Ja ne bih želio s vami govoriti, Avdeju Ivanoviću, o svojemu odnošaju prama Mariji Sergejevni, odgovori hladno Kister.

— Tako. Kako vam drago. Samo budite tada tako dobri, pa mi dozvolite misliti, da ste od mene činili budalu.

Avdej govoraše vrlo lagano i s prekidom.

— Vi ne možete to misliti, Avdeju Ivanoviću; vi poznajete mene.

— Ja vas poznajem? . . . Tko da vas poznaje? Tudja duša — tamna šuma, a roba se licem pokazuje. Ja znadem, da vi čitate njemačke stihove s velikim čuvstvom, dapače sa suzami na oku; ja znadem, da ste po zidovih svog stana povješali razne zemljovide; ja znadem, da se odievate i držite uredno; to ja znadem . . . a više ja ničega ne znam . . .

Kister se počeo srditi.

— Izvolite vi meni kazati, upita on napokon: — što vi želite svojim posjetom? Tri tjedna vi se sa mnom ne pozdravljaste, a sad evo dodjoste k meni, čini se, šalu zbijati. Ja nisam diete, gospodine, i ne dopuštam nikomu . . .

— Molim, presieče mu rieč Lučkov: — molim, Fedore Fedoroviću, tko da se usudi s vami šalu zbijati? Naprotiv ja sam došao k vam s preponiznom molbom, a imenito, da mi izvolite razložiti svoje ponašanje prama meni. Dopustite mi upitati: niste li vi na silu mene upoznali s obitelju Perekovâ? Niste li vi uvjeravali pokornoga svojega slugu, da će procvasti dušom? Niste li vi napokon mene sveli s krepostnom Marijom Sergejevnom? Kako da ja ne mislim, da vam imadem zahvaliti ono posljednje, prijatno izjašnjenje, o kojemu ste vjerojatno već na svoj način obavieštenі? Zaručniku vjerenica sve kazuje, osobito nevine svoje bezdjelice

Kako ne ću vjerovati, da su vašom dobrotom meni tako veleliepo nategli nos? Ta vi ste se toliko zanimali mojim „razcvjetom!“

Kister prodje kroz sobu.

— Poslušajte, Lučkove, rekne on na posljedku: — ako zbilja, ne šaleći se, vjerujete sve, što govorite —čemu ja nikako ne vjerujem, tada mi dopustite, da vam reknem: stid je i grjehota za vas tako uvredljivo razlagati moje ponašanje i namjere. Ja se ne mislim pravdati... Ja se pozivam na vašu vlastitu savjest, na vaše pamćenje...

— Da; ja pamtim, da ste sve jednako šaputali s Marijom Sergejevnom. Osim toga dopustite i vi meni, da ja upitam: niste li vi bili u Perekovâ poslije poznatoga razgovora sa mnom? Poslije one večeri, kad sam se ja, luda, razkokodakao s vami, svojim najboljim prijateljem, o urečenom sastanku?

— Što, vi sumnjate o meni u...

— Ja ni u čemu ne nabacujem sumnju na drugoga, s ubojitom hladnošću uskoči mu u rieč Avdej: — ni u čemu, u čemu ne bih na samoga sebe posumnjao; no moja je takodjer slabost misliti, da drugi ljudi nisu bolji od mene.

— Vi se varate, razpaljeno vikne Kister: — drugi su ljudi bolji od vas.

— Čast mi je pozdraviti ih, mirno primieti Lučkov: — no...

— No, prekine njegovu rieč razsrdjeni Kister: — promislite, kakvimi ste vi riečmi meni kazivali o... onom sastanku, o... U ostalom sav taj razgovor ne vodi ničemu, ja već vidim... Mislite o meni, što vas volja, i postupajte, kako znate.

— Tako je vidite puno bolje, opazi Avdej. — Na silu se govori iskreno.

— Kako znate! ponovi Kister.

— Ja dokučujem vaš položaj, Fedore Fedoroviću, s prie-

tvornom sućuti produži Avdej. — On je neugodan, zbilja neugodan. Čovjek igra, igra rolu, i nitko ne vidi u njemu igrača, najednoć . . .

— Kad bih ja mogao vjerovati, uleti mu u rieč, stisnuvši zube, Kister: — da iz vas sada govori razžalošćena ljubav, ja bih oćutio prama vam smilovanje, ja bih vas izpričao . . . No u vaših priekorih, u vaših klevetah čuje se jedina i sama krika ranjene sebičnosti . . . i ja vas nimalo ne žalim . . . Vi ste sami zaslužili svoju sudbinu.

— Aj ti, Bože moj, kako momak govori! opazi na po glasa Avdej. — Sebičnost, nastavi on; — možebit; da, da, sebičnost je u mene, kako vi velite, ranjena duboko, nepodnošljivo. Ali tko nije sebičan? Vi zar niste? Da, ja sam sebičan i nikomu, na primjer, ne dopuštam sažaljavati mene . . .

— Ne dopuštate? ponosito progovori Kister. — Kakova rieč, gospodine! Ne zaboravite: svezu medju nami prekinuste vi sami. Molim, izvolite se vladati sa mnom kao s neznancem čovjekom.

— Prekinuo! Svezu prekinuo! ponovi Avdej. — Razumijte vi mene: ja nisam pozdravljao vas niti dolazio k vam od samoga sažaljenja prema vam; ta vi ćete i meni dozvoliti, da vas požalim, kad i sami mene sažaljavate! . . . Ja vas nisam htio postaviti u lažan položaj, uzbuditi u vas grižnju savjesti . . . Vi zanovetate o našoj svezi . . . kano da biste mogli ostati starim mojim prijateljem poslije svoje svadbe! Ali dosta! I prije toga vi ste prijateljevali sa mnom samo zato, da se radujete svojim tobožnjim prvenstvom . . .

Bezdušnost Avdejeva mučila je, žalostila Kistera.

— Prekinimo taj neprijatni razgovor! vikne on napokon. — Ja zbilja ne razumijem, rad šta izvoljeste k meni.

— Vi ne razumijete, zašto sam k vam došao? znalično upita Avdej.

— Nikako ne razumijem.

— N . . . e?

— Ta da, kažem vam...

— Divno . . . To je divno! Tko bi to očekivao od čovjeka s vašim umom!

— Nu, pa recite već jednoć . . .

— Ja sam došao, gospodine Kisteru, progovori Avdej, polagano dižući se sa svoga mjesta: — ja sam došao pozvati vas na dvoboj, razumijete li? Ja hoću, da se s vami tučem. A! Vi ste mislili sa mnom se istom tako razstaviti! . . . Da, zar vi niste znali, s kakvim čovjekom posla imate? Zar bih ja dozvolio . . .

— Sasvim dobro, presieče mu hladno i odrješito Kister. — Pristajem na vaš poziv. Izvolite mi poslati sekundanta.

— Da, da, produži Avdej, kojemu kano mački žao bijaše tako brzo izpustiti svoju žrtvu; — ja ću sutra, velim vam, s velikim zadovoljstvom naciljati grlo svoje pištolje na vaše idealno, bjelugavo lice.

— Vi, kako se čini, rugate se i poslije poziva, s priezirom progovori Kister. — Izvolite otići. Ja se kajem radi vas.

— Jamačno: délicatesse! A! Marijo Sergejevna! ja ne znam francuzki! — promrmlja Avdej, zadievajuć kapu. — Da se vidimo, Fedore Fedoroviću!

On se pokloni i ode.

Kister nekoliko puta sprodje se po sobi. Lice mu goraše i grud se njegova visoko podimaše. Nije se on plašio, ni srdio; no gadilo mu se na to misliti, kakva čovjeka držaše negda svojim prijateljem. Misao, da će se biti s Lučkovom, gotovo ga radovala... Najedanput prekinuti s prošlim, preskočiti preko ovoga kamena i onda zaplivati u nesmućenu rieku... „Prekrasno! mišljaše on; — ja ću izvojevati svoju sreću.“ — Lik Mašin, tako mu se činjaše, smije mu se i obećava mu pobjedu. — „Ja ne ću poginuti! Ne, ja ne ću poginuti!“ tvrdjaše on s mirnim posmiehom. — Na stolu le-

žaše pismo materi . . . Srce se u njega svije na čas. On svakako odluči ne poslati ga odmah. U Kistera se probudila ona povišica životne sile, koju čovjek u sebe opaža u oči pogibelji. Spokojno razmišljavaše na sve moguće posljedice dvoboja, u misli sebe i Mašu podmetavaše pod kušnje nesreće i razstanka — i gledaše u budućnost s nadom. Zadao je sebi rieč ne ubiti Lučkova . . . Neka neodoljiva sila vukla ga k Maši. Nadje sebi sekundanta, brzo razporedi svoje poslove i odmah poslije objeda poleti Perekatovom. Cielu večer bijaše Kister veseo, možebit odviše veseo.

Maša je mnogo igrala na fortepianu, ničega ne slutila i veselo se s njim zabavljala. Sprva ga njezina bezbrižnost raztužila, zatim on ovu bezbrižnost Mašinu razloži za sretno znamenje — i obraduje se i umiri. Ona se svaki dan to više k njemu privijala; potreba sreće bijaše u nje jača od potrebe strasti. Uza to ju Avdej odučio od svih pretjeranih želja, i ona ih se radostno nauviek odrekla. Nenila Makarjevna ljubljaše Kistera, kao sina. Sergej Sergejić, po navadi, sliedjaše ženu.

— Do vidjenja, rekne Kisteru Maša, izašavši s njim u prednju sobu i gledajući s tihim smieškom, kako on nježno i dugo cjeliva njezinu ruku.

— Do vidjenja, s pouzdanjem progovori Fedor Fedorović: — do vidjenja.

No odmaknuv pola vrste od doma Perekatovâ, ustane on na kolcih i sa žalostnim nemirom stade tražiti očima razsvietljene prozore . . . Ali u domu bilo već sve mračno kao u mogili.

XI.

Sutradan, u jedanaest sati, Kisterov sekundant, stari zaslužni major dodje po njega. Dobri starčić reži i suče svoje siede brke, svakojaku nevolju obećava Avdeju Ivanoviću . . .

Privezoše kolca. Kister preda majoru dva pisma, jedan materi, a drugi Maši.

— Čemu to?

— Ne da se znati . . .

— Budalaština! mi ćemo ga ustrieliti kao jarebicu.

— Ipak je bolje . . .

Major nezadovoljan sune oba pisma u pobočni žep svoga ogrtača.

— Hajdemo.

Oni krenu. U malenu lugu, dvie vrste od sela Kirilova, čeka na njih Lučkov sa svojim sekundantom, svojim od prije prijateljem, parfimiranim pukovnijskim adjutantom. Vrieme je prekrasno; ptice mirno cvrljukaju; tu na blizu do luga seljak ore zemlju. Dok su sekundanti odmjerivali daljinu, odredjivali medju, pregledali i punili pištolje, protivnici upravo i ne pogledaše jedan na drugoga. Kister s nebrižnim vidom hoda gore i dolje, mašući s uzkinutom grančicom. Avdej stajaše nepomično, skrstio ruke, namrčio obrve. Udario odlučni trenutak. „Na posao, gospodo!“ Kister se brzo požuri na metu, no još ne korači pet koraka, kad Avdej već opruži. Kister zadrhta, stupi još jedan korak, zaljulja se, obori glavu . . . Njegova koljena klecnu . . . kao mješina povali se on na travu. Major se stvori k njemu . . . „Zar?“ šaptaše umirući . . .

Avdej pridje k ubijenomu. Na njegovu sumračnu, opalu licu vidjeti je divlje, ogorčeno smilovanje . . . On pogleda na adjutanta i na majora, snizi glavu, kao zločinac, mučeć sjede na konja i pojaha korakom ravno u stan pukovnikov.

Maša . . . živi i dan danas.

ZAPISCI SUVIŠNA ČOVJEKA.

Seoce Ovčje Vode, 20. ožujka 18 . . god.

Doktor je ovaj čas od mene otišao. Napokon znam, na čemu sam. Koliko je lukavio i varao, nije mogao, da se ne izda, napokon. Da, skoro, vrlo skoro ću umrieti. Rieke će se odmrznuti, a ja ću, s posljednjim sniegom, valjda odplinuti . . . kamo, kuda? znade Bog! I ja u more. Nut, što bi, mora li se već umrieti, tako umri proljećem. Ma zar nije smiešno započinjati zapiske možda dva tjedna pred smrt? Zašto smiešno? Zar je četrnaest dana manje od četrnaest godina, četrnaest viekova? Prama vječnosti, veli se, sve su to kučine — da; no onda je i sama vječnost — pozder. Ja, rek bi, dao se u filozofiju; hudo znamenje — ne plašim li se već? Radje da što bilo pripovjedim. Vani je vlažno, vjetrovito — zabranili mi izlaziti. Što bih pripoviedao? O svojoj bolesti pravi muž ne govori; pripoviest, što li sastaviti — nije moj posao; razsudjivati o predmetih uzvišenih — nemam snage; opisati sve, što me okružuje, — dapače ni mene to zanimati ne može; a ništa ne činiti — dosadjuje; čitati — lien sam. Eh znam! Sam ću sebi sav svoj život izpripovjediti. Prekrasna misao! Pred smrću je to i pristojno, i ni za koga uvredljivo. Počinjem.

Rodio sam se, ima tomu triest godina, od prilično bogatih vlasteoskih roditelja. Otac mi je bio strastan igrač, a mati gospodja s karakterom . . . vrlo krepostna gospodja. Samo što ja ne poznajem ženske, koju bi krepost manjim zadovoljstvom nagradila. Ona se lomila pod bremenom svojih vrlina

i mučila sve, a najprije sebe. U petdeset godina života svoga nije ni jednoga časa odahnula, ni jednoga časa složila rukû; ona je bez prestanka gamzila i motala se kao mrav — a bez svake koristi, što se o mravu ne može reći. Neumorni crv točio ju dan i noć. Jedan jedini samo dan vidjeh ju podpuno spokojnu: prvi dan poslije njezine smrti, u liesu. Gledajući na nju, meni se činilo, da joj s lica gleda tiho začudjenje; iz poluotvorenih usta, s opalih obraza, iz krotko nepomičnih očiju rek bi lepršahu rieči: „Kako je krasno ne gibati se!“ Da, krasno, krasno je lučiti se napokon od tegotna spoznanja života, od neodkidljiva i bezpokojna čuvstva bivovanja! Ali ne radi se o tom.

Rasao sam jadno i neveselo. I otac i mati ljubili su me; no od toga ne postade mi lašnje. Otac u vlastitom domu nije imao ni vlasti ni ugleda, kao čovjek javno okaljan postidnim, razornim porokom; on je spoznavao svoju nizkoću, pa nemajuć snage, da se otme ljubljenoj strasti, gledao je barem svojim neprestano laskavim i skromnim vidom, svojom popustljivom smjernosti zaslužiti milost uzorne svoje žene. Moja majčica i zbilja je snosila svoju nesreću s onom velikodušnom i ponosnom strpljivošću kreposti, u kojoj ima tako mnogo samoljubne oholosti. Ona nije nikada otca ni u čem korila, mučeći davala mu zadnju svoju krajcaru, mučeći izplaćivala njegove dugove; on ju je hvalio i slavio pred njom i za njom, no doma sjediti nije ljubio, a mene je kradom milovao, kao da se boji zaraziti me svojom prisutnosti. No nakažene njegove crte odisahu tada tolikom dobrotom, grozničavo trzanje njegovih ustnica prelažaše tada u tako dirljiv posmieh, obvijene tankimi navori, smedje oči tolikom se ljubavi svietljahu, da sam nehotice prižimao lice svoje k njegovu licu, vlažnu i toplu od suzâ. Tada sam rubcem svojim utirao ove suze, a one snova curahu, lagano, voljko, kano voda iz prepuna pehara. Uzeo sam onda i sam plakati, a on

me tješio, rukom me po hrbtu gladio, po cielom licu cjelivao svojimi drhtavimi usti. Dapače i sada, više no dvaest godina iza njegove smrti, kad se sjetim biednoga otca svoga, niemo naricanje podudari mi pod grlo, a srce bije, bije tako vruće i žalostno, guši se takvim tužnim sažaljenjem, kao da mu još dugo ostaje biti i jest vriedno porad nečega žaliti!

A mati moja naprotiv vladala se sa mnom vazda jednako, ljubezno, no hladno. U knjigah za djecu nalaze se često takve matere, pravedne, davajući ćudoredni nauk. Ona je mene ljubila, no ja nje ljubio nisam. Da! ja sam se tudjio od krepostne matere i strastno ljubio grješnoga svoga otca.

No za danas budi ovo dosta. Početak je tu, a o dočetku, bio on ma kakov, nemam se zašto brinuti. To je posao moje bolesti.

21. ožujka.

Danas je vrieme preliepo. Toplo, jasno; sunce veselo titra na sniegu, koji kopni; sve bliešti, dimi se, kaplje; vrabci kao da su s uma sišli, sve ih cvrka stoji oko znojavih, tamnih plotova; vlažni uzduh sladko i neobično razdražuje moju grud. Proljeće, evo proljeće! Ja sjedim pod prozorom i preko rieke gledam na poljanu. O prirodo, prirodo! Ja te toliko ljubim, a iz tvojih njedara izpuzao sam nesposoban dapače za život. Vani prši na razkriljenih kriocih samac-vrabac, on cvrči — i svaki zvuk njegova glasa, svako razpuhano perce na njegovu malom tielu odiše zdravljem i silom . . .

Što odavle sliedi? Ništa. On je zdrav, pa ima pravo cvrkutati i dunduriti se; a ja bolestan, pa umrieti moram — to je sve. Dalje o tom govoriti ne vriedi. A suzno je jaukanje oko prirode užasno smiešno. Vratimo se radje pripoviedci.

Rasao sam, kako rekoh, vrlo jadno i neveselo. Braće i sestara nisam imao. Odgajahu me doma. Pa i čim bi se

bila bavila moja majčica, da su me poslali u pansion ili krunski koji zavod? Djeca i jesu zato, da roditeljem ne bude dosadno. Ponajviše bivasmo na ladanju, kadikad dolažasmo u Moskvu. Imao sam guvernere i učitelje po navadi; osobito pamtim boležljiva, plačljiva Niemca, Rickmana, neobično tužan i sudbom gonjen stvor, uzalud uzdišući za dalekom rodnom zemljom svojom. Bivaše, kraj peći, u strašnoj zapari tiesna predsoblja, zadahnuta naskroz kiselinom staroga kvasa*, sjedi moj neobrijani sluga, Vasilij, s pridievkom: Gusinja, u vječnom svom haljetku od sive, surove tkanine, — sjedi i igra par nepar s kučišem Potapom, koji je obukao svoj novi kao kipuća voda bieli ovčji kožuh i neuništive namazane čizme, — a Rickman pjeva za pregradom:

Herz, mein Herz, warum so traurig?
Was bekümmert dich so sehr?
S'ist ja schön im fremden Lande —
Herz, mein Herz — was willst du mehr?**

Poslije otčeve smrti preselimo konačno u Moskvu. Tada mi je bilo dvanaest godina. Otcu je po noći kap pala. Ne ću te noći zaboraviti nikada. Spavao sam tvrdo, kako navadno spavaju sva djeca; ali pamtim, i kroz san strašilo me težko, pravilno hrapljenje. Najedanput osjetim, netko me pograbio za rame i drma. Otvorim oči: preda mnom sluga. „Što ćete?“ ... „Ustajte, ustajte, Aleksij Mihajlić umire“ ... Kao da sam s uma sišao, skočim iz postelje, skočim u spavaonicu. Gledam: otac leži zabačene unazad glave, sav rumen, muči se i hriplje. Na vrata grnu čeljad izplašena lica; iz prednje sobe pita netko sipljivim glasom: „Jeste li po doktora poslali?“ Na dvoru izvode konje iz konjušnice, vrata škripe, na podu

* Kiselasto piće od rženoga brašna i slada. — ** Srce moje, zašto si tako žalostno? Što ti zadaje tolik jad? Ta liepo je u tudjoj zemlji. — Srce moje, što ćeš više?

u sobi gori lojana svieća; i majka tu jadikuje, ne gubeći uza to ni pristojnosti ni sviesti svoga dostojanstva.

Ja se bacim otcu na prsi, zagrlim ga, poviknem: „Tato, tatice“ . . . On ležaše nepomično i nekako neobično žmirka. Pogledam mu u lice — nepodnošljivi užas zaustavio mi disanje; zapištim od straha, kao nemilo ugrabljena ptica — uzmu me, izvedu van.

Još sinoć, kao da je slutio naglu smrt, on me je tako vruće i snuždeno milovao. Dovedoše nekakva pospana, trtava doktora, od kojega jako odiše selenovom rakijom. Otac umre pod njegovim nožem, a sutradan, od žalosti poglupio, stajao sam sa sviećom u rukû pred stolom, na kom ležaše pokojnik, i bez misli slušao surov napjev djačeta, u koji se kadikad prepletao slab glasac svećenikov; iz mojih očiju cure suze po obrazih, po ustih, po ovratniku, na maniški; suzami sam se zalievao, sa suzami gledao jednako, gledao pozorno na nepomično lice otčevo; rek bi nešto sam od njega izgledao; a majčica moja u to klanjaše se lagano do crne zemlje, lagano se podizala i krsteći se, svejednako pritiskala prste na čelo, pleća i prsi. Nijedna mi se misao nije po glavi vrzla; sav sam se okamenio, ali sam ipak osjećao, da sa mnom biva nešta neobično . . . Smrt mi onda u lice zagledala i označila me.

Poslije smrti otčeve preselismo živjeti u Moskvu, s razloga sasvim jednostavna: cielo nam imanje došlo poradi duga na bubanj, sve, sve, jedno jedino izuzevši seoce, ovo isto, u kojemu ja evo sada doživljavam veleliepo svoje živovanje. Ma da sam i mlad bio, priznati mi je, da sam žalio prodaju našega gniezda, to jest, žalio sam samo za našim vrtom. S ovim vrtom spajaju se gotovo jedine ljepše moje uspomene; u njemu sam o tihoj jednoj proljetnoj večeri sahranio najboljega prijatelja svoga, staroga psa kusa repa i svinutih šapa — Triksu; tamo spretav se u visoku travu, jeo sam kradene jabuke,

crvene, sladke novgorodke; tamo na posljedku prvi put opazio sam medju grmljem zrele maline sobaricu Klavdiju, koja, makar je imala zatubast nos, makar se običavala u rubac smijati, ipak je u mene uznietila tako nježnu strast, da sam uz nju jedva disao, da sam oniemio, zamirao, i jednoć, na sam slavni uzkrs, kad je došla redomice i moju gospodsku ruku poljubiti, mal što ne padoh, da joj izljubim iznošene cipele od jarčje kože. Bože moj! zar svemu tomu ima već dvaest godina? Čini se, davno li sam na kosmatom ridji svomu jezdio uz staru ogradu našega vrta, i podigav se na stremenih kidao dvobojno lišće topole? — Dok čovjek živi, on ne osjeća svojega vlastitoga života: njega, kao i zvuk, razabiraš, pošto je prošlo nekoliko vremena.

O, moj vrte, o, zarasle kraj plitka ribnjaka stazice! O, pjeskovito pod traljavim plotom mjestance, gdje sam lovio piske i glavače, i visoke vi breze, s dugimi spuštenimi hvojami, iza kojih na poljskom putiću jecaše žalobna pjesma seljačka, nejednako izmiešana klopotom teljege — ja vam pošiljem posljednji svoj pozdrav!... Razstajući se od života, ja k vam, vam jedinim širim svoje ruke... Hotio bih još jednoć nadisati se gorke svježosti pelenove, i sladkoga mirisa požete hajde na poljanah svoje rodne strane; još jednoć hotio bih naslušati se iz daljine skromna, otegnuta zvuka prepukloga zvona naše župne crkve, još jednoć počivati u hladnoj sjeni pod hrastovim granjem na poronku poznate gudure, i još jednoć provoditi očima gibki trag vjetra, što no tamnom strujom titra po zlaćanoj travi naše livade...

Eh, čemu sve to? No danas više ne mogu. Do sutra.

22. ožujka.

Danas je opet hladno i maglovito. Takvo je vrieme mnogo zgodnije. Prija podpuno mojemu poslu. Jučerašnji dan uzbudio je sasvim nezgodno u mene mnogo nepotrebnih

osjećanja i uspomena. Bolje, da se to više ne zbude. Ćutljivi izljevi — baš kao sladki korenjak: s početka se sasne — nije ružno, ali poslije ostaje gadno u ustih. Ja ću jednostavno i spokojno pripoviedati svoj život.

I tako, mi preselismo u Moskvu . . .

No tu mi dolazi na um: da li je zbilja vriedno pripoviedati moj život?

Nije, u istinu nije vriedno . . . Moj se život nije ničim odlikovao od života premnogih drugih ljudi. Otčinski dom, sveučilište, službovanje u nizkoj časti, ostavka, maleno kolo znanaca, čistoća u biedi, skromne zabave, smjerni poslovi, umjerene želje, — nu, kažite, bora vam, tko to već ne zna? Pa zato ne ću pripoviedati svoga života, s tim više, što ovo pišem samo svojemu zadovoljstvu za ljubav; a kako moja prošlost dapače ni za samoga mene nema ništa ni odviše veselo, ni odviše žalostno, to valjda u njoj ni nema ništa vriedno zabave i zanimljivosti. Bolje će biti, da samomu sebi izložim svoj karakter.

Kakav sam ja čovjek? . . . Može mi se prigovoriti, da me ni za to nitko ne pita, — istina je. Ali evo vidi, ja umirem, žalibog umirem, a pred smrt, rekao bih, bit će prosta i slobodna želja saznati, kakva li sam, čovječe, bio ptičica?

Razmislivši dobro ovo važno pitanje, i nemajući u ostalom nikakve potrebe sam o sebi odviše zlo govoriti, kako čine ljudi silno uvjereni o svojih velikih vrlinah, ipak jedno moram priznati: ja sam bio podpuno suvišan čovjek na tom svietu, ili ako volite, podpuno suvišna ptica. I to sam naumio dokazati sutra, jer danas kašljem, kao stara ovca, pa moja podvorkinja Terentjevna ne da mi mira: „Lezite, za Boga, baćuška vi moj, pa se napijte čaja“ . . . Ja znam, zašto ona ovako na me navaljuje, njoj se čaja hoće. Pa što bi de? Čemu ne dopustiti biednoj starici, da izvuče na kraju krajeva svu moguću korist od svojega vlastelina? . . . Dok se tomu hora ne odmakne.

*

23. ožujka.

Opet zima. Trpa snieg kao krpe. Suvišan, suvišan... Krasnu li sam izmislio rieč! Što dublje proničem u samoga sebe, što pozornije svoj prošli život razmišljam, to više upoznajem živu istinu ove rieči. Suvišan — upravo suvišan. Drugim ljudem ime ovo ne pristaje... Jesu ljudi zli, dobri, umni, glupi, prijatni i neprijatni; no suvišnih... nema. To jest, treba da me razumijete: i brez tih ljudi mogao bi napokon svemir biti; ali bezkoristnost — nije glavno njihovo svojstvo, nije osobita njihova znamenka, i kad o njih govorite, rieč „suvišan“ ne će vam prva na um pasti. A ja... o meni se drugo šta i kazati ne da: suvišan — i više ništa. Izvandržavni čovjek, — to je sve. Na moje pojavljenje priroda očevidno nije računala, i zato se sa mnom poniela kano s nečekanim, nepozvanim gostom. Nije uzalud o meni rekao jedan domišljan, osobit ljubitelj preferansa, da je majka moja sa mnom postala fuć. Ja govorim o sebi spokojno, bez svakoga jada... Bilo i prošlo! Kroz sav život svoj ja sam neprestano nalazio svoje mjesto već zauzeto, valjda zato, što sam ga ondje tražio, gdje ne bih tražiti imao. Bio sam sumnjičav, bojazljiv, dražljiv, kako svi boležljivci; uza to, po svoj prilici poradi mnogoga samoljublja, ili u obće poradi nedaće u cielom ustrojstvu moje osobe, medju mojimi osjećaji i misli, pa očitovanjem ovih osjećaja i misli — nalazila se neka bezsmislena, nedokučiva i neslomiva zapona, pa kad sam se silio pobiediti ovu zaponu, prelomiti ovu pregradu, — moje kretanje, izražaj moga lica, sve moje bivstvo uzimaše na se vid muke i silovanja: ne samo da sam se ukazivao, nego sam u istinu bio sav nenaravan i napregnut. Osjećao sam to i gledao u sebe unići. Tada se upravo uzbudjivala u mojoj nutarnjosti strašna smetnja.

Razabirao sam samoga sebe do zadnje niti, sravnjivao

se s drugimi, pripominjao najneznatnije poglede, posmiehe, rieči ljudi, pred kojimi se htjedoh razkriliti, i tumačio sve s ruke najcrnje; gorko sam se smijao svojemu trudu, da „budem, kao svi drugi", — i najednoć usred smieha bolno se vas gubio, svaljivao u neliepu bezsrčanost, pa opet hvatao se za prijašnje, riečju vrtio se kao vjeverica u kolosuku. Cieli dani prolažahu u toj sumornoj, bezplodnoj muci. Nut sad kažite, kažite i sami, komu je i čemu ovakav čovjek potreban? Zašto je sve to sa mnom bivalo, koji je razlog ovoj čangrizavoj prpošnosti sa samim sobom — tko će znati? tko li kazati?

Sjećam se, vozio se jednoć iz Moskve u diližanci. Put je dobar, a kučiš uz četvero konja pripregao još logova. Ovaj nesretni logovnjak, bez svake koristi, istom onako privezan sprieda o debelo, kratko uže, koje mu nemilosrdno reže stegno, tare rep, sili ga trčati najneprirodnijim načinom i svemu tielu pridaje lik zareza, ovaj logovnjak uzbudjuje u mene uviek duboko sažaljenje. Ja reknem kučišu, da bi za ovaj put moglo i bez petoga konja biti . . . On popošuti, drmne zatiljkom, onda ga otežući desetak puta oplete knutom preko mršave hrbtenjače po nadutom trbuhu, pa će napokon smiešeći se reći: „Ta vidiš i zbilja, samo se tako pripleo! Na što vraga?"

Tako sam se baš i ja pripleo . . . Ali Bogu budi hvala, stacija nije daleko.

Suvišan . . . Obećao sam dokazati istinu svojega mnienja, i što sam obećao, izpunjujem. Ne mislim, da je nuždno spominjati stotinu sitnarijâ, svakidašnjih dogadjaja i slučajâ, koji bi u ostalom mogli svakomu misaonomu čovjeku služiti neoprovrzivim dokazom u prilog meni, to jest mojemu mnienju; počet ću radje odmah od dosta važna slučaja, poslije kojega ne će biti ni malo sumnje o točnoj istini rieči: suvišan. Ponavljam, da se ne ću upuštati u sitnice; no ne mogu mu-

kom mimoići dosta ljubopitne i znatne okolnosti, to će reći: neobična sa mnom ponašanja mojih prijatelja (i ja sam imao prijateljâ) svaki put, kad sam im u susret nabasao, ili pače k njim zašao. Oni bi postali nekako stepeni; kad su me s daleka opazili, podsmijavali bi se nekako nenaravno, gledali mi ni u oči ni u noge, kako je to inače navada, već u obraze, i naglo progovarali: „A! da si zdravo, Čulkaturine!“ (takim se imenom na meni odužila sudba), ili: „A, evo i Čulkaturina,“ pa bi odmah odilazili u stranu, pače neko vrieme popostajali nepomični, upravo kao da se nečemu s mukom domišljaju. Sve sam ja to opazio, jer u mene jest pronicavosti, jest dar opažanja; u obće ja nisam glup; kadikad dapače nalete u moju glavu misli dosta zabavne, ne sasvim navadne; ali kako sam čovjek suvišan i znam nutarnju svoju zaponu, to mi je i težko izreći svoju misao, s tim više, što unapried znadem, da bih ju što ružnije izrekao. Kadšto mi je pače za čudo, kako drugi ljudi govore, pa tako prosto, slobodno . . . Koja bujica, Bože sveti! To jest, treba istinu kazati, i mene je uza svu nutarnju zaponu ipak često jezik svrbio; ali u istinu govorio sam samo za mlada; u više zrele godine gotovo svaki put polazilo mi za rukom, da se savladam. Znao bih na pô usta reći: „A gledaj, radje ćemo malko pošutjeti“, i umirio bih se. Na mučanju svi smo mi junaci, navlastito naše ženske; pogdjekoja ruska uzorita djevojka tako silno muči, da bi na takov prizor i podgotovljena čovjeka podišla lagana drhtavica i hladan znoj polio. Ali se ne radi o tom, niti je moja razsudjivati druge. Ja ću pripoviedati, kako obećah.

Ima tomu nekoliko godina, što me svakovrstne sitne, ali za me veoma važne zgode privolješe provesti šest mjeseci u kotarskom gradu O . . . Taj grad vas leži na obronku i vrlo neudobno leži. Stanovnikâ broji se u njemu okolo osam stotina, hudih i ubogih, kućice ne naliče upravo ničemu; u glavnoj ulici tobože tarac, gdjegdje se biele grozne ploče ne-

otesana vapnenjaka, komu se zato i kola ugiblju; posred sredine grozno nečista trga diže se mala žućkasta zgrada s crnimi luknjami, a u luknjah sjede ljudi s povelikimi kapami i čini se, kao da trguju; na tom istom mjestu strši neobično visoka izšarana stožina, a uz stožinu, u ime poredka, na zapovied magistrata, drži se voz požutjela siena i obilazi krunska koka. Riečju u gradu O... život kud i kamo. Prvih dana svoga ondje bivanja malo nisam poludio od dosade. Moram kazati o sebi, makar sam na posljedku i suvišan čovjek, ali ne od svoje drage volje: ja sam bolestan, no ne trpim, što je boležljivo... Ne bih se baš ni sreći ugibao, dapače gledao sam dostupiti do nje i s desna i lieva... Pa zato se ne čudite, što i meni može biti dosadno, kao svakomu smrtniku. Bio sam u gradu O... po službenih poslovih...

Moja Terentjevna kao da se zaklela umoriti me. Evo primjerak našega razgovora:

Terentjevna: O — oh, baćuška! Što vi to sve ne pišete? Nije to za vaše zdravlje, pisanje to.

Ja. Da dosadno, Terentjevna!

Ona. A vi se napijte čaja, pa lezite. Bog će dati, spotit ćete se, usnuti malko.

Ja. Da, ma ja ne ću da spavam.

Ona. Ah, baćuška! što vi to? Bog bio s vami! Lezite, leziderte: bit će bolje.

Ja. Ja ću i onako umrieti, Terentjevna!

Ona. Ohrani Bože i smiluj se! Što, zapoviedate čaja?

Ja. Ja nedjelje ne ću preživjeti, Terentjevna!

Ona. I — i, baćuška! što vi to?... Tako ću poći nastaviti samovarac.

O, kukavni, žuti, bezzubi stvore! Zar ja ni za tebe nisam više čovjek!

24. ožujka. Ljut mraz.

Na sam dan svoga dolazka u grad O... moradoh po napomenutih službenih poslovih poći k nekomu Ožoginu, Kirilu Matvejeviću, jednomu od glavnih činovnika kotara; no upoznadoh se s njim, ili kako se veli, zbližih se istom poslije dva tjedna. Njegova je kuća u glavnoj ulici i razlikuje se od svih drugih veličinom, nafarbanim krovom i dvjema lavima na vratih, nalikima neobično na nakazne pse, kojim je domovina Moskva. Već po tih lavovih dalo se misliti, da je Ožogin čovjek imućan. I zbilja, imao je do četiri stotine kmetova, dočikao sve bolje obćinstvo grada O... i slavio se velikim gostoljubljem. K njemu se na širokoj, crvenoj drožki s par konja dovozio i gradski načelnik, neobično krupan, kao od davno zaležala materijala skrojen čovjek; dovozili se i drugi činovnici: odvjetnik, žućkav, zloban stvorak; grizljivi mjernik — njemačkoga koljena, s licem tatarskim; častnik od struke za gradnju cestâ — nježna dušica, pjevač, no mutivoda; bivši kotarski upravitelj — gospodin nafarbanih vlasi, sa saboritom košuljom, s napetimi pantalonami i gospodskim izražajem lica, tako navadnim u ljudi, koji su bili kod suda; vozila se i dva vlastelina, dva nerazlučna druga, oba ne više mlada, pače oba već potrta, od kojih je mladji sve jednako ništožio starijega i zatvarao mu usta jednim istim uviek prikorom: „Da manite se, Sergeju Sergejiću! Što biste vi? Ta vi rieč „probka“ pišete od početka s b... Da, gospodo, govoraše on sa svim žarom uvjerenja ostalim prisutnim: — Sergej Sergejić piše ne probka, već brobka.“ I svi prisutni da popucaju na to od smieha, premda po svoj prilici nijedan ih nije junak u pravopisu; a ubogi Sergej muči i s jedva vidivim posmiehom obara glavu.

No ja zaboravljam, da je moje vrieme izmjereno, pa se upuštam u odviše sitno opisivanje. I tako bez širih okoli-

šanja: Ožogin je bio oženjen, imao kćer Lizu Kirilovnu i ja se u tu kćer zaljubio.

Sam Ožogin bio je čovjek navadan, ni zločest ni dobar, a žena mu bila nalik na ostarjelo pile; no kći se njihova nije uvrgla u svoje roditelje. Bila je ona vrlo snažna, žive i krotke ćudi. Sive joj, svietle oči dobrodušno i upravno gledahu izpod djetinjski uzvrnutih obrva; ona se gotovo bez prestanka smiešila, i smijala se dosta često. Svježi njezin glas zvučao je vrlo prijazno; kretala se lagano, brzo — i veselo rumenila. Odievala se ne baš izvanredno; njoj je dolikovalo samo jednostavno odielo. Ja se u obće ni brzo ni lako ne upoznajem, i ako mi je s kim od prvoga pogleda bilo lako, — što se medjutim nije skoro nikada zgadjalo, — to je novi znanac morao svetac biti. Sa ženami navlastito nisam se umio kretati, pa se uz njih ili mrčio i divljačio, ili najglupljim načinom kesio zube i od zabune prevrtao jezikom po ustih. Uz Lizu Kirilovnu ja sam naprotiv od prvoga puta mislio, da sam kao doma. Evo, kako se to dogodilo. Dodjem jednoć pred objedom k Ožoginu i pitam: „Doma li?“, odgovore: „Doma, oblače se; izvolite u salu.“ Ja u salu; ogledam se, kod prozora stoji odvrnuta od mene djevojka u bjelini i drži u ruci krletku. Mene, po navadi, nešto stegne u prsih; ipak ja ništa, nego se malko rad pristojnosti nakašljem. Djevojka se naglo obrne, tako naglo, da su joj vitice po obrazih udarile, opazi mene, nakloni se, i smiešeći se pokaže mi ladicu do polovine napunjenu zrnjem.

„Vi mi dopuštate?“ upita djevica. A ja, razumije se, kako je već navadno u tih slučajih, najprije naklonim glavu i u isti par brzo sagnem i izravnim koljena (kao da me je tko udario u podkoljenak), što, kako je poznato, dokazuje odlično odgojenje i prijaznu slobodu u obćenju, a zatim se nasmjehnem, podignem ruku i dva puta njom brižljivo i blago zavezem po zraku. Djevica se odmah odvrne od mene, izvadi

iz krletke valovčić i uzme po njemu silno nožem izgribati, pa onda ne mičući se, progovori ove rieći: „To je tatičina zimovka . . . Vi rad imate zimovke?“ — „Ja volim čižke“, odgovorim ponešto sileći se. — „A! i ja ljubim čižke; no pogledajte na nju, kakva je ljepušna. Pogledajte, ne boji se ni malo.“ (Bilo mi je za čudo, da se ja nisam bojao.) „Pridjite bliže, ime joj je Popka.“ Ja pristupim, nagnem se. „Zar ne, kako je mila?“ Tu se obrne k meni licem; no mi stajasmo tako blizu jedno drugomu, da je ona, hoteći me svojim svietlim očima pogledati, morala malko odmaknuti svoju glavu. Ja ju pogledam: njeno cielo mlado, ružićno lice tako se prijateljski smiešilo, da sam se i ja i nasmiešio i malo ne rozgotom nasmijao od miline. Vrata se otvore: udje gospodin Ožogin. Ja odmah pristupim k njemu, progovorim s njim vrlo slobodno; ostanem, ne znam ni sam kako, na objedu i presjedim cielu večer, a sutradan lakaj Ožoginov, čeljade dugo i napola sliepo, već mi se smiešio, kao domaćemu prijatelju, skidajući s ramena moju kabanicu.

Biti primljen, saviti sebi ma samo za vrieme gnjezdašce, okusiti milinje svakidašnjih odnošaja i privika — te sreće ja, čovjek suvišan, bez obiteljskih uspomena, do ono doba nisam uživao. Da u mene išto ima cvietu naliko, i da ova prispodoba nije odavna iztrošena, sada bih bez domišljanja rekao, da sam od onoga dana procvao dušom. Sve se u mene i oko mene najednoć izmienilo! Sav moj život obasjao se ljubavi, sav savcat do samih sitnica, baš kao tamna zapuštena sobica, u koju su unesli svieću. Liegao sam spavati, ustajao, oblačio se, ručao, lulu pušio — sve drugačije, nego prije; hodeć dapače ja sam poskakivao — jest, najednoć su mi iz ramenâ krila izrasla. Znadem kao danas, ni jednoga časa nisam bio u sumnji, kakovim me je čuvstvom zadahnula Liza Kirilovna: od prvoga dana bio sam se u nju strastno zaljubio, i od prvoga dana znao, da sam zaljubljen.

Tri tjedna redom vidjao sam ju dan na dan. Ta tri tjedna jesu najsretnije doba moga života; ali me boli njih se spominjati. O njih samih ne da mi se nikako misliti, nego nehotice pada mi na pamet i ono, što je iza njih nadošlo, i onda mi čemerna tuga lagano oklopi srce, istom što se malko razvedrilo.

Dok je čovjeku sasvim dobro, njegov mozak, to je poznato, vrlo malo djeluje. Spokojno i radostno čuvstvo zadovoljstva proniče sve njegovo biće, obara ga; i samo spoznanje njegove osobnosti prestaje i nestaje — on blaženstvuje, kako govore zlo odgojeni pjesnici. No kad na kraj konca mine ovo „očaranje“, mrzko je onda čovjeku i žao, što nije usred blaženstva više uhodio sam za sobom, što nije razmišljanja, spominjanja podvostručio, što nije produžio svojih naslada . . . kao da „blaženstvujući“ čovjek ima i kada i za vriedno drži razmišljati o svojih osjećajih! Sretan čovjek — što muha na suncu. Odatle i ja, spominjuć se onih triju tjedana, gotovo i ne mogu u pamet pribrati jasan, opredieljen utisak, s tim manje, što se za vrieme ona tri tjedna nije ništa osobito medju nami dogodilo . . . Onih dvaest dana prikazuje mi se nečim toplim, mladjahnim i mirisavim, nekom svietlom šarom iz žalostna, maglovita života moga. Pamet moja postaje najedanput neumoljivo vjerna i jasna istom od onda, odkad se na me, da opet reknem s istimi zlo odgojenimi pjesnici, oboriše udarci sudbine.

Da, ona tri tjedna . . . U ostalom, baš nije, da ne bi upravo nikakvih u mene ostavili slika. Kadikad, kad mi se dogodi dugo razmišljati o tom vremenu, ine uspomene iznenada pomaljaju se iz mraka prošlosti — baš kao što zviezde nenadano izhode na večernjem nebu u susret pozorno naperenim očima. Osobito se u glavu zapiljila jedna šetnja u dubravi za gradom. Bilo nas četvero: starica Ožoginka, Liza, ja i neki Bizmenkov, mali činovnik grada O . . ., bjelokos,

dobar i smjeran čovuljak. Bit će još zgoda o njemu govoriti. Gospodin Ožogin ostao sam doma: njemu se od preduga sna glava razboljela. Dan bijaše prekrasan, topao i tih. Treba opaziti, da zabavni vrtovi i družtvene šetnje nisu po ćudi Rusu. U gubernijskih gradovih vi ne ćete ni u jedno doba godine u javnih vrtovih ni žive duše naći; osim možda kojagod kašljucava starica prisjedne na propečenu suncem zelenu klupčicu, ne daleko od slaba stabalca, pa i to ako nije blizu zamrljane klupčice kod vratâ. No ima li blizu grada židka brezova dubrava, trgovci, a kadikad činovnici, razlete se nedjeljom i svetkom rado onamo, nanesu samovare, kolače, lubenice i razmetnu sve ovo obilje na prašnu travu kraj same ceste, posjedaju u kolo, jedu i piju čaj u znoju lica svoga do kasne večeri. Upravo te ruke dubrava bila je tada dvie vrste udaljena od grada O . . . Dodjosmo onamo poslije objeda, napismo se čaja, kako treba, pa zavedosmo u dubravu. Bizmenkov uzeo pod ruku staricu Ožoginku, ja — Lizu. Dan se već sklanjao k večeri. A ja upravo onda bio u samom razgaru prve ljubavi (istom što su minula dva tjedna našega poznanstva), u onoj gorućici strastna, uporna obožavanja, kad vam se ciela vaša duša nevino i nehotice kreće za svakim kretom ljubljena bića, kad se nasititi ne možete njegove prisutnosti, naslušati se njegova glasa, kad se smiešite i gledate kao čedo, što se istom zdravlja dokopalo, pa samo malko izkusan čovjek na sto hvati uvidja, što s vami biva. Do toga dana još nisam ni prilike imao voditi Lizu pod rukom. Išli smo uporedo, tiho gazeći po zelenoj travi. Lagan vjetrić lepršaše oko nas kroz biele hvoje brezâ, kadkada zabacujuć u moje lice vrpcu njezina škrljaka. Ni oka nisam svrnuo s njezina pogleda, dok se ona nije na posljedku veselo obrnula k meni, i mi jedno na drugo smiešiti se stali. Ptice privoljno švrgoljahu nad nami i modro nebo ljubezno prosijavaše na nas kroz sitno lišće. Meni se zavrtjela pamet

od preobilja radosti. Žurim se opaziti, da Liza nije ni malo bila u mene zaljubljena. Ja sam joj se ljubio; ona se u obće nije ni od koga uztručavala; no ne bijaše meni sudjeno uzmutiti djetinji pokoj njezin. Išla je sa mnom pod ruku kao s bratom. Imala je onda sedamnaest godina... I medjuto, te same večeri, uza me, zametnulo se u njoj ono nutarnje tiho trepetanje, koje navješćuje prielaz djeteta u ženu... Ja sam gledao i motrio ovu promjenu svega kolikoga bića, ovu smeću nevinu, bojazljivu ovu zamišljivost; ja prvi opazio ovu iznenadnu vlažinu pogleda, zvonku ovu drhtavicu glasa — i, o ludo! o suvišni čovječe! vremenom cieloga onoga tjedna mene ne bijaše stid vjerovati, da sam ja, ja uzrok bio one promjene.

Evo kojim se to načinom dogodilo.

Šetasmo dosta dugo, do samoga večera, i razgovarasmo se malo. Ja sam mučao kao svi neizkusni ljubovnici, a ona valjda kazati mi nije imala šta; no ona je o čemu bilo razmišljala i čudnovito kretala glavom, zamišljeno grizkajući odkinuti list. Kadkad bi se odlučno požurila napried... a zatim u jedan mah popostala, čekala na me i gledala naokolo, stegnuvši obrve i smiešeći se raztreseno. Sinoć pročitasmo zajedno „Kavkazkoga zarobljenika“*. Kako me žedno ona slušaše, oborivši lice u obje ruke i grud prislonivši k stolu! Ja htjedoh zavesti govor o jučerašnjem čitanju: ona porumeni, upita me, jesam li prije odlazka dao konopljanoga sjemena zimovci, zapjeva glasno nekakvu pjesmicu, a zatim najednoć umukne. Dubrava s jedne strane omiče se u dosta dubok i strm obronak; dolje se bjelka vijugast potok, a za njim, na nepreglednom prostranstvu, šire se, sad se lako valjajući kano valovi, sad se opet u šir kao stolnjaci razstirući, bezkrajne livade, gdje negdje izkrižane putovi.

* To je Puškinova pjesan.

Ja i Liza prvi domakosmo kraju dubrave; Bizmenkov ostao sa staricom pozadi. Mi domakosmo, stadosmo i ne hoteći zažmurismo oči: upravo napram nas, posred razžarena oblaka, sjeda grimizno, ogromno sunce. Polovica nebesâ gori i žari se; crveni traci biju skroz po livadah, odbacuju rumen žar dapače na sjenitu stranu putovâ, slažu se nalik ognjevitu olovu na potok tamo, gdje ga ne pokriva nadvedena gušća, i upiru se na prsi obronku i dubravi. Mi stajasmo obliveni gorućom sjajnosti. Ja nikako ne mogu opisati svu strastvenu svečanost ove slike. Kazuju, jednomu sliepcu rumena boja ukazivala se kao glas trublje; ne znam, koliko ova prispodoba valja; ali u istinu bijaše nešto pozovno u sjajnom ovom zlatu večernjega zraka, u purpurnom sjaju neba i zemlje. Ja uzkliknem od uzhićenja i obrnem se odmah k Lizi. Ona gledaše ravno na sunce. Pamtim, kako se žar rumenila ognjenimi pjegicami odbijao u njezinim očima. Ona stajaše poražena, duboko tronuta. Na moje klicanje nije rieči odgovarala, dugo se nije ganula, glavom je poniknula . . . Ja joj pružim ruku; ona se odvrne i odmah zalije suzami. Gledao sam na nju tajnim, malo ne radostnim začudjenjem . . . Glas Bizmenkova začuje se dva koraka od nas. Liza brže bolje otare suze i s bojazljivim posmiehom na me pogleda. Starica izide iz dubrave, upirući se na ruku svoga bjelokosoga vodioca; i njih dvoje blagaju se ljubeznom slikom. Starica upita nešto Lizu, i ja, pamtim dobro, nehotice kao šiba zadršćem, kad joj se odazvao, nalik tresnutu staklu, razbijeni glasac njezine kćeri. Medjutim je sunce leglo počivati, i žar trnuti počeo. Mi podjosmo natrag. Ja Lizu opet uzeo pod ruku. U dubravi bijaše još svietlo, te sam jasno mogao razabirati njezine crte. Držala se smućena, oborenih očiju. Razlivena po cielom joj licu rumen nije više salazila: ona se još svedj žarila žarom zapadnoga sunca . . . Ruka se njezina jedva dodirala moje. Dugo ne mogoh progovoriti: tako silno

kucaše mi u prsih srce. Kroz stabla pojavi se podaleko kočija; kučiš se lagano po sipkom piesku vozio nam u susret.

— Lizaveta Kirilovna, upitam ja napokon: — zašto ste se vi razplakali?

— Ne znam, odgovori mi, pošto je malko mučala, pogleda pak na me krotkima, još vlažnima od suzâ očima, — pogled mi se ukazao promienjen, — a onda umukne.

— Vi, kako vidim, ljubite prirodu . . . progovorim opet, a nisam ni malo mislio ovo reći, dapače i ovu frazu jedva mi propentao jezik. Ona poklima glavom. Dalje nije mi se dalo progovarati . . . čekao sam na nešto . . . ne priznanje, odakle! no čekao sam povjerljiv pogled, povjerljivu upitku... Ali Liza gleda na zemlju i muči. Još jednoć ponovim u pô glasa: „Zašto?“, pa ne dobijem odgovora. Ej, ja sam to vidio, postane mi smeteno, skoro stidno.

Za četvrt ure sjedjasmo već u kočiji, vraćajući se u grad. Neumornim kasom žure se konji, mi brzo šibamo kroz sumračni i vlažni uzduh. Mene najednoć snašla brbljavost, bez prestanka se ja obraćao sad na Bizmenkova, sad na Ožoginku, na Lizu nisam gledao, a ipak sam opazio, kako joj je iz kuta kočije pogled ne jedanput zapeo o mene. Doma je zatreptala, nije ipak htjela sa mnom čitati, i za malo ode spavati . . . Prielom, onaj prielom, o kojemu sam govorio, svršio se u nje. Ona je prestala biti djevojčicom, i ona je uzela nešto očekivati . . . kao i ja . . . i nije dugo čekala.

No ja sam se onu noć vrnuo u svoj stan do kraja očaran. Tamno čuvstvo — nije to slutnja, nije to sumnja, — što se bilo uzbudilo u mene, sad je izčezlo: nenadanu prisiljenost u držanju Lizinu odbijao sam na djevojačku stidljivost i bojazljivost . . . Zar nisam sto puta čitao u sto spisâ, da prvo svitanje ljubavi vaviek talasa i plaši djevojku? Bio sam savršeno sretan i već snovao stovrstne osnove . . .

Da mi je tkogod onda prišapnuo: „Bulazniš, brajno;

ne čeka to na tebe, dragane: na tebe čeka smrt, na tebe osamljena, u poderanoj kolibici, uz nesnosno brundanje jadne babe, koja čeka i jedva dočekati može tvoj konac, da bud po što proda tvoje cipele . . .“

Da, za nevolju reći ću s jednim ruskim filozofom: „Kako ćeš znati, čega ne znaš?“ — Do sutra.

25. ožujka. Biel zimnji dan.

Pročitao sam, što sam jučer bio napisao, i malo malo, pa bih sve na komade poderao. Meni se čini, da odviše na široko, odviše sladko pripoviedam. Medjutim, kako ine moje uspomene onoga doba nemaju drugu van tu jedinu osobite vrste razgalu, o kojoj govoraše Lermontov, da je i radostno i tužno pozljedjivati ožiljke starih rana, pa čemu ne bih malko i pogladio sebe? Samo je od potrebe pristojnost znati. Pa ću zato nastaviti brez svake sladkoće.

Onaj cieli tjedan poslije šetnje u dubravi stanje moje nije ni malo na bolje okrenulo, premda se promjena na Lizi svaki dan to bolje opažala. Ja sam, kako već rekoh, promjenu njezinu po sebe dobro razlagao . . . Nevolja ljudi samaca i plahih, od samoljublja plahih — i jest upravo odatle, što oni, imajući oči i dapače izbečivši ih što više, ipak ništa ne vide, ili vide u varavu svjetlu, baš kao da na krive očale gledaju. Vlastite njihove misli i opažanja potiplju ih na svaki korak. U početku našega poznanstva vladala se Liza sa mnom povjerljivo, prostodušno kao diete; dapače može biti, da je njena sklonost prama meni bila više nego prosta, djetinjska ljubav . . . No pošto se dovršio u nje neobični onaj, skoro nenadani prielom, osjeti se ona, poslije kratke neodlučnosti, stegnutom u mojemu družtvu; nehotice se ona odvraćala od mene i u isti par u turobu, u zamišljivost padala . . . Ona čekaše . . . na što? nije sama znala . . . a ja . . . ja se, kako već rekoh, radovao ovoj promjeni . . . Ja, ej, ti Bože, vidiš,

mal da nisam premirao, kako kažu, od uzhićenja. U ostalom, evo izpoviedam, da bi se na mojemu mjestu i drugi mogao prevariti... U koga nije sebičnosti? Ne treba istom spomenuti, da sam sve to tek kasno uvidio jasno, kad sam morao spustiti svoja podrezana i bez toga nejačka krila.

Nesporazumak, što je niknuo izmedju Lize i mene, trajaše cieli tjedan, — čemu se nije čuditi: bio sam svjedokom nesporazumaka, koji su trajali godinu za godinom. Pa tko je i rekao, da samo istina ozbiljno postoji? Laž živi kao i istina, ako ne još bolje. Pamtim dobro, u mene se za toga tjedna kadikad pokrenuo crv... ma naš prijačak, čovjek samac, isto tako ne dokučuje, što u njega biva, kao ni ono, što mu leži pred nosom. Osim toga: zar je ljubav — i zbilja prirodno čuvstvo? Zar je čovjeku naravito ljubiti? Ljubav — bolest, a za bolest nije pisan zakon. Recimo, moje se srce kadkada neprijatno žmikalo; da, ali sve u mene bilo prevrnuto, što gore, to dolje. Kako ćeš tu doznati, što se slaže, što li ne slaže, koji je razlog, koje li znamenovanje svakomu posebnomu osjećaju?

Bilo kako mu drago, svi ovi nesporazumci, sve slutnje i nade razložiše se ovim načinom.

Jednoć — bilo je to u jutro u dvanaest sati — tek sam umaknuo u predvornicu g. Ožogina, ali se raznio nepoznat, zvučan glas u dvorani; vrata zinu i ukaže se — domaćin ga provodi — na pragu strojan, visok muž od dvaest pet godina, brzo zabaci na rame vojničku kabanicu, koja je ležala na klupi, ljubezno se oprosti s Kirilom Matvejićem, prolazeć kraj mene bezbrižno dodirne kapu — i nestane ga, zvečeć ostrugami.

— Tko je to? upitam Ožogina.

— Knez N*, odgovori mi zabrinuta lica: — poslali ga iz Petrograda dizati novake. A gdje su ljudi? produži nezadovoljno, — kabanice mu nije nitko pridao.

Unidjemo u dvoranu.

— Je li davno došao? upitam.

— Vele, jučer na večer. Ponudio sam mu sobu u domu, pa ne će. Inače je, kako se vidi, veoma mio dečko.

— Je li dugo u vas probavio?

— Jednu uru. Zamolio me, da ga pokažem Olimpijadi Nikitićni.

— I vi ste to učinili?

— Da borme.

— A s Lizom Kirilovnom on . . .

— On se i s njom upoznao — naravno.

Ja zašutim.

— Došao je amo na dugo vremena, ne znate li?

— Da, ja mislim, najviše tjedan, dva li.

I Kirilo Matvejić ode obući se.

Prodjem nekoliko puta po dvorani. Ne bih znao, da je dolazak kneza N. na me tad drugim čuvstvom djelovao, nego onim neprijatnim, koje navadno osjećamo, kad se nova osoba uvuče u naše domaće kolo. Možebit da se u to malko primješavala i zavist plašiva, neznatna Moskova naprama sjajnomu petrogradskomu častniku. „Knez“ — mislio sam — „šaljčina iz priestolnice, s visoka li će na nas gledati . . .“ Vidio sam ga jedva tinji čas; ali sam mogao opaziti, da je snažan, spretan, slobodan. Prošetav se neko vrieme po sali, stanem najzad pred ogledalom, izvadim iz džepa češalj, slikovito razbaučem vlasi, i, kako je kadkada navada, udubem se najednoć promatrati vlastito lice. Osobito brižno pregledao sam svoj nos: mekušne, neopredieljene crte ovoga uda ne mogoše me najbolje zadovoljiti, — kad najednoć, u mračnoj dubini nagnuta stakla, koje je odbijalo cielu skoro sobu, raztvore se vrata i na njih bane strojna osoba Lizina. Ne znam, zašto se nisam ni maknuo, nego ostao onako, kako me zatekla. Liza promoli glavu, pozorno na me pogleda, i pritegnuvši obrve, zagrizavši

ustnicu i pritajivši disanje, kao netko, tko bi rad, da ga ne opaze, brižno se potegne nazad i tihano za sobom povuče vrata. Vrata slabo škrinu. Liza zadrhta i zamre na mjestu... A ja se sve uviek ne mičem... Ona snova potegne kvaku i nestane je. Tu se nije dalo sumnjati: izražaj Lizina lica, opazivši mene, onaj izražaj, na kojemu nemaš opaziti ništa, osim želje pobrati se sretno nazad, ukloniti se nepovoljnu sastanku, pa nagla luč zadovoljstva, što sam mogao nazreti u njenim očima, kad je pomislila, da joj je i zbilja pošlo za rukom nevidjeno uzmaknuti — sve to govoraše odviše jasno: ta djevojka mene ne ljubi. Dugo, dugo ne mogoh skinuti svoga pogleda s nepomičnih, niemih vrata, koja su se snova kao biela pjega pojavila u dubini zrcala; htjedoh se kao nasmijati svojoj vlastitoj protegnutoj slici, — oborim glavu, vratim se doma i štropoštam na divan.

Bijaše mi izvanredno težko, tako težko, da nisam mogao plakati... pa i zašto plakati?... „Zar zbilja?“ govorio sam jednako sam sebi, ležeć kao ubijen na ledjih i složenih na grudi rukû. — „Zar zbilja?“ Kako vam se ljubi ovo „zar zbilja“?

26. ožujka. Jugovina.

Kad sam sutradan, poslije duga kolebanja, premirući u duši, unišao u poznatu gostinsku sobu u Ožogina, bio sam ne više onim čovjekom, kakvim me poznavahu prošla tri tjedna. Sve moje osobine, od kojih sam se uz novo za me čuvstvo počeo odvikivati, najednoć se snova povratiše i obladaše mnome, kao domaćica, kad se u svoj dom navrati. Ljudi meni jednaki ne idu u obće za pozitivnimi učini, već za vlastitimi utisci: ja istom sam jučer snivao o „uzhićenju uzajamne ljubavi“, danas već nisam ni malo sumnjao o svojoj „nesreći“, te sam do kraja zdvajao, a da me ubiješ, ne bih bio znao svomu zdvajanju razumna razloga. Nisam mogao ljubomoriti na kneza N., pa makar on sjao s Bog

zna kojih dostojanstava, nije bilo dovoljno samo pomoliti se, pa da smjesta izčupa Lizinu naklonost prama meni... Da, ali brate, da li je i bilo te naklonosti? Uzeo sam misliti na sve, što se zbilo. „A šetnja u šumi?“ pitao sam sâm sebe. „A izražaj njezina lica u ogledalu?“ — „No“ — išao sam dalje — „šetnja u dubravi, čini se... Pi, ti, Bože moj! kakav sam ja kukavan stvor!“ bijaše napokon moj uzklik. Evo ovake nedorečene, nedomišljene misli, sto puta vrteći se jednoličnim vihrom kružahu u mojoj glavi. Velim vam opet, ja se povrnuo k Ožoginom onaj isti bojazljivi, sumnjičavi, prisiljeni čovjek, koji sam bio od djetinjstva.

Nadjem cielu družinu u gostinskoj sobi; i Bizmenkov sjedi u svom kutu. Svi se kazuju dobre volje: osobito Ožogin samo se sjaje, pa mi od prve rieči objavi, da je knez N. sinoć cielu večer u njih presjedio. Liza me je spokojno pozdravila. „Nu“ — rekoh ja u sebi — „sada i znadem, zašto ste vi dobre volje.“ Priznajem, ponovljeni posjet knežev malko me začudio. To nisam očekivao. U obće naš prijan sve vam na svietu očekuje, osim onoga, što se u prirodnom poredku stvarî dogoditi mora. Ja se nadmem i uhvatim vid uvriedjena, no velikodušna čovjeka; htjedoh kazniti Lizu svojom nemilosti, odakle u ostalom valja zaključiti, da još nisam podpuno zdvojio. Govore, da je u inih slučajih, gdje vas zbilja ljube, i koristno pomučiti ljubljeno biće; no u mojemu položaju bijaše to neizrecivo glupo: Liza se za me baš ni malo nije brinula. Jedina starica Ožoginka opazi moju svečanu šutnju i brižno upita za moje zdravlje. Ja joj naravno s gorkim posmiehom odgovorim, da sam hvala Bogu savršeno zdrav. Ožogin nastavi širiti govor o svojemu gostu; ali uvidjevši, da mu samo s nevolje odgovaram, obrne se više k Bizmenkovu, koji ga slušaše veoma pozorno, kad u taj par udje sluga i najavi kneza N. Domaćin skoči i poteče mu u susret; Liza, na koju sam u taj par upro orlovski

pogled, porumeni od radosti i zaljulja se na stolcu. Knez udje vedar, veseo, ljubezan.

Kako ja ne sastavljam pripoviesti za milostiva čitatelja, već jednostavno pišem za svoju nasladu, to mi nije valjda ni potrebno ići za običnimi majstorijami gospode literatâ. Reći ću odmah, bez širenja, da se Liza od prvoga dneva žestoko zaljubila u kneza, i knez zamilovao nju — ponešto od dangube, ponešto od navade mutiti ženskim glavu, a napokon i zato, što je Liza bila vrlo mio stvor. U tom, što su oni jedno drugo zamilovali, nije se čemu diviti. On po svoj prilici nije ni u snu snivao naći ovakov biser u takvoj ružnoj ljušturi (govorim o bogomrzkom gradu O . . .), a ona opet do ovoga vremena nije ni u snu vidjala ništa, što bi i malo nalikovalo blistavomu, umnomu, začarnomu ovomu aristokratu.

Poslije prvih pozdrava predstavi Ožogin mene knezu, koji mi se pokazao veoma udvoran. Bio je on u obće udvoran sa svakim, i pored sve velike razlike medju njim i našim tamnim kotarskim družtvancem, umio je on ne samo nikoga ne sapinjati, nego se dapače pokazivao, kao da je jednak nam, pa samo slučajno živi u Petrogradu.

Taj prvi večer . . . O, prvi taj večer! U blaženo vrieme našega djetinjstva pripoviedahu nam učitelji za uzor muževnu trpnju mladoga onoga Spartanca, koji ukradav lisicu i zagrnuv je u svoj plašt, pustio joj, da mu izjede svu utrobu, i volio, ne pisnuv jedne rieči, samu smrt podnieti, nego sramotu doživjeti . . . Ljepše prispodobe nema za moje neizkazane muke, koje sam onaj večer promučio, gledajući prvi put kneza pokraj Lize. Moj bez prestanka napregnuti posmieh, trudna moja uhodljivost, moja glupa šutnja, i ona nemirna, uzaludna želja uteći — sve je to bilo, valjda, u svojoj vrsti zanimljivo i znamenito. Nije samo jedna lisica krtila u mojoj utrobi: ljubomor, zavist, osjećanje svoje ništoće, bezsilna

srčba, sve me to u jedan mah razdiralo. Priznati sam morao, da je knez bio u istinu veoma ljubezan mladić . . . Ja sam ga proždirao očima i skoro zaboravio žmigati, gledajući na njega. On se razgovarao ne samo s Lizom, ali je konačno govorio samo radi nje jedine. Valjda sam mu ja kruto dosadjivao . . . On se morao u skoro domisliti, da ima posla s odturenim ljubovnikom, no od milosrdja prama meni, a takodjer s podpuna uvjerenja o mojoj podpunoj bezopasnosti, vladao se prama meni neobično blago. Možete misliti, koliko me to vriedjalo! Te večeri gledao sam, sjećam se, popraviti i svoju krivnju; ja sam (nemojte mi se smijati, komu drago rukû dopale ove bilježke, s tim većma, što je to bilo posljednje moje maštanje) . . . ja sam, ej ljudi! ja sam posred ovih svakovrstnih trzanja najedared zamislio, da me Liza pokarati kani poradi moje nadute hladnosti u početku dolazka, da se srdi na mene, pa sada samo od zlovolje koketira s knezom . . . Ugrabim zgodan čas, pa sa smjernim, no ljubeznim posmiehom, pristupivši k njoj, zapentam: „Dosta je, oprostite mi . . . u ostalom, ja ne zato, što bih se bojao“ — i najednoć, ne čekajući njezina odgovora, priberem neobično živo, razvučeno lice, nasmijem se na krivo, segnem rukom nad glavu prema stropu (htjedoh, pamtim, popraviti rubac oko vrata) i dapače pripravim se na jednoj nozi prekloniti, kao da bih htio reći: „Ja sam napokon dobre volje, budimo dobre volje svi“, pa ipak se ne preklonim, bilo me strah, da ne upanem, tako mi neprirodno ukočena bijahu koljena . . . Liza me upravo ništa nije razumjela; u čudu mi pogleda u lice, naglo se podsmije, kao da želi što brže uteći, i snova pridje knezu.

Koliko sam mu drago bio sliep i gluh, moradoh ipak sam sebi priznati, da se ona borme baš ni mrve u taj čas na me ne gnjevi i ne srdi: jednostavno baš na me ni pomišljala nije. Poraz taj bijaše do kraja: posljednje se moje nade

s praskom survaše, kao santa leda, kad ju pronikne proljetno sunce, što se namah razpane na sitne komadiće. Potukoše me u glavu prvom navalom, te sam kao Prusi pod Jenom izgubio u jedan jedini dan, odmah, sve. Ne, ona se borme nije srdila na me!

Vaj naprotiv! Ona se — to sam opazio — kao na valu ljuljala. Upravo mlado stabalce, već do pola odraslo od briega, sklanjala se ona žedno nad potokom, pripravna njemu nauviek prikazati i prvi razcvjet svojega proljeća i sav život svoj. Komu se zgodilo paziti podoban zanos, taj je preživio gorke časove, ako je sam ljubio, a ne bio ljubljen. Ja ću navieke pamtiti ovu nježnu veselost, ovu nevinu zaborav samoga sebe, ovaj gled još djetinji, pa već ženski, ovaj sretni, cvatući posmieh, ne salazeći s napola otvorenih usta i porumenjela lica . . . Sve, što je Liza nejasno slutila za naše šetnje u dubravi, dogodilo se sada — i ona, predajući se sva u ljubav, u isto je doba zatihavala i iskrila se, kao mlado vino, koje prestaje kipjeti zato, što mu je vrieme nastalo...

Ja sam bio strpljiv presjediti ovu prvu večer i kasnije večeri . . . sve do konca! Ničemu se već ne mogoh nadati. Liza i knez svaki su dan jedno drugomu to bolji bivali . . . No ja sam do kraja pogazio ćut vlastitoga dostojanstva, i nisam mogao ostaviti pozorište svoje nesreće. Jednoć htjedoh tobože ne ići, iz jutra sebi zadadoh tvrdu vjeru doma ostati — i u osam sati na večer (obično bih izhodio u sedam) djipim kao pomaman, zgrabim kapu, pa zadihavajući se doletim Kirilu Matvejiću u gostinsku sobu. Položaj moj bijaše neobično ružan: uporno sam mučao, kadikad ciele dneve ne dao od sebe glasa. Ja, kako već rekoh, nisam se nikada odlikovao rječitosti; no sada, što je još i bilo u mene uma, sve bi izhlapilo uz kneza, i ja ostajao kao sokol nag. Uza to toliko sam na samu robotao i mučio nesretni svoj mozak, polagano meljući u mislih, što sam jučer opazio ili podpazio, da sam

došav opet k Ožoginom jedva nove sile za novo opažanje imao.

Mene su štedjeli kao bolestnika: vidio sam to. Svako jutro činio sam novu, konačnu odluku, ponajviše trudno izmozganu za neprospavane noći: to sam se spremao porazgovoriti s Lizom, dati joj prijateljski savjet . . . a kad se nadjoh s njom na samu, odmah moj jezik prestade djelovati, upravo se smrznuo, i mi oboje od dosade željasmo prilaz treće osobe; to opet htjedoh uteći, naravno nauviek, i ostaviti Lizi pismo, puno priekorâ, i jednoć već joj počeh pismo pisati, no pravičnost ne bijaše još u mene do kraja ugasnula: uvidim, da nemam prava nikoga ni u čemu koriti, i bacim papiriće svoje u oganj; to opet dodje mi na um misao sebe svega velikodušno kao žrtvu žrtvovati, blagosivljati Lizu porad sretne ljubavi i iz ugla krotko i prijazno smijati se na kneza, — ali kruti ljubovnici ne samo da mi nisu bili zahvalni za moju žrtvu, već je ni opazili nisu, vidi se, da im ne treba ni mojega blagoslova, ni mojega smieška... Tada bi me od jada spopala čisto protivna čuvstva. Zadavao sam tada sam sebi rieč, da ću zagrnut u plašt podobno Španjolcu iza ugla djipiti i nož u srce rinuti sretnomu takmacu, pa sam u zvjerskoj radosti zamišljao Lizino očajanje . . . No prije svega u gradu O. sličnih uglova ima vrlo malo, a drugo — plot od gredâ, svjetiljka, stražar u daljini... ne! u takvu uglu nekako je zgodnije prodavati perece, nego krv ljudsku prolievati. Moram još i to priznati, da sam izmedju drugih sredstava izbavljenja, kako sam se sasvim neodredjeno izražavao govoreći sam sa sobom, i na to pomislio obratiti se na samoga Ožogina . . . pobuditi pozor toga plemića na opasni položaj njegove kćeri, na bolne posljedice njezina lakoumlja . . . Dapače neki dan i zametnem zbilja s njim rieč o škakljivoj stvari ovoj, ali tako brzo i maglovito, da je on slušao i slušao mene, — pa najednoć, kao da se iz sna prenuo, silno i naglo pre-

vuče dlanom po svemu licu, ne štedeći nosa, zadašće i ode od mene na stranu. Ne treba mi spomenuti, da sam pri ovoj odluci uvjeravao sam sebe, štogod radim, da radim bez sebičnosti, sa željom obćega dobra, vršeći dužnost kao prijatelj domaći . . . No smijem držati, kad Kirilo Matvejić i ne bi bio presjekao mojih izjava, da u mene ipak ne bi bilo hrahrosti dovršiti svoj monolog. Kadkada bih s važnosti drevnoga mudraca uznosio hvalu i slavu kneževu, drugi put tješio sam sebe nadom, da je sve to istom onako, Liza će se opametiti, ljubav njezina nije prava ljubav . . . o ne! Nema, riečju, misli, kojom se nisam onda zavozio. Jedno jedino sredstvo, izpoviedam vjerno, ne dodje mi na pamet: nikada nisam ni pomislio na samoubistvo. Zašto na to pomislio nisam, ne znam . . . Možebit zato, što sam već onda slutio, da mi i onako nema duga života.

Razumije se, da je u ovakovih nepovoljnih danih moje ponašanje, moje obćenje s ljudmi više nego ikada bilo nenaravno, napregnuto. Pače starica Ožoginka — ovaj od poroda glupi stvor — poče se divljačiti od mene i kao da ne znade, s koje bi strane k meni pristupila. Bizmenkov, vazda udvoran i gotov na usluge, meni se uklanjao. Već sam onda pomišljao, da u njega imam pobratima, da i on ljubi Lizu. No kad sam što takovo natuknuo, on ne htjede nikada odgovarati, pa u obće nerado se sa mnom i razgovarao. Knez je s njim živio sasvim prijateljski, može se reći, da ga je štovao. Ni Bizmenkov ni ja — mi ne smetasmo knezu ni Lizi; no on se nije od njih tudjio kao ja, nije izgledao ni kao vuk, ni kao žrtva — i voljko se skupljao s njimi, kad su to poželjeli. Istina nije se tada odlikovao osobitom dosjetljivosti; ali u njegovoj veselosti bijaše uviek nešto tiho i spokojno.

Tako minuše dva tjedna. Knez nije bio samo po sebi i liep i uman: on je igrao na klaviru, pjevao, prilično risao, znao pripoviedati. Njegove anekdote, uzete iz viših krugova

petrogradskoga života, silno su djelovale na slušaoce, s tim silnije, što je on kao malo do njih držao . . .

A ovom, ako ćete, prostom majstorijom knez je za ono kratko vrieme svoga boravka u gradu O. upravo očarao svekoliko obćinstvo. Očarati našega prijana stepnjaka uviek je lako čovjeku iz višega kruga. Gusti pohodi kneževi u Ožogina (bivaše ondje svaku večer) pobudiše konačno zavist druge gospode plemića i činovnika; ali knez, čovjek svieta i uma, ne zanemari nikoga, presjedje u svakoga od njih, svakoj gospodji i gospodični bar po jednu liepu rieč prišapnu, i dade se hraniti kakvimgod neprobavnim jelom, pojiti rdjavim vinom s krasnimi nazivi; riečju, vladao se odlično, obzirno, vješto. Knez N. bijaše u obće vesele ćudi, družtven, ljubezan po naklonosti, da i ljubezan po računu: kako da mu ne podje sve i podpuno za rukom?

Odkad je on amo zašao, svi u domu nadjoše, da vrieme leti neobično brzo, sve leti prekrasno. Starčić Ožogin, premda se i pretvarao, da ničega ne vidi, valjda je u potaji blaženo ruku u ruku šuljao, što će imati takova zeta; sam knez vodjaše cielu stvar vrlo tiho i pristojno, kad iznenada neslućen dogadjaj . . .

Do sutra. Danas sam sustao. Ove uspomene i na kraju groba me razdražuju. Terentjevna je danas pronašla, da mi se već nos zaoštrio; a to vele, da je hudo znamenje.

27. ožujka. Jugovina traje.

Stvari su stajale, kako sam gore opisao: knez i Liza ljubili jedno drugo, starci Ožogini čekali, bit će nešto; Bizmenkov, bio i on tu — drugo se o njemu ne da ni kazati; ja se prebijao kao riba o led i uhadjao, koliko se ikad moglo, — uzeo sam sebi u to vrieme zadaću barem ne pustiti, da se Liza zaplete u mrežu zavodnikovu, pa zato počeh osobito paziti na sobarice i kobno „zadnje“ krilo doma — a uza

to sam gdjekad ciele noći snivao o tom, s kakvim ću velikodušjem jednoć pružiti ruku prevarenoj žrtvi i reći joj: „Kovarnik je izdao tebe; no ja sam tvoj vjeran prijatelj . . . zaboravimo, što je bilo, budimo sretni!“ — kad al u to iznenada puče po svemu gradu preradostna viest: okružni načelnik namjerava dati sjajnu plesnu zabavu na čast vriednoga gosta, i to na svojemu dobru Gornostajevki. Na sve urede i oblasti grada O . . . stigoše pozivi, od načelnika do ljekarnika, neobično kozičava Niemca, koji je svom silom htio, da zna čisti izgovor ruski, te je zato neprestano i ne uviek zgodno upotrebljavao krepke izraze, n. pr. „Ja sam danas, vrag me uzeo, pravi mladac“ . . . Započeše se, kako biva, strahovite priprave. Jedan trgovac kozmetik prodao je šestdeset tamnomodrih lončića pomade „a la jesminъ“, s jerom na kraju. Gospodične pribavile sebi sapeto odielo s tiesnom tailom i noscem na želudcu, da jedva dišu; majke našešurile na glavi čudovišta mjesto kapâ; otcevi teci amo i tamo, malo da noge ne polome . . . Željno izgledani dan napokon osvanuo. Bio sam i ja pozvan. Od grada do Gornostajevke ima oko devet vrsta. Kirilo Matvejić ponudio mi mjesto u svojoj karuci, no ja odbijem . . . Ovako pokarana djeca osvećuju se prkosno roditeljem i ne će za stolom da jedu milih jela. Uza to sam mislio, da bih smućivao Lizu. Bizmenkov se posadi na moje mjesto. Knez se vozio na svojih kolcih, ja — na traljavoj drožki, najmljenoj za dobre novce za svečanu ovu zgodu. Ne marim opisivati toga plesa. Sve se na njemu zbivalo po navadi: muzikaši sa strašno neskladnimi trubljami na koru, zabunjeni plemići sa staromodnimi obitelji, ljubičasta šladetina, sluzava bademovača, sluge u zgaženih čizmah, u pletenih vunenih rukavicah, ladanjski lavi grčevito nakažena lica itd. itd. I sav taj majušni sviet vrtio se oko svoga sunca — oko kneza. Izgubiv se u hrpi, neopažen dapače i od djevojaka, koje imaju četrdeset osam godina, na čelu crvene mo-

zulje, a na glavi modre cvietke, ja sam brez prestanka gledao to na kneza, to na Lizu.

Bila je ona taj večer premilo odjevena i prekrasna. Plesali su jedno s drugim samo dva puta (istina, da su plesali mazurku!), ali se barem meni činilo, da medju njimi neprestano postoji neko tajno obćenje. On i ne gledajuć na nju, i ne govoreć s njom, kao da se bez prestanka na nju ogledao, i samo na nju; bio je krasan, svietao i ljubezan s drugimi — radi jedine nje. Ona je očevidno spoznavala, da je carica plesa, da je ljubljena: njezino lice sjaše u isti par djetinjom radosti, nevinim ponosom, a najednoć sinulo bi na njemu i drugo, dublje osjećanje. Sreća i zadovoljstvo samo su lepršali s nje. Sve sam ja to opažao . . . Nije to prvi put, što sam uhodio za njimi . . . Sprva me to ljuto ogorčilo, onda malko tronulo, a napokon razjarilo. Osjetio sam se nenadano izvanredno zlim, i neobično se obradovao ovomu novomu osjećanju, pače poćutio neko štovanje prama sebi. „Pokazat ćemo, da još nismo propali“, reknem sam sebi. Kad zamnješe prvi prizovni zvuci mazurke, ja se mirno ogledam, hladno, slobodno pridjem k jednoj dugolicoj gospodjici s crvenim i caklenim nosom, s neprestano otvorenimi, čisto raztrgnutimi usti i žilavim vratom, koji je nalikovao na držalo kontrabasa, — pridjem k njoj, suho začešem petnjaci i pozovem ju na ples. Na njoj je ružično, rek bi nedavno i još ne sasvim izbliedjelo odielo; nad glavom drhta joj nekakva uvela, poklapljena muha na debeloj pružini od mjedi, u obće sva ta djevica bijaše, ako se smije tako reći, prokisla dosada i zastarjela nedaća. Cieli večer nije se s mjesta ganula: nikomu ne dodje na um, da ju pozove. Jedan bjelokos od šestnaest godina mladić, nemajuć druge dame, bio je smislio prići k njoj, već je i koračio, zamislio se, pogledao, — i nestane ga hrlo u hrpi. Možete pomisliti, s kolikom je radosti momu pozivu privoljela!

Ja ju svečano provedem preko ciele dvorane, nadjem dva stolca i sjednem s njom u krugu mazurke od deset parovâ gotovo naprama knezu, koji je, razumije se, zauzeo prvo mjesto. Knez je plesao s Lizom. Ni mene, ni moje dame nisu smetali pozivom, te imasmo kada razgovarati se do volje. Treba reći istinu, moja se dama nije odlikovala svojstvom govoriti u skladnoj suvislosti: ona je rabila svoja usta radje, da se nasmieši čudnovitim smiehom, dotle od mene još nevidjenim, pri čemu je oči uzvraćala u tavanice, rek bi, neka nevidiva sila raztezala joj lice; ma ja nisam ni želio njezine rječitosti. Ćutio sam se čovjekom zlim, niti sam plašljiv bio pred svojom damom. Pustim se u kritiku svega i svih na svietu, napadajući poglavito priestolničke dječake i petrogradske kicoše, pa na posljedku toliko mi se jezik razveže, da se moja dama do mala prestane smiešiti, i mjesto da oči uzvraća gore, počne nenadano kao od čuda škiljiti, i to tako čudno, kao da je prvi put opazila, da ima nos na licu; a moj susjed, jedan od onih lavova, od kojih je gore više bio govor, jednako me mjerio popriekim okom, dapače obratio se k meni s izrazom glumca na pozornici, koji se probudi u nepoznatoj strani, kao da će me upitati: „Ej, zar i ti tuda?“ Medjutim koliko sam se i razbrbljao, ipak sam sve jednako uhodio za Lizom i knezom. Njih su bez prestanka pozivali; no mene je manja muka hvatala, kad su njih dvoje plesali, pače i onda, kad su jedno uz drugo sjedili, i razgovarajući se zajedno, smijali se onim krotkim posmiehom, koji nikako ne će da sadje s lica sretnih ljubovnika, — dapače ni onda nije me muka hvatala; no kad je Liza pršila po dvorani s kojim smjelim gizdelinom, a knez s njezinim plavetnim šalom na koljenih, čisto radujući se svojoj pobjedi, zamišljeno pratio ju svojim očima, — tada, o tada sam patio nepodnošljive muke i od jada sipao toli zlobne primjedbe, da su se zjenice moje dame s obiju strana upirale upravo na nos! U to se i mazurka

svršivala . . . Plesači počeli izvoditi figuru „la confidente“. U toj figuri posadi se gospodja u sredinu kola, izabere drugu gospodju za pouzdanicu i šapne joj u uho ime mužkarca, s kojim želi plesati; kavalir privodi k ovoj gospodji svakoga plesača napose, koje pouzdanica redom odbija, dok se napokon ne namjeri na prije odredjenoga sretnika. Liza sjedne u sredinu kola i za svoju pouzdanicu izabere domaću kćer, djevojku jednu od onih, za koje govore, da „Bog budi s njimi“. Knez se ponudi iztraživati izabranika. Uzalud privedavši okolo deset mladih ljudi (domaća ih kći redom odpremila s najljubeznijim posmiehom) pridje knez napokon k meni.

Čudnovito, neobično bijaše meni u taj par; zadrhtam u cielom tielu, htjedoh odbiti, ipak se dignem i podjem. Knez me privede k Lizi . . . Ona se ni ne obazre na mene; domaća kći odmahne glavom, knez se okrene prama meni, i valjda podražen guščjim izgledom mojega lica, duboko mi se nakloni. Taj porugljivi poklon, taj odkaz, izporučen mi slavodobitnim takmacem, njegovo bezbrižno smiešenje, ravnodušna nehatnost Lizina — sve me to obrvalo . . . Ja se nagnem knezu i prošaptam u bjesnilu: „Vi kao da se izvolievate smijati nada mnom?“

Knez me pogleda s priezirnim udivljenjem, opet me primi za ruku, i kao želeći me provoditi do mojega mjesta, hladno me upita: „Zar ja?“

— Da, vi! nastavim šapćući, a slušajući ga ipak, t. j. idući za njim na svoje mjesto: — Vi, da, a ja ne bih nikako dozvolio istom kakvugod pustomu petrogradskomu trkalici*...

Knez se mirno, gotovo sniženo nasmije, stisne mi ruku, prošapta: „Razumijem vas; no ovdje nije mjesto, mi ćemo još govoriti“, — odvrne se od mene, pridje k Bizmenkovu i privede ga k Lizi. Bliedi činovničić bijaše izabranik. Liza mu se digne na susret.

* Parvenu.

Sjednuvši k svojoj gospodji s poklapljenom muhom na glavi, ja sam se osjećao malo ne junakom. Srce mi silno bilo, grud se ponosito nadimala pod naškrobljenom košuljom, duša disala duboko i naglo — i najednoć toli veličanstveno pogledam na susjednoga lava, da je nehotice nogom k meni obrnutom podrhtao. Odtisnuv toga čovjeka, prenesem očima na svu družbu, koja je plesala . . . Meni se pričinilo, da dva tri gospodina u nekom čudu na me gledaju; no mojega razgovora s knezom nisu obćenito opazili . . . Takmac moj sjedjaše već na stolcu, podpuno miran i s prvašnjim posmiehom na licu. Bizmenkov doveo Lizu na njezino mjesto. Ona mu se prijateljski pokloni i odmah obrati knezu s nekom, kako mi se činilo, smećom; no on joj se nasmije, milovidno mahne rukom i rekne nešto valjda vrlo prijatno, dok je ona sva od zadovoljstva porumenjela, spustila oči i onda ih opet s ukorom na njega uprla.

Junačka krv, što se bila pokrenula u mene, nije se više do kraja mazurke slegla; ali poslije već nisam dosjetkario i „kritikanstvovao", već bih samo kadikad mrko i strogo pogledao na svoju damu, koja se očevidno stala plašiti od mene, i već sasvim mucala i neprestano žmirkala, dok je nisam odveo pod naravitu tvrdjavu njezine matere, vrlo debele ženske sa crvenom vrpcom na glavi . . . Izručiv poplašenu djevojku, kamo ona pripada, pristupim k prozoru, skrstim ruke i stanem čekati, što li će se dogoditi. Čekao sam prilično dugo. Knez je sve to vrieme bio okružen, upravo okružen, kao Englezka morem, od domaćina, ne govoreći o drugih članovih obitelji kotarskoga načelnika i ostalih gostih, te nije ni mogao, a da ne uzbudi obće začudjenje, prići tako neznatnu, kao ja, čovjeku, prići k njemu i s njim rieč povesti. Ta moja neznatnost, pamtim, u ono me vrieme dapače radovala. „Budališ!" mislio sam ja, gledeći ga, kako udvorno prilazi sad k ovomu, sad k onomu licu, presretnu, što je ma samo na

jedan „mig“, kako vele pjesnici, od kneza opaženo, — „budališ, golubiću... pridji der k meni... ta vidiš, ja sam te uvriedio“. Na posljedku knez nekako se vješto odluči iz hrpe svojih poklonika, prodje mimo mene, pogleda — ne na prozor, niti na moje vlasi, rek bi odvrne se, i najedanput stane, kao da se nečemu domislio.

— Ah, da, rekne on, obraćajuć se k meni, a medjuto se smiešio: — zbilja, mi imamo medju sobom posalce.

Dva plemića, dva prava krpelja, koji se ne dadu kao turice od kneza, pomisliše valjda, bit će to službeno „posalce“, te se s poštovanjem povukoše nazad. Knez uhvati mene za ruku i odvede malko na stranu. Meni srce malo da ne izskoči na grlo.

— Vi, kako se čini, uze on raztežući ovo „vi“ i gledajući mi u podbradak s priezirnim izražajem, koji, čudnovata stvar, da ne može ljepše dolikovaše njegovu svježu i krasnu licu, — vi mi rekoste drzovitost.

— Ja rekoh, što sam mislio, odgovorim višim glasom.

— Pst... tiše, rekne on. — Pristojni ljudi ne viču. Vi biste se valjda rado tukli sa mnom.

— To je vaš posao, odgovorim i izpravim se.

— Bit ću prisiljen izazvati vas, progovori nebrižno, — ne opozovete li svojih rieči...

— Ja ničega opozivati ne mislim, rekoh ponosito.

— I zbilja? primieti on porugljivo. — Kad je tako, nastavi za kratko, — bit će mi čast poslati vam sutra svojega sekundanta.

— Sasvim dobro, odgovorim što moguće više hladne krvi.

Knez se malko nakloni.

— Ja ne mogu zabraniti, da me smatrate pustim čovjekom, doda on, oholo prižmurivši oči: — no knezovi N.

ne mogu biti trkalice. Da se vidimo, gospodine . . . gospodine Štukaturine.*

Onda se naglo odvrne i snova podje k domaćinu, koji se već bio uzbunio.

Gospodin Štukaturin! . . . Moje je ime Čulkaturin . . . Ne znadoh mu naći odgovora na ovu posljednju uvredu; samo sam biesan gledao za njim. — „Do sutra“, prošaptam, stisnuvši zube, i odmah potražim poznata oficira, ulanskoga ritmajstora Koloberdjajeva, očajna dembela i vrla momka, pripovjedim mu u kratko zadjevicu s knezom i zamolim ga za sekundanta. On naravno odmah privoli, i ja se odmah požurim doma.

Cielu noć nisam mogao zaspati od nemira, ne od straha. Ja strašivica nisam. Pače malo sam i mislio na to, da bih mogao izgubiti život, ovo, kako Niemci vele, najveće na svietu blago. Mislio sam samo na Lizu, na svoje potonule nade, na to, što mi valja raditi. „Moram li ja nastojati, da ubijem kneza?“ pitao sam sebe, i naravno, ubiti sam ga hotio ne od osvete, već od želje za Lizino dobro. „No ona ne će pregorjeti toga udarca, nastavim. — Ne, radje neka on ubije mene!“

Priznajem, ugodno sam na to mislio, što sam, kukavni čovjek ladanjski, prisilio tako važnu osobu, da se sa mnom pobije.

Zora me našla u tih mislih; a malo zatim pokazao se Koloberdjajev.

— Nu, upita me, ulazeći s lupom u moju spavaću sobu, — gdje je knežev sekundant?

— Da, molim vas, odgovorim zlovoljno, — sada je istom sedam sati s jutra, ta knez još valjda spava.

— Ako je tako, rekne neumorni ritmajstor, — a vi dajte

* Štukar će reći u ruskom: vragolan.

donieti čaja. Mene od sinoć glava boli... Nisam se ni svlačio. U ostalom, doda zievajući, — ja se u obće riedko i svlačim.

Dadoše mu čaj. On popije šest šalicâ s rumom, popuši četiri lule, pripovjedi mi, da je jučer bud po što kupio konja, na kojega nitko uzjahati ne smjede, pa ga misli izjašiti podvezav mu prednju nogu, — i zaspi, ne svlačeć se, na divanu s lulom u zubih. Ja ustanem i pospravim svoje papire. Jednu pozivnicu Lizinu, jedinu od nje, bio sam položio u njedra; no opet se domislim i bacim ju u ladicu. Koloberdjajev je pohrapljivao oboriv glavu niz kožni jastuk... Dugo sam, pamtim, motrio njegovo razbaukano, smjelo, bezbrižno i dobro lice. Ob desetoj najavi mi sluga Bizmenkova. Knez je njega izabrao za sekundanta.

Mi obojica probudismo iz tvrda sna ritmajstora. On se podigne, pogleda nas zabunjenim očima, hrapavim glasom zaište rakije, razdrami se i pozdraviv se s Bizmenkovom, izadje s njim u drugu sobu na dogovor. Dogovor gospode sekundantâ ne bijaše dug. Za četvrt sata vratiše se k meni u spavaonicu. Koloberdjajev mi obznani, da „ćemo se biti još danas u tri sata na pištolje“. Ja mučeć poklimam glavom, da mi je pravo. Bizmenkov nas odmah pozdravi i ode. Bio je on nešto blied i u duši uzrujan kao čovjek, nenaučen ovakovim bezposlicam; ali inače sasvim udvoran i hladan. A mene je kao stid porumenio pred njim, i nisam mu smio u oči pogledati. Koloberdjajev stao snova pripoviedati o svojemu konju. Njegov mi razgovor ne bijaše veoma po ćudi. Sve me je strah bilo, da ne spomene Lizu. No moj dobričina ritmajstor nije bio spetkarom, da, pa osim toga je prezirao sve ženske, nazivajuć ih, Bog zna zašto, salatom. U dva sata objedovasmo, u tri već se nalažasmo na mjestu dvoboja u onoj istoj brezovoj dubravi, gdje sam nekoć šetao s Lizom, za dva koraka od onoga poronka...

Mi dodjosmo prvi. No knez i Bizmenkov ne dadoše

Northwestern University Library

dugo na se čekati. Knez je bio bez pretjerivanja svjež kao ružica; smedje mu oči neobično prijazno gledahu izpod kozira njegove kape. On je pušio žućkastu cigaru i opaziv Koloberdjajeva, srdačno mu uhvati ruku. Pače i meni se vrlo prijateljski poklonio. Ja naprotiv i sâm sam osjećao, da sam blied, da mi ruke, na moj veliki jad, lako podrhtavaju... grlo presahnjuje... Još nikada do toga dana nisam bio dvoboja. „O Bože!“ — mislio sam, „samo da me taj porugljivi gospodin ne nazove strašivicom!“ Slao sam živce svoje do svih djavola, no pogledav na posljedku knezu pravo u lice i uloviv na ustih njegovih skoro nevidljiv posmieh, snova se razjarim i odmah upokojim. Medjutim naši sekundanti odrediše metu, odmjeriše korake, napuniše pištolje. Koloberdjajev više posluje, a Bizmenkov više za njim motri. Dan je prekrasan — ništa ružniji od dneva nezaboravne šetnje. Gusta modrina neba prosijavaše kao i prije kroz pozlaćenu zelen lišća. Trepet lišća kao da me dražio. Knez sve jednako puši svoju cigaru, prislonjen plećem na deblo mlade lipe...

— Izvolite stati, gospodo, gotovo je, rekne Koloberdjajev, pružajuć nam pištolje.

Knez korači nekoliko koračajâ, stane, okrene glavu unatrag i upita me preko ramena: „A vi još ni sada ne opozivljete svojih rieči?“ Htjedoh mu odgovoriti, no glas me izda, i ja samo priezirno odmahnem rukom. Knez se nasmieši i stade na svoje mjesto. Počnemo se približavati. Ja podignem pištolj, nanišanim u prsi svojemu dušmaninu — u taj čas bio je zbilja moj dušmanin — no odmah podignem grlo pištolje, upravo kan da me netko odzada u lakat gurnuo, i izpalim. Knez malko posrne, pridigne lievu ruku k lievomu sliepomu oku — pramečak krvi pocuri po obrazu iza biele irharske rukavice. Bizmenkov priskoči k njemu.

— Nije ništa, rekne on, skidajući prostrieljenu kapu, — kad nije probilo u glavu, bit će valja samo zadrlo.

*

Tada mirno izvadi iz žepa batistov rubac i pritisne na okrvavljenu kosu. Ja sam gledao na njega, i kao stup ne makoh se s mjesta.

— Izvolite na svoju metu, rekne mi strogo Koloberdjajev.

Ja ga poslušam.

— Dvoboj se nastavlja? doda on, obraćajuć se na Bizmenkova.

Bizmenkov ne odgovori ništa; no knez, ne skidajući rubca s rane, i ne dajući sam sebi ni zadovoljstva, da me na muke stavi, smiešeći se rekne: „Dvoboj je gotov“ i pukne u zrak. Ja malo da ne zaplačem od zlovolje i biesa. Taj me je čovjek svojim velikodušjem sasvim zgazio u blato, za srce me ujeo. Htjedoh protiviti se tomu, htjedoh iskati, da strielja u mene; ali on pridje k meni i pruži mi ruku.

— Što ne, sve je medju nami zaboravljeno? progovori ljubezno.

Ja mu pogledam u pobliedjelo lice, na krvavi rubac, i ne znajući sam za sebe, postidjen i uništen, stisnem njegovu ruku...

— Gospodo, doda, okrenuv se sekundantom, — nadam se, ovo će ostati tajna?

— Naravno! klikne Koloberdjajev. — No, kneže, dozvolite...

I sam mu poveže glavu.

Knez odilazeć, opet mi se pokloni, a Bizmenkov baš me ni ne pogleda. Ubijen — moralno ubijen — vratim se s Koloberdjajevom doma.

— Što je s vami? pitao me uz put ritmajstor. — Umirite se; rana je laka. Može već sutra plesati, hoćete li. Ili žalite, što ga niste ubili? Nemate pravo, to vam je valjan dečko.

— Zašto me je poštedio! promrmljam napokon.

— Evo ga na! rekne čisto mirno ritmajstor. — Samo me Bog oslobodi vas pjesnikà!

Ne znam, po čemu mu je palo na pamet mene pjesnikom nazvati!

Ne će mi se opisivati moje muke toga večera iza nesretnoga dvoboja. Trgalo me strašno uvriedjeno samoljublje. Nije me sviest grizla, nego me poražavalo spoznanje moje gluposti. „Ja, sâm ja zadao sam sebi posljednju samrtnu ranu!“ tvrdio sam široko koracajući po sobi. — „Knez, ranjen od mene, oprostio mi... da, Liza će sad istom njega... Sada jê već ništa više ne može spasiti, ništa uzdržati na kraju ponora.“ Ja sam dobro znao, da naš dvoboj ne će ostati tajna, makar je knez i kazao; za Lizu bar nikako tajna ostati ne će. „Nije knez glupan, šaptao sam u bjesnilu, da se ne posluži...“ A medjutim ja sam se prevario: o dvoboju i povodu znao je već sutradan cieli grad, naravno; ali ga nije izbrbljao knez, — naprotiv. Kad se on povezane glave i s unapried izmišljenom izlikom pojavio pred Lizom, ona je već sve znala... Je li me izdao Bizmenkov ili je drugim putem sve doznala, ne mogu kazati. Pa zar se u malenu gradu i dade nešto sakriti? Možete misliti, kako ga je Liza primila, kako ga je primila ciela obitelj! A ja najedared postao predmetom obćenite zlovoljnosti, mrzosti, postao izmetom, mahnitim ljubomornikom, ljudožderom. I ono malo mojih znanaca odvrgne me kao prokletinjaka. Gradske oblasti bez otezanja zapitaju kneza, ne bi li me odmah primjerno i strogo kaznile; samo kneževe uporne i nepokolebive molbe odvrnuše tu pogibelj, koja je prietila mojoj glavi. Tomu čovjeku kao da je bilo sudjeno mene uništiti. Svojim velikodušjem on me je zatrpao, kao pokrovom liesa.

Ne treba ni reći, da su se vrata Ožoginova od toga vremena preda mnom zatvorila. Kirilo Matvejić dapače mi povrnuo prostu olovku, što sam ondje zaboravio. Pravo rekav, on se nije imao za što na me srditi. Moja, kako ju po gradu zvahu, „bezumna“ ljubomornost opredielila je, razjasnila od-

nošaj izmedju kneza i Lize. Na njega i sami starci Ožogini i drugi stanovnici uzeše gotovo kao na mladoženju paziti. U istinu možda mu se to nije dopalo; ali mu se Liza dopadala vrlo; osim toga on se još dotle nije svoga cilja dovio... S cielom vještinom umna, svjetskoga čovjeka prilagodio se sada novomu svomu položaju, i odmah proniknuo, kako se veli, duh svoje nove role...

A ja!... Ja sam na sebe mahnuo rukom, bacio kamen na budućnost svoju. Kad trpljenja zavale dotle, da ciela naša nutarnjost škripi i pišti, kao pretovarena kola, trebalo bi, da prestanu biti smiešnimi... ali ne! smieh sprovadja ne samo suze do konca, do izsahnuća, do nemogućnosti dalje ih prolievati, — nego još uviek zvoni i odjekuje i tamo, gdje jezik niem postaje i zamire sama žaloba... I zato, što prvo ne ću da se dapače sam sebi pokažem smiešnim, i drugo, što sam se užasno umorio, to odgadjam nastavak, i ako Bog dade, kraj svoje pripoviedke na sutradan...

29. ožujka. Lak mraz, jučer je bila jugovina.

Jučer mi ponestalo silâ nastaviti dnevnik: veći dio dana ležao sam kao Popriščin* u postelji u razgovoru s Terentjevnom. I ovo je ženska glava! Prije šestdeset godina kuga joj zadavila muža, svu je djecu svoju preživjela, sama je užasno stara, pije čaja, koliko joj duša hoće, sita je, odjevena toplo, pa što mislite, o čemu mi govoraše jučer cieli dan? Drugoj nekoj sasvim otrcanoj starici rekao sam dati na prsluk (ona naime nosi opršnjak na način prsluka) ovratnik stare livreje, od moljca napola izjeden... i Terentjevni se to na žao dalo. „A mislio bi, ja sam dadilja vaša... O — oh, sinko, rano moja, griešite... A na što sam vas mazila?“ itd. I tako me jadna starica zajašila ukori... No vratimo se na pripoviedku.

* Tako se zove junak u Gogoljevih „Zapiscih poludjela čovjeka“.

I tako sam ja trpio, kao pseto, komu su preko zadnje česti tiela kola prešla. Istom onda, istom kad su me izagnali iz doma Ožoginâ, podpuno sam upoznao, koliko radosti može čovjek crpsti u spoznanju svoje vlastite biede. O, ljudi, žalostno pokoljenje!... Ali kuda, na stranu filozofijske primjedbe... Sprovodio sam dane u podpunoj samoći i samo stramputicami i dapače nizkim načinom doznavao, što biva u obitelji Ožoginâ, što li knez radi: moj se sluga upoznao s dalekom tetkom žene kneževa kučiša. Ovo poznanstvo donielo mi neku polakšicu i moj sluga mogaše skoro iz mojih natucanja i darova naslutiti, o čemu da govori sa svojim gospodinom, kad mu na večer čizme svlači. Kadikad se slučilo, da se sastanem na ulici s kimgod od Lizine obitelji, s Bizmenkovom, s knezom... S knezom i Bizmenkovom sam se pozdravljao, no u razgovor ne upuštao. Lizu sam vidio svega tri puta: jednoć s majkom u modnom dućanu, jednoć na odkritoj karuci s otcem, materom i knezom, a jednoć u crkvi. Naravno, ne usudih se k njoj, nego sam ju samo s daleka gledao. U dućanu je bila vrlo zabrinuta, no vesela... Što to htjela je nabaviti, pak posleno primjerivala vrpce. Mati je gledala na nju, skrstivši ruke na želudac, i dignuvši nos smijala se onim glupim i odanim smiehom, koji se samo ljubećim materam oprašta. Na karuci s knezom bijaše Liza... Nikada ne ću zaboraviti ovoga susreta! Starci Ožogini sjedjahu na zadnjih mjestih karuce, a knez s Lizom na prednjih. Bila je ona bljedja nego obično; na obrazih jedva se vidjele dvie ružične pruge. Napola se ona obrnula knezu; upirući se na opruženu desnu ruku (u lievoj je držala sjenilo) i sumorno snizivši glavu, gledaše ona upravo u njegovo lice svojim bistrim očima. U tom trenutku sva se ona njemu predavala, njemu povjeravala podpuno. Ne mogoh dobro opaziti njegovo lice — karuca je prebrzo sunula mimo, — no meni se pričinilo, da je i on duboko tronut.

Treći put sam ju vidio u crkvi. Prošlo je jedva tomu deset dana, odkad sam ju susreo u karuci s knezom, a jedva tri tjedna od mojega dvoboja. Posao, što ga je knez imao obaviti u O., već je bio gotov; no on sve jednako oklievao odlazkom: javio se u Petrograd bolestnim. U gradu su dan na dan izgledali njegove uprose Kirilu Matvejiću. A ja sam još samo na posljednji udarac čekao, pa da se onda udaljim nauviek. Omrzao mi grad O. Nisam mogao ostati doma, nego sam se od jutra do mraka potucao u okolici. Jednoć, bio je dan mračan i kišljiv, vraćajuć se sa šetnje kišom prekinute navratim se u crkvu. Večernja služba jedva se započela, svieta nema premnogo; ogledam se i odmah blizu prozora ugledam poznato lice. U prvi mah nisam je upoznao: ovo bliedo lice, ovaj zagašeni pogled, ovi upali obrazi — zar je to ona ista Liza, koju sam vidio prije dva tjedna? Ogrnuta plaštem, brez šešira na glavi, obasjana sa strane hladnim trakom, koji padaše iz širokoga bieloga prozora, ona je nepomično piljila očima na ikonostas, i kao da se silila moliti, silila se izaći iz nekakvoga pogružena drvenila. Poslužnik rumena lica, debeo, sa žutimi gajtani na prsih, stajaše za njom skrštenih ruku na ledja i sa snenom nesigurnošću gledaše na svoju gospodjicu. Ja sav zadrhtam, htjednem popoći k njoj, no stanem. Bolna slutnja sapinjaše mi grud. Do samoga svršetka večernje Liza da bi se samo maknula. Narod je vas izašao, djače stalo izmetati crkvu, a Liza se i ne giblje s mjesta. Poslužnik pridje k njoj, dotakne se njezina odiela, prišapne nešto, a ona se ogleda, prodje rukom po licu i ode. Ja sam ju s daleka sprovodio do kuće i onda se povrnuo k sebi.

„Ona je propala!“ zavapijem, ulazeći u svoju sobu.

Poštenja mi, ja do danas ne znam, što sam osjećao onda; skrstiv ruke, pamtim, bacio sam se na divan i upro oči na pod; ma ne znam usred svoje muke i žalosti, ja sam

bio nečim zadovoljan... Nipošto ne bih ovo priznao, da ne pišem samo radi sebe... Mene su trzale bolne, strašne slutnje... tko zna, ne bih li se možda u čudnu čudu našao, da mi se slutnje ne bi izpunile. „Takovo je srce čovječje!“ kliknuo bi ovdje izrazitim glasom koji bilo ruski učitelj srednje dobi i podignuo utovljeni, prstenom ukrašeni kažiprst; no što je nam do misli ruskoga učitelja s izrazitim glasom i s prstenom na prstu?

Bilo kako mu drago, moje slutnje bile su istinite. Najednoć se raznio po gradu glas, da je knez otišao tobože na zapovied dobivenu iz Petrograda; da je otišao, ne učiniv uprosa ni Kirilu Matvejiću, ni njegovoj ženi, pa da Liza ima do svoga konca oplakivati njegovu nevjeru. Odlazak knežev bio je podpuno nenadan, jer ni njegov kučiš, kako mi govoraše moj sluga, nije još dan prije ni slutio namjere svoga gospodara. Ova me novina razpalila; obučem se odmah, hoću da potrčim k Ožoginom, no promisliv stvar, učini mi se, da je pristojnije čekati do sutra. U ostalom nisam ništa kvarovao, ostavši doma. Tu istu večer doletio je k meni neki Pandopipopulo, grčka protuha, slučajno zaustaviv se u gradu O., spletkar od oka, koji je od svih drugih na me najviše zakipio poradi mojega dvoboja s knezom. Nije dapače imao kada čekati, da ga moj sluga najavi, provali u moju sobu, stisne mi čvrsto ruku, stane se hiljadu puta preda mnom izgovarati, nazivati me uzorom velikodušja i srčanosti, kneza slikati najcrnjimi bojami, ni samih Ožogina ne poštedi, koje Bog, kako misli, po pravdi kara, uz put zadjene se i o Lizu, a onda odleti, poljubivši me u pleće. Od ostaloga saznam od njega i to, kako je knez, un vrai grand seigneur, upravo u oči svoga odlazka, kad je delikatno natuknuo nešto Kirilo Matvejić, hladno odgovorio, da ne misli nikoga varati, ne kani se ženiti, pa zatim ustane, pokloni se na sve strane i izčezne...

Sutradan odpremim se k Ožoginom. Napola sliepi lakaj

skoči s klupe, kao munja brz; ja mu reknem, neka me najavi; lakaj umakne i odmah se povrne: izvolite, izvolite, rekli su zamoliti. Ja unidjem u kabinet Kirila Matvejića... Do sutra.

30. ožujka. Mraz.

I tako ja unidjoh u kabinet Kirila Matvejića. Ja bih mnogo platio onomu, tko bi mi sada pokazao moje vlastito lice od onda, kad je pošteni ovaj činovnik, brže bolje prebacivši svoju buharsku sobnu halju, meni na susret pošao razširenih ruku. Od mene je valjda samo sjalo potajnim slavljem, udvornim smiljenjem i neograničenim velikodušjem... Ćutio sam se od prilike onako nešto kao Scipion Afrikanski. Ožogin je bio očito smeten i nujan, klonio se momu pogledu, nemirno nogama trupkao na mjestu. Opazio sam i to, da govori nekako nenaravno glasno, i u obće misli svoje izriče sasvim neopredieljeno; — neopredieljeno, no sa žarom zamolio me za oproštenje, neopredieljeno spomenuo odprhnula gosta, spleo nešto obćenitih i neopredieljenih fraza o varavosti i netrajnosti zemaljskoga blaga, i najedanput briznuše mu suze na oči, brzo ponjuha duhana šnofanca, rado zato, da prevari mene, zašto su ga polile suze... On se služio ruskim zelenim šnofancem, a znade se, da na ovaj duhan pače i starci suziti moraju, pri čemu na nekoliko trenutaka gleda čovječje oko tupo i bezsmisleno. Ja sam se naravno vladao prama starcu vrlo obzirno, pitao za zdravlje njegove žene i kćeri i odmah vješto prenio razgovor na stvar zanimljivu, na izmjenu plodovâ u gospodarstvu. Bio sam na navadnu obučen; no čuvstvo blage pristojnosti i krotke udvornosti, koje me osvojilo, ulievaše u me osjećanje svečano i svježe, baš kao da sam imao bieli prsluk i bieli rubac o vratu. Samo me jedno nepokojilo: misao vidjeti se s Lizom... Ožogin napokon sam predloži, da me odvede k svojoj ženi. Ova

dobra, no bedasta ženska glava, opazivši mene, izprva se strašno pomela; ali mozak njezin nije bio sposoban podnieti na dugo jedan te isti utisak, i zato se ona do mala umiri. Na posljedku opazim i Lizu... Ona je unišla u sobu...

Ja sam se nadao, da ću naći u njoj postidjenu, okajanu grješnicu, i već unapried pribrao na svoje lice najljubezniji, obodravajući vid... Čemu lagati? Ja sam ju zbilja ljubio i jedva očekivao sreću oprostiti joj, pružiti joj ruku; no na neizrecivo moje čudo ona na moj izraziti poklon nasmije se hladno, nehajno rekne: „A? to ste vi?“ i odmah se od mene odvrne. Istina, smieh mi se njezin ukazao prisiljenim i na svaki način slabo je dolikovao njezinu strašno opalu licu... uza sve to nisam mislio na takav doček... Sa začudjenjem motrio sam na nju... kakova se strahovita promjena učinila! Medju djetetom od prije i ovom ženom od sada nema ni naličja. Ona kao da je izrasla, izpravila se; sve crte njezina lica, osobito usta uhvatila opredieljen značaj... pogled postao dublji, oštriji, mračniji. Presjedio sam kod njih do objeda; ona je ustajala, izhodila iz sobe, dohodila, odgovarala spokojno, a na mene namjerice ni ne gledala. Htjela je, to sam vidio, dokazati mi, da ne vriedim ni njezina gnjeva, premda malo što joj nisam ubio dragoga. Na posljedku ostavi me strpljivost: s mojih usta kane jadovita pripomena... Ona zadrhta, brzo pogleda na mene, ustane, pridje k prozoru i progovori lako potresenim glasom: „Govorite vi, što vas volja, znajte, da ja toga čovjeka ljubim i da ću ga ljubiti do vieka, pa nikako ne mislim, da je skrivio, naprotiv...“

Tu joj glas zazvoni, ona prestane... htjede sama sebe svladati, ne da se, suze ju obliju, izadje iz sobe... Starce Ožogine obuzme žalost... ja im oboma stisnem ruku, uzdahnem, uzvratim gore očima i odem.

Ja sam odviše slab i vremena imam odviše malo, da opišem s prijašnjom potankosti novi ovaj roj bolnih kombi-

nacija, tvrdih odluka i ostalih plodova tako zvane nutarnje borbe, što su ponikle u mojoj duši poslije ponovljena poznanstva s Ožogini. Nisam više sumnjao ni malo, da Liza još uviek ljubi kneza, i da će ga ljubiti dugo . . . no kao čovjek prilagodljiv okolnostim i smiren, nisam dapače ni snivao o njezinoj ljubavi: ja sam želio samo njezinu družbu, želio steći njezino povjerenje, koje, kako vele izkusni ljudi, sačinjava najtvrdju podporu sreće u bračnom životu... Na žalost svrgao sam s vida jednu prevažnu okolnost, a to je, da je Liza od dvoboja na me zamrzila. Uvidio sam ovo prekasno. Uzeo sam polaziti dom Ožoginâ kao i prije. Kirilo Matvejić više nego ikad laskao mi i mazio me. Imam pače razloga misliti, da bi on u to doba rado dao svoju kćer za mene, premda nisam bio zavidan mladoženja: javno je mnienje progonilo njega i Lizu, a mene naprotiv uznosilo do nebesâ. Liza se vladala prama meni kao i prije: ponajviše je mučala, slušala, kad su joj rekli k stolu, ne kazivala svana nutarnju bol, no uza sve to otapala se kao svieća. Kirilo Matvejić, valja priznati, štedio je nju na sve načine; starica se samo perušila, gledajući na svoje nevoljno djetešce. Jednomu jedinomu čovjeku nije se uklanjala Liza: Bizmenkovu, premda i s njime nije mnogo govorila. Starci Ožogini vladali se oporito, pače surovo prama njemu; nikako mu ne mogoše oprostiti sekundantstva; ali je on zato ne pazeć na nemilost i dalje išao k njim. Sa mnom bio je on hladan, i ja sam se — za čudo! — bojao njega. Tako je to bivalo dva tjedna. Na posljedku odlučim, poslije neprospavane noći, očitovati se Lizi, razodjeti svoje srce, kazati joj: ništa za to, što je bilo, što su tolike sve moguće bajke i spletke, da ću ja biti presretan, ako me udostoji svojom rukom, povrati mi svoje povjerenje. Ja sam u zbiljnosti bulaznio, da je to, kako vele krestomacije, neizkazan primjer velikodušja, pa da će ona od samoga čuda privoljeti. Na svaki način htio sam s njom govoriti, na čisto doći.

Ima za domom Ožoginâ prilično velik vrt, na kraju mu lipova šumica, zanemarena i sva zarasla. Po sredini ove šumice diže se starinska, na kitajsku ustrojena sjenica; plot od dasaka razstavlja vrt od gluhe uličice. Liza kadikad šetaše sama samcata po ovom vrtu. Znao je za to Kirilo Matvejić i zabranio smetati ju i sliediti: pusti, nebore, žalost ju mine. Kad je ne bi doma našli, trebalo je samo pred objedom pozvoniti zvoncem na krilu, i ona se odmah pojavljala s onim istim upornim mučanjem na ustih i u pogledu, s kakvim bilo zgužvanim listkom u ruci. Tako jednoć, ne opaziv je u domu, učinim se, kao da mi je poći, oprostim se s domaćinom, nadjenem kapu i izadjem iz predsoblja na dvorište, a s dvorišta na ulicu, no onda, kao munja, sunem natrag na vrata i mimo kuhinje umaknem u vrt. Sva je sreća, nitko me nije opazio. Ne razmišljajući dugo brzim korakom zadjem u šumicu. Preda mnom na stazici stajaše Liza. Srce mi se uzburka silno. Stanem, uzdahnem duboko, i već htjedoh poletjeti k njoj, kad iznenada ona, ne obraćajući se, podigne ruku i stane nešto prisluškivati . . . Iza stabalja od ulice jasno zajeknu dva udarca, lupio netko o tarabe. Liza pljesne u dlane, vratašca slabo zaškrinu, a iz gušte provali Bizmenkov. Ja štuknem za drvo. Liza mučeći obrati se k njemu. On ju mučeć prihvati pod ruku i oboje nagnu lagano na stazici. Začudjen gledao sam za njimi. Oni stanu, ogledaju se, izčeznu za busenjem, pojave se opet i zamaknu napokon u sjenicu. Ta sjenica bila je okrugla, veoma mala zgradica s jednimi vrati i jednim prozorom; u sredini vidio se star stol na jednoj nozi, zarasao sitnom, zelenom mahovinom, dva drvena izbliedjela divančića stajala sa strane, ne sasvim do vlažnih, potamnjelih zidova. Ovdje su u vrlo žarke dane, i to jednoć na godinu, i to u davna vremena znali čaj piti. Vrata se nisu sasvim zatvarala, okvir se davno izvalio iz prozora i zapevši na jednom uglu visio pečalno, kao prelomljeno ptičje

krilo. Prokradem se do sjenice, oprezno zagledam kroz pukotinu prozora. Liza sjedjaše na divančiću oborene glave; desna joj ruka ležaše na krilu; lievu držaše Bizmenkov u obadvie svoje ruke. On je smiljeno na nju gledao.

— Kako se osjećate danas? upita ju on na pô glasa.

— Sve uviek jednako, odgovori ona: — ni gore, ni bolje. — Praznota, strašna praznota! dodade, umoreno podignuvši oči.

Bizmenkov ništa ne odgovori.

— Što mislite vi, produži ona: — hoće li mi još jednoć pisati?

— Ne mislim, Lizaveto Kirilovna!

Ona pošuti.

— I zbilja, o čemu da piše? Rekao mi je sve u prvom listu. Ja nisam mogla postati njegova žena; no bila sam sretna... ne dugo... sretna sam bila.

Bizmenkov obori oči nice.

— Oh, nastavi ona živo, — da vi znate, kako je taj Čulkaturin meni mrzak... Meni se sve ukazuje, da vidim na rukû toga čovjeka... njegovu krv. (Mene trnci prodju za mojom pukotinom.) U ostalom, doda zamišljeno, — tko zna, da ne bude dvoboja,... možebit... Oh, kad sam ga vidjela ranjena, odmah poćutjeh, da sam sva njegova bila.

— Čulkaturin vas ljubi, rekne Bizmenkov.

— Što mi je do toga? Zar ja čije ljubavi trebam...? Ona prestane, a onda polako doda: — Osim vaše. Da, moj prijatelju, vaša mi je ljubav neobhodno potrebita: brez vas ja bih poginula. Vi ste mi pomogli prebolievati strašne časove...

Ona umukne... Bizmenkov joj stane s otčinskom nježnosti gladiti ruku.

— Što početi, što početi, Lizaveto Kirilovna! ponovi on nekoliko putâ redom.

— Da i sada, progovori ona gluhim glasom: — ja bih, čini mi se, umrla bez vas. Vi jedini me podržavate; pri tom, vi me

njega opominjete... Ta vi ste sve znali. Znate li, kako je krasan bio onaj dan... Ali oprostite mi, vam mora da je težko...

— Govorite, govorite! Što je s vami, za Boga! skoči joj u rieč Bizmenkov.

Ona mu stisne ruku.

— Vi ste vrlo dobri, Bizmenkove, nastavi ona: — vi ste dobri, kao angjeo. Što početi? ja osjećam, da ću ga do groba ljubiti. Ja sam mu oprostila, ja sam mu zahvalna. Dao mu Bog dobro, dao mu Bog ženu po srcu! — I oči joj se zaliju suzami... — Samo da ne zaboravi mene, samo da kadkada spomene svoju Lizu. Hajdemo van, doda ona, popošutjevši neko vrieme.

Bizmenkov pridigne njezinu ruku na svoja usta.

— Ja znadem, progovori ona sa žarom: — sada mene svi krive, na mene se bacaju kamenjem. Prosto im! Ja ipak ne bih dala svoje nevolje za njihovu sreću... ne! ne!... Nije me ljubio dugo, ali me je ljubio! On me nije nikada varao: nije mi govorio, da ću biti njegova žena; ni ja sama na to nisam mislila. Samo se biedni tata nadao. Pa ni sada još nisam sasvim nesretna: meni ostaje uspomena, i kakve mu drago strašne bile posljedice... Mene davi ovdje... ovdje sam se s njim zadnji krat vidjela... Hajdemo na zrak.

Oni ustanu. Jedva sam mogao odskočiti na stranu i zamaknuti za debelu lipu. Izadjoše iz sjenice i sudeć po šumu koraká udjoše u šumicu. Ne znam, koliko sam vremena prestajao kao kamen ne mičući se, pogružen u nekakvo bezsmisleno čudo, kad opet zašušte koraci. Ja se prenem i oprezno provirim iz svoje zasjede. Bizmenkov i Liza vraćaju se na istoj stazi. Oboje su veoma uzbunjeni, osobito Bizmenkov. On kao da je plakao. Liza stane, pogleda na njega i jasno izusti ove rieči: „Ja pristajem, Bizmenkove. Ne bih pristala, da hoćete samo da me spasite, izvedete me iz strašnoga polo-

žaja; ali vi me ljubite, vi sve znadete — i mene ljubite: ja nikada ne nadjoh bolje pouzdana, vjerna druga. Ja ću biti vaša žena.“

Bizmenkov poljubi njezinu ruku; ona mu se žalobno nasmije i ode doma. Bizmenkov zamakne u guštu, a ja se vrnem k sebi. Kako je Bizmenkov po svoj prilici Lizi kazao, što sam joj ja kazati mislio, i ona njemu odgovorila, što sam želio ja za odgovor dobiti, to mi se nije trebalo dalje brinuti. Iza dva tjedna uda se ona za njega. Starci Ožogini bijahu zadovoljni makar kojim zetom.

Pa recite sada, nisam li ja čovjek suvišan? Nije li moja rola u svoj ovoj historiji suvišna? Rola kneževa . . . o njoj ne treba ništa ni govoriti; rola Bizmenkova, i ona se razumije . . . No ja? čemu sam se ja u to spleo? . . . kakovo glupo, peto kolo u kolih! . . . Oh, težko, težko meni! Da, evo kako burlaci* govore: „Još jedanput, još jedanput“, — još samo jedan dan i drugi, pa mi ne će biti već ni gorko, ni sladko.

31. ožujka.

Kukavno. Ja pišem ove redke u postelji. Od sinoć se vrieme nenadano prevrnulo. Danas je toplo, gotovo ljetni dan. Sve se tali, valja, protječe. U zraku odiše po razrivenoj zemlji: težak, silan, dušljiv miris. Para se dimi odasvuda. Sunce samo peče, obara. Meni je nevoljno. Ja osjećam, da se razpadam.

Htio sam napisati svoj dnevnik, a mjesto toga što sam učinio? Izpripovjedio jedan slučaj iz svojega života. Razbrbljao sam se. Usnule uspomene prenule se, povukle me. Pisao sam bez žurbe, potanko, kao da me još godine čekaju; a sada nije kada produžiti. Smrt, smrt se primiče. Ja već čujem njeno užasno crescendo . . . Doba je . . . Doba! . . .

* Ladjari, koji vuku ladje, osobito na Volgi.

Da, pa i kakva je u tom nevolja? Nije li svejedno, ma što pripoviedao? U oči smrti izčezavaju posljednje zemaljske sujete. Osjećam, da utihavam; postajem jednostavniji, bištriji. Kasno sam se dovio pameti!... Čudna li stvar! utihavam — upravo utihavam, i uza to... neugodno mi je. Da, neugodno mi je. Do polovine nagnut nad bezrječnim, otvorenim bezdnom ja se uprepašćujem, odvraćam, sa žednom znaličnosti na sve naokolo obazirem. Svaki mi je predmet dvojinom mio. Ne mogu se dosta nagledati biedne svoje, nevesele sobe, praštajući se sa svakom pjegicom na svojih zidovih! Napajajte se zadnji krat, oči moje! Život odmiče; on ravno i tiho odbjeguje od mene, kao obala od pogledâ plovca na moru. Staro, žuto lice moje dadilje, povezano mrkim rubcem, šušteći samovar na stolu, lonac geranija na prozoru, i ti, moj biedni pse Trezore, pero, kojim pišem ove redke, ruko moja, ja vas vidim sada... evo ste vi, evo... Zar... možda danas... nikada više ne ću vas vidjeti? Mučno je živu stvoru razstajati se sa životom! Što mi se umiljavaš, biedno pseto? Što se prislanjaš grudi na postelju, prijateljski mašući kusastim repom, ne svodeći s mene svojih dobrih, žalobnih očiju? Ili ti je žao mene? ili već slutiš, da će gospodara tvoga do mala nestati? Ah, kad bih mogao mišlju preletjeti takodjer preko svih svojih uspomena, kao očima preko svih predmeta svoje sobe! Znadem, da su uspomene ove nevesele, neznatne, ali u mene drugih i nema. Praznota, strašna praznota! kako govoraše Liza.

O, Bože moj! Bože moj! Ja evo umirem... Srce, sposobno i voljno ljubiti, do mala prestaje kucati... Pa zar će ono utihnuti na svagda, ne okusivši ni jednoga puta sreće, ne šireći se ni jednoga puta pod sladostnim bremenom radosti? Joj! to se ne da, to je nemoguće, ja znadem... Kad bi barem sada, pred smrt — ama je smrt ipak djelo sveto, ona uzvišuje svaki stvor — kad bi koji bilo mili, tužni,

prijateljski glas propjevao nada mnom oprostnu pjesan o vlastitoj tuzi mojoj, ja bih se, možebit, pomirio s tugom svojom. Ali umrieti gluho, glupo . . .

Ja, kako se čini, počinjem bulazniti.

S Bogom, živote, s Bogom, vrte moj, i vi, moje lipe! Kad ograne ljeto, čujete li, ne zaboravite od vrha do dolje nakititi se cviećem . . . i bit će ugodno ležati ljudem pod mirisnom vašom sjenom, na svježoj travi, uz lepetavi govor vašega lišća, lakim vjetrom titrana. S Bogom, s Bogom! S Bogom sve i za svagda!

S Bogom, Lizo! Napisao sam ove dvie rieči, pa malo da u smieh ne udarim. Ovaj uzklik kaže mi se kao književnički. Kao da pišem čuvstvenu povjest ili završujem očajno pismo.

Sutra je 1. travnja. Zar ću umrieti upravo sutra? To bi izgledalo nekako nepristojno. U ostalom tako mi se i priprema.

Kako je doktor danas već benetao! . . .

1. travnja.

Konac je . . . Konac životu. Sigurno ću danas umrieti. Vani je toplo . . . skoro zadušljivo . . . ili to moje prsi već ne znaju odisati? Moja je komedijica doigrana. Zastor pada.

Nestajući me, ja prestajem biti suvišan . . .

Oh, kako je to sunce jarko! Silni njegovi traci odišu vječnošću . . .

S Bogom, Terentjevna! Jutros, sjedeći kod prozora, ona se razplakala . . . možda za mnom . . . a možda i zato, što i sama mora do skora umrieti. Morala mi je zadati rieč, da ne će „ošinuti“ Trezora.

Težko mi je pisati . . . izpada mi pero . . . Hora je! Smrt se više ne približava sa sve većom grmljavinom, kao noću karuca po pločniku: ona je ovdje, ona prha oko mene, kao lagan onaj vjetrić, od koga su u vis skočile vlasi proroku . . .

Ja umirem . . . Živite, živi!

Nek se pokraj groba hladna
Mladi život razigrava,
Krasotom ga vječnom skladna
Nek priroda obasjava!

Izdavačev pripomenak. — Pod ovim posljednjim redkom nahodi se profil glave s velikom čupom i brkovi, s okom en face i s trepavicami sličnimi zrakam, a pod glavom je netko napisao ove rieči:

Ovaj je rukopis čitao
I Sadržaj Njegov Jedared Odobrio
Petar Zudotješin
M M M M
Milostivi Gospodin
Petar Zudotješin
Milostivi Gospodin moj.

No kako pismo ovih redaka nije ni malo nalik na pismo, kojim je napisana ostala čest svežnja, izdavač drži, da imade pravo zaključivati, da je druga osoba kasnije dodala navedene redke, s tim više, što je izdavač obaznao, da je gospodin Čulkaturin doista umro u noći od 1. na 2. travnja 18.. godine na svojemu obiteljskom imanju — Ovčjim Vodama.

TRI SUSRETA.

Passa que' colli e vieni allegramente,
Non ti curar di tanta compania;
Vieni, pensando a me segretamente —
Ch'io t'accompagna per tutta la via.

Ove humke brzo prekomini,
I za družtvo ti mi se ne brini;
Dodji k dragoj, tajom misli na nju —
Da sam drug ti na svem putovanju.

I.

Nikuda nisam ja tako često ljeti u lov izlazio, koliko u selo Glino, daleko oko dvaest vrsta od moje ladanjske kuće. Oko toga su sela možebit najzgodnija mjesta za zvjerad u cieloj našoj okolici. Obašav sve izokolno grmlje i polja, ja bih svaki put pod večer svrnuo na susjedno, gotovo jedino tu jezero, a odatle k veselomu svomu domaćinu, glinskomu starosti, u koga sam postojano ostajao. Od jezera do Glina bit će dvie vrste; put vodi kroz same klance, istom na pô puta izadje se na mali humak. Na humku leži selište, prazan gospodski dom i vrt. Mal ne uviek snadje me tu zapadno zažareno sunce i sjećam se, da sam mal ne uviek pomislio: ovaj gluhi dom sa zabitimi prozori nalikuje sliepu starcu, koji se izašao ogrijati na suncu. Sjedi on, kukavac, tu blizu ceste; sunčani trak već se davno za njega pretvorio u vjekovitu maglu, ali ga on bar ćuti na uzdignutu i otegnutu licu, na ogrijanih obrazih. Davno, čini se, nitko ne življaše u samom domu; no u malenu krilcu na dvorištu nastanio se iznemogao, na slobodu pušten sluga, visok, ramenast

i sied, oštrih i nepomičnih crta na licu. Prisjedjivao bi on tu na klupčici pod jedinim okancem krilca, gledajući s tužnom zamišljivosti u daljinu, a kad bi mene opazio, digne se malo i pokloni s onom sporom važnosti, koja resi stare poslužnike iz pokoljenja ne otcevâ, već djedovâ naših. Povodio sam s njim i razgovor; no starac ne bijaše na razgovoru voljan: samo sam toliko saznao od njega, da je to selište imovina unuke njegova staroga vlastelina; ona je udovica i ima mladju sestru; obje živu po gradovih, negdje za morem, a doma nikada ni priviriti; da on sam želi svoj život već što brže doživjeti, jer „žvačeš i žvačeš taj hljeb, tako davno žvačeš, da i dodija". Toga su starca zvali Lukijanićem.

Jednoć se nekako dugo zavrplam u polju; divljadi navrvjelo dobrano, a dan ne može da bude pogodniji za lov — od rana jutra tih, maglovit, upravo proniknut večerom. Bio sam zalunjao daleko, te je već ne samo večer nastala, nego se uzapeo i mjesec, a noć, kako vele, stala na nebo, kad sam stignuo na poznato selište. Valjaše mi poći duž vrta . . . Okolo vladaše takva tišina . . .

Ja priedjem preko široka puta, oprezno se proverem kroz zaprašenu koprivu i prislonim na nizku ogradu. Nepomičan ležaše preda mnom vrt, vas obasjan i rekao bi upokojen srebrnimi traci mjeseca, — vas miomirisan i vlažan; na starinsku razložen, sastojao se on od dugoljaste poljane. Ravne stazice shodjahu se u samoj sredini u okruglu liehu, gusto obraslu astri*; visoke lipe okružavahu ju ravnim rubom. Na jednom samo mjestu pretrgnuo se ovaj rub na dva sežnja i tom otvorinom vidio se dio nizkoga doma s dvjema na moje veliko čudo razsvietljenim prozorima. Mlade jabuke dižu se kao svieća gdjegdje nad poljanom; kroz židke njihove grane krotko se modri noćno nebo i lije se dremljiva svjetlost mjesečeva; pred svakom jabukom leži na bjelkastoj

* Zvjezdani.

travi slaba joj, šarena sjena. S jedne strane vrta nejasno se zelene lipe, oblivene nepomičnim, bliedo-žarkim svjetlom; s druge strane stoje sve mračne i neprozračne; čudan, suztegnut žamor zažagori kadšto iz gusta im lišća, one kao da pozivlju na puteljke pod sobom, kao da vabe pod gluhu svoju sjenu. Cielo nebo šari se zviezdami; otajstveno prelieva se s visine njihovo golubinje, meko svjetlucanje; rek bi, one s tihom znaličnosti gledaju na daleku zemlju. Maleni, tanki oblaci, naliećući kadkada na mjesec, na čas pretvaraju mirno njegovo sijanje u nejasnu, no sjajnu maglu . . . Sve driemlje. Vazduh topao, dišući, ma samo da bi se ganuo; tek kadkada zadršće, kako dršće voda, kad kane na nju grančica . . . Nekakva želja ćutjela se u njemu, nekakva nesvjestica . . . Ja se nagnem preko ograde: crven jedan poljski mak diže preda mnom iz guste trave svoje ravno stabalce; krupna, okrugla kaplja noćne rose blisuka tamnim sjajem na dnu razkrivena cvieta. Sve driemlje, sve se nježi okolo; sve kao da gleda u vis, podignuvši se, ne mičući se, nešto žudeći. Na što je čekala ova topla, ova nezasnula noć?

Zvuk je ožidala ona, živi je glas ožidala tankosluha ova tišina — ali sve muči. Slavulji davno već prestali pjevati... a iznenadni zuk preletjela kukca, lagani pljusak sitne ribe u ribnjaku za lipami na kraju vrta, sanljivi uzklik prosnule ptičice, daleki krik u polju, tako dalek, da uho ne može razabrati, je li to kriknuo čovjek, zvier ili ptica, — kratki, brzi topot na cesti: svi ovi slabi zvuci, ovo lepršanje samo je umnažalo tišinu . . . Srce se u mene tomilo nerazberivim čuvstvom, nalikim nešto na žudnju, nešto opet na spominjanje sreće; ja se ne smjedoh ganuti, i stajao sam nepomično pred ovim nepomičnim vrtom, oblivenim i sjajnošću mjeseca i rosom noći, pa ne znajući sâm zašto, gledao sam bez prestanka na ona dva prozora, slabo rumena u mekoj polutami, — kad najednoć razlegne se u domu akord, — razlegne se i razlije

kao val . . . Razdražljivo zvonki vazduh odjekne jekom . . . ja nehotice uzdrhtam.

Odmah za akordom razda se ženski glas . . . Žedno stanem prisluškivati — i . . . mogu li izreći divno moje čudo? . . . Dvie godine prije toga u Italiji, u Sorrentu, slušao sam tu istu pjesmu, slušao sam taj isti glas . . . Da, da . . .

Vieni pensando a me segretamente . . .

To su oni, ja sam ih upoznao, to su ti zvuci . . . Evo, kako se to dogodilo. Vraćah se doma iza daleke šetnje na morskoj obali. Išao sam brzo na ulici; davno je bila već nastala noć, — noć veleliepa, južna, ne tiha i zamišljena tužno, kao naša, ne! — sva svietla, razkošna i prekrasna, kakono blažena ženska u cvietu svojih godina; mjesec sjaše neobičnom sjajnosti; oveće, sjajne zviezde samo su se iskrile na tamno-sinjem nebu; oštro se lučile crne sjene od žuto obasjane zemlje.

S obiju strana ulice stoje kameni zidovi vrtovâ; stabla narančâ šire preko zida grbave svoje grane; zlatne kugle težkih plodova tu se jedva vide, skrivene medju zamršenim lišćem, tu se opet jarko kriese, ponosno se kažući na sjaju mjeseca. Na mnogih stablih nježno se bieli cvietak; zrak sav odiše ugodnim mirisom, do umora silnim, oštrim, mal ne težkim, premda neizrecivo sladkim.

Ja sam išao i priznajem, kako sam bio već naviknuo svim ovim divotam, to sam i mislio samo na to, kako bih što ranije banuo u svoju gostionicu, kad najednoć s malena paviljona upravo ponad zidom, kuda sam prolazio, zaromoni ženski glas. On je pjevao nekakvu meni neznanu pjesmu, a u njegovu zvuku bijaše nešto tako pozovno, on se činjaše toliko proniknut strastvenom i radostnom žudnjom, izraženom riečmi pjesme, da sam se nehotice sustavio i dignuo glavu. Paviljon je imao dva prozora, zastrta žaluzijami, a kroz tiesne

pukotine jedva mogaše mlohava svjetlost probijati. Ponoviv dva puta — vieni, vieni (dodji, dodji) zamre glas, začuje se tih zvuk strunâ, kano od gitare, koja je pala na sag, zašušti haljina, pod lako zaškrine. Traci svjetla s jednoga prozora izčeznu . . . netko iznutra prišao i prislonio se k njemu. Ja pokročim dva puta unazad. Ujednoć škrinu i zinu žaluzije; strojna ženska, sva u bjelinu obučena, promoli naglo prelestnu svoju glavu i pruživši prama meni ruke, upita: „Sei tu?“ (Jesi li ti?) Ja se smetem, ne znajući, što da reknem; no u taj isti tren neznanka s laganim uzkrikom trgne nazad, zalupi žaluzije, svjetlost u paviljonu pomrkne još bolje, kao da je odnesena u drugu sobu. Ja ostadoh nepomičnim i ne mogoh se za dugo razabrati. Lice u ženske, toli nenadano sinuvši preda mnom, bijaše porazno krasno. Ono je prebrzo sievnulo pred mojim očima, da bih mogao opredieliti svaku mu crtu; no obći utisak ostade neizkazano silan i dubok . . . Odmah onda oćutio sam, da toga lica ne ću do vieka zaboraviti. Mjesec udaraše ravno svojom luči na zid paviljona, na onaj prozor, gdje se ona ukazala, i Bože sveti! koli veleliepo blisnuše u njegovoj sjajnosti velike joj tamne oči! koli težkim valom slievahu se polurazpuštene joj crne vlasi niz pridignuta okrugla ramena! Koliko bijaše stidne njege u mekom savitku njezina stasa, koliko milinja u njezinu glasu, kad je kriknula — u onom žurnom, no sve još zvonkom šapatu! Popostajav dugo, dugo na onom samom mjestu, napokon priedjem ja nešto na stranu u sjenu naprotivne ograde i stanem s glupim nekim začudjenjem i ožidanjem pogledati na paviljon. Slušam . . . slušam s upornom znaličnosti . . . Ja kao da sam čuo nečije tiho disanje iza potamnjela prozora, kao da sam čuo žamor nekakov i tiho smijanje. Napokon začuju se iz daleka koraci . . . oni dolaze sve to bliže; muž mojega uzrasta ukaže se na kraju ulice, brzo pridje na vratašca kraj samoga paviljona, kojih prije nisam opazio, pokuči jednoć i drugi put

željeznim njihovim biočugom ne ogledajući se, počeka, opet pokuči i zapjeva na pô glasa: „Ecco ridente“ (evo smijući se). Vratašca se otvore . . . on bez šuma smukne unutar. Ja se stresem, poklimam glavom, razmaknem ruke i surovo natisnuvši škrljak na obrve, odem nezadovoljan doma. Sutradan uzalud sam za same žege dva sata prohodio ulicom kraj paviljona, a na večer ostavim Sorrento, ne posjetiv dapače ni Tassova doma.

Neka sada čitatelj prosudi ono udivljenje, koje me je nenadano obladalo, kad sam tu posred stepe, u najglušem kraju Rusije, začuo onaj isti glas, onu istu pjesmu... Kao onda, i sada je noć; kao onda, i sada je glas iznenada zamnio iz osvietljene, nepoznane sobice; kao onda, bio sam ja i sada sam jedin. Srce mi se uzburkalo silno. „Nije li to san?“ pomislim. I gledaj, zamnije nanovo posljednje: — Vieni . . . Ne će li se i sada razzinuti prozor? Ne će li se na njemu ukazati ženska? Prozor se razzinuo. Na prozoru se ukazala ženska. Upoznadoh ju odmah, makar nas je i razstavljalo do petdeset koračaja, makar se i navukao bio nad mjesecom lak oblačak. Bijaše to ona, moja neznanka iz Sorrenta. No ovaj put nije kao onda izpružila svoje ogoljene ruke: tiho ih je skrstila, i uprvši se njimi na prozor, stala mučeći i nepomično gledati nekamo na vrt. Da, ona je to, ona, i njezine su to nezaboravne crte, i oči njezine, kojim ravnih ja više ne vidjeh nigdje. Široko bielo odielo obavija i sada njezino tielo. Činjaše se sada nešto punija, nego u Sorrentu. Sve disaše s nje uvjerenjem i dahom ljubavi, slavljem krasote, upokojene srećom. Dugo se nije ganula, zatim se okrene nazad u sobu, i naglo izpravivši se, tri puta gromkim i zvonkim glasom klikne: „Addio!“ Daleko, daleko razplinu se prekrasni zvuci, i dugo, dugo drhtahu, padajući i zamirući nad lipami vrta, i za mnom na poljani, i posvuda. Sve okolo mene na nekoliko trenutaka jecaše glasom ove žene, sve zvonjaše od-

govorom njoj, — zvonjaše njom samom. Ona zatvori prozor, i do mala pogasi se svjetlo u kući.

Čim sam se razabrao — a to, priznajem, nebijaše brzo — odmah se odpravim duž vrta k selištu, pridjem na zaprta vrata i pogledam kroz plot. Na dvorištu ne vidiš ništa neobično, u jednom uglu u suši stoji koljaska. Prednji joj kraj, sav zabacan osušenim blatom, rezko se bieli na mjesecu. Prozori su svi zakovani kao i prije. Zaboravio sam kazati, da prije toga dana od prilike tjedan dana nisam išao u Glino. Preko pô sata obilazio sam neodlučno pred plotom i napokon uzbudio na se pozorljivost staroga dvorištnoga psa, koji ipak ne zalaje na me, nego me tek neobično ironičkim pogledom glednu s dovratnika na zažmurene, napola sliepe oči. Razumio sam ovaj pogled, te odem. No jedva prevalim dvie vrste, kad nenadano začujem za sobom konjski topot . . . za časak konjanik na vranu konju oštrim kasom sunu kraj mene, naglo okrene lice prama meni, i ja jedva mogoh opaziti orlovski mu nos i prekrasne brkove izpod namaknute kape; onda zakrene s ceste desno i zamakne za lugom. „Tako evo i on“ — pomislim i nekako čudnovito prevrne se u mene srce. Činjaše mi se, da sam ga upoznao: njegov lik zbilja sjećaše na onaj lik mužkarca, koji je preda mnom unišao na vratašca vrta u Sorrentu. Za pô ure stigoh već u Glino k svomu domaćinu, probudim ga i odmah stanem izpitivati, tko li je došao u susjedno selište. On mi je na silu odgovarao, da su došle plemkinje.

— Da, ma kakve plemkinje? upitam nestrpljivo.

— Takve — barinje, odgovori on veoma pospano.

— Da, kakve barinje?

— Obične barinje.

— Ruskinje?

— A kakve bi bile? Naravno, Ruskinje.

— Ne tudjinke?

— As?

— Jesu li davno došle?

— Nedavno, nedavno.

— Jesu li na dugo došle?

— A to se ne zna.

— Jèsu li bogate?

— I to se ne zna. Možebit i bogate.

— S njimi nije nikakav barin došao?

— Barin?

— Da, barin.

Starosta uzdahne.

— O, oh, Gospode! progovori on zievajući. — N— ne, nije barin . . . nije . . . barin, rekao bih, nije. Ne zna se! doda on nenadano.

— A kakvi tuda još susjedi živu?

— Kakvi? Zna se, kakvi — svakakvi.

— Tko, plemkinje to? ili susjedi?

— Plemkinje.

Starosta opet uzdahne.

— Kako se zovu? promrmlja on. — A Bog ih znao, kako se zovu! Starija, rekao bih, zove se Ana Fedorovna, a ona druga . . . Ne, za tu ne znam, kako se zove.

— No, kako po obitelji barem?

— Po obitelji?

— Da, po obitelji, prezime.

— Prezime . . . Da. Ej borami, ne znam.

— Jesu li mlade?

— Nu, nisu. To nisu.

— A kako?

— Da, mladjoj bit će preko četrdeset.

— Ti lažeš.

Starosta pošuti.

— Što ćeš — vi ćete valjda bolje znati. A mi ne znamo.

— Nu, jesi mi ga rekao! viknem zlovoljno.

Znajući iz izkustva, da iz ruskoga čovjeka, kad ovako stane odgovarati, ne možeš za glavu ništa pametno izcieditі (uza to starosta samo što se zavalio spavati i pred svakim odgovorom malko se nagibao na nos, s mladenačkim začudjenjem raztvarajući oči i s mukom odljepljujući usta, pomazana medom prvoga sladkoga sna) — ja mahnem rukom, odbijem večeru i odem u sjenik.

Dugo ne mogoh usnuti. „Tko li je ona?“ — pitah bez prestanka sam sebe. — „Ruskinja? Ako je Ruskinja, čemu talijanski govori? . . . Starosta brblja, da nije mlada . . . On laže . . . Pa tko je onaj blaženi? . . . Upravo ništa ne da se razabrati . . . Čudna li slučaja! Je li moguće dva puta redom . . . No ja moram saznati, tko je ona, čemu li je amo došla . . .“ Burkajući se ovakvimi nerednimi, trganimi misli, ja zaspim kasno i zanesem se u neobične sanje . . . Sada mi se pričinilo, da bludim negdje po pustinji, pod samim žarom podneva — i na jedan mah opazim, kako preda mnom po usijanu žutu piesku leti ovelika pruga sjene . . . ja podignem glavu — ona je, moja krasotica, prha po vazduhu, sva biela, na dugih bielih krilih i mene mami k sebi. Ja poletim za njom; no ona prha tako lako i brzo, a ja ne mogu u zrak od zemlje i uzalud pružam željne ruke . . . „Addio!“ — govori ona meni, utječući. — Zašto nemaš krilâ . . . „Addio!“ . . . I evo sa svih krajeva razliеže se addio; svako zrnce pieska kliče i pišti mi: Addio . . . nepodnosljivim, oštrim ćurlikom zvoni ono *i* . . . Ja se odmahujem od toga kao od komara . . . nju tražim očima . . . a ona već postala oblačkom i diže se tiho k suncu; sunce podrhtava, miče se, smije se, prostire njoj u susret zlatne, duge svoje niti i evo već su nju saplele ove niti i gine ona u njih, a ja iz svega grla kličem kao pomamljen: „Nije to sunce, sunce to nije, to je talijanski pauk; tko mu je dao putni list u Rusiju? Ja ću

njega metnuti na hladnu vodu: vidio sam, kako on krade naranče u tudjih vrtovih . . ."

Sada mi se opet prisnilo, da hodim uzkom, gorskom stazicom . . . Žurim se: valja mi što prije dospjeti nekamo, mene očekuje nekakva nečuvena sreća; najednoć uzapne se preda mnom ogromna pećina. Tražim prolaz: krenem lievo, krenem desno — prolaza nigdje nema! A za pećinom nenadano zaori se glas: Passa, passa quei colli . . . On zove mene, taj glas, on ponavlja svoj turobni poziv. Ja se promećem u žalosti, tražim ma najmanju propuklinu... vaj! okomita stiena, granit posvuda . . . Passa quei colli, čuje se opet žalobni glas. U mene se srce trapi, bacim se grudi na gladki kamen, u očajanju grebem ga nokti . . . Taman prolaz iznenada razkrilio se preda mnom . . . Zamiruć od radosti, silim se napried . . . „Bulazniš!" — viknu mi netko: — „tuda ne ćeš proći" . . . Ja gledam: Lukijanić stoji preda mnom i grozi se i maše rukama . . . Ja brzo u žepove: hoću da ga podmitim; ali u žepovih ništa nema . . . „Lukijaniću", — molim ja njega: — „Lukijaniću, pusti me, poslije ću te nagraditi". — „Vi se varate, signor", — odgovara mi Lukijanić, a lice se njegovo čudno izmienilo: — „ja nisam podvornik; upoznajte u meni Don Kihota od Lamanče, poznatoga viteza pustolova; cieli život svoj iskao sam svoju Dulcineju i ne mogoh je naći, te ne trpim, da vi nadjete svoju . . ." Passa quei colli . . . zaori se opet mal ne plačući glas. — „Na stranu, signor!" kliknem jarostan i hoću već da srnem . . . no dugo koplje vitezovo rani me u samo srce . . . ja padnem zamrtav, ležim na ledjih . . . ne mogu se ganuti . . . i evo vidim — ona dolazi s lampom u ruci, diže ju krasno ponad glavom, obazire se po mraku i pozorno podkradavši se sagne se nada mnom . . . „Tako evo on, ta luda!" — veli ona, priezirno se smijući. — „On je to hotio saznati, tko sam ja", a goruća mast njezine lampe kaplje, kaplje upravo na

ranjeno moje srce... „Psiheja!“ kliknem ja naporno i prenem se...

Svu noć spavao sam rdjavo, a prije zore bio sam već na nogû. Obukavši se naskoro i zaprtiv oružje, odem ravno na selište. Nestrpljivost bijaše u mene toli velika, da je zora istom počela svitati, kad sam već banuo na poznata vrata. Naokolo pjevaju ševe svoju pjesmu, iz brezâ grakću čavke; ali u domu sve još spava jutarnjim, mrtvim snom. I pas hrče za tarabom. S dosadnosti očekivanja, razdražena gotovo do srditosti, obhadjao sam po rosnoj travi, neprestano uzgledajući na nizki i neugledni dom, medju zidovi kojega je zatvoreno zagonetno ono biće... Najednoć slabo zaškrinu vratašca, otvore se i padne na prag Lukijanić u pjegastu haljetku. Njegovo razčerupano, otegnuto lice ukaza mi se još mračnije, nego ikad prije. Spaziv mene začudjen, htjede već umaknuti i opet zatvoriti vratašca.

— Dragi, mili! viknem ja naglo.

— Što hoćete u to rano doba? rekne on lagano i gluho.

— Kaži, molim te, k vam je, vele, došla vaša barinja?

Lukijanić pošuti.

— Došla je...

— Sama?

— Sa sestrom.

— Nisu li jučer imale goste?

— Nisu.

I on potegne k sebi vratašca.

— Postoj, postoj, ljubezni!... Molim te, učini mi ljubav...

Lukijanić zakašlje i strese se od mrzla.

— Ma što hoćete?

— Kaži, braco, koliko je tvojoj barinji godinâ?

Lukijanić sumnjivo pogleda na mene.

— Koliko je barinji godinâ? Ne znam. Bit će preko četrdeset.

— Preko četrdeset! A koliko sestri?

— A njoj izpod četrdeset.

— Zar! I liepa je ona?

— Tko, sestra?

— Da, sestra.

Lukijanić se nasmije.

— Ne znam, kako komu. Za me liepa nije.

— Nego što?

— Tako, majušna. I nešto mršava.

— Nuto! A osim njih nije k vam došao nitko?

— Nitko. Tko da dodje!

— E, to ne može biti... Ja...

— Moj gospodine, s vami, vidim ja, nikada kraja, rekne starac ljutito. — Hladno je. S Bogom.

— Stander, stani... evo ti... I ja pružim pripravljeni već četvrtak*, no ruka moja dirne u naglo zatvorena vratašca. Srebrni novac padne na zemlju, skotrlja se i legne kod mojih nogu.

„A, stari ciganine“ — pomislim — „Don Kihot od Lamanče! sigurno su ti rekli mučati... Da, čekaj, mene ti prevariti ne ćeš...“

I ja se zareknem, bud po što, izaći na čisto. Pola sata šetah gore dolje, ne znajuć, što da činim. Napokon odlučim prije svega saznati u selu, tko je to došao na selište i čije je ono, a onda se povrnuti i ne prestati, dok se sva stvar ne razjasni. — Pa će neznanka izaći iz doma, vidjet ću je napokon po danu izbliza, kao ženu živu, a ne kano prividjenje. Do sela je okolo jedne vrste, i ja odmah porenem onamo lako i bodro: čudna odvažnost kipljaše i razgaraše se u mojoj krvi, okrepna svježost jutra razdraživaše me iza

* Četvrt rublja u srebru.

nemirne noći. — U selu od dva seljaka, koji su išli na posao, saznadoh sve, što se samo od njih saznati dade: ovo selište i selo zove se Mihajlovsko i svojina je udove, majorice Ane Fedorovne Šlikove, a ova ima sestru, djevojku Pelagiju Fedorovnu Badajevu; obje su već u godinah, bogate, doma skoro i ne živu, nego su kojekuda, služinčadi osim dvie dvorkinje i kuhača ne drže, a ovih dana vratila se amo Ana Fedorovna iz Moskve jedino sa svojom sestrom . . . Ovo posljednje vrlo me je smelo: ne da se vjerovati, da bi i seljaku zabranili mučati o mojoj neznanci. A pripustiti, da je Ana Fedorovna Šlikova, udova od četrdeset i pet godina, ista osoba s onom mladom, prekrasnom ženom, koju sam jučer vidio, — nije moguće nikako. Pelagija Fedorovna, kako ju opisuju, nije takodjer krasna, pa osim toga sama misao, da bi se ženska, koju sam vidio u Sorrentu, zvala Pelagija, k tomu još Badajeva — ne, ja sam klimao plećmi i zlobno se smijao. A ipak, ja sam ju vidio, vidio jučer, u tom domu . . . vidio sam na svoje oči, mislio sam. Razsrdjen, razbješnjen, no još prkosniji u svojoj namjeri, htjedoh odmah vrnuti se k selištu . . . tu pogledam na uru: još nema šest. Odlučim čekati. U selištu po svoj prilici još spavaju . . . a u to doba lunjati oko doma probudjuje samo uzalud sumnju; uza to šire se preda mnom šikare, a za njimi se vidi jasik . . . Moram se pohvaliti, koliko su me i burkale ove misli, plemenita strast lova još nije bila sasvim obamrla u mene; „možda“ — pomislim — „namjerim se na jato — i vrieme će minuti“. Udjem u šikare. No, istinu valja priznati, hodao sam veoma bezbrižno i nimalo po pravilih lova: nisam postojano pazio na psa, nisam kresao gusta grmlja u nadi, ne bi li odtuda s bukom i lepetom izletio ružovac crvene kreste; svaki čas pogledao sam na uru, a to već osobito ništa ne valja. U to dodje napokon i deveti sat. „Doba je!“ kliknuh glasno i već htjedoh obrnuti k selištu, kad se nenadano dva koraka preda mnom u gustoj travi digne

ogroman ružovac; ja opalim i ranim prekrasnu pticu pod krila; ona malo što ne pade, no izpravi se, i lepršući krili i njureći poleti prema šumi, pokuša, da se digne više prvih jasikâ na okrajku šume, ali iznemogne i naglavce se svali u guštaru. Takav lov pustiti bilo bi upravo neoprostivo; brzo poletim za njom, udjem u šumu, napustim Dijanu, i za malo trenutaka čujem nemoćno kvocanje i lepet: ubogi ružovac bije se pod šapami tankosluhoga psa. Dignem ga, hitim u lovačku torbu, i kano prikovan ustobim se na mjestu . . .

Lug, u koji sam bio zašao, vrlo je gust i gluh, da sam jedva dopro do mjesta, gdje je pala ptica; ali nedaleko od mene vije se kolni put, i po tom putu jašu uporedo i korakom moja krasotica i onaj mužkarac, koji je sinoć kraj mene sunuo; ja sam ga upoznao po brkovih. Oni jašu lagano, mučeći, držeći se za ruku; konji njihovi jedva se miču, sporo premećući nogu za nogom i liepo opruživši duge svoje vratove. Opomenuv se od prve prepasti — upravo prepasti, drugoga imena ne bih znao — ja se sav upijem u njih očima. Kakva krasna bijaše! kako čaroban nosio se prama meni, sred smaragdene zeleni, njezin strojni lik! Blage sjenke, nježni traci tiho se spuzivahu po njoj — po njezinu dugu, sivu odielu, po tanku, malko nagnutu vratu, po bliedo-ružičnu licu, po sjajnoj crnoj kosi, ponosito razpuštenoj izpod nizka škrljaka. No kako ćeš opisati ono puno, strastno, do bezrječnosti strastno blaženstvo, kojim govorahu njezine crte! Glava njezina kao da se sklanja pod bremenom blaženstva; zlatne, vlažne iskrice prosvjetljuju iz tamnih joj očiju, napola zastrtih trepavicami; nikamo nisu one gledale, te preblažene oči, i tanke obrve počivahu nad njima. Neopredieljen, mladenački posmieh — posmieh duboke radosti bludjaše na njezinih ustnah; čini se, preobilje sreće umara ju i rek bi lako lomi, kako razcvavši se cvietak kadkada polama svoje stabalce; obje joj ruke ležahu bez sile: jedna u ruci njezina druga,

druga na počelici njezina konja. Mogoh ju razmotriti, a i njega . . . Bijaše to krasan, strojan muž s neruskim licem. On gledaše na nju smjelo i veselo i, koliko sam mogao razabrati, s tajnim ponosom ugadjao sebi njom. Ugadjao sebi njom, zlotvor, i bio sâm sobom veoma zadovoljan, ali ne dosta tronut, ne dosta umiljen, osobito umiljen . . . Pa i zbilja, kakav čovjek zaslužuje toliku ljubav, kakova prekrasna duša dostojna je zadobaviti drugoj duši toliku sreću . . . Valja reći, zavidan sam bio ja njemu! . . . Medjutim njih oboje dodjoše do mene . . . moj pas skoči nenadano na put i zalaje . . . Neznanka zadršće, brzo se okrene, i opazivši mene, silno ošine prutom konja po vratu. Konj zadašće, propne se u vis, spruži najednoć napried obje noge i poleti skokom . . . I mužkarac odmah podbode svoga vranca, pa kad sam za nekoliko časova izašao na put na kraju šume, vidim ih, kako u zlaćanoj daljini plove preko polja, kako se krasno i jednomjerno u sedlu ljuljaju . . . i odjahaše ne naprama selištu . . .

Ja sam gledao... Oni skoro zamakoše za humom, posljednji put sinuvši jarko na suncu na tamnoj crti nebosklona. Ja stajah i stajah, tada se laganimi koraci vrnem u lug, sjednem na stazicu i pokrijem rukama oči. — Ja sam zamietio, da sretneš li se s neznanci, treba samo zatvoriti oči — i njihove crte odmah niknu pred tobom; svatko se može na ulici uvjeriti, da je to istina. Što su poznatije osobe, to se teže javljaju, to nejasniji je njihov dojam; pamtiš ih, a ne vidiš . . . a svoga vlastitoga lica ni pomisliti ne možeš . . . Najsitnija pojedina crta je poznata; svega lica ne ćeš sastaviti. I tako ja sjednem, prikrijem oči, – pa odmah spazim i neznanku i njezina druga i konje njihove i sve . . . navlastito jasno i odlučno stajaše preda mnom nasmješljivo lice u mužkarca. Ja se uzeh upiljivati u njega . . . ono se izmieša i izčezne u purpurnoj magli, a odmah za njim zanese se i slika njezina, i utone nekamo, da se više ne povrne. — Ja se dignem. „Nu,

pa što!“ — pomislim: — „barem sam ih vidio, vidio jasno oboje . . . Još valja saznati im imena“. — Imena im saznati! Kakova neumjestna, sitnicava znaličnost! Ma Boga mi, ne bijaše to prosta znaličnost: činilo mi se naprosto nemogućim, da napokon ne saznam, tko su bar ti ljudi, poslije toga, što me je slučaj tako čudno i tako uporno svodio s njimi. U ostalom onoga od prije nestrpljivoga začudjenja više nije u mene bilo: izmienilo se ono u neko nejasno, bolno čuvstvo, od kojega bijaše me malko i stid . . . Zavist je to bila . . .

Nisam se žurio nazad k selištu. Priznajem, da me je bilo sram pretraživati tudje tajne. Uza to ovaj prikaz ljubovnikâ po bielom danu, na Božjem suncu, premda neočekivan i, ponavljam, čudnovat — ne, da bi me bio upokojio, već kano hladnom vodom polio. Već nisam u svemu tom nahodio stvari vanredne, čudne . . . ništa naliko na nemoguć san . . .

Uzeh opet loviti, pozornije nego prije; no pravoga oduševljenja ipak nema. Dignuo sam divljač i zabavio se oko pola ure . . . Mladi ružovci nisu se dugo oglašivali na moj zvižduk, — vjerojatno zato, što nisam zviždao dosta „objektivno“. — Sunce odskočilo već liepo visoko — dvanaest je sati — a ja okrenem k selištu. Išao sam polagano. Evo progleda napokon na me i nizki dom s huma . . . srce opet u mene zadrhta. Ja dopanem blizu . . . i ne bez tajna zadovoljstva spazim Lukijanića. On je kao uviek sjedio nepomičan na klupčici pred krilcem. Vrata su bila zatvorena . . . i kapci takodjer.

— Da si zdravo, prijane! viknem mu već iz daleka. — Ogrijati se izadje?

Lukijanić obrne k meni mršavo svoje lice i mučeć digne kapu.

Pridjem k njemu.

— Zdrav bio, prijane, zdrav bio, ponovim, hoteći ga udobriti. — Što, braco, dodam, nenadano opazivši na zemlji onaj novi četvrtak, — nisi ga vidio, što li?

I pokažem mu na okrugli srebrni novac, koji se bjelaskao do polovine izpod kratke trave.

— Ne, vidio sam ga.

— Pa zašto ga nisi dignuo?

— Tako; nisu moji novci, pa ih ni digao nisam.

— Ali si čudan, braco! reknem ja smeten, dignem novac i pružim mu ga opet; — uzmi, čovječe, uzmi na čaj.

— Hvala, hvala, odgovori Lukijanić, podsmijavši se mirno. — Nije od potrebe; proživjet ćemo i brez toga... Hvala, hvala.

— Da, ja ću tebi rado i više dati! reknem smućeno.

— Čemu? Nemojte se uznemirivati, hvala na dobroj volji, a dosta nam je i kus hljeba. Ni toga možda ne ćeš izjesti, — kako vrieme dodje.

I on ustane, pa će rukom na vrata.

— Stani, stani, starče! progovorim skoro zdvajajuć, — kakav si ti danas nerazgovoran... Kažider mi barem, tvoja barinja — je li ustala, što li?

— Ustala.

— I... doma je?

— Nije, doma nije.

— Otišla je u goste, što li?

— Nije tako: otišla je u Moskvu.

— Kakovu Moskvu? Ta jutros je još ovdje bila?

— Ovdje.

— I noćila ovdje?

— Ovdje noćila.

— A nije davno amo prispjela?

— Nije davno.

— Pa kako to, brate?

— A evo kako, pred jedan sat vratila se u Moskvu.

— U Moskvu!

Ja kao stup gledam na Lukijanića; to, priznajem, nisam očekivao...

A Lukijanić gleda opet na mene... Starački lukav posmieh prižimaše suha njegova usta i jedva se svietljaše u čemernim očima.

— Pa je i sestra otišla? progovorim napokon.

— I sestrica.

— Pa tako sada nije nikoga u domu?

— Nikoga.

„Taj djed mene vara“, — prosine mi u glavi. — „Ne kesi se on uzalud tako lukavo“. — Čujder, Lukijaniću, hoćeš li mi učiniti jednu ljubav?

— Što izvolievate? odgovori on lagano, vidno se počevši uznemirivati poradi mojih pitanja.

— U domu, ti veliš, nema nikoga; možeš li mi ga pokazati? Ja ću ti biti vrlo zahvalan.

— To jest, vi biste rad pregledali sobe?

— Da, da, sobe.

Lukijanić popošuti.

— Izvolite, reče napokon. — Molim...

I on zgrbiv se, priedje preko praga vratašcâ. A ja sliedom za njim. Prešav preko maloga dvorišta, uzpnemo se na traljave skaline krilca. Starac poturne vrata; nema u njih ključanice, nego vrpca s uzlom stršila iz ključišta... Udjemo u dom. U njemu je bilo svega do pet šest nizkih soba, i u njih, koliko sam mogao suditi na slaboj svjetlosti, koja je škrto strujala kroz pukotine kapakâ, pokućstvo veoma jednostavno i odrpano. U jednoj od njih — onoj na vrt — stajaše malen, star glasovir... ja mu dignem pognuti poklopac i udarim po tipkah: kiseo, sipljiv zvuk zazveči i zamre bolestno, kano da se srdi na moju drzost. Ni po čemu ne vidiš, da su iz toga doma nedavno izašli ljudi; u njemu je pršilo mrtvačinom, zadušljivim nežićem; jedva po koji papirčić

na zemlji pokazivao je svojom bjelinom, da je od skora amo bačen. Dignem jedan takav papirčić; bio je to ulomak pisma; na jednoj strani stoji spretnom ženskom rukom napisano „se taire ?“, na drugoj razabrah rieč: „bonheur“ ... Na okruglu stoliću kraj prozora u čaši ima kita napola uvela cvieća i leži zelena, zgužvana vrpca ... ovu vrpcu uzmem za uspomenu. — Lukijanić otvori uzka vratašca, zaliepljena tapetami.

— Eto, rekne on, pruživ ruku: — ovo je eto spavaonica, a tamo za njom još jedna soba za djevojke, drugih soba više i nema.

Vratimo se po koridoru. — A kakva je ono tamo soba? upitam ga, pokazujuć na široka, biela vrata s lokotom.

— Ona? odgovori Lukijanić gluhim glasom. — To je tako.

— Što tako?

— A tako! Spremnica.

I on htjede u predsoblje.

— Spremnica? Ne bih li mogao i nju vidjeti?...

— Kako vam se hoće, gospodine, zbilja! progovori Lukijanić nezadovoljno. — Što da vidite? Škrinje, staro posudje ... spremnica, i ništa više.

— Svejedno, pokaži mi ju, starče, reknem ja, makar da sam se u duši stidio nepristojna navaljivanja. — Ja, vidiš li, želio bih ... znaš, ja hoću da na svom selu upravo taki dom sagradim ...

Mene je duša pekla; ne mogoh dovršiti započeta govora.

Lukijanić stajaše, sklonio na grud siedu svoju glavu, i nekako čudno gledaše na me izpod čela.

— Pokaži, ponovim ja.

— Nu, izvolite, rekne on napokon, izvadi ključ i nevoljko otvori vrata.

Ja pogledim u spremnicu. U njoj i zbilja nije ništa osobito. Na zidovih vise stari portreti, s mračnimi, skoro crnimi obrazi i zlima očima. Na podu valja se svakovrstan krš.

— Nu, jeste li pregledali? upita me mračno Lukijanić.

— Da, hvala! odgovorim žurno.

On zalupne vrata. Izidjosmo u predsoblje, a odanle na dvorište.

Lukijanić me sprovede i promrmlja: s Bogom, te umakne u svoje krilce.

— A kakvu to jučer imadoste u gostih gospodju? poviknem za njim: — ja sam ju danas susreo u lugu.

Mislio sam ga svojim nenadanim pitanjem smesti i izazvati nepromišljen odgovor. No starac se samo gluho zasmijao i odilazeći k sebi, zatvorio vrata.

Vratih se opet u Glino. Bilo mi je nekako čudno, kao dečku, kad ga u prokšiji ulove.

„Ne“, — reknem sam sebi, — „ne, te zagonetke očevidno ne ćeš riešiti. Bog bio s njom! Više ne ću misliti na sve to“.

Do mala već sam išao doma, srdit i razdražen.

Minu tjedan dana. Štogod sam se i trudio otjerati uspomenu o neznanci, njezinu suputniku i svojih s njimi susretih, — ona se svejednako vraćala i navaljivala na me s dosadnom upornošću popodnevne muhe... I Lukijanić, sa svojimi otajstvenimi pogledi, svojim uzpregnutim govorom i hladnobolnim posmiehom padao mi je bez prestanka na pamet... I sam dom, kad sam pomislio na njega, i onaj dom, činjaše mi se, lukavo i tupo zuri na me kroz poluzakrivene kapke, i kano da me draži, kano da mi govori: ne'š ne saznati ničega! Napokon ne mogoh odoljeti i jednoć, bijaše dan prekrasan, odem u Glino, a iz Glina uputim se pješke... kamo? čitatelj će lako pogoditi i sam.

Priznajem, da sam, podhodeći k otajstvenomu selištu, osjećao veliko talasanje. Svana na domu nije se bilo ništa izmie-

nilo: oni isti zatvoreni prozori, onaj isti sumorni, osirotjeli vid; samo što je na klupčici pred krilcem mjesto starca Lukijanića sjedilo neko momče od jedno dvadeset godina u dugu nankinskom kaftanu i crvenoj rubači. On sjedjaše nasloniv na dlan kudravu glavu, driemljući, pa kadkada ljuljajući se i lecajući.

— Pomoz Bog, momče, viknem ja glasno.

On skoči i izbulji na mene svoje preplašene oči.

— Pomoz Bog, momče, ponovim ja: — gdje je starac?

— Koji starac? lagano progovori mladić.

— Lukijanić.

— A, Lukijanić! — On pogleda na stranu. — Treba vam Lukijanić?

— Da, Lukijanić. Što, je li doma?

— N... ije, progovori momče otežući, — on je... kako bih vam rekao...

— Nije zdrav, što li?

— Nije.

— Da što?

— Da, njega sasvim nema.

— Kako nema?

— Tako. Dogodilo se s njim... zlo.

— On je umro? upitam zabezeknut.

— Zadavio se.

— Zadavio se! prestrašen kliknem i pljesnem rukama.

Oba mučeći pogledamo jedan drugomu u oči.

— Je li davno? upitam napokon.

— Danas je peti dan, a jučer ga sahraniše.

— Pa zašto se zadavio?

— Bog neka ga znade. On je čovjek bio oslobodjen i namješten; zla nije trpio, gospoda ga kao svoga ljubila. Naša su gospoda — dao im Bog zdravlje! — Upravo ne razumiješ, što se to s njim dogodilo. Da, nečastivi ga napao.

— Pa kako je on to učinio?

— Eto tako. Uzeo i zadavio se.

— A prije ništa na njemu nisu opazili?

— Kako da vam reknem... Osobito takovo... ništa. Uviek je on bio tako mučaljiv, sumnjiv čovjek. Grakni sada, grakni snova. „Dosadno mi do zla Boga“. Da, da, tolike su već i godine u njega bile. U posljednje vrieme stao se on sve više zamišljavati. Došao bi k nam u selo; ja sam mu s daleka rodjak. „Čuješ, braco Vaso, rekne, — dodji, prenoći u mene!“ „Zašto, čičo?“ — „Da tako, nešto strašno, ružno mi je samu“. Nu, i dodjem k njemu. Izašao bi na dvor, zagleda se, zagleda se na dom, zaklima glavom, a onda uzdahne:... U oči one same noći, gdje mu se život imao prekinuti, došao je opet k nam, pozvao mene. A ja i odem. Dodjemo mi k njemu u krilce, poposjedi on malko na klupčici, ustane i izadje. Ja čekaj, što li on za majku Božju tako dugo ne dolazi, ustanem, izadjem na dvor i viknem: „Čičo, o čičo!“ Ne odgovara čiča. Ja pomislim: kuda li je on za majku Božju dopao, da nije u dom? i odem u dom. Već se mrak hvatao. Prolazim mimo spremnice, slušam, grebe nešto za vrati; pograbim vrata i otvorim, gledam, a on to sjedi, čučnuo pod prozorom. „Što za majku Božju, čičo, vi tu radite?“ A on, kako se obrne, tako i vrisne na mene, a oči, sveti Bože, oči to u njega hitre, hitre, samo gore kao u mačka. „Što hoćeš? zar ne vidiš — brijem se?“ A glas mu tako hrapav. Moja se kosa odmah i digne u vis, pa ni sam ne znam zašto, postane mi tužno... bit će, da su ga već onda biesi obkolili. „Zar u mraku?“ reknem, a koljena mi sve šklocaju. „Nu“ — kaže — „dobro, odlazi“. Ja odoh, izadje i on iz spremnice i vrata lokotom zatvori. I dodjemo opet u krilce, i strah kao da je prhnuo s mene. „Što si, molim te, čičo“, — kažem ja — „radio u spremnici?“ On se uzplahiri. „Ti muči“, — kaže, — „muči!“ i legne na banak. „Nu“ — mislim

ja — „bolje je s njim i ne govoriti: vidiš, on danas nešto kao da nije zdrav“. I tako ja ustanem i odem takodjer na banak. A noćna lampa gori u uglu. Ja legoh i znate, poče mi se driemati . . . kad najedanput čujem, vrata zaškrinu tiho i otvore se . . . onako malko. A čiča je ležao ledji prema vratam okrenut, pa i slabo je, vi valjda pamtite, čuti mogao. A sada najednoć skoči . . . „Tko me zove, a? tko? po me je došao, po mene!“, pa bez kape sune na dvorište . . . Ja pomislim: „Što mu je to?“, pa grješna duša, kao klada zaspim. Sutradan se prenem — nema Lukijanića. Izadjem iz sobe, stanem ga dovikivati — nema, te nema nigdje. Pitam stražara: „Nisi, baćo, vidio, nije li izišao čiča?“ — „Ne, veli, nisam vidio“. — „Što, brajne“, — kažem, — „ni nema ga, što li“. — „Aj?“ Mi se oba prenerazismo. „Hajdemo“, — velim — „Fedosjejiću, hajdemo“ — velim — „da vidimo, nije li u domu!“ „Hajdemo“ — veli — „Vasilije Timofejiću“, a sav je blied kao krpa. Udjemo u dom . . . ja hoću kraj spremnice i kako pogledam, a lokot visi otvoren na kvačici, ja gurnem vrata, a vrata snutra pritvorena . . . Fedosjejić odmah odleti naokolo i pogleda na prozor. „Vasilije Timofejiću“! vikne, „noge vise, noge“. . . Ja na prozor! — A to njegove noge, Lukijanićeve noge. Objesio se posred sobe. Pošalju k sudu . . . Skinuli ga s uzice: s pomoću dvanaest uzlova bila je zauzlana uzica.

— Pa što je sud?

— Pa što bi sud? Ništa. Mislili i mislili, koji l' da je uzrok. Nema uzroka nikakva. Tako su napokon zaključili, valja uzeti, da je s uma sišao. U zadnje ga vrieme boljela glava, sve se na glavu tužio . . .

Još pola sata probrbljam s momkom, a zatim odem sav razžalošten. Izpoviedam, ja nisam mogao brez tajna, praznovjerna straha pogledati na onaj odrpani dom . . . Za mjesec danâ odem s ladanja; do mala svi ti užasi, ti otajstveni susreti izčeznu iz moje pameti.

II.

Minuše tri godine. Veći dio toga vremena sproveo sam u Petrogradu i tudjini, pa ako sam kada i zalazio na svoje ladanje, zalazio sam na dva tri dana, niti sam ovako mogao i jednoć pohoditi Glino ili Mihajlovsko. Ni krasoticu moju nisam nigdje vidio, niti onoga muža. Pred konac treće godine svede me jednoć u Moskvi sreća s gospodjom Šlikovom i njezinom sestrom, Pelagijom Badajevom — s onom Pelagijom, koju sam ja, grješna duša, sve do toga dneva držao za izmišljenu osobu, — sreli smo se na večeri u jedne moje znanice. Obje gospodje bijahu već starijih godina, prilično ugodna vanjskoga vida; razgovor im se odlikovao umom i veselosti: mnogo su bile na putovanju, pa ne uzalud; u cielom obćenju s njimi vidjela se vesela naravitost. No medju njimi i mojom neznankom nema tu naličja ni mrvice. Upoznaju me s njimi. Ja se pustim s gospodjom Šlikovom u razgovor (sestra joj se bavljaše s nekakvim stranim geologom). Rekoh joj, da mi je čast biti joj susjedom u . . . om kotaru.

— A! u mene i zbilja jest ondje malo imanjce, kraj Glina, rekne ona.

— Dakako, dakako, progovorim, — ja poznajem vaše Mihajlovsko. Bivate li vi ondje?

— Ja? — Riedko.

— Prije tri godine jeste li bili ondje?

— Stante! kao da sam bila. Da, bila u istinu.

— Sa svojom sestrom ili sama?

Ona pogleda na me.

— Sa sestrom. Provedosmo ondje nedjelju dana. Po poslu, znate. U ostalom pohadjali nismo nikoga.

— Hm . . . Tamo kao da je susjedâ vrlo malo.

— Da, malo. A ja ih i ne želim mnogo.

— Dozvolite, počeh ja, — iste one godine zgodila se u vas ondje nesreća. Lukijanić . . .

Gospodja Šlikova odmah se zalije suzami.

— Zar ste ga znali? prihvati ona živo. — Takova nesreća! A bio je valjan, čestit starac! . . . pa molim vas, bez svakoga uzroka.

— Da, da, propentam ja, — takova nesreća.

Sestra gospodje Šlikove pridje k nam. Po svoj prilici dodijala joj učena razmatranja geologova o formaciji obalâ Volge.

— Pomisli, Pauline, uze moja subesjednica: — m-r znadijaše Lukijanića.

— Zbilja? Biedni starac!

— Ja sam ne jedanput lov lovio onuda, u ono doba, kad ste vi prije tri godine u Mihajlovskom bili, reknem ja.

— Zar ja? progovori Pelagija začudjeno.

— Ta da, jamačno! — brzo prihvati njezina sestra, — zar si već zaboravila?

I ona joj oštro pogleda u oči.

— Ah, zbilja, da, da . . . odgovori najednoć Pelagija.

„Ehe-he“. — pomislim ja, — „vraga si ti u Mihajlovskom bila, golubice“.

— Ne biste li nam štogod odpjevali, Pelagijo Fedorovna, progovori iznenada visok neki mlad čovjek, s plavom krestom i s mutno-sladkima očima.

— Ta ja ne znam, odgovori djeva Badajeva.

— A vi pjevate? uzkliknem ja živo i naglo skočim s mjesta, — za Boga . . . za Boga, dajte nam što pjevajte.

— Što da vam pjevam?

— Ne znate li, uzeh ja, sileći se ostati ravnodušan i neprisiljen, — jednu talijansku pjesmu . . . ona se počinje: passa que' colli?

— Znadem, odgovori Pelagija sasvim nevino. — Što, da vam ju pjevam? Izvolite.

I ona sjedne za fortepiano. Ja, kao Hamlet, upiljim svoje poglede na gospodju Šlikovu. Meni se učinilo, da je ona na prvi zvuk lako zadrhtala; medjutim izdrži sjedeći spokojno do kraja. Djeva Badajeva nije ružno pjevala. Pjesmica se svrši — zašume obična pljeskanja. Uzeše ju moliti, da još pjeva; no obje sestre jedna na drugu namignu i za nekoliko časovâ izadju van. Kad su izlazile iz sobe, ja kao da sam čuo rieč: importun (nepriličan).

„Pravo ti je!“ pomislim — i od to doba više se ne susretoh s njimi.

Minu i opet godina. Ja u to prešao živjêti u Petrograd. Banula zima i s njom maškarade. Onomadne, odhodeć oko jedanaest sati u veče iz prijateljskoga doma, bio sam tako mračan i zlovoljan, te odlučim otići u maškare, u Dvorjansko Sobranije*. Dugo sam bludio uzduž kolonâ i mimo ogledalâ sa skromno-fatalnim izražajem na licu — s onim izražajem, koji se, koliko sam ja mogao opaziti, u sličnih zgodah pojavljuje na licu najurednijih ljudi, a zašto, sam Gospod znade; dugo sam bludio, kadkada šalom otiskujuć piskutljive domine sa sumnjivimi špicami i starimi rukavicami, a još rjedje zavodeći sâm s njimi razgovor; dugo sam slušao zavijanje trubaljâ i ciku gusalâ; na posljedku, kad mi je sve dosta dodijalo, kad me je i glava već zaboljela, hoću da idem doma . . . i . . . i sustavim se. Opazio sam žensku u crnu dominu, o stup naslonjenu, — opazio sam ju, stao, popoišao k njoj — i . . . hoćete li mi vjerovati, moji čitatelji? . . . odmah upoznao u njoj svoju neznanku. Po čemu sam ju upoznao: da li po pogledu, koji je na me raztreseno kroz odugačke otvore krinke bacila, ili po divnih crtah njezinih ramena i rukû, po osobitom ženskom veličanstvu ciele njezine slike, ili napokon po tajnu glasu nekom, koji je iznenada u mene progovorio, — ne mogu kazati . . . samo ja sam ju upoznao.

* Plemićki klub.

S drhtavim srcem prodjem. nekoliko puta mimo nje. Ona se nije maknula; u stajanju njezinu bijaše nešto tako bezufano čemerno, da sam se na nju gledajući i nehotice spomenuo dvaju stihova španjolske romance:

Soy un cuadro de tristeza*
Arrimado a la pared.

Ja zadjoh za kolonu, na koju se ona bila uprla, i prisloniv glavu k samomu njezinu uhu, tiho progovorim:

— Passa que' colli . . .

Ona sva zatrepeta i brzo se obrne k meni. Oči se naše tako blizu uočiše, da sam mogao smotriti, kako je prepast njezine zjenice raztvorila. Udivljena, slabo razširivši jednu ruku, gledaše ona na mene.

— 6. svibnja 184* godine, u Sorrentu, oko deset sati u večer, u ulici della Croce, progovorim laganim glasom, ne skidajući s nje očiju, — zatim u Rusiji, u . . . oj guberniji, u seocu Mihajlovskom, 22. srpnja 184* godine . . .

Sve ovo izgovorih francuzki. Ona malko uzmakne, omjeri me od pete do glave začudjenim pogledom, i prošaptavši: „venez“ (podjite) brzo podje iz dvorane. Ja sliedom za njom.

Idjasmo mučeći. Nisam vrstan izreći, što sam ćutio, idući ovako s njom uporedo. Prekrasno snovidjenje postalo najednoć zbiljnošću . . . kip Galatejin, salazeći kao živa žena sa svoga podnožja pred očima smrtno zaljubljena Pigmaliona . . . Nisam sam sebi vjerovao, disati nisam mogao.

Prodjosmo nekoliko sobâ . . . Na posljedku sustavi se ona u jednoj pred malim divanom kraj prozora i sjedne. I ja sjednem do nje.

Ona lagano obrne svoju glavu prama meni i pogleda me pozorno.

— Vi ste . . . vi od njega? progovori ona.

* Ja sam čemerna slika, što visi na stieni.

Glas njezin bijaše slab, nevjeran . . .

Njezino me pitanje ponešto smete.

— Ne . . . nisam od njega, odgovorim zapinjući.

— Vi znadete njega?

— Znadem, odgovorim s otajstvenom važnošću. Meni se htjelo doigrati svoju rolu. — Znadem ga.

Ona nepouzdano na me pogleda, htjede nešto reći i obori glavu.

— Vi ste ga čekali u Sorrentu, produžim ja, — vi ste se vidjeli s njim u Mihajlovskom, jahali ste s njim . . .

— Kako ste mogli . . . preuze ona.

— Ja već znadem . . . ja sve znam . . .

— Vaše lice kao da mi je poznato, produži ona, — ali ne . . .

— Ne, ja vam nisam poznat.

— Pak što hoćete?

— Da, ja već znadem, odgovorim joj.

Vrlo sam dobro razabirao, da bih morao poslije krasnoga ovoga početka poći dalje, da moje ponavljanje: „sve znadem, već znadem“ smiešno postaje, — no bio sam uzburkan tako silno, neočekivani ovaj susret toliko me pomeo, tako sam se izgubio, da nipošto nisam znao reći drugo što bilo. Uza to ja zbilja više što ni znao nisam. Ja sam osjećao, da postajem bedast, osjećao, da se od otajstvenoga, sveznaloga bića, kako sam joj se u prvi mah ukazati morao, naglo pretvaram u nasmješljiva norčeka . . . no što ćeš, nešto se govoriti mora.

— Da, ja sve znadem, promrmljam i opet.

Ona pogleda na me, digne se naglo i htjede otići.

Bilo bi to odviše žestoko. Ja ju ščepam za ruku.

— Tako vam Boga, uzeh, — sjedite, slušajte me do kraja . . .

Ona se zamisli — i sjedne.

— Sada vam eto rekoh, produžim žarko, — da znadem sve — to je tlapnja. Ja ne znam ništa, upravo ništa; ja ne znam, ni tko ste vi, ni tko je on, i što sam vas začudio onimi riečmi pod kolonom, to se pripisati ima golomu slučaju, čudnomu, nedokučivomu slučaju, koji me je, kano da se ruga, dva puta i mal ne na isti način sveo s vami, učinio me nevoljkim svjedokom onoga, što biste možda htjeli sahraniti kao tajnu . . .

I tu joj izpripovjedim sve bez okolišanja i bez ikakva zatezanja: svoje s njom susrete u Sorrentu, u Rusiji, svoja uzaludna propitkivanja u Mihajlovskom, dapače svoj razgovor u Moskvi sa Šlikovom i njezinom sestrom.

— Sada sve znate, svršim ja. — Ja vam ne ću opisivati, kako ste duboko i kako potresno djelovali na mene; vidjeti vas, a ne biti vami začaran — to je nemoguće. S druge strane, nije zašto, da vam kažem, kakve je vrste bio taj utisak. Pomislite, u kojih sam okolnostih vas oba puta vidio . . . Vjerujte mi, da nisam voljan letjeti za bezumnimi nadami, no razumijte i ono nedokučivo talasanje, koje me raznjihalo danas, pa mi oprostite nespretnu lukavost, koju sam upotrebio, da uzbudim vašu pozornost, pa ma samo na čas . . .

Ona sasluša moje zapleteno razlaganje, ne podižući glave.

— Pa što vi hoćete od mene? rekne ona napokon.

— Ja? . . . Ja ne ću ništa . . . Ja sam već i ovako sretan . . . Ja odviše štujem tudje tajne.

— I zbilja? Pa ipak, sve do sada, vi kao da . . . U ostalom, produži ona, — ja vas ne ću koriti. Svatko drugi na vašemu mjestu učinio bi to isto. Kraj toga slučaj nas i zbilja tako uporno zbližavao . . . to vam nekim načinom daje kao pravo na moju iskrenost. Slušajte: ja nisam od onih žena, nerazumljenih i nesretnih, koje zato hode po maškaradah, da

s prvim, koga susretnu, brbljaju o svojih nevoljah i patnjah, kojim trebaju srca, puna smilovanja . . . Meni ničijega smiljenja ne treba; moje je sobstveno srce umrlo, i ja sam samo zato ovamo došla, da ga konačno sahranim.

Ona podnese rubac na svoja usta.

— Nadam se, produži ona sileći se, — da vi moje rieči ne ćete smatrati za navadne maškaradne izljeve. Treba da razumijete: meni nije do toga . . .

I zbilja, u njezinu glasu bijaše neki užas, uza svu laskavu mekoću njegova zvuka.

— Ja sam Ruskinja, rekne sada ruski, a prije govoraše francuzki, — premda sam i malo živjela u Rusiji . . . Imena vam mojega ne treba. Ana Fedorovna odavna je moja prijateljica; ja sam u istinu putovala u Mihajlovsko pod imenom njezine sestre . . . Tada mi nije bilo moguće vidjeti se s njim javno . . . I brez toga su se počeli raznositi glasovi . . . Tada su još bile zapreke — on nije bio slobodan . . . Te su zapreke izčeznule . . . no onaj, s kojim bi bila imala podieliti ime, onaj, s kojim ste me vidjeli, onaj je mene odbacio.

Ona mahne rukom i zamukne.

— Vi njega zbilja ne znate? Niste se sreli s njim?

— Ni jedanput.

— On je malo ne sve to vrieme sproveo za granicom. Medjutim, sada je ovdje . . . To vam je i sva moja povjest, doda ona: — vi vidite i sami, u njoj nije ništa otajstveno, ništa izvanredno.

— A Sorrento? plašljivo upitam.

— U Sorrentu se upoznadoh s njim, lagano progovori i zamisli se.

Mi oboje umuknemo. Neobična smeća ovlada mnome. Sjedio sam pokraj nje, pokraj one žene, koje slika tako se često zanosila u mojih snivanjih, tako mučno burkala i dražila mene, — sjedio sam kraj nje i osjećao hladnoću i težinu

na srcu. Znao sam, da ništa proizaći ne će iz ovoga susreta, da je izmedju nje i mene stajao bezdan, i kad se razstanemo, da ćemo se nauviek razstati. Pruživši glavu i uronivši ruke na koljena, ona je sjedila ravnodušno i bezbrižno. Poznajem ja tu bezbrižnost neizlječiva čemera, poznajem ravnodušje nepromjenljive nesreće! Maske po dvoje prolaze mimo nas; zvuci „jednolična i bezumna“* valcera to u daljini gluho zamnievaju, to prilieći, zadiru oštrim vriskom; težko, žalostno dirala mene vesela plesovna glazba. „Je li“ — mislio sam — „je li doista to ona žena, ona sama, koja se preda mnom nekoć pomolila na prozoru onoga dalekoga ladanjskoga doma u svoj sjajnosti slavodobitne krasote? . . .“ I medjutim vrieme, činjaše se, nije se nje kosnulo. Donji dio lica njezina, nesakriven krinkom, malo što nije djetinjski nježan; no od nje piri mrzlinom, kano od kipa . . . Vratila se Galateja na svoje podnožje, i nikada joj više s njega saći nije.

Najednoć se ona izpravi, zagleda se u drugu sobu i ustane.

— Dajte mi ruku, rekne ona, — hajdemo brže, brže.

Vratimo se u dvoranu. Ona je hodila tako brzo, da sam ju jedva dostizao. Uz jedan stup ona pristane.

— Ovdje počekajmo, prošapta ona.

— Vi tražite nekoga, htjedoh ja . . .

No ona nije više na me pazila; pozorni njezin pogled zaletio se u hrpu. Mračno i grozno sievahu izpod crnoga baršuna crne njezine krupne oči.

Za njezinim pogledom upro i ja svoje oči, pa sam sve dokučio. Po koridoru, izmedju kolonâ i zida, idjaše on, onaj mužkarac, kojega sam s njom susreo u lugu. Upoznao sam ga odmah: nije se bio gotovo nimalo promienio. Isto onako milostno vije se rusi njegov brk, isto onakom spokojnom, pouzdanom veselosti sjaju se smedje njegove oči. On idjaše ne

* Izraz iz Puškinova „Onjegina“.

žureći se, i malko sagnuv vitki svoj stas, kazivaše nešto ženskoj u dominu, koju je vodio pod ruku. Došav do nas, on podigne nenadano glavu, pogleda najprije na mene, pa onda na onu, s kojom sam stajao, i valjda je upoznao nju, upoznao njezine oči, jer su mu obrve lagano zatrepetale, — on zažmiri i jedva vidan, ali nepodnosljivo drzak posmieh gane njegove ustne. On se sagne k svojoj drugarici, šapne joj na uho dvie rieči, ona se odmah ogleda, golubinje očice njezine brzo ošinu nas oboje, i tiho zasmijavši se, poprieti ona njemu svojom drobnom rukom. On malko popodigne jedno pleće, a ona se koketljivo k njemu privine . . .

Ja se obrnem k svojoj neznanci. Ona gledaše na odilazeći par, i na jedan mah, trgnuvši od mene svoju ruku, sune na vrata. Ja ću naglo za njom, no ona, obazrevši se, tako me pogleda, da sam joj se duboko naklonio i ukočio se na mjestu. Razumio sam, da bi za njom ići bilo grubo i glupo.

— Reci mi, molim te, brate, govorio sam poslije četvrt sata jednomu od svojih prijateljâ, živu šematizmu petrogradskih adresa: — kaži mi, tko je taj visoki, krasni gospodin s brci?

— Taj? . . . To ti je nekakav inostranac, dosta zagonetno biće, riedko kada pojavljujući se na našem horizontu. A zašto?

— Tako! . . .

I vrnem se doma. Od to doba više nigdje ne susretoh svoje neznanke. Znajući ime čovjeka, koga je ona ljubila, ja bih napokon valjda doznao, tko je i ona; no ja to nisam ni želio. Kazao sam gore, da mi se ta žena ukazala kao snovidjenje — i kao snovidjenje ona je prošla mimo i izčezla nauviek.

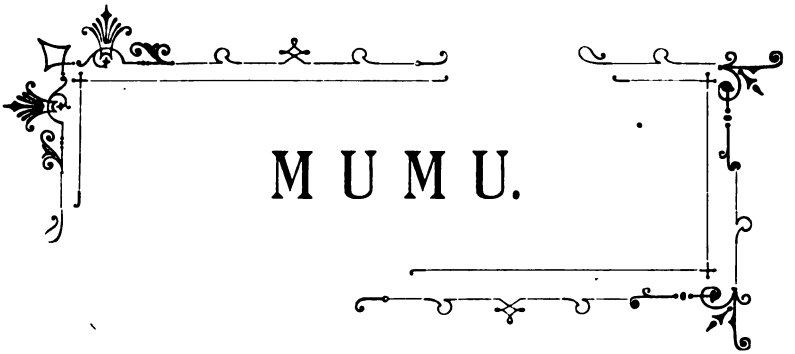

MUMU.

U jednoj od podalekih ulica Moskve, u sivu domu s bielimi kolonami, entresolom i nakrivim balkonom, življaše negda plemkinja, udovica, okružena mnogobrojnim dvorničtvom. Sinovi joj služili u Petrogradu, kćeri se poudale; ona je izhodila riedko i osamljena doživljavaše zadnje godine škrte i čamne starosti. Njezin dan, neveseo, nesvietao, davno prošao; no i večer joj bio crnji od noći.

Od hrpe svekolike njezine čeljadi najznatniji je bio podvornik Gerazim, ljudina sedam stopâ visoka, stvorena za deliju, od poroda gluhoniema. Uzela ga plemkinja sa sela, gdje je živio samac, u malenoj kolibici, odružen od svoje braće, priznat za najtočnijega platca svoje gospodje. Neobično silan, radio je za četvoricu — posao samo sklizao kroz njegove ruke, i bilo je milo gledati ga, kad je ili orao i upirući se ogromnima dlanima o plug sâm bez pomoći konja parao tvrdu grudu zemlje, ili o Petrovu dnevu tako nemilice kosom mahao, da bi lako sasjekao mladu brezovu šumicu s korienom, ili krepko i neprekidno mlatom od tri aršina mlatio, te se poput poluge spuštale i dizale otegnute i tvrde mišice njegovih pleća. Neprekidna mučavica još je povišivala svečanu važnost neumorne radnje njegove. Seljak je to bio kud i kamo valjan, i ne bud ga zadesila nesreća, rado bi ga svaka djevojka uzela... No evo odvezoše Gerazima u Moskvu, kupiše mu čizme, ljeti navukoše na'nj kaftan, zimi surinu, uklepaše u njegove ruke metlu i lopatu, učiniše od njega poslužnika.

Mrzak li mu bio od početka novi život. Od djetinjstva navikao bio poslu poljskomu, seoskomu bivanju. Zlom srećom otudjen razgovoru ljudskomu, izrasao je niem i silan, kako raste stablo na plodnoj zemlji . . . Preseljen u grad, ne znadijaše, što to od njega biva, — čamio je i u čudu gledao, kako u čudu gleda mlad, zdrav bik, koga istom što su uzeli s njive, gdje mu rosna trava rasla do trbuha, — uzeli ga, nagnali u vagon željeznice, — pa gle, prljeći tučno njegovo tielo to dimom i iskrami, to oblaci pare, voze ga sada, voze s hukom i piskom, a kuda voze — to znade Bog! Poslovi nove službe učinili se Gerazimu šalom iza težka kmetskoga rada; u pola ure sve bi dogotovio, a onda bi ili stao nasred dvora i zinuvši širom gledao, tko tuda prolazi, kao da je željan čuti od njih odgonetku svoga položaja, ili bi se nenadano zaklonio kamogod u kut i daleko svrknuv metlu i lopatu, spretao se licem na zemlju i tako ciele ure na grudi ležao nepomično, kakono uhvaćena zvier.

No svemu navikne čovjek, i Gerazim navikao napokon gospodskomu životu. Posla nije imao mnogo: dvor čistiti, dva puta na dan sudić vode dovesti, dovući i naciepati za kuhinju i kuću drva, ne puštati nikoga u dom, noću stražiti, to je sve. I valja reći istinu, on je pomnjivo dužnost svoju vršio: na dvoru u njega nisi vidio ni ivera ni smeta; zapne li gdje u nevrieme njegovoj pažnji povjereni konjić s bačvom vode u blatu, on samo mahne plećom, pa digne kola i konjića; primi li se drva ciepati, to sjekira u njegovoj ruci kao staklo zveči, a iverje i skalje kao piesak vrca na sve strane; što se pak tiče, da strani u dvor ne udju, to poslije one noći, kako je dva tata ulovio i glavom ih o glavu lupio, ne treba više redarstva, budi siguran, svi tati u okolici poznaju i štuju Gerazima; pa ne samo tati, nego dapače danju prodje tko mimo dvora i zapazi grdnoga podvornika, stane od čuda i zakriči na nj, kao da bi on mogao čuti krik.

S ostalom čeljadi pazio se Gerazim ne što bi prijateljski — svi su ga se pobojavali — nego onako na kratko: on ih je smatrao za svoje. Dokazivahu mu svoje misli znaci, on ih je razumio, točno vršio, što su mu nalagali, ali je i svoja prava znao, i Bože sahrani, da se tko za stolom na njegovo mjesto posadi. U obće bio je Gerazim ćudi stroge i ozbiljne, ljubeći u svemu poredak; dapače ni pietli ne smjedoše rvati se na njegove oči, — naopako, ako opazi, uhiti ih, podigne za noge u vis, napravi deset puta u zraku kolo, a onda vrci, što ga silna ruka zanese. Bilo je u dvoru u gospodje i gusana; no guske su odavna ptice važne i umne; Gerazim ih štovao, hodao za njimi i hranio; sam je bio nalik na stepnoga gusana. Negdje nad kuhinjom dali mu sobicu; on ju je uredio na svoju, kako je znao, stesao postelju od hrastovih dasaka na četiri panja, postelju za gorostasa; položi dvaest centi na nju, ni uviti se ne će; pod njom ležaše čvrsta škrinja; u uglu stô jednako krepak, a do njega tronog stolac tako čvrst i nizak, da ga i sam Gerazim kadkada podigne, spusti i od milinja se nasmije. Sobica se zatvarala lokotom, sličnim kalaču*, samo što je bio crn; ključ je vazda visio Gerazimu o pojasu. Nije mu bilo drago, da tko k njemu ulazi.

Tako prodje godina dana; tu zadesi Gerazima mali slučaj.

Stara njegova plemkinja u svemu se vladala po staroj navadi i držala dvorbu mnogobrojnu; bilo je tu u domu i pralja i šveljà i stolarà i vratarà i vratarica, bio je dapače i remenar, koga su držali veterinarom i liečnikom za čeljad; bio je domaći liečnik za gospodju, bio je napokon i šoštar Kapiton Klimov, pijanica kao pijavica. Klimov je sam o sebi mislio, da mu krivo čine, da ga ne štuju po zasluzi, da je čovjek obrazovan i za priestolnički život stvoren, komu ne

* Kalač je osobita vrsta ruskoga peciva.

bi valjalo živjeti u Moskvi bez ugleda u kakvu zakutku, a ako pije, znao bi zapinjući govoriti i lupati se u prsi, to da pije od samoga jada. Dogodilo se neki dan, da plemkinja povede o njemu rieč s hofmajstorom svojim Gavrilom, čovjekom, sudiš li mu tek po žutih očicah i pačjem nosu, kao stvorenu za hofmajstora. Plemkinja se jadi poradi skvarenosti Kapitona Klimova, koga su dan prije digli pijana s ulice.

— A što, Gavrilo, rekne ona najednoć, — ne bismo li ga oženili, što misliš? Možebit da se popravi.

— Zašto ne ženiti ga! Može se, odgovori Gavrilo, — i vrlo će dapače dobro biti.

— Da, samo koja bi za njega pošla?

— Doduše. A u ostalom, kako bude vaša volja. Kakav je, takav je, tako rekav, može za što bud biti potreban; kmet je.

— Čini se, da mu se Tatjana ljubi?

Gavrilo htjede nešto reći, ipak zatvori usta.

— Da! . . . daj, nek samo uzme Tatjanu, odluči plemkinja, zadovoljno njuhajući burmut, — jesi li razumio?

— Razumio, rekne Gavrilo i ode.

Vrativ se u svoju sobu (bila je s dvorišta i gotovo sva natrpana kovanimi škrinjami), pošalje Gavrilo najprije svoju ženu van, onda sjedne k prozoru i zamisli se. Očito ga zabrinula neočekivana naredba plemkinjina. Napokon ustane i zovne Kapitona. Kapiton dodje . . . Ali prije nego poslušamo njihov razgovor, dobro će biti upoznati Tatjanu, koja je imala poći za Kapitona, i zašto se zabrinuo Gavrilo.

Tatjana, po službi svojoj pralja (kao izkusna i učena pralja imala je ona brigu samo za fino rublje), bila je ženska od dvaest osam godina, nizka, mršava, plava, s madeži na lievom obrazu. Madeži na lievom obrazu znače u Rusiji hudu sreću, slutnju tužna života . . . Tatjana se nije imala zašto hvaliti svojim udesom. S rane mladosti prigonili ju na crno

djelo, radila je za dvoje, prijazna milja nikad ni vidjela nije. Odievaše ju kukavno, kukavno plaćaše. Roda gotovo ni od kuda: jedino nekakov star ključar bio joj s daleka stricem, pa i njega su s nevaljalstva ostavili na selu, a drugi su joj rodjaci bili seljaci, — i to je sve. Nekoć su ju ljepoticom slavili; no prerano ljepota s nje rek bi skočila. Ćudi je bila smjerne, bolje rekav, plašljive; prama sebi hladna, ravnodušna, drugih se kao vatre bojala; mislila je samo o tom, kako će svoj posao na vrieme obaviti, govorila nije ni s kim, i trepetala na samo ime plemkinjino, premda je ova još ni vidjela nije.

Kad su sa sela dovezli Gerazima, Tatjana malo da nije obamrla od užasa pred tolikom tjelesinom, čuvala se svakako susreta s njim i dapače zažmirila, morade li mimo njega proletjeti iz kuće u praonicu. Od početka je Gerazim slabo za nju mario, po tom uze se smijati, je li ju gdje opazio, zatim zagledati se na nju, najposlije ni oka s nje ne skidati. Dopala se ona njemu: krotkoćom lica, robkim li kretanjem, — Bog ga znao! Neki dan vrlazila se ona po dvoru, noseći obzirno na razširenih prstih naškrobljenu rubačicu svoje gospodje... najedanput ju netko shvati čvrsto za lakat; ona se obrne i u taj par vrisne, što grlo podnosi: za njom stajaše Gerazim. Glupo smijući se i laskavo mučuć, pružaše joj paprenjak, — kokota sa zlatom od pivne začine na repu i krilih. Ona je htjela kao da odbije, no on joj na silu utisne u ruku, poklima glavom, podje dalje, i obrnuv se opet joj nešto veoma prijazno mucao.

Od toga dana ne bijaše njoj kukavici od njega mira ni pokoja; kudagod se maknula, evo njega preda nju, smieši se, muca, maše rukama, odmah izvadi vrpcu iz njedara i njoj nudi, metlom izpred nje izmeće prašinu. Jadna djevojka prosto ne znade, što početi, što li činiti. Za malo cieli dom opazi bezdjelice niemoga poslužnika; šale, poruge, bockanja samo

se sipahu na Tatjanu. Rugati se Gerazimu, na to se ne bi svatko odvažio: on ne ljubi šale, dapače dok je on tu, i nju su na miru ostavljali. Hoćeš ne ćeš, pala djevojka pod njegovu zaštitu. Kao svi gluhoniemi, bio je i on veoma dosjetljiv, i veoma dobro je razabirao, kad se drugi njemu i njoj podsmijavaju. Jednoć za objedom palo na um kastelanci, Tatjaninoj nastojnici, bockati Tatjanu, i do toga ju dovede, da uboga ne znade kuda pogledati, i malo što ne zaplače od jada. Najednoć digne se Gerazim, opruži ogromnu svoju ručinu, položi ju kastelanci na glavu i s tolikim divljačtvom zagleda joj u lice, da je onako od straha i na stô pala. Svi umuknu. Gerazim snova uzme žlicu, da dalje kusa šči*. „Viš gluhoga vraga! medjedina!“ zamrmljaju svi na pô glasa, a kastelanka ustane i ode u služinsku sobu.

Drugi put pak opaziv, da Kapiton, taj isti Kapiton, o kojemu malo prije rieč povedosmo, nekako odviše ljubezno brblja s Tatjanom, pozove ga Gerazim prstom k sebi, odvede pod kolnicu, uzme iz ugla rudo za kraj, pa s laka, no jasno se zagrozi. Od toga časa već se nitko s Tatjanom nije u razgovor pustio. I to je sve išlo za rukom Gerazimu. Istina, da je kastelanka, kako je u služinsku sobu dospjela, obamrla i u obće tako vješto radila, da je taj isti dan plemkinja saznala, kakav je Gerazim grubijan; no ćudljiva starica tomu se samo sladko nasmijala, natjerala nezadovoljnu kastelanku, neka po više puta pripovjedi, kako te je, tako ti majčice, ručetinom svojom prisagnuo, a sutradan pošalje Gerazimu srebrn rubalj. Ona ga je dobro gledala kao vjerna, snažna stražanina. Gerazim se nje plašio, no ipak se nadao od nje milosti, i već se spremao od duže vremena iskati dozvolu, da se oženi Tatjanom. Samo je čekao na novi kaftan, što mu je Gavrilo obećao, da izadje pristojno pred plemkinju, kad u to palo na um toj samoj plemkinji, da uda Tatjanu za Kapitona.

* Kisela juha od kelja.

Sada će štilac i sam razabrati, zašto se smutio Gavrilo poslije razgovora s plemkinjom. „Gospodja,“ tako mišljaše on sjedeć kraj prozora, — „ima doduše rad Gerazima, (to je Gavrilo dobro znao, i zato mu se dobar kazivao), ma on je ipak stvor bez rieči; kako ćeš dakle kazati gospodji: ta, evo, za Boga, Gerazim uhodi za Tatjanom. Pa napokon pravo je pravo: kakav je on muž? No s druge strane, prosti Bože, doznat će taj divljak, da Tatjanu daju za Kapitona, pa će cielu kuću polomiti, prevrnuti, joj, joj! S njim se porazgovoriti, sporazumjeti ne ćeš; njega, vraga paklenoga, Bože mi prosti, ne ćeš umoliti ničim... Doista...“

U to se pojavi Kapiton i prekine nit misli njegovih. Lakoumni šoštar unidje, zatakne ruke odzadi, i nasloniv se nehajno o ugao zida uz vrata, prekriži desnu nogu preko lieve i strese glavom. — „Nut, evo me. Što hoćete?“

Gavrilo pogleda Kapitona, onda probubnja prsti po prozoru. Kapiton tek samo prižmuri svoje sive oči, ali ih ne spusti, dapače se lako nasmije, povuče rukom po bieloj kosi, koja se razbaukala na sve strane. — „Nu da, ja, evo, ja. Što zijaš?“

— Liep si, rekne Gavrilo i malko pošuti. — Liep, nije fajda!

Kapiton samo ramenicami drmne. „A ti si možda ljepši?“ pomisli u sebi.

— Nu, daj se pogledaj, nu, pogledaj, govoraše koreći Gavrilo, — pa reci, na koga si nalik?

Kapiton spokojnim pogledom omjeri iznošenu, traljavu surku, svoje zakrpane hlače, osobito brižno razgleda svoje poderane čizme, navlastito onu, kojoj se o vršak tako elegantno upirala njegova desna nožica, a onda pogleda na hofmajstora.

— Pak što?

— Što? ponovi Gavrilo. — Što? Ti još govoriš: pak

što? Na vraga si nalik, Bog mi prostio, eto, na koga si ti nalik.

Kapiton lukavo zažmiga očima.

„Grdite, slobodno grdite, Gavrilo Andrejiću“, pomisli opet u sebi.

— Evo ti si opet bio pjan, uze Gavrilo, — pjan opet? A? što veliš, odgovaraj!

— Poradi slaba zdravlja zbilja sam uzeo spirituozni napitak, rekne Kapiton.

— Poradi slaba zdravlja!... Malo dobivaš batinâ, — evo zašto. A bio u Petrogradu na nauci... Mnogo se naučio! Samo badava kruh jedeš.

— U tom slučaju, Gavrilo Andrejiću, jedan mi samo sudac, gospod Bog i nitko više. On jedini znade, kakav sam ja na svietu čovjek, da li kruh zabadava jedem. A što se tiče pijanstva, u tom slučaju nisam kriv ja, već moj jedan drug; on me je zaveo, da i nadmudrio, utekao, to jest, a ja...

— A ti ostao gusak na ulici. O ti, razpustni čovječe! Nu, sada nije govor o tom, nastavi hofmajstor, — nego slušaj. Plemkinji... tu popošuti: plemkinji se hoće, da se oženiš. Čuješ li? Oni se nadaju, da ćeš biti bolji, kad se oženiš. Razumiješ?

— Kako da ne razumijem.

— Nu, da. Na moju, bilo bi bolje tebe malko izprašiti. Ali to je njezin posao. Što? Pristaješ?

Kapiton se izkesi.

— Ženidba je stvar dobra za čovjeka, Gavrilo Andrejiću; i ja, od svoje strane, bit ću borme vrlo zadovoljan.

— Nu, da, rekne Gavrilo i pomisli za se: — „nije fajda, čovjek govori točno.“ — Samo to je jad, rekne najednoć, — nadjoše ti neskladnu nevjestu.

— A koju, smijem li pitati?...

— Tatjanu.

— Tatjanu? . . .

I Kapiton izbulji oči i pomakne se od zida.

— Nu, čega si se prepao? . . Zar ti ona nije po volji?

— Kako nije po volji, Gavrilo Andrejiću! Djevojka je ona od oka, radina, miroljubiva djevojka . . . Da, ali vi i sami znate, Gavrilo Andrejiću, ona medjedina, sablast ona stepna, on za njom . . .

— Znadem, brate, sve znadem, presieče mu zlovoljno hofmajstor: — ma što bi . . .

— Da, smilujte se, Gavrilo Andrejiću! On će mene ubiti, joj, ubiti, istom kao kakovu muhu klopnuti; ta u njega je ruka, izvolite i sami pogledati, kakva je u njega ruka, prava pravcata ruka Minina i Požarskoga.* On je gluh, pa lupa, a i ne čuje, kako lupa! Upravo kao da u snu maše šakama. Niti ima načina njega umiriti; zašto? zato, vi znadete i sami, Gavrilo Andrejiću, što je on gluh, i k tomu još glup kao batina. To je nekakva živina, krivobog, Gavrilo Andrejiću, — i od krivoboga gori, pravi stršen; zašto sada da ja od njega stradati moram? Napokon meni više nije ni do čega: izmučio se, napatio čovjek, izmazao kao kolomazni lonac, — ma sam ipak čovjek, a ne istom kakovgod u istinu ništav lonac.

— Znam, znam, ne širi . . .

— Gospodine Bože sveti! govoraše sa žarom šoštar, — kad će tomu biti kraj? kada, Gospodi! Jadnik i nevoljnik ja bezkrajni! Usud moj takav, usud, priznati moraš! U mladih godinah bio me gospodar Niemac, u bolje doba bio me brat, a na što sam sada u zrele godine spao . . .

— Eh ti, prokletinjo, progovori Gavrilo. — Čemu širiš, nesretniče!

— Kako čemu, Gavrilo Andrejiću! Ne plašim se batinâ, Gavrilo Andrejiću. Neka me kazni gospodin u četiri oka, ali

* Njihov se golemi kip nahodi u Moskvi.

neka mi bude sklon pred ljudmi, pa ostajem čovjek; a sada gledaj, od koga da ja...

— Nu, prtljaj se van, nestrpljivo presieče mu Gavrilo.

Klimov se odvrne i odtetura van.

— A recimo, da nije njega, vikne za njim hofmajstor: — ti bi onda privolio?

— Privolio, rekne Kapiton i ode.

Ni u najškakljiviji čas nije ga rječitost iznevjerila.

Hofmajstor prodje nekoliko puta po sobi.

— Nu, zovite mi sad Tatjanu, vikne on napokon.

Za malo časa udje Tatjana tiho, da se jedva čuje, i stane na pragu.

— Što zapoviedate, Gavrilo Andrejiću? rekne ona tihim glasom.

Gavrilo upilji oči u nju.

— Nu, progovori, — Tanjuša, bi li pošla zamuž? Gospodja ti našla vjerenika.

— Ja sam pokorna, Gavrilo Andrejiću. A koga mi daju? doda bojazljivo.

— Klimova, šoštara.

— Ja sam pokorna.

— On je lakouman čovjek, to je istina. Ali se zato gospodja u te uzdaje.

— Ja sam pokorna.

— Samo je jedna nevolja... taj gluhonja, Gerazka, on to za tobom uhodi. Čim si ti to medjeda onoga zamamila? Pa će te, jadna, ubiti, medjed jedan...

— Ubit će, Gavrilo Andrejiću, ubiti jamačno.

— Ubiti... Nu, to ćemo vidjeti. Kako ti to govoriš: ubit će? Zar on ima pravo tebe ubijati, prosudi sama.

— Ja ne znam, Gavrilo Andrejiću, ima li, nema li.

— Eh, luda glavo, valjda mu nisi ništa obećala...

— Što izvolievate?

Hofmajstor pošuti i pomisli:

— „Ti blaga duša!“ — Nu, dobro, dobro, još ću govoriti s tobom, a sada idi, Tanjuša; ja vidim, ti si prava ovčica.

Tatjana se obrne, lagano se upre o vrata i ode.

„A možebit da gospodja do sutra zaboravi za tu svadbu, pomisli hofmajstor, — a ja se u tutanj strašim! Toga ćemo stršena već ukrotiti, do potrebe predati redarstvu...“ — Ustinja Fedorovna! vikne gromko svojoj ženi: — daj, draga, nastavite samovarac...

Tatjana gotovo vas taj dan nije izlazila iz praonice. Najprije se razplakala gorko, onda otrla suze i prionula opet za posao. Kapiton do samoga gluhog doba noći presjedio s mračnim nekim znancem u krčmi i pripoviedao mu potanko, kako je u Petrogradu proživio u jednoga plemića, koji je mogao svim biti uzor, ali je na red u kući pripažavao i pri tom imao samo jednu malu manu: zavirivao često i duboko u čašu, a što se tiče ženskoga spola, slabo probirao... Mračni mu drug samo dakao; no kad je Kapiton napokon konca izjavio, da mora sutra, po jednom slučaju, sam sebe ubiti, primieti mračni njegov drug, da je vrieme spavati. I oni se razidju grubo i mučeći.

Medjutim se želje i nade hofmajstorove ne izpuniše. Misao o ženidbi Kapitonovoj tako je obuzela plemkinju, da se samo o njoj i noću razgovarala s jednom od svojih drugarica, koja je u dvoru samo zato držana, ako gospodji ne htjedne san na oči, da ju razgovara, pa je kao noćni fiaker danju spavala. Došav Gavrilo k njoj poslije čaja s izvješćem, prije svega zapita ona: kako s našom svadbom, ide li? On, razumije se, odgovori, da i ne može bolje, pa da će Kapiton još danas doći i pokloniti se. Plemkinja je danas nešto kunjala; ne htjede joj se dugo razpravljati o poslovih. Hofmajstor ode u svoju sobu i vieće sazove. I stvari zbilja tre-

balo osobita svjetovanja. Tatjana se dakako pokoravala, ali Kapiton viče na sav glas, da u njega ima samo jedna glava, a ne dvie, i ne tri . . . Gerazim surovo i hitro pogledje svakoga, pa ne će ni za korak izpred sobe djevojačke, i bi reći domišljao se, da se sprema nekakovo zlo na njega. Viećnici (medju njimi bio i jedan star peharnik, s nadimkom dedo Hvost [rep], svi se k njemu s poštovanjem za savjet utjecali, premda je njegov savjet svaki put ovako glasio: nu da, evo kako je to, tako, da, da, da) — viećnici počnu s tim, da su poradi sigurnosti za svaki slučaj Kapitona zatvorili u komoru, gdje je mašina za čišćenje vode, i zamisle se u junačke misli. Napokon, lako je bilo uprotrebiti silu, ali da Bog sačuva, dignut će se buka, uznemiriti se gospodja — pa da vidiš jada! Što početi? Mislili, mislili i napokon smislili. Mnogo se puta moglo opaziti, da Gerazim ne trpi pijanicâ . . . Sjedeći za vrati, odvraćao se s pogrdom, kad bi tkogod pijan kraj njega klimao s kozirom furažke na uhu. Odluče naputiti Tatjanu, neka se prenavlja kao pijana i teturajući neravnim hodom prodje kraj Gerazima. Jadna djevojka dugo se opirala, ali ju nagovore, i sama je napokon uvidjela, da joj na drugi način nema oslobodjenja od obožavatelja. Ona podje. Kapitona puste iz komore: stvar se ticala i onako njega. Gerazim sjedjaše na klupčici kod vratâ, pa zabada lopatom u zemlju . . . Iza svih kutova, s prozorâ izpod zastorâ gledahu na njega . . .

Lukavština podje za rukom, da ne moš bolje. Ugledav Tatjanu, on najprije po navadi s ljubeznim mucanjem glavom poklima, onda joj zagleda u oči, spusti lopatu, skoči, pridje k njoj, prisagne svoje lice upravo k njezinu licu . . . Ona od straha još se bolje zaljulja i pokrije oči . . . Tad ju shvati za ruku, provede cielim dvorom, i ušav u sobu, gdje je bilo vieće, turnu ju upravo Kapitonu. Tatjana ovako i obamre. Gerazim popostane, pogleda na nju, odmahne rukom, nasmije se i tromim korakom ode u svoju komoricu . . . Dan i noć

nije iz nje izišao. Poslije je pripoviedao forajtor Antipka, da je gledao odnekle kroz pukotinu, kako Gerazim, sjedeći na postelji, s glavom uprtom na ruku, tiho, odmjereno, samo kadšto mučuć — rek bi pjeva, t. j. ljuljao se, zatvarao oči i tresao glavom, kako čine kirijaši ili burlaci, kad zavezu svoje turobne pjesme. Razžalilo se Antipki, pa je otišao od pukotine. Kad je Gerazim sutradan izašao iz sobe, nisi mu mogao vidjeti osobite promjene. Tek postao nešto bolje smrknut, a na Tatjanu i Kapitona nije se ni obazirao. Tu samu večer ode ovo dvoje s guskami pod pazuhom* k plemkinji, a za tjedan dana se ožene. Na sam dan svadbe ostao Gerazim onaj isti; samo je došao s rieke bez vode: razbio na putu sudić; a ob noć je u staji tako usrdno čistio i tro svoga konjića, da se ubogi pod njegovom rukom ljuljao, kao na vjetru trava, i prevraćao s jedne noge na drugu pod njegovimi željeznimi prsti.

To se sve dogadjalo s proljeća. Prodje i druga godina, Kapiton se propio do kraja, i kao čovjeka, ničemu nezgodna, pošalju ga i ženu mu s prtljagom na najdalje selo. U dan polazka on se sprva veoma junačio i govorio: poslali vi mene, kud vam drago, makar u Tunguziju, Kapiton zato ne propade; — ali onda klone duhom, stane tugarkati, zašto ga voze medju glupe ljude, i oslabi napokon toliko, da ni svoje kape nije mogao na glavu navući; smilovala se jedna Božja duša, na čelo mu ju natukla, popravila kozir i izravnala ju. Kad je bilo sve već gotovo, i seljaci potegli uzde i samo na „s Bogom“ čekali, izadje Gerazim iz svoje sobe, pridje k Tatjani i dâ joj za uspomenu crven vunen rubac, što ga je još pred godinu dana kupio za nju. Tatjana, pretrpjevši do sada hladna srca sve protivštine svoga života, u ovaj čas podnieti ne mogaše, udari u gorak plač, sjedne na teljegu i tri puta se kršćanski izljubi s Gerazimom. On ju htjede sprovoditi do

* Narodni običaj.

carinare, podje od početka uz njezinu teljegu, ali najednoć stane na Krimskom brodu, mahne rukom i pusti se uzduž rieke.

Bilo je doba večera . . . On je lagano hodio i gledao na vodu. Pričini mu se iznenada, da se nešto davi u glibu do samoga briega. Nagne se i opazi malo štene, bielo s crnimi muzgami, bije se ubogo i muči, i kolikogod se muči, izkopati se ne može iz vode, i dršće u svemu svojem pomokrenom, mršavom tielu. Gerazim pogleda na sirotno psetance, primi ga jednom rukom, sune u njedra i požuri se silnimi koraci doma. Udje u svoju sobu, položi spaseno psetance na postelju, pokrije ga težkom svojom kabanicom, ode najprije u staju po slamu, a onda u kuhinju po čašicu mlieka. Brižno odkrije kabanicu, brižno prostre slamu i položi mlieko na postelju. Biednomu psetancu istom minulo tri tjedna, istom mu oči progledale, jedno oko pače činilo se malko veće nego drugo; još nije umjelo ni piti iz čašice, pa samo drhtalo i žmirkalo. Gerazim ga lako uhvati dvjema prstima za glavu i prinese gubicu k mlieku. Psetance uze žedno piti, te je dahtalo, treslo se i zagrcivalo. Gerazim gleda, gleda, gleda, a onda udari u smieh . . . Svu noć se s njim igrao, namještao ga, otirao, napokon usne sam do njega nekim tihim i radostnim snom.

Nijedna mati ne oblieće djeteta svoga, kako je oblietao Gerazim svoju gojenku. (Psetance bilo kujica.) Prvo vrieme bila je ona vrlo slaba, kržljava i ružna, za malo se podigne i izpravi, a za osam mjeseci, budi hvala neumornoj skrbi njezina spasitelja, izraste u prekrasno pseto španjolske bagre, dugih ušiju, zamašna repa poput trublje i očiju velikih i bistrih. Gerazimu se priljubila sa svom silom, nije se ni za korak od njega družila, kud on, i ona za njim, mašući repom. Dao joj i ime — niemi znadu, da se na njihovo mucanje drugi ogledju — prozove ju Mumu. Sva čeljad ju u domu zamiluje, sva ju čeljad zove Muminica. Bila je vrlo umna, laskala se svim, no ljubila samo Gerazima. A Gerazim opet ljubio nju

bez pameti . . . bilo mu krivo, kad su ju drugi gladili: bojao se za nju, ili je bio ljubomoran — Bog ga znao!

Ona je njega jutrom budila, trzajući za njegov skut, privodila za ular staroga konja, s kojim je u liepoj ljubavi živjela, važna lica hodila s njim na rieku, pazila na njegovu metlu i lopatu, nikomu ni blizu ne dala k njegovoj sobi. Samo za nju prorezao je on rupu u vratih, a ona kao da je osjećala, kako je samo u toj sobi podpuna domaćica, čim bi ušla unutar, tako je zadovoljna i skočila na postelju. Noću ne bi ni oka stisnula, ali zato ni bez razbora lajala, kao druga koja glupa čuvarica, što se ustobi na zadnje noge, digne njušku, zatvori oči, pa onda laje od dosade onako u vjetar na nebeske zviezde i redovito tri puta s reda — ne, Bože sačuvaj! tanki glasac Mumin nikada se nije razdavao u tutanj: osim kad se tudjinac došuljao pod plot, ili se podkrao sumnjiv šum ili štropot, onda — riečju, Mumu je stražila, kako valja. Istina bio je tu u dvoru još jedan star pas žute dlake, sa mrkastimi pjegami, po imenu Volčok; no toga ni noću nisu puštali s lanca, a da su ga i pustili, što će njemu traljavcu sloboda — ležao je skvrčen u svojoj kolibi i samo kadšto zavinuo sipljivim, gotovo bezzvučnim lavežem, koji se još pravo ni čuo nije, pa ga već nestalo, kao da je sam osjećao svu njegovu uzaludnost. U gospodski dvor Mumu nije zalazila, pa kad je Gerazim u sobe drva nosio, ona bi vazda zaostala i nestrpljivo čekala, naoštrenih ušiju i prevraćajući sad lievo, sad desno glavom, čim bi se i najmanji šum podigao za vrati . . .

I tako prodje još jedna godina. Gerazim je svejednako pomnjivo vršio svoje dužnosti i bio svojim životom vrlo zadovoljan, kad al ga snadje iznenada neobičan slučaj . . . A to ovaj: jedan krasan ljetni dan šeta se plemkinja sa svojimi priživaljkami po gostinskoj sobi. Ona je dobre volje, smije se, šali se; smiju se, šale se i priživaljke, premda radosti

nisu osjećale nikakove: nije u domu bivalo drago, kad je na plemkinju naletio veseo čas, zato prvo, što je onda od svih zahtievala, da budu odmah i podpuno veseli s njom, i srdila se, ako na čijem licu nije zadovoljstvo sijalo, a drugo, što su znali, da takvi časi ne traju u plemkinje za dugo, nego se brzo izmiene u mračnu i kiselu zlovolju. Medjutim taj dan kao da je na desnu nogu ustala: u kartah izašla joj četiri dečka, izpunit će se dakle želje (ona je odmah iz jutra iz karata gatala) — i čaj joj se učinio osobito dobar, za što je kuharica dobila mnogo rieči hvale i grivenik* na dar. Sa sladkim posmiehom po navoranih ustih šeta se plemkinja po sobi i pridje k prozoru. Pod prozorom je bio koljem ogradjen vrtić, a na samoj srednjoj gredici, pod ružinim grmom, leži Mumu i marljivo glodje kost. Plemkinja ju opazi.

— Bože moj! klikne ona: — kakovo je to pseto?

Priživaljka, na koju se obratila plemkinja, smete se jadna onom nemirnom smetnjom, što obično zavlada podčinjenim čovjekom, kad još pravo ne zna, kako valja razumjeti uzklicaj svoga gospodara.

— N . . . n . . . e znam, prošapće ona: — mislim, niemoga . . .

— Bože moj! presieče joj plemkinja, — kakvo je to premilo psetance! dajte ju dovesti. Ima li oń nju odavna? Kako je nisam dosada vidjela? . . . Dajte ju dovesti.

Priživiljka prhne kao ptica van.

— Momče, momče! vikne ona: — dovedi što brže Mumu! U vrtiću je.

— A, Mumu ju zovu, progovori plemkinja: — vrlo liepo ime.

— Oh, preliepo! rekne priživaljka. — Žurno, žurno, Stjepane!

Stjepan, bucmasto momče, u službi lakeja, trči na

* 10 kopejaka u srebru.

vrat na nos u vrtić i hoće da ulovi Mumu, da al jest, Mumu je spretna zvierca, samo se omakne izpod njegovih šaka, skupi rep, pa što ju noge nose, bježi Gerazimu, koji se baš desio u kuhinji, svoj sudić iztresivao, prevraćajuć njim, kao dječjim bubnjićem. Stjepan valjaj se za njom, hvataj pod samim nogama njezina gospodara, al se spretna kujica brzo ne da živa u tudje ruke, skačući i umičući. Gerazim se smije na tu igru. Dodijalo Stjepanu, digne se, razloži brzo znaci Gerazimu: ta čovječe, plemkinja hoće tvoje pseto. Gerazim se nadje nešto u čudu, zovne ipak Mumu, digne ju i preda Stjepanu. Stjepan ju odnese u gostinsku sobu i spusti na parket. Plemkinja ju stade ljubezno k sebi dozivati. Mumu, odkada je živa, ne bivši u takvih divnih dvoranah, poplašila se vrlo i nagne na vrata; no odatle otepena uslužljivim Stjepanom, zadrhta i stisne se k zidu.

— Mumu, Mumu, dodjider k meni, dodji k plemkinji, govoraše gospodja, — dodji, luda glavo, ne boj se . . .

— Dodji, dodji, Mumu, k plemkinji, uzeše u jedan glas priživaljke, — dodji.

Ali Mumu plaho gleda naokolo, pa ni ganuti se s mjesta.

— Donesite joj štogod jesti, rekne plemkinja. — Kakva je glupa! k plemkinji ne će. Čega se boji?

— Nije još navikla, usudit će se robkim glasom jedna priživaljka.

Donio Stjepan zdjelicu mlieka, stavio pred Mumu, ali Mumu ni prinjušiti, već sve jednako dršće i gleda naokolo.

— Ah, kakva si ti! progovori plemkinja, pridje, nagne se, da ju pogladi, ali Mumu uzvine glavom i obieli zube . . . Plemkinja naglo trgne ruku . . .

Nastane časovito mučanje. Mumu zapiskuta slabim glasom, kao da žali i izpričava se. Plemkinja odstupi i smrkne se. Nenadana ju kretnja pseta poplašila.

— Ah, zaviknu u jedan glas priživaljke: — nije li vas, ne

dao Bog, ugrizla! (Mumu cieli svoj život nije nikoga ugrizla): — Ah, ah!

— Van ju odnieti, zapovjedi promienjenim glasom starica. — Gadno pseto! kakva je zla!

I okrenuvši se lagano ode u svoj kabinet. Priživaljke u strahu pogledaju jedna po drugoj, podju za njom; no ona se obustavi, hladno ih pogleda, rekne: „Čemu? zovem li ja vas?“ i nestane.

Očajane priživaljke mahnu rukom na Stjepana, on zgrabi Mumu i baci ju naglo van, upravo Gerazimu pod noge — a za pô ure zavlada u domu duboka tišina, sjedi stara plemkinja na svojem divanu, mračnija od mrka oblaka.

Kakove trice, što veliš, mogu kadkada razstrojiti ciela čovjeka!

Do same večeri ostala plemkinja zle volje, ni s kim ne govorila, u karte se ne igrala, i noć zlo sprovela. Smislila se, da joj nisu dali o-de-kolon (eau de Cologne), koji su davali obično, da joj jastuk miriše sapunom, — uboga kastelanka morala svu bjelinu pomirisati, — riečju, rujala se i „srdila“ vrlo. Sutradan dâ zovnuti Gavrila ranije nego navadno.

— Kaži, Boga ti, uze ona, čim je on sav uzbunjen prešao prag njezina kabineta: — kakvo to pseto na našemu dvoru cielu noć laje? Ni spavati nisam mogla!

— Pseto . . . kakovo . . . možebit pseto niemoga, odgovori on pentavim glasom.

— Ne znam, niemoga li, čije li, samo mi spavati nije dalo. Da, pa ja i ne znam, čemu ovdje tolika propast pasa? Rada bih znala. Ta u nas ima domaće pseto.

— Dakako, ima, Volčok.

— Što ćeš više, čemu onda još pseto? Samo se kojekakvi neredi uvode. Gospodara nije u kući — evo što je. I što će niemomu pas? Tko mu je dozvolio kod mene na dvoru držati psa? Dodjem jučer na prozor, a ona u vrtiću

leži, dovukla neku nevolju, pa glodje, a tamo posadjene ružice . . .

Plemkinja popošuti.

— Već danas da jê ovdje ne bude . . . znaš?

— Slušam.

— Već danas. A sada hodi. Poslije ću te opet radi izvješća pozvati.

Gavrilo izadje.

Prolazeć kroz gostinsku sobu, radi boljega reda prenese hofmajstor zvonce s jednoga stola na drugi, u dvorani tihano očisti pačji svoj nos i izadje u prednju sobu. U prednjoj sobi na klupi izvalio se, pa spava Stjepan, kako su povaljani vojnici na slici bitke, grčevito izpružio gole noge izpod surine, koja mu mjesto popluna služila. Hofmajstor ga gurne i na pô glasa nešto mu naloži, čemu je Stjepan pola zievajući, pola smijući se odgovorio. Hofmajstor ode, a Stjepan djipi, navuče kaftan i čizme, izadje van i stane kod krilca. Ne prošlo pet minuta, evo Gerazima, prti na ramenu ogromno breme drva, a za njim skakuće nerazlučna Mumu. (Plemkinji su spavaonicu i ljeti ložili.) Gerazim se do vrata postavi bokom, porine ih plećem i sa svojim bremenom provali u dom, a Mumu po svojoj navadi ostane čekati. U taj zgodni čas obori se Stjepan najednoć na nju, kao kobac na pile, pridavi ju grudju na zemlju, obuhvati rukama, pa bježi brže bolje van, i ne nadjenuvši kape, te s prvim, što je opazio, izvozčikom odleti na Ohotni rjad (tržište). Tu lako nadje kupca, proda Mumu za pô rublja, samo da ju bar tjedan dana pridrži svezanu, i vrati se doma, ali ne došavši do doma sidje s izvozčika, te obišavši dvorište iz ulice straga preko plota skoči na dvorište; bojao se poći na prednja vrata, da ne sretne Gerazima.

Suvišna bojazan: Gerazima više ni živa na dvorištu. Izišav iz dvora, žacne se poradi Mumu; ne pamti on, da ne bi ona kad dočekala njegova povratka, stane na sve strane trčati, na sve

strane tražiti, zvati na svoju . . . poleti u svoju komoru, poskoči na sjenjak, bježi na ulicu — i tamo i amo. Propala u propast! Pitaj ljude, kazuj očajanimi znaci, podiži ruku za pola aršina od zemlje, prikazuj jê rukama . . . Jedni zbilja ne znali, kud se djela Mumu, i mašu samo glavom, drugi su znali i smiju se mjesto odgovora, a hofmajstor se nadundurio i smrknuo, pa kara kučiše. Onda Gerazim poteci van s dvorišta.

Već se mrak hvatao, kad se vrnuo. Na njegovu umoru, na tromu hodu i zaprašenu odielu možeš vidjeti, da je obletio pola Moskve. Stane prama gospodskim prozorom, osieče pogledom cielo krilce, gdje se u hrpu sabralo do sedmero čeljadi, odvrne se i još jednoć promuca: „Mumu!“ — Mumu se ne odzivlje. Tada ode. Svi pogledaju za njim, no nitko se ne nasmije, nitko ne reče rieči . . Istom sutradan znao je znalični Antipka pripoviedati u kuhinji, kako je niemi cielu noć ohao.

Sutra cieli Božji dan nije se Gerazim ni pomolio, te je mjesto njega morao po vodu kučiš Potap, čim je kučiš Potap bio vrlo nezadovoljan. Plemkinja upitala Gavrila, je li učinjeno po njezinu nalogu. Gavrilo odgovori, da je učinjeno. Drugi dan izvuče se Gerazim iz sobice za poslom. Došao je k objedu, jeo, otišao opet, nikomu se ne poklonio. Njegovo lice, i po sebi bez života, kao u svih gluhoniemih, sada se sasma okamenilo. Poslije objeda izašao opet s dvorišta, ovaj put ne na dugo, vrati se i odmah uzadje na sjenjak. Nastala noć mjesečna, sjajna. Gorko uzdišući, jednako se prevraćajući, ležaše Gerazim, kad ali iznenada oćuti, da ga nešto trza za skut; on sav zatrepeće, ne htjede ipak uzdići glavu, nego još bolje zatisne oči; no evo ga opet trzaju, jače nego prvi put, on skoči . . . pred njim, s podvezom oko vrata, vrti se Mumu. Silan, dug krik radosti hrupi iz bezrječne njegove grudi; zgrabi Mumu, pritisne ju u svoj naručaj; ona u tinji čas obliže mu nos, oči, brke i bradu . . . On postoji, zamisli se,

obzirno sidje dolje, ogleda se i uvjeri, da ga nitko ne vidi, prošulja se sretno u svoju sobicu. Gerazim se već prije domišljao, da pseto nije samo sobom propalo, da su ga drugi jamačno na zapovied plemkinjinu odveli; čeljad mu nekako razložila, što je Mumu učinila gospodji, sve je to on znao, i pobrine se za budućnost. Najprije nahrani Mumu hljebcem, izmiluje ju, položi ju na spavanje, a onda uze razbijati glavu, i cielu ju noć do osvita razbijao, kako da najbolje spremi Mumu. Na posljedku smisli cieli ju dan ostavljati u sobici i samo kadšto prigledati, a noću na zrak voditi.

Probijenu otvorinu u vratih začepi ponovno svojom starom kabanicom, i tek što je granulo sunce, izadje na dvor, kao da se ništa nije dogodilo, pretvarajući dapače (nevina lukavština!) prvašnju na licu žalost. Biednomu gluhaku nije moglo na um pasti, da će se Mumu sama svojim lajanjem izdati: i zbilja do mala svi u kući saznadu, da se Mumu povratila, da stoji kod njega u zatvoru, pa samo što su i njega i njú žalili, a možebit se od njega i bojali, ne hjedoše pokazati, da su odkrili tajnu. Hofmajstor jedini počesao se za zatiljkom, i rukom mahnuo. „Eh, da bude Bog s njim! Možda ne će saznati plemkinja!“ Zato još nikada ne bijaše niemi toliko usrdan i pomnjiv u poslovanju, kao danas: izčistio, izgrebao svaki kutić dvora, oplievio svaku i nesetnu travčicu, sam svojom rukom podrmao svakom pritkom u plotu vrtića, da li se klima, da li čvrsto stoji, pa onda ih zatakao, — jednom rieči radio i trudio se tako, da je i plemkinja opaziti morala njegovu neumornu radnju. Kroz dan prokrao se Gerazim dva puta k svojoj uznici; kad je noć polegla, leže spavati s njom u komori, a ne na sjenjaku, te istom u dvie ure izvede ju na šetnju po čistom vazduhu. Popošav s njom dobrano po dvorištu, istom se htjede povrnuti u sobu, kad nešto pod plotom sa strane ulice zašušti. Mumu naperi uha, zareži, priskoči k plotu, ponjuha i zalije se glasnim, pronicavim lajem. Nekakav pjan-

dura spretao se ondje, da prespava noć. U taj isti čas istom što je plemkinja malko zadriemala, poslije „nervozne uzrujanosti“: ovaka uzrujanost nastajala bi poslije odviše site večere. Lavež iznenada prene ju od sna: srce joj prestane kucati, zamre. „Djevojke! djevojke!“ zastenje ona. „Djevojke!“ — Prestrašene djevojke skoče k njoj u spavaonicu. „Oh, oh, umirem!“ progovori ona, nemirno kidajući rukama. — „Opet, opet ono pseto!... Oh, šaljite po doktora. Ubiti me kane... Pseto, opet pseto! Oh!“ I obori glavu nauznak, a to je imalo reći, da je nesvjestica. Izlete po doktora, t. j. domaćega liečnika Haritona. Taj liečnik, sva mu vještina bila u tom, što je nosio čizme s mekimi poplati, umio delikatno popipati puls, četrnaest sati bez oduška spavati, a ostalo vrieme uzdisati i plemkinju neprestano lovor-višnjevimi kapljicami zalievati, — taj liečnik odmah doleti, nakadi sobu žeženim perjem, i kad je plemkinja progledala, prinese joj odmah na srebrnom podnosu u kaležčiću zavjetne kaplje. Ona ih primi, no odmah zatim stade opet suznim glasom tužiti se na pseto, na Gavrila, na svoju zlu sudbinu, na to, kako su staru biednu ženu svi zabacili, što je nitko ne žali i svi na njezinu smrt čekaju. U to nesretna Mumu još uviek laje, i uzalud gleda Gerazim, da ju od plota odvabi. „Vidiš, vidiš ... opet...“ prošapne plemkinja i snova izvrne očima. Liečnik prišapne djevojci, djevojka izleti u prednju sobu i razbudi Stjepana, a Stjepan zovne Gavrila, Gavrilo uzrujan digne i zbuni cieli dom.

Gerazim se obrne, vidi, sinula na svih prozorih svjetlost i sjena, osjeti u srcu slutnju nevolje, pograbi Mumu pod pazuho i bježi s njom u svoju sobicu i zatvori se. Za nekoliko časova evo pet ljudi naleglo na njegova vrata, ali osjećajući protivnost zapornja, stanu. Doletio i Gavrilo izvan sebe i naložio svim, da se do jutra ne maknu odavle i da straže, a onda poreni u sobu k djevojkam, i zamoli najstariju, Ljubu

Ljubimovnu, s kojom je podkradao i zatajivao čaj, cukor i druge malenkosti, neka razloži plemkinji, da se je pseto na nesreću opet vratilo, no da ga do sutra ne će biti živa, neka se za Boga umiri i ne srdi. Plemkinja bi se vjerojatno još dugo rujala, da nije liečnik u hitnji mjesto dvanaest nalio cielih četrdeset kapljica: sila se lovor-višnjevice i pokazala — za četvrt ure već zaspi ona krepko i čvrsto; a siromah Gerazim ležaše, sav blied, na svojoj postelji pritiskajući silno njušku svoje Mumu.

Plemkinja se sutradan probudila dosta kasno. Gavrilo je željno izgledao, da se probudi, da uzmogne naložiti odlučnu navalu na Gerazimovo utočište, a sam se spremao na silnu oluju. Medjutim ne bilo oluje nikakove. Ležeći u postelji, dade plemkinja dozvati najstariju prživaljku.

— Ljubo Ljubimovna, uze ona tihim i slabim glasom; ljubila je kadkada prenavljati zapuštenu, ubogu mučenicu, a onda je, ne treba ni govoriti, svoj čeljadi u domu bilo veoma nemilo oko srca: — Ljubo Ljubimovna, vi vidite, kakov je moj položaj; idite, dušo moja, Gavrilu Andrejiću, razgovarajte se s njim: zar je njemu istom kakvogod psetance draže od mira, od života njegove gospodje? Ja ne bih hotjela tomu povjerovati, doda ona s izražajem duboka osjećanja, — idite, dušo draga, budite tako dobri, idite Gavrilu Andrejiću.

Ljuba Ljubimovna ode u Gavrilovu sobu. Ne znamo, što su medju sobom govorili; no za malo vremena ciela hrpa ljudi dignula se i uputila preko dvora gore k Gerazimu: na čelu Gavrilo, pridržavajuć rukom škrljak, premda nije vjetra; oko njega gamze lakeji i kuhači; s prozora gleda dedo Hvost i komandira, t. j. maše tamo i amo rukama; a najzad od svih navrvjela gomila djece, ponajviše tudje. Na uzkih stubah, što vode u Gerazimovu sobu, dolje sjedi jedan stražar, gore pri vratih druga dvojica s batinami. Veri se gore uz stube, zapremi ih u svu duž. Gavrilo stupi na vrata, udari po njih pešću i vikne:

— Otvaraj!

Začuje se zagušen lavež, ali odgovora nema.

— Čuješ li, otvaraj! ponovi on.

— Da, Gavrilo Andrejiću, opazit će odozdo Stjepan, — ta on je gluh, ne čuje.

Svi udare u smieh.

— Što dakle da učinimo? rekne odozgo Gavrilo.

— U njegovih vratih ima otvorina, odgovori Stjepan: — dajte kroz nju palicu pružite.

Gavrilo se sagne.

— Da, da on nije te otvorine kabanicom začepio.

— A vi kabanicu unutar protisnite.

Tu se opet začuje iz sobe gluho lajanje.

— Viš, viš, sama se izdaje, rekne netko iz hrpe, i opet udare svi u smieh.

Gavrilo se počeše za uhom.

— Ne, brajko, reći će napokon: — kabanicu protiskuj ti sam, ako te volja.

— Zašto ne, pustite me.

I Stjepan provere se gore, uzme palicu, protisne kabanicu, i stane palicom tamo amo po otvoru lupati, jednako govoreći: „Izadji van, van izadji!“ On još to govori, al najedanput u svu šir naglo zinu vrata — ciela galama u onaj čas na vrat na nos skotrlja se niz stube, prije svih Gavrilo. Dedo Hvost zalupi svoj prozor.

— Nu, nu, nu, nu, vikaše Gavrilo s dvora: — amo gledaj na mene, gledaj!

Gerazim nepomično stajaše na svojemu pragu. Čeljad se zgrnula na podnožju oko stuba. Gerazim gleda na sve te čovuljke u njemačkih kaputih, gleda odozgo, lagačko uprvši ruke o bokove; u svojoj crvenoj seljačkoj rubači, mislio bi, da je gorostas nad njimi. Gavrilo korači za jedan korak napried.

— Gledaj, brate, rekne on, — nemoj zanovetati.

I stane mu tumačiti znakovi, da plemkinja, eto brate, po što po to, hoće tvoje pseto; daj ga borme odmah, jer drugčije zlo i nevolja po te.

Gerazim pogleda na njega, onda pokaže na pseto, maši se rukom za svoj vrat za znak, kao da ga omata uzicom, i upitnim licem upre oči na hofmajstora.

— Da, da, progovori ovaj, kimajući glavom: — da, bez sumnje.

Gerazim obori oči, onda se iznenada strese, opet pokaže na Mumu, koja je sve vrieme stajala uza nj, nevino mašući repom i radoznalo mičući ušima, ponovi oko svoga vrata znak udavljenja, a onda s nekim znamenovanjem udari šakom u svoje prsi, kao da hoće da reče: ja sâm, ja ću uništiti Mumu.

— Da, ti ćeš prevariti, odmahne mu za odgovor Gavrilo.

Gerazim ga pogleda, nasmije se s priezirom, opet se udari u prsi i zalupi svoja vrata.

Mučeći pogledaju ljudi jedan po drugom.

— Što li to znači? upita Gavrilo, — ta on se zapro.

— Ostavite ga, Gavrilo Andrejiću, progovori Stjepan: — što on obreče, to će učiniti. On je već takov . . . Ako već što obeća, onda je sigurno. Nije on u tom, što mi drugi. Što je pravo, i Bogu je drago. Da.

— Da, — ponove svi i drmnu glavom. — To je tako. Da.

Dedo Hvost otvori prozor, te i on rekne: „Da“.

— Eh, neka bude, vidjet ćemo, rekne Gavrilo: — ma straža ipak da se ne gane . . . Hej ti, Jeroška! doda on, obrativ se k čovjeku biednu u žutoj nankinskoj halji, čini se, vrtljaru: — Ti posla i onako nemaš, uzmi batinu, sjedi tu, pa čim što opaziš, leti k meni!

Jeroška uzme batinu i sjedne na posljednji skalin. Čeljad se razidje, ostanu jedino nemnogi znalični i derani, a Gavrilo se vrati doma, pa preko Ljube Ljubimovne izporuči plem-

kinji, da je sve kako treba obavljeno, a sam pošlje forajtora za svaki slučaj po redara. Plemkinja zavezala u nosnom rubcu uzao, polila ga o-de-kolonom, pomirisala, natrla sliepe oči, popila čaj, i kako su još uviek djelovale na nju lovorvišnjeve kapljice, usne opet.

Za jednu uru poslije sve te galame otvore se vrata sobice, i izadje Gerazim. Obukao na se svečanu surinu, Mumu vodi na uzici. Jeroška se ukloni s puta i pusti ga. Gerazim udari ravno na vrata. Sva djeca na dvoru mučeći gledaju za njim. On se i ne osvrće, kapu natakne istom na ulici. Gavrilo pošlje za njim opet toga istoga Jerošku, da pazi. Jeroška iz daleka opazi, kako je s Mumu ušao u gostionicu, pa stane čekati, dok izadje.

U gostionici su poznavali Gerazima i razumievali njegove znakove. Zaište šči s mesom, sjedne za stol i upre se na ruke. Mumu stajaše uz njegov stolac, mirno na njega motreći umnima svojima očima. Dlaka se na njoj samo sjaje: vidi se, da nije dugo, što je počešljana. Donesoše Gerazimu šči. On nadrobi kruha, izsieca na drobno meso, i položi tanjur na pod. Jede pusta Mumu s navadnom svojom pristojnošću, jedva se dotičući gubicom jela. A Gerazim gleda i gleda na nju; dvie krupne suze porone najednoć iz njegovih očiju, jedna kanula na kruto čelo psetu, a druga u šči. On pokrije lice rukom. Mumu izjela polovinu jela, i ode oblizujući se. Gerazim ustane, plati šči, izadje, a nešto začudjen gledi za njim konobar. Jeroška, opazivši Gerazima, ugne se za ugao, pusti ga mimo, a onda uzastopce za njim.

Gerazim idjaše lagano, vodeć Mumu svejednako na uzici. Došav do ugla ulice, stane, kao u dvojbi, a onda brzimi koraci okrene ravno Krimskomu brodu. Uzput udje u dvorište kuće, kojoj se prizidavalo krilo, pa iznese odanle dvie cigle pod pazuhom. Od Krimskoga broda uzvrne obalom, dodje do mjesta, gdje su stajale o kolce privezane dvie la-

djice s vesli (on ih je već prije zamietio) i skoči u jednu od njih, a Mumu skoči za njim. Nekakav šepav starčić izadje iz kolibe postavljene u uglu povrtnjaka i grakne na njega. Ali Gerazim samo kimne glavom, uze tolikom silom veslati i ako uz rieku, da je u tinji čas prevalio sto hvati. Starčić stoji i stoji, počeše se iza vrata najprije lievom, onda desnom rukom, pak se šepajući povrati u kolibu.

A Gerazim veslaj, pa veslaj. Moskva već daleko ostala za njim. Evo već na obali protežu se livade, vrti, polja, luzi, seljačke izbice. Duhnuo vjetrić mirisom seoskim. On pobaci vesla, ponikne glavom k Mumu, koja sjedjaše pred njim na suhoj daski, — dno ladjice zalilo se vodom, — i stao nepomičan, prekrstiv silne svoje ruke njoj na ledjih, a u to lagani vali odnose ladjicu nazad gradu. Napokon se izpravi, na licu mu bolna zlovolja, uveže naglo obje cigle na uzicu, načini uzao, natakne o vrat Mumu, digne ju nad rieku, posljednji put pogleda na nju . . . Ona pouzdano, bez straha gleda na njega i lako maše repom. On se odvrne, zažmiri i razkrili ruke . . . Gerazim ništa čuo nije, ni nagle kveke, kad padaše Mumu, ni težkoga pljuska vode; za njega je i najšumniji dan bezglasan i bezzvučan, kako i najtiša noć nije bezzvučna za nas, pa kad je opet otvorio oči, valjaju se kao i prije, goneći drug za drugom, malašni valovi, kao i prije pljuskaju o bokove ladjice, i tek tamo daleko uz obalu razbijaju se široki kruzi.

Jeroška, čim je Gerazim izmaknuo njegovu vidu, vrati se doma i sve pripovjedi, što je vidio.

— Nu da, rekne Stjepan, — on će ju utopiti. Možete biti sigurni. Što on obeća . . .

Taj dan nije nitko vidio Gerazima. Nije doma objedovao. Nastao večer, svi su za večerom, samo njega nema.

— Čudnovit je taj Gerazim! propišti tusta pralja: — tko će toliko radi pseta . . . zbilja!

*

— Da, Gerazim je ovdje bio, vikne najednoć Stjepan, gumajući žlicom kašu.

— Kako? kada?

— Da, prije dvie ure. Daborme. Ja se s njim na vratih susreo; već je opet odavle izašao, dolazio je s dvorišta. Meni se kao htjelo upitati ga za Mumu, ali je on nekako bio zlovoljan. On me je i gurnuo malko, tek kao da me ukloniti želio: ne pristaj, more, — i tako me neobično, tako snažno bubnuo u kralježnu žilu, da oj-oj-oj . . . I tu se Stjepan nekako nevoljko nasmije i počeše po zatiljku. — Ruku ima, doda on, — da, ruku blagodatnu, nije fajda govoriti.

Svi se nasmiju nad Stjepanom, i poslije večere odu spavati.

A medjuto, u to isto doba, na T . . . j cesti koraca pomnjivo bez stajanja nekakva ljudina, sa svežnjem o ramenu, s dugom batinom u ruci. Bio je to Gerazim. Žuri se, ne ogleda se, žuri se doma, na svoje selo, na svoju rodinu. Utopiv biednu Mumu, skočio je u svoju sobicu, nabrao u stari konjski pokrovac nešto živeža, zavezao uzlom, zabacio na rame i pohitio na cestu. Zapamtio dobro put još od onda, kad su ga vozili u Moskvu; selo, odakle ga digla plemkinja, leži od ceste svega do dvaest i pet vrsta. On je koracao s nekom neslomivom odvažnosti, s nekakvom očajanom i zajedno radostnom odlučnosti. On je koracao, i široko se razdula njegova grud; oči mu se žedno i ravno uprle napried. On se žurio, kao da ga starica mati željno izgleda na rodini, kao da ga doziva iza dugoga prebijanja po tudjini, medju ljudmi stranimi . . .

Istom se spuštala ljetna noć tiha i topla; na jednoj strani, tamo, gdje je zapadalo sunce, rub neba jošte se bieli i slabašno rumeni posljednjim blieskom dneva, što izumire, — na strani drugoj podiže se već sivi, siedi sumrak. Odatle nadolazi noć. Na stotine prepelicâ oblieću krugom, za okladu

pućpuriču hariši . . . Gerazim ih ne mogaše čuti, ne mogaše čuti ni glasnoga noćnoga šuštanja stabala, kraj kojih su ga nosile njegove kršne noge; ali je osjećao poznati zadah dozrele raži, kojim su odisala tamna polja, osjećao, kako mu vjetrić leteći u susret — vjetrić iz rodine — umiljato bije u lice i sprovodi igru u njegovih vlasih i bradi njegovoj; gledao je pred sobom bielu stazu, stazu zavičajnu, kao striela ravnu; gledao je na nebesih bezbrojne zviezde, koje su mu obasjavale put, i kao lav koraca silno i bodro, tako da kada je sunce izlazeći svojimi vlažno-rumenimi traci obasjalo istom najbolje razigrana momka, već medju njim i Moskvom ležaše prevaljen od triest i pet vrsta put . . .

Za dva dana bio je već doma, u svojoj kolibici, na veliko čudo vojničke žene, koju su tu naselili. Pomoliv se Bogu pred ikonami odmah ode najaviti se starosti. Starosta se od početka kao začudio; ali kosidba već je na vratih: Gerazimu, kršnu posleniku, dadoše u ruke kosu — i on podje kositi na starinsku, tako kositi, da je seljakom samo srce igralo, gledajući, kako se on lomi i razmahuje . . .

A u Moskvi drugi dan poslije Gerazimova biega uzeše se starati za nj. Došli u njegovu sobicu, prešturili ju, kazali Gavrilu. Došao i Gavrilo, pregledao, skrenuo rameni i zaključio, da je Gerazim ili utekao ili se s glupom svojom Mumu zajedno utopio. Najavili redarstvu, razložili plemkinji. Plemkinja se razsrdila, razplakala, zapovjedila naći ga po što po to, tvrdila, da nije nikad naložila uništiti Mumu, i napokon na toliko potisnula na Gavrila, da je on cieli dan samo tresao glavom i podvikivao: „Nu!“, dok ga nije dedo Hvost opametio, rekavši mu i on: „Nu!“ Tada na posljedku dodje glas sa sela, da je Gerazim ondje. Plemkinja se ponešto upokoji; sprva naloži, da ga odmah dopreme natrag u Moskvu, onda ipak pronadje, da joj tako nezahvalan čovjek i ne treba. U ostalom ona do skora i

umre, a baštinikom njezinim malo stoji do Gerazima: oni su i druge materine ljude razpustili u najam.

I do dan danas žive Gerazim, seljanin, u svojoj osamljenoj kolibici, zdrav i silan kao i prije, radi za četvero kao i prije, kao i prije važan, ozbiljan. No susjedi su opazili, odkako se vratio iz Moskve, da je prestao drugovati sa ženami, dapače da ih i ne gleda, te da ne drži nikakova pseta. „U ostalom“ — govore seljani — „sreća po njega, što mu ne treba babe; a pas — na što njemu pas? ni štapom ne ćeš k njemu tata natjerati!“ Takova se pripovieda pripoviedka o junačkoj sili niemoga.

U PREDVEČERJE.

U sjeni visoke lipe, Moskvi rieci na briegu, nedaleko Kuncova, ležala su na travi jednoga izmedj najvrućih ljetnih dana 1853. godine dva mlada čovjeka. Jedan od njih na oko od neko dvadeset i tri godine, visoka râsta, opaljena lica, oštra, nakriva nosa, visoka čela i prigušena smieška na širokim usnama, ležao je na ledjima i zamišljeno je gledao u daljinu žmirucajući nešto malo velikim sivim svojim očicama; drugi je ležao potrbuške poduprvši objema rukama kudravu plavokosu glavu, i taj je gledao nekuda u daljinu. Tri je godine bio stariji od druga svoga, ali se činio mnogo mladji; brci mu jedva probili, a po bradi se uhvatile lake malje. U finim crtama svježega njegova okrugloga lica, u sladkim njegovim mrkim očima, krasnim punim usnama i bielim ručicama bilo je nešto djetinje milovidno, nešto privlačljivo krasno. Sve je u njem odisalo srećnom veselošću zdravlja, odisalo mladošću, — bezbrižnošću, samopouzdanjem, razmaženošću, dražima mladosti. On je i strieljao očima, i smiešio se, i podupirao glavu, kako rade dječaci, koji znaju, da na njih rado pogledavaju. Na njem je bio biel kaput, vrsta bluze; modra je marama obuhvatala tanki njegov vrat, zgužvan slamnati šešir valjao se u travi polag njega.

Poredivši ga s drûgom pričinjao se starac, i nitko ne bi pomislio gledajući nespretnu njegovu figuru, da se i on nasladjuje, i njemu da je liepo. On je ležao nespretno; velika

njegova, prema gore široka, prema dolje zaošiljena glava nespretno je sjedila na dugome vratu; nespretnost se njegova pokazivala u samom držanju rukû njegovih, tiela njegova, čvrsto sapeta kratkim crnim kaputićem, u dugim nogama s izdignutim koljenima, nalik na zadnje noge u skakavaca. Sa svim tim nije se moglo ne priznati, da je u njem dobro odgojen čovjek; u čitavom njegovu zdepastom biću opažao se pečat „urednosti“, i lice je njegovo neliepo, pače i ponešto smiešno izražavalo, da običava misliti, i dobrotu. Zvali su ga Andrejem Petrovićem Bersenevom; drug njegov, plavokosi mladi čovjek, zvao se Šubin, Pavao Jakovljić.

— Zašto ti ne ležiš kao što ja potrbuške? začne Šubin. Tako je mnogo bolje. Osobito kad podigneš noge, te udaraš peticama jednu o drugu — evo ovako. Trava ti je pod nosom, gledati na okolinu dosadjuje se, — pogledaj na kakovu god pužuću bubicu, kako puže po biljci, ili na mrava, kako se žuri. Zaista je tako bolje. A ti si primio sada nekaku pseudoklasičnu pozu, na vlas plesačica u baletu, kad se laktom uprla na zid od papira. Sjeti se, da imaš sada podpuno pravo, da se odmaraš. Nije šala reći: Izašao je kao treći kandidat! Odmorite se, sire; napinjali ste se, pružite ude svoje!

Sav ovaj govor izrekao je Šubin kroz nos, prestane napola liepo, napola šaljivo (razmažena djeca govore ovako s prijateljima doma, koji im donose konfekte) i nastavi ne čekajući odgovora:

— Čemu se najviše od svega čudim kod mrava, buba i druge gospode kukaca, to je divna njihova zbilja; oni trče natrag i napried s tako važnim licem, zaista i njihov život kao da nešto znači! Molim vas, čovjek, car stvorenja, više biće, gleda na njih, a oni i ne mare za nj; gdjekoji komarac, molim vas, jošte sjeda na nos caru stvorenja, te ga stane upotrebljavati sebi za hranu. To je uvreda. A s druge strane, zašto da je život njihov gori od našega života? A zašto da

se oni ne ponose, ako mi sebi dopuštamo, da se ponosimo? Nuder mi, mudrače, rieši ovu zadaću! A zašto ti šutiš? A?

— Što?... progovori prenuvši se Bersenev.

— Što! ponovi Šubin. — Prijatelj tvoj razlaže pred tobom duboke misli, a ti ga i ne slusaš.

— Ja sam se nasladjivao gledanjem. Gledaj, kako se ova polja žarko sjaju na suncu! (Bersenev je nešto prišapćivao.)

— Divna puštena boja, progovori Šubin. — Riečju, priroda!

Bersenev strese glavom.

— Tebe bi trebalo da jošte više sve to uznese nego li mene. To je tvoja struka, ti si umjetnik.

— Nije, gospodaru; to nije moja struka, gospodine, reče Šubin i stavi šešir na zatiljak. — Ja sam mesar, gospodaru; moj je posao: meso, meso lievati, ramena, noge, ruke, a tude nema oblika, nema završetka, razišlo se na sve strane... Hajde razumij to!

— Ali gle, i u tome ima krasota, opazi Bersenev. — Da zbilja, jesi l' zgotovio svoj bareljev?

— Kakav?

— Diete s jarcem.

— Do biesa! do biesa! do biesa! vikne pjevucajući Šubin. — Pogledao sam prirodu, staro i starinsko te sam razbio svoje ludorije. Ti mi pokazuješ prirodu i govoriš: „I tu je krasota.“ Jest, u svemu je krasota, pače i u tvojem nosu je krasota, ali tko će za svakom krasotom letjeti. Stari nisu za njom lietali; ona je sama silazila u stvorove njihove, Bog bi ga znao odakle, od neba, odkuda li. Čitav je sviet bio njihov; nama se ne pristoji, da se tako širimo; naše su ruke kratke. Mi bacamo udičicu na jedno mjestance te pazimo. Kljucne li, dobro! ne kljucne li...

Šubin izplazi jezik.

— Stoj, stoj, odgovori Bersenev. — To je paradoks. Ako

ti ne budeš osjećao krasote, ljubio ju svagdje, gdje ju god sretneš, ne ćeš je ni u umjetnosti svojoj uhvatiti. Ako prekrasan kraj, prekrasna muzika duši tvojoj ništa ne kaže, hoću da kažem, ako ti ne osjećaš . . .

— Ej, ti čuvstveniče! izlane Šubin i sam se nasmije novoiznadjenoj rieči, a Bersenev se zamisli. — Ne, brate, nastavi Šubin, ti si umnik, filozof, treći kandidat moskovskoga sveučilišta, s tobom se je strašno prepirati, osobito meni, nedouku djaku; no ja ću ti evo reći: osim svoje umjetnosti ljubim ja krasotu samo u žena . . . u djevojaka, pa i to od nekoga vremena . . .

On se prevrne na ledja i stavi ruke pod glavu.

Nekoliko časaka prodje u šućenju. Tišina podnevne vrućine težko je pritiskivala sjajnu i usnulu zemlju.

— Baš je zgodna o ženama rieč, prihvati opet Šubin. — Zašto nitko ne uzme u šake Stahova? Ti si ga vidio u Moskvi?

— Nisam.

— Sasvim je s uma sašao starac. Čitave dane sjedi u svoje Avgustine Hristijanovne, strašno se dosadjuje te sjedi. Zijaju jedno u drugo, tako glupo . . . Pače ti se gadi gledati ih. Eto gle! kakom je porodicom Bog blagoslovio onoga čovjeka, ali to mu nije dosta, podaj mu Avgustinu Hristijanovnu! Ja ne poznajem ništa gnjusnije od njezine pačje fizionomije! Neki sam dan likovao njezinu karikaturu u Dantanskom* ukusu. Pošla mi je za rukom ne baš osobito rdjavo. Pokazat ću ti ju.

— A poprsje Jelene Nikolajevne, upita Bersenev, — miče li se?

— Ne, brate, ne miče se. Od toga bi lica čovjek očajati mogao. Pogledaš li ga: crte čiste, oštre, ravne; čini se, da nije težko uhvatiti sličnost. A kad tamo, ne možeš

* Dantan, francuzki kipar XVIII. vieka.

s mjesta . . . Ne da se, kao ni blago u ruke. Jesi l' ti opazio, kako ona sluša? Ni jedna se crta ne miče, samo se izraz pogleda neprestano mienja, a od njega se mienja sva figura. Što da tu tražiš od kipara da uradi, i to jošte od slaboga? Čudno biće . . . neobično biće, doda poslije kratkoga mučanja.

— Da, čudna djevojka, ponovi za njim Bersenev.

— A kći Nikolaja Artemjevića Stahova! Eto po tome sudi o krvi, o pasmini. I to je gle zanimljivo, da je ona zaista njegova kći, nalik na nj, i na mater, na Anu Vasiljevnu. Ja Anu Vasiljevnu od svega srca cienim, ona je moja dobročiniteljica; no ona je ipak guščica. Odakle u Jelene ta duša? Tko je užegao taj oganj? Eto ti opet zadaće, moj filozofe!

No „filozof“ nije kao i prije ništa odgovorio. Bersenev nije u obće griešio duše govorljivošću, pa i kad je govorio, izražavao se nespretno, zapinjući i mašući bez potrebe rukama; a ovaj je put nekaka osobita tišina snašla dušu njegovu, tišina, nalik na sustalost i na tugu. Nedavno se preselio izvan grada poslije duge i mučne radnje, koja mu je po nekoliko sati na dan zapremala. Bezposlica, slast i čistoća uzduha, sviest dostignuta cilja, povoljan i bezbrižan razgovor s prijateljem, nenadno izazvano lice miloga bića, svi su se ti raznovrstni i u jedno vrieme po nečemu slični utisci slili u njemu u jedno obćenito čuvstvo, koje ga je i umirivalo i uznemirivalo i slabilo . . . On je bio veoma nervozan mlad čovjek.

Pod lipom bio je hlad i mir; muhe i pčele, što su se zalietale u krug njezin, činilo se, da tiše zuje; čista sitna trava smaragdove boje, bez zlatnoga prelievanja, nije se lelijala; visoke stabljike stajale su nepomično kao občinjene; kao občinjeni, kao mrtvi visjeli su majušni grozdići žutih cvjetova s nižih grančica lipe. Sladki je miris sa svakim dahom prodirao do dna grudi, a grudi su njime radostno disale. U daljini, za riekom sve se do nebosklona sjalo, sve se žarilo; kad i kad proletio je onuda vjetrić te je mrvio i pojačavao

sjajenje; zrakasta se para njihala nad zemljom. Ptica nije bilo čuti, one ne pjevaju u vrieme zapare; no cvrčci su posvuda cvrčali, i prijatno je bilo slušati taj živi zvuk života sjedeći u hladu, u miru; on te navodi na san i budi maštanje.

— Jesi l' ti opazio, začne najedanput Bersenev, pomažući govoru svojemu dizanjem rukû, — kako strano čuvstvo budi u nas priroda? Sve je u njoj tako savršeno, tako jasno, hoću da kažem: tako samo sobom zadovoljno, i mi to razumijemo i nasladjujemo se time, i u isto vrieme budi ona, barem u meni, uviek nekaki nemir, nekaku uzrujanost, pače tugu. Što to znači? Priznajemo li jače pred njom, pred licem njezinim, svu nesavršenost našu, našu nejasnoću, ili nam je malo toga zadovoljstva, kakim se ona zadovoljava, a drugo, to jest ja hoću da kažem, onoga, što nam treba, u nje da nema?

— Hm, odgovori Šubin, — ja ću ti reći, Andrija Petroviću, odakle sve to dolazi. Ti si opisao osjećanje čovjeka pojedinca, koji ne živi, nego samo gleda, i gine. Šta će ti gledanje? Živi sâm i bit ćeš momak. Ma koliko ti kucao na vrata prirode, ona ti se ne će odazvati razumljivom riečju zato, što je niema. Zvečat će i ječati kao žica, ali pjesmi se od nje ne nadaj. Živa će se duša — odazvati, a osobito ženska duša. Zato ti, plemeniti moj prijatelju, svjetujem, da se ogledaš za družicom srca svoga, i svih će tvojih sjetnih osjećaja nestati. Eto ti što nam „treba", kako ti veliš. Ta taj je nemir, ta tuga naprosto svoja vrsta gladi. Daj želudcu pravu hranu i sve će odmah doći u red. Zauzmi mjesto svoje u svjetskom prostoru, budi tielo, brate moj! A i što je, čemu je priroda? Ti sam čuj: ljubav... kako je to silna, žarka rieč! Priroda... kako hladna, školska rieč! A zato (Šubin zapjeva): „Živjela Marija Petrovna"! ili ne, doda on, ne Marija Petrovna, ali to je sve jedno! Vous me comprenez!*

* Vi me razumijete.

Bersenev se pridigne i podupre se podbradkom na prekrštene ruke.

— Čemu podsmievanje, progovori on ne gledajući na svoga druga, — čemu podrugivanje? Da, pravo imaš: ljubav je . . . velika rieč, veliko čuvstvo . . . No o kakovoj ti ljubavi govoriš?

I Šubin se pridigne. — O kakovoj ljubavi? O kakoj ti drago, samo da ona u istinu postoji. Priznajem, po mojem mnienju nema uobće različnih vrsta ljubavi. Ako si zavolio . . .

— Od sve duše, — prihvati Bersenev.

— No samo se sobom razumije: duša nije jabuka, ne možeš je razdieliti. Ako ti ljubiš, pravo imaš; a ja nisam namislio, da se rugam. U mene je srce sada tako nježno, tako umekšano . . . Ja sam samo htio da razjasnim, zašto priroda, po tvome mnienju, tako na nas djeluje. Zato, što ona budi u nas potrebu ljubavi, a nema snage, da joj zadovolji. Ona nas tiho goni u drugi, živi zagrljaj, a mi je ne razumijemo i očekujemo nešto od nje same. Ah, Andrija, Andrija, prekrasno je to sunce, to nebo, sve, sve je oko nas prekrasno, a ti si tužan; no kad bi ti u taj čas držao u ruci svojoj ruku ljubljene žene, kad bi ta ruka i sva ta žena bila tvoja, kad bi ti pače gledao njezinim očima, čuvstvovao ne svojim usamljenim već njezinim čuvstvom, — ne bi tugu, Andrija, ne bi uzrujanost u tebi priroda budila, i ne bi opažao krašote njene; ona bi se sama radovala i pjevala, ona bi pratila tvoju himnu, jer bi joj ti niemoj usadio tada jezik!

Šubin skoči na noge i sprodje se do dva puta natrag i napried, a Bersenev nakloni glavu, a lice mu se pokrije slabim crvenilom.

— Ja se ne slažem posvema s tobom, začne on: — priroda nam ne nagovješćuje svagda . . . ljubav. (Ovu rieč nije najedanput izgovorio.) Ona nam se i grozi; ona nam nagovješćuje strašne . . . da nepristupne tajne. Nije li ova dužna,

da nas proždre, ne proždire li nas ona neprestano? U njoj nam i život i smrt govori isto tako gromko kao i život.

— I u ljubavi je život i smrt, prekine ga Šubin.

— A kad ja po tom, nastavi Bersenev, — na primjer stojim u proljeću u šumi, u zelenoj česti, kad mi se čini, da čujem romantičke zvuke Oberonova roga (Bersenovu bude nešto težko, kad je izgovorio ove rieči), — zar je i to...

— Žedja ljubavi, žedja sreće, više ništa! prihvati Šubin. — I ja poznajem te zvuke, i ja poznajem to ganuće i očekivanje, koje podilazi dušu pod sjenom šume, u njezinim njedrima ili večerom na otvorenu polju, kad sunce zalazi, a rieka se puši za grmljem. Ali i od šume, i od rieke, i od zemlje, i od neba, od svakoga oblačka, od svake travice očekujem ja, hoću ja sreću, ja u svemu osjećam njezino približavanje, čujem poziv njezin. „Moj je Bog — Bog svietli i veseli!“ Ja sam već začeo bio tako jednu pjesmu; priznaj: prvi je stih veoma liep, ali drugoga nikako nisam naći mogao. Sreću! sreću! dok život ne prodje, dok su svi udi u vlasti našoj, dok mi idemo ne nizbrdo, već uzbrdo! Do biesa, nastavi Šubin s nenadnim zanosom, — mi smo mladi, nismo nakaze, nismo glupi, izvojštit ćemo sebi sreću!

On strese kosom te pogleda samouvjereno, gotovo s izrazom gore na nebo. Bersenev podigne oči k njemu.

— A što na primjer? upita Šubin i zastane.

— Evo na primjer, ja i ti smo, kako ti veliš, mladi, valjani ljudi, da rečemo: svak od nas želi sreću... No je li ova rieč „sreća“ taka, koja bi ujedinila, uzplamtila nas obojicu, prinudila nas, da podamo jedan drugomu ruku? Nije li ta rieč egoistična, hoću da kažem, ne razstavlja li ta rieč?

— A ti znaš take rieči, koje ujedinjavaju?

— Da; ima ih ne malo; i ti znaš.

— Nude! kake su to rieči?

— Ako ti valja umjetnost, — jer si ti umjetnik, — domovina, znanost, sloboda, pravednost.

— A ljubav? upita Šubin.

— I ljubav je rieč, koja ujedinjava; ali ne ona ljubav, za kojom ti sada žedjaš: ljubav nije nasladjivanje, ljubav je — žrtva.

Šubin se namršti.

— To je liepo za Niemce; ja hoću, da ljubim za sebe; ja hoću biti prvi broj.

— Prvi broj, ponovi Bersenev. — A meni se čini, da je sva odredba našega života, da se postavimo na broj drugi.

— Kad bi svi tako postupali, ti kao što svjetuješ, progovori sa žalostnom kretnjom u licu Šubin, — onda ne bi nitko na zemlji jeo ananase: svi bi ih drugima prepuštali.

— To će reći, da ananasi nisu potrebni; a u ostalom ne boj se: uviek će se naći ljubitelji, koji će hljeb od tudjih usta otimati.

Oba prijatelja zašutješe.

— Neki sam dan opet sreo Insarova, začne Bersenev; — ja sam ga k sebi pozvao; ja svakako hoću, da ga upoznam s tobom . . . i sa Stahovljevima.

— Tko je taj Insarov? A da, onaj Srbin ili Bugarin, o kojem si mi govorio? Onaj patriota? Nije li ti on napunio uši svima tim filozofskim mislima?

— Može biti.

— Nije li to neobičan individuum, što li?

— Da.

— Uman? Darovit?

— Uman? . . . da. Darovit? ne znam, ne mislim.

— Nije l'? Što je u njemu znamenito?

— Vidjet ćeš. A sad, mislim, da nam je vrieme ići. — Ana nas Vasiljevna valja da očekuje. Koliko je sati?

— Tri. Hajdemo. Kako je zagušljivo! Ovaj je razgovor

u meni svu krv upalio. I u tebe bio je časak . . . ja nisam badava umjetnik, ja sve opažam. Priznaj, zanima li te žena?...

Šubin htjede, da zagleda u lice Bersenovu, no on se odvrati i izadje izpod lipe. Šubin se odmah opravi za njim široko gracijozno stupajući svojim majušnim nožicama. Bersenev se micao, neprestano podižući u hodu visoko ramena pružao je vrat napried; pa se opet pričinjao urednijim čovjekom od Šubina, više džentlemenom, rekli bismo mi, kad ta rieč ne bi u nas tako bljutava bila.

II.

Mladi su se ljudi spustili k Moskvi rieci te su pošli duž briega njezina. Od vode je duvalo hladnoćom, a tiho pljuskanje nevelikih valova godilo je uhu.

— Ja bi se opet okupao, progovori Šubin, — ali se bojim, da ne zakasnim. Pogledaj na rieku, ona nas gotovo mami. Stari bi Grci u njoj upoznali nimfu. No mi nismo Grci, o nimfo, mi smo debelokožni Skite.

— U nas su vile, opazi Bersenev.

— Idi s tvojim vilama! Šta će meni, kiparu, taj izrod zastrašene, hladne fantazije, ti obrazi, rodjeni u zagušljivoj sobi, u mraku zimnih noći? Meni treba svjetla, prostora . . . Kad ću ja, Bože moj, u Italiju? kada . . .

— To jest, ti hoćeš da kažeš, u Malu Rusiju?

— Stid te bilo, Andrija Petroviću, da me koriš s nepromišljene ludorije, rad koje se ja i bez toga gorko kajem. Nu da, ja sam uradio kao budala; plemenita Ana Vasiljevna dala mi je novaca za put u Italiju, a ja se opravim k bezjacima jesti valjuške, i . .

— Stani molim te, prekine ga Bersenev.

— I sasvim tim ću ti reći, da ti novci nisu bili badava

potraćeni. Ja sam ovdje vidio take tipe, osobito ženske... Dakako, ja znam, da izvan Italije nema spasa.

— Ti ćeš u Italiju, progovori Bersenev ne obraćajući se k njemu, — a ne ćeš ništa uraditi. Ti ćeš sve samo krilima razmahivati, a poletjeti ne ćeš. Znamo mi vas!

— A Stavaser* je poletio... i ne on jedini. A ako ne poletim, to je znak, da sam pingvin morski bez krila. Meni je ovdje zagušljivo, ja hoću u Italiju, nastavi Šubin, — onamo je sunce, onamo krasota...

Mlada se djevojčica sa širokim slamnatim šeširom, s ružičastim suncobranom na ramenu, pokaže u taj čas na stazi, po kojoj su prijatelji išli.

— No što ja vidim? I ovdje nam ide u susret krasota! Pozdrav poniznoga umjetnika čarobnoj Zoji! vikne najedanput Šubin razmahnuvši teatralno šeširom.

Mlada djevojčica, kojoj je to klicanje namienjeno bilo, stane, zaprieti mu prstom i puštajući k sebi oba prijatelja, progovori zvonkim glaskom i nešto malo rskajući:

— Zašto vi gospodo, ne idete objedovati? Stol je prostrt.

— Što ja čujem? progovori pljesnuvši rukama Šubin. — Je l' moguće, divotna Zoja, da ste se vi riešili u omari, da nas potražite? Zar ovako da shvaćam smisao vašega govora? Ili nemojte, ne izgovorite radije ove rieči; raskajanje ubit će me odmah.

— Ah, prestanite Pavle Jakovljeviću, odgovori ne bez zlovolje djevojčica; — zašto vi nikad ne govorite sa mnom ozbiljski? Ja ću se razljutiti, doda ona s koketljivim licem i naprći usne.

— Vi se ne ćete na mene razsrditi idejalna Zoja Nikićišna, vi me ne ćete sunovratiti u mračnu bezdam bezsviestnoga očajanja. A i ja ne umijem ozbiljski govoriti, jer ja nisam ozbiljski čovjek.

* Znameniti ruski kipar.

Djevojčica sažme ramenima te se okrene k Bersenevu.

— Evo ga, uviek je taki; postupa sa mnom kao s djetetom, a meni je već osamnaest godina minulo. Ja sam već velika.

— O Bože! uzdahne Šubin i zavuče oči pod čelo, a Bersenev se nasmije mučke.

Djevojčica udari nožicom.

— Pavle Jakovljeviću! Ja ću se razljutiti! Hélène je sa mnom pošla, nastavi ona — ali je ostala u vrtu. Omara je uplašila, no ja se ne bojim omare. Hajdemo.

Ona se opravi napried po stazi polako njišući tanki svoj struk pri svakom koràku i uklanjajući krasnom ručicom u crnoj rukavici meke, duge vitice iz lica.

Prijatelji su pošli za njom (Šubin je sad mućke pritiskao ruke k srcu, sad ih podizao više glave) i poslije nekoliko časaka osvanuše pred jednom od mnogobrojnih vîlâ, što okružuju Kuncovo. Nevelika drvena kućica s mezaninom, bojadisana ružičastom bojom, stajala je posred vrta pomaljajući se naivno iza zeleni drvétâ. Zoja je prva otvòrila vratašca, pobjegla u vrt i viknula „dovela sam skitnice!“ Mlada se djevojčica blieda, izrazita lica digne s klupe do staze, a na kućnom se pragu pokaže dama u ljubičastoj svilenoj haljini i digavši izvezenu batistom maramicu nad glavom, da se od sunca štiti, nasmije se s mukom i mlitavo.

III.

Ana Vasiljevna Stahova, rodjena Šubinova, ostade u sedmoj godini prava sirota i nasljednica dosta znatnoga imutka. U nje bilo veoma bogate i veoma siromašne rodbine; siromašne po ocu, bogate po materi: senator Volgin, knezovi Čikurasovljevi. Knez Ardalijon Čikurasov, odredjeni njezin

skrbnik, smjesti je u najbolji moskovski pansion, a pošto izadje iz pansiona, uzme je k sebi u kuću. Kuća je njegova bila gostoljubna, a zimi je davao balove. Budući muž Ane Vasiljevne, Nikolaj Artemjević Stahov izvojšti je najednom od tih balova, gdje je ona bila u „dražestnoj ružičastoj haljini s coiffurom od majušnih ruža". Tu je coiffuru ona čuvala . . .

Nikolaj Artemjević Stahov, sin kapitana izvan službe, koji je ranjen bio 1812. godine i polučio dobro mjesto u Petrogradu, stupi sa šestnaest godina u junkersku školu, i po tom u gardu. Bio je po sebi krasan, liepo sazdan te su ga držali gotovo najboljim kavalirom na večernjim zabavama srednje ruke, koje je posjećivao ponajviše; u bolji sviet nije imao pristupa. Od mladosti dvie su ga misli osvajale: da dospije medju fligeladjutante i da se dobro oženi. S prvom se mišlju naskoro razkrstio, ali se to više držao druge. Zato je svake zime polazio u Moskvu. Nikolaj je Artemjević prilično govoro francuzki i bio na glasu filozofa, jer nije razuzdano živio. Dok je samo zastavnik bio, već se rado postojano prepirao, na primjer o tome, može li čovjek za čitava vieka svoga obaći svu zemaljsku kruglju, može li znati, što se dogadja na dnu morskom — i uviek je bio toga mnienja, da ne može.

Nikolaju je Artemjeviću minulo dvadeset i pet godina, kad je „zakàčio" Anu Vasiljevnu. Izstupi iz službe i ode na selo gospodariti. Seoski mu život skoro dosadi, imanje je bilo zakupno; on se preseli u Moskvu u ženinu kuću. Za mladosti nije igrao nikake igre, a tu mu lutrija postane strast, a kad su lutriju zabranili, zavoli strastno jeralaš.* Kod kuće se dosadjivao; sastajao se s udovicom njemačkoga roda te je u nje provodio gotovo sve vrijeme. Ljeti 1853. godine nije pošao u Kuncovo; on je ostao u Moskvi, tobože da pije mineralne vode, a u istinu nije mu se htjelo razstati sa svojom udovicom. U ostalom on je i s njom malo razgovarao, te

* Igra u karte.

se više prepirao o tome, može li se vrieme unapried pogadjati i t. d. Jedanput ga netko nazvao frondeurom; ovomu se ime veoma dopalo. „Jest“, mislio je, objesivši zadovoljno usne i ljuljajući se, „mene nije lako zadovoljiti, mene ne ćeš tako lako nasamariti.“ Fronderstvo Nikolaja Artemjevića bilo je u tom, da će on čuvši na primjer rieč nervi odmah reći: „a što su to nervi?“ ili ako tko mu drago pred njim spomene o uspjesima astronomije, on će reći: „a vi vjerujete u astronomiju?“ A kad je htio, da protivnika do kraja porazi, onda bi govorio: „sve su to same fraze“. Priznati valja, da su se rieči takva roda mnogomu činile (a i sada se čine) nepobitne; no Nikolaj Artemjević nije ni slutio da je Avgustina Hristijanovna u pismima kuzini svojoj, Feodolindi Petersiliusovoj, njega nazivala: Mein Pinselchen.*

Žena Nikolaja Artemjevića, Ana Vasiljevna, bila je malena i mršava ženica s finim crtama lica, naginjući na uzrujanost i tugu. U pansionu bavila se ona muzikom i čitala je romane, potom je sve to bacila, stala se kititi i to je ostavila; prihvati se već gotvo odgojivanja kćeri i tude smalakše te je preda u ruke guvernantici, a svršilo se tako, da joj je jedini posao bio tuga i tiho uzrujavanje. Porod Jelene Nikolajevne razori zdravlje njezino, i ona nije mogla više djece imati. Nikolaj je Artemjević šibao na tu okolnost opravdavajući poznanstvo svoje s Avgustinom Hristijanovnom. Nevjera muževlja veoma je ogorčavala Anu Vasiljevnu, osobito ju je boljelo to, što je jednom prievarom poklonio Njemici svojoj par sivaca iz njezine, Ane Vasiljevnine, vlastite pastuharne. U oči ga nikad nije korila, već se potajno tužila na nj redom svima u kući, pače kćeri. Ana Vasiljevna nije rado izlazila; drago joj je bilo, kad je u nje sjedio gost te joj što pripoviedao; u samoći se odmah razboljela. Srce je u nje bilo veoma ljubezno i meko; život je skoro smrvio.

* Moja blúna.

Pavao Jakovljević Šubin bio joj trećobratučed. Otac je njegov služio u Moskvi. Braća su njegova stupila u kadetski kor; on je bio najmladji ljubimac materin, nježna tiela, te je ostao kod kuće. Njega su odredili za sveučilište i s trudom ga podržavali u gimnaziji. S mladih godina pokazivao je naklonost ka kiparstvu; znameniti senator Volgin vidio je jednom jedan njegov kipac u tetke njegove (tad mu je bilo šestnaest godina) te izjavio, da kani pod okrilje uzeti mladi talenat. Nenadana smrt Šubinova oca zamalo je izmienila svu budućnost mladoga čovjeka. Senator zaštitnik talenata, darovao mu sadreno poprsje Homerovo — i to bi sve; no Ana Vasiljevna pomagala mu novcima i on stupi nekrivnjom svojom u devetnaestoj godini u sveučilište u medicinski fakultet. Pavao nije ni najmanje volje osjećao za medicinu, no po tadašnjem postojalom statutu djačkom, nije se moglo* ni u kaki drugi fakultet prestupiti; kod toga se nadao, da će naučiti anatomiju. No anatomije nije izučio; u drugi tečaj nije stupio i dočekavši izpit izadje iz sveučilišta s nakanom, sasvim da se posveti svojemu zvanju. On se živo trudio, ali se s prekidom skitao po okolini Moskve, likovao i risao portrete seoskih djevojaka, obćio je s različitim licima, i mladima i starima, visoka i nizka poleta, s talijanskim kaluparima i s ruskim umjetnicima, o akademiji nije ni čuti htio, a profesora nije ni jednoga priznavao. Dara je bilo u njega zaista i po Moskvi već su ga počeli poznavati. Mati ga je njegova, rodom Pariskinja, dobre porodice, dobra i umna žena, naučila francuzki, trudila se i brinula za nj danju i noću, ponosila se njime te je umirući jošte u mladim godinama od sušice zamolila Anu Vasiljevnu, da ga k sebi prigrne. Tad mu je već prošla dvadeset prva godina. Ana Vasiljevna izpunila joj posljednu želju, on je imao neveliku sobicu u nuzgrednoj kući vile.

* Broj je djaka bio odredjen na 300. Preko toga broja moglo se samo u medicinu.

IV.

— Hajdemo ručati, progovori žalostnim glasom domaćica i svi se odprave u jedaću sobu. — Sjedite do mene Zoé, progovori Ana Vasiljevna, a ti Hélène zabavljaj gosta, a ti Paul, molim te ne budi obiestan i ne draži Zoé. Mene danas glava boli.

Šubin podigne i opet oči k nebu; Zoé mu odgovori polusmieškom. Ta je Zoé ili bolje da rečemo Zoja Nikićišna Müller bila majušna, nemnogo škiljava ruska Njemica s razciepljenim na kraju nosićem i s crvenim majušnim usnama, plavokosa, puna. Pjevala je ne rdjavo ruske romance, počesto je igrala na fortepianu različne, sad vesele, sad čuvstvene komade; odievala se ukusno, ali nešto djetinski i već odviše kićeno. Ana Vasiljevna uzela je za drugaricu kćeri svojoj i gotovo je postojano držala kod sebe. Jelena se nije tužila; ona nije zaisto znala, o čem da sa Zojom govori, kad joj se se slučilo, da je nasamo bila s njom.

Objed je doista dugo trajao, Bersenev je razgovarao s Jelenom o sveučilištnom životu, o svojim namjerama i nadama; Šubin je prisluškivao i mučao, jeo je s vanrednom lakomošću bacajući kad i kad komično sjetne poglede na Zoju, koja mu odvraćala jednim istim flegmatičkim smieškom. Poslije objeda se Jelena s Bersenevom i sa Šubinom odpravila u vrt; Zoja je pogledala za njima i saževši malo ramenima sjela za fortepiano. Ana je Vasiljevna već progovorila bila: „a zašto vi ne idete takodjer šetati?“ ali je ne dočekavši odgovora nastavila: „igrajte mi štogod tužno“ . . .

— La dernière pensée de Weber?* upita Zoja.

— Ah, da, Webera, reče Ana Vasiljevna, spusti se u naslonjač, a suza joj navre na trepavicu.

* Posljednu misao od Webera.

Medjutim povede Jelena oba prijatelja u sjenicu bagrenovu s drvenim stolom po sriedi i sa stolicama naokolo. Šubin se ogleda, poskoči nekoliko puta i progovori šapatom: „počekajte!“, poteče u svoju sobu, donese komadić gline i stane likovati figuru Zoje potresavajući glavom, mrmljajući podsmievajući se.

— I opet stare ludorije, reče Jelena, pogledavši djelo njegovo te se obrne k Bersenevu, s kojim nastavi razgovor za objedom začeti.

— Stare ludorije, ponovi Šubin. — To je predmet veoma neizcrpljiv! Danas me ona izvodi iz moje strpljivosti.

— A zašto? upita Jelena. — Čovjek bi pomislio, vi govorite o kakoj zloj, neprijatnoj starici. Liepa, mladjahna djevojčica . . .

— Istina, prekine je Šubin, — liepa je, veoma je liepa; ja sam uvjeren, da mora svaki prolaznik pogledavši je bez sumnje pomisliti: evo je, s kojom bi se dala izvrstno... polka proplesati; ja sam takodjer uvjeren, da ona to zna i da joj je to drago . . . Čemu joj te stidljive kretnje lica, ta skromnost? Nu, vi znate, što ja hoću da kažem, doda on kroz zube. — U ostalom, vi ste sada drugim zabavljeni.

I slomivši figuru Zojinu, stane Šubin žurno i kao ljutito gnjesti i miesiti glinu.

— I tako bi vi željeli biti profesor? upita Jelena Berseneva.

— Da, odgovori taj, stiščući medju koljenima crvene svoje ruke. Ovo je moja ljubljena misao. Dakako, ja vrlo dobro znam sve, čega mi za to ne dostaje, da budem dostojan tako visokoga . . . hoću da kažem, da sam odviše slabo gotov, ali ja se nadam, da ću dobiti dopuštenje, da odem za granicu; onamo ću ostati tri četiri godine, ako uztreba, a onda...

On stane, skunji se, po tom hitro digne oči i popravi nespretno se smijući kosu. Bersenevu je govoreći sa ženskom govor zapinjao jošte više te je jošte bolje šaptao.

— Vi želite biti profesor historije? upita Jelena.

— Da, ili filozofije, doda on spustivši glas, — ako to bude moguće.

— On je već sada jak, kao djavo, u filozofiji, opazi Šubin, provodeći duboke zareze noktom po glini, — zašto mu treba ići za granicu?

— I vi ćete biti podpuno zadovoljan s vašim položajem? upita Jelena poduprvši se laktom i gledajući mu upravo u lice.

— Podpuno, Jeleno Nikolajevna, podpuno. Kakvo zvanje može biti bolje? Molim vas, stupati po stopama Timofeja Nikolajevića* . . .

Već sama pomisao o sličnom djelovanju napunja me radošću i smućuje me, jest . . . smućuje me, što . . . što dolazi otuda, jer sam sebi svjestan, da su slabe sile moje. Pokojni otac moj pristao je na to . . . Nikad ne ću zaboraviti njegovih rieči.

— Vaš je otac zimus umro?

— Da, Jeleno Nikolajevna, u februaru.

— Kažu, nastavi Jelena, — da je ostavio znamenito djelo u rukopisu; je l' to istina?

— Jest, ostavio je. To je bio čudan čovjek. Vi biste ga zavoljelî bili, Jeleno Nikolajevna.

— O tome sam ja uvjerena. A kaki je sadržaj bio tome djelu?

— Kazati vam sadržaj toga djela s nekoliko rieči nešto je težko. Moj je otac bio vrlo učen čovjek, Schellingovac, on je upotrebljavao izraze ne uviek jasne . . .

— Andrija Petroviću, prekine ga Jelena, — oprostite neznanje moje, što to znači: Schellingovac?

Bersenev nešto se nasmieši.

* Tim. Nikolajević Granovski, veoma znamenit profesor povjesti, koga su djaci osobito voljeli.

— Schellingovac, to znači sljedbenik Schellinga, njemačkoga filozofa, a u čemu je bio nauk Schellingov . . .

— Andrija Petroviću! klikne najednom Šubin, — za Boga! Ti valja da ne ćeš odčitati Jeleni Nikolajevnoj lekciju o Schellingu? Poštedi je.

— Podnipošto lekciju, progundja Bersenev i pocrveni, ja sam htio . . .

— A zašto ne bi i lekciju, prihvati Jelena. — Ja i vi, Pavle Jakovljeviću, trebamo lekcije.

Šubin zape okom na njoj i najednom zahohoće.

— A čemu se vi smijete? upita ga hladno i gotovo oštro.

Šubin zašuti.

— Nu dosta, ne srdite se, progovori on malo poslije. — Ja sam krivac. No u istinu, kakvo je to veselje, molim vas, sada, u tako vrieme, pod tim drvećem razpravljati o filozofiji? Govorite radije o slavujima, o ružama, o mladim očima i smiešku.

— Jest; i o francuzkim romanima, o ženskim dronjcima, nastavi Jelena.

— Slobodno i o dronjcima, reče Šubin, ako su liepi.

— Slobodno. Ali ako nam se ne će govoriti o dronjcima? Vi se s ponosom slavite kao slobodni umjetnik; a zašto vi posežete za slobodom drugih? A dopustite, da vas upitam, zašto vi kod takoga načina mišljenja napadate na Zoju? S njom je osobito udobno govoriti o dronjcima i o ružama.

Šubin najednom plane i digne se s klupe. — A evo gledajte kako! začne on nervoznim glasom. — Vidim ja, kud vi šibate, vi me šaljete k njoj, Jelena Nikolajevna. S drugim riečima, ja sam ovdje suvišan.

— Nisam mislila, da vas odavle otjeram.

— Vi hoćete da kažete, nastavi napržito Šubin, — da

nisam dostojan drugoga družtva, da sam joj jednak, i ja da sam prazan i ludskast i plitak kao ona sladjana Njemica? Nije l' tako?

Jelena namršti obrve. — Vi se niste uviek tako o njoj izražavali, Pavle Jakovljeviću, opazi ona.

— A! evo ukora! ukora sada! klikne Šubin. — Nu da, ja ne krijem, bio je čas, izriekom jedan čas, kad su ta svježa, bljutava lišca . . . No kad bi se meni htjelo, da vam odplatim ukorom i da vam napomenem . . . S Bogom, gospodjice, doda on najednom, — ja bih se mogao zabrbljati.

I udarivši rukom po likovanoj nalik na glavu glini, pobjegne iz sjenice i ode u sobu svoju.

— Diete, progovori Jelena, pogledavši za njim.

— Umjetnik, progovori s tihim smieškom Bersenev.

— Svi su umjetnici taki. Valja im oprostiti njihovu ćudljivost. To je njihovo pravo.

— Jest, reče Jelena, — no Pavle nije dosada ničim jošte stekao takvo pravo. Što je on dosada uradio? Dajte mi ruku i podjimo po aleji. On nas je smeo. Mi smo govorili o djelu vašega oca.

Bersenev uzme ruku Jeleninu i podje s njom po vrtu, no začeti se razgovor, odviše rano prekinuti, ne ponovi. Bersenev začne iznova razlagati mišljenje svoje o profesorskom zvanju, o budućem svojem djelovanju. On se polagano micao uporedo s Jelenom, nespretno je stupao, nespretno držao ruku njenu, kad i kad je gurnuo ramenom i nijedanput je pogledao nije; no govor je njegov tekao lako, ako i ne sasvim slobodno, on se izražavao prosto i vjerno, a u očima se njegovim, koje su polagano bludile po deblima drvétâ, po piesku staze, po travi, kriesila tiha umiljatost plemenitih čuvstava, a u smirenom glasu osjećala se radost čovjeka, koji je svjestan, da mu se pruža prilika, da se pred drugim, dragim njemu čovjekom očituje. Jelena ga pazljivo slušala te nije obrnuvši

se napola k njemu smetala oka s njegova nešto pobliedjeloga lica, s očiju njegovih, prijatnih i krotkih, ako su izbjegavale susretanje s njezinim očima. Duša se njezina otvarala i nešto se nježno, pravedno, dobrostivo sad prelievalo u srce njeno, sad opet raslo u njemu.

V.

Šubin nije izlazio iz sobe svoje do same noći. Već se sasvim smrklo, nepun je mjesec stajao visoko na nebu, mliečni se put zabielio a zviezde se prošarale, kad je Bersenev, oprostivši se s Anom Vasiljevnom, s Jelenom i sa Zojom, došao k vratima prijatelja svoga. Našavši ih zatvorena, pokuca.

— Tko je? zaječi glas Šubinov.

— Ja, odgovori Bersenev.

— Pa što bi?

— Pusti me unutra, Pavle, dosta je tih hira; kako te nije stid?

— U mene nema hira, ja spavam i vidim u snu Zoju.

— Prestani, molim te. Ta nisi diete. Pusti me unutra. Treba da govorim s tobom.

— Zar se jošte nisi nagovorio s Jelenom?

— Dosta je, dosta; pusti me unutra.

Šubin odgovori pretvorenim rkanjem. Bersenev ode saževši ramenima kući.

Noć je bila topla i nekako osobito tiha, baš kao da sve naokolo prisluškuje i straži; i Bersenev je zatečen nepomičnom maglom nerado zastajao i prisluškivao i stražio. Lako se šuštanje, nalik na šuštanje ženskoga odiela, podizalo od vremena do vremena u vrhovima blizoga drveća i budilo u Bersenevu osjećanje sladko i tjeskobno, osjećanje polustraha. Koža mu se ježila od zime, oči mu se razhladjivale od časovite suze, htjelo mu se, da izide sasvim neopažen, da' se

sakrije, da kradom umakne. Oštro povjetarce dunulo je na njega s boka, on se nešto strese te se ukoči na mjestu: sanan se kukac svali s grane i udari o cestu. Bersenev klikne tiho: a! i opet stane. No on stane misliti na Jelenu, i najednom izčeznu sva ta mimogredna osjećanja, preostao mu samo jedan živ utisak noćne svježosti i noćne šetnje; svu je dušu njegovu zaokupila slika mlade djevojčice. Bersenev ode pokunjivši se te se opominjao rieči njezinih, pitanja njezinih. Od zada pričini mu se, da čuje topot brzih koraka. On se pogne uhom, netko bježi, netko ga stizao; čulo se prekinuto disanje, i najedanput iznikne Šubin pred njim iz crnoga kruga sjene, što je padala s velikoga drveta, bez kape na razčupanoj kosi, sav blied pri mjesečevu svjetlu.

— Drago mi je, što si došao tim putem s trudom progovori on; — ja ne bih bio čitavu noć usnuo, da te nisam stigao. Daj mi ruku. Ti ideš valja da kući?

— Da, kući.

— Ja ću te izpratiti.

— Ali, kako ćeš ići bez kape?

— Ništa za to. Ja sam i ovratnik skinuo. Sad je toplo.

Prijatelji učine nekoliko koraka.

— Zar ne, ja sam danas veoma glup bio? upita najedanput Šubin.

— Da iskreno rečem, jest. Ja te nisam mogao razumjeti. Ja te nikad nisam takva vidio. Pa i zašto si se razsrdio, molim te! Radi kakih trica?

— Hm, promrmla Šubin. — Evo kako ti govoriš, a meni nije do trica. Vidiš li, doda on. — ja sam dužan, da ti kažem, da sam ja . . . da sam . . . Misli ti o meni, što hoćeš . . . ja . . . nu, da! Ja sam zaljubljen u Jelenu.

— Ti zaljubljen u Jelenu! ponovi Bersenev i stane.

— Da, nastavi Šubin prinudjeno nemarno. — Ti se tome čudiš? Kazat ću ti više. Do današnjega večera mogao

sam se nadati, da će i ona mene s vremenom zavoljeti. No danas sam se uvjerio, da se nemam ničemu nadati. Ona je zavoljela drugoga.

— Drugoga? a koga?

— Koga? Tebe! krikne Šubin i udari Berseneva po ramenu.

— Mene!

— Tebe ponovi Šubin.

Bersenev uzmakne korak natrag i ostane nepomičan. Šubin ga oštro pogleda.

— I tome se ti čudiš? Ti si čedno momče. No ona tebe ljubi. U tome možeš biti umiren.

— Kake ti to ludorije premeljaš, reče napokon ljutito Bersenev.

— Nikake ludorije. A u ostalom, zašto mi stojimo? Hajdemo napried. Hodajući bit će nam lakše. Ja je odavno poznajem, i dobro je poznajem. Ja se ne mogu prevariti. Ti si joj srcu prirastao. Bilo vrieme, kad sam joj se ja dopadao; ali ja sam, prvo, za nju odviše lakouman mlad čovjek, a ti si stvor zbiljski, ti si moralno i fizički čista ličnost, ti si . . . stani, nisam svršio, ti si savjestno umjereni entuzijasta, pravi zastupnik onih svećenika nauka, kojima se s tolikim pravom ponosi stalež srednjega ruskoga plemstva! A drugo, Jelena me nedavno zatekla, gdje ljubim Zoji ruke!

— Zoji?

— Da, Zoji. A što ćeš? U nje su tako liepa ramena.

— Ramena?

— Nu da, ramena, ruke, nije li to sve jedno? Jelena me zatekla usred ovih slobodnih posala poslije objeda, a pred objedom sam ja u njezinoj nazočnosti korio Zoju. Jelena na žalost ne razumije svu naravnost sličnoga protivuriečja. Tu si se ti preda me stavio, ti vjeruješ . . . u što ti već vjeruješ . . . ti vjeruješ? . . . ti se zacrljenjuješ, smućuješ se,

težiš za Schillerom, za Schellingom (a ona sve traži znamenite ljude), i ti si eto pobiedio, a ja, nesretnik, hoću da se šalim a . . . a . . . medjutim . . .

Šubin zaplače najednom, ode na stranu, sjedne na zemlju i zgrabi se za kosu.

Bersenev se približi k njemu.

— Pavle, začne on, — kake su to djetinjarije? Molim te, što se to s tobom danas dogodilo? Bog ga znao, kaka ti je ludorija u glavu ušla te plačeš. Meni se zaista čini, ti se pretvaraš.

Šubin digne glavu. Na obrazima njegovim blistale su suze u mjesečevoj svjetlosti, no lice se njegovo smiešilo.

— Andrija Petroviću, reče on, — ti možeš o meni misliti, što ti drago. Ja sam pače gotov priznati, da sam sada u histeriji, no ja sam, Boga mi, zaljubljen u Jelenu, a Jelena ljubi tebe. Ja sam u ostalom obećao, da ću te izpratiti do kuće, i ja ću držati obećanje svoje.

On ustane.

— Kakva je to noć! srebrasta, mrka, mladjahna! Kako je sada liepo onima, koje ljube! Kako im je drago nespavanje! Hoćeš li ti spavati, Andrija Petroviću?

Bersenev nije ništa odgovorio, te požuri korake.

— Kud se žuriš? nastavi Šubin. — Vjeruj mojim riečima, taka se noć ne ponavlja, a kod kuće te čeka Schelling. Istina je, on ti je danas učinio uslugu; no sasvim tim ne žuri se. Pjevaj, ako smiješ, pjevaj još glasnije, ako ne umiješ — skini šešir, digni glavu i smij se zvjezdama. Sve one na tebe gledaju, na tebe jedinoga; zvjezdama je jedini posao, da gledaju zaljubljene ljude, — od toga su one tako dražestne. Ta ti si zaljubljen Andrija Petroviću? . . . Ti mi ne odgovaraš . . . . Zašto ne odgovaraš? začne opet Šubin. — O, ako se osjećaš sretan, a ti šuti! Ja brbljam zato, što sam jadnik, mene ne ljube, ja sam obsjenar, umjetnik, komedijaš; ali kakvo bi ja tiho uzhićenje srkao u tim noćnim

strujama, pod tim zvjezdama, pod tim draguljima, kad bih znao, da me ljube! . . . Berseneve, je si l' ti sretan?

Bersenev je kao i prije šutio i hitro išao po ravnoj cesti. Pred njime medju drvećem, svjetlucalo je svjetlo seoca, u kome je on živio, čitavo je imalo jedno desetak nevelikih kućica. Na samom početku njegovu, desno od ceste, pod dvie granate breze, nalazio se malen dućanac; okna su njegova bila već sva zatvorena, no širok prutak svjetla padao je kao lepeza kroz otvorena vrata na zgaženu travu i po drveću, te je oštro osvjetljivao bjeličasto naličje gustoga lišća. Djevojka, na oko sobarica, stajala je u dućancu ledjima k pragu, te je trgovala s gospodarom. Izpod crvene marame, što ju je metnula sebi na glavu te podržavala golom rukom pod podbradkom, jedva se vidjeli njeni okrugli obrazi i tanki vrat. Mladi ljudi stupe u prutak svjetla. Šubin podje u nutarnjost dućanca, stane i klikne: „Anuška!“ Djevojka se brzo okrene. Pokaže se milovidno, nešto široko, no svježe lice s veselim crnjkastim očima i s crnim obrvama. „Anuška!“ ponovi Šubin. Djevojka ga pogleda, uplaši se, zastidi se — i ne svršivši trgovine spusti se niz stube, projuri kao striela mimo i jedva se obazirući podje preko ceste na lievo. Trgovčić, čovjek podbuo i ravnodušan za sve u svietu, kao što su izvanredni trgovčići, zakrešti i zine za njom, a Šubin se okrene k Bersenevu s riečima: „ovo . . . ovo je, eto vidiš . . . ovdje meni poznata obitelj . . . u nje . . . nemoj misliti . . .“ i ne svršivši govora poleti za odmaklom djevojkom.

— Otri barem suze svoje, vikne mu Bersenev ne mogavši smieha uzdržati. No kako se kući vrati, nije više bilo veseloga izraza na licu njegovu; više se nije smijao. On nije ni časak vjerovao ono, što mu je Šubin kazao, ali rieč, što je on izrekao, duboko se uciepila u dušu njegovu. „Pavao me drži za budalu, pomisli on . . . no ona će kadgod ipak ljubiti . . . Koga li će ljubiti?“

U Bersenevljevoj sobi bio je glasovir, nevelik i nenov, ali meka, prijatna, ako i ne sasvim čista glasa. Bersenev sjedne k njemu i stane prebirati akorde. Kao što ruski plemići, tako je i on učio u mladosti muziku, i kao svi ruski plemići, tako je i on veoma slabo igrao; ali je strastno ljubio muziku. Za pravo da kažem, on nije u njoj ljubio umjetnost, u obliku, u kojem se prikazuje (simfonije, sonate, pače i opera je u njemu budila tugu) već elemenat njezin: ljubio je ona zamršena i sladka, bezpredmetna čuvstva, koja sve obuhvaćaju, koja u duši radjaju sklad i preljevanje zvuka. Više od sata nije ostavljao glasovira, ponavljajući po više puta jedne iste akorde, nespretno ištući nove, zastajući i ginući kod pokraćenih septima. Srce je u njemu tugovalo, a oči se najednom napunile suzama. On ih se nije stidio; on ih je ronio u tami. „Pravo reče Pavao, pomisli on, ja već unapried osjećam: ova se večer ne će ponoviti.“ Napokon ustane, zapali svieću, obuče spavaću haljinu, uzme s police drugu svezku Povjesti Hohenstaufovaca od Raumera — i uzdahnuvši do dva puta marljivo se bavio čitanjem.

VI.

Medjutim se Jelena vratila u sobu svoju, sjela pred otvorenim prozorom, te se glavom uprla na ruke. Da provede svaku večer oko četvrt sata kod prozora sobe svoje, postala joj navika. Za to se vrieme sama sa sobom zabavljala, polagala sebi račun o prošlom danu. Nedavno joj minula dvadeseta godina. Rasta je bila visoka, lice joj bilo bliedo i crnomanjasto, sive velike oči pod okruglim obrvama, okružene sitnim pjegama, čelo i nos podpuno ravni, usta zgrčena i dosta oštra brada. Tamnorusa kosa njena spuštala se nizko po tanku vratu. U svem biću njezinu, u izrazu lica, u za-

nimljivom i nešto bojažljivom, u jasnom, no promjenljivom pogledu, u smiehu, kao prinudjenom, u glasu tihom i nejednakom, bilo je nešto nervozno, električno, nešto silovito i žurno, riečju nešto takovo, što se nije svima dopadati moglo, što je pače gdjekoje odbijalo. Ruke su u nje bile uzke, ružične boje, s dugačkim prstima, noge isto tako uzke; hod joj bio brz, gotovo silovit, naginjući se malo napried. Ona je veoma čudno rasla, najprije je obožavala oca, po tom se strastno priljubila k materi, pa i ohladnjela za oboje, osobito za oca. U posljednje je vrieme postupala s materom kao s bolestnom babom; a otac, koji se ponosio njome, dok je bila na glasu kao neobično diete, stao se nje bojati, kad je porasla te je govorio za nju, da je ona nekaka uzhićena republikanka, Bog ga znao, u koga se . . . ! Slabost ju je smućivala, glupost je srdila, laži nije opraštala „na sve vieke“; od zahtjeva svojih nije odustajala ni pred čim, same molbe njene bile su ne jedanput izpremiešane ukorima. Dogodilo li se komu, da je izgubio poštovanje njeno, — a sud je ona izrekla brzo, često odviše brzo, — taj je već prestao za nju bitisati. Svi su se utisci oštro zasjekli u dušu njenu; život joj nije lako uspievao.

Guvernanta, kojoj ju je Ana Vasiljevna povjerila, da dovrši odgoj kćeri — odgoj, metnut ćemo u zagradu, koje dugočasna gospodjica ni započela nije, — bila je Ruskinja, kći propala mîtnîka, institutka, veoma osjetljivo, dobro i lažljivo biće. Ona se neprestano zaljubljivala i svršila time, da se u petdesetoj godini (kad je Jeleni minulo sedamnaest) udala za nekakoga oficira, koji ju je odmah i ostavio. Ta je guvernanta vrlo ljubila knjigu, i sama je pisala stihove; ona je Jelenu privoljela na čitanje, ali je čitanje nije zadovoljavalo; ona je od djetinstva željela za radom, za radom dobročinstva. Siromasi, gladni, bolestni su je zanimali, uzrujavali, mučili; u snu ih je vidjala, razpitivala za njih sve svoje

poznane; davala im milostinju brižljivo, s nehotičnom važnošću, gotovo s uzrujanošću. Sve pritiješnjene životínje, mršavi dvorski psi, na smrt osudjena mačad, iz gniezda izpali vrabci, pače kukci i crvi nalazili su u Jelene okrilje i zaštitu; ona ih je sama hranila, ne gadeći se na njih. Mati joj nije smetala, zato se otac veoma ljutio na svoju kćer radi njene, kako bi on govorio, pretjerane nježnosti te uvjeravao, da se od pasa i od mačaka u kući nikuda stupiti ne može. „Lenkice, vikao bi on njoj, žuri se, pauk muhu sisa, oslobodi nesretnicu!“ I Lenkica doleti sva uzrujana, oslobadja muhu odljepljujući joj šapice. „A sad daj samu, da te peca, kad si tako dobra“, opazi ironički otac, ali ga ona nije slušala. U desetoj se godini Jelena spozna sa siromašnom djevojčicom, Käćôm, te je tajom dolazila k njoj na ročište u vrt, donosila joj sladkiša, darivala joj marame, desetice — igrački Kaća nije uzimala. Sjedala je uporedo s njome na suhu zemlju, u guštu, za grmečkom koprive; s čuvstvom radostne smjernosti jela je njezin stari hljeb, slušala njene pripoviedke. U Kaće je bila tetka, zla baba, koja ju je često bila; Kaća ju je mrzila i svedj govorila o tome, kako će od tetke pobjeći, kako će živjeti u svoj božjoj slobodi. S tajnim poštovanjem i sa strahom slušala je Jelena te nepoznate, nove rieči, pažljivo je gledala na Kaću i sve se na njoj tada — crne njene, nemirne, gotovo zvjerinje oči, opaljene njene ruke, mukli glasak, pače i poderana njena odjeća — pričinjalo Jeleni nečim osobitim, gotovo svetim. Jelena se vraćala kući, te je dugo zatim mislila o siromasima, o božjoj slobodi; mislila je o tome, kako će urezati sebi orahovu palicu i kako će uprtiti torbu i s Kaćom pobjeći, kako će se skitati po drumovima s viencem od različâkâ. Jednom je Kaću vidjela s takim viencem. Ako je u to vrieme kojigod od rodjaka ušao u sobu, ona je podivljala i kao strašilo gledala. Jedanput je po kiši bježala na ročište s Kaćom te zaprljala sebi odjeću; otac je

opazi i nazove gnusnicom seljačkom. Ona plane — i strašno i čudnovato joj bilo na srcu. Kaća je često zapjevala po koju poludivljačku, soldačku pjesmicu; Jelena je od nje pjesmicu naučila . . . Ana je Vasiljevna čula, te se razljutila.

— Odkuda tebi ta rugoba? upita ona svoju kćer.

Jelena je samo pogleda i ne reče ni rieči. Ona je osjećala, da bi se prije dala raztrgati na komade, nego tajnu svoju da oda, i opet joj bude i strašno i sladko na srcu. U ostalom se poznanstvo njezino s Kaćom nije na dugo produljilo; siromašna je djevojčica oboljela od vrućice i za nekoliko je dana umrla.

Jelena je veoma tugovala i nije dugo noću usnuti mogla, kad je saznala za smrt Kaćinu. Posljednje rieči siromašne djevojčice neprestano su joj zvučale u ušima i njoj se samoj činilo, da je zovu . . .

A godine su prolazile te prolazile; brzo i neosjetljivo, kao podsnježne vode, protjecala je mladost Jelina u izvanjem neredu, no u nutarnjoj borbi i uzrujanosti. Družicâ u nje nije bilo; od svih djevojaka, što su polazile kuću Stahovljevih, nije se ni s jednom sprijateljila. Roditeljska vlast nije nikad bila Jeleni težka, a od šestnaeste godine svoje bila je gotovo sasvim nezavisna: ona je stala živjeti vlastitim, svojim životom, ali životom samotnim. Duša je njezina i plamtjela i gasila se u samoći, ona se prebijala kao ptica u krletci, a krletke nije bilo; nitko je nije pritješnjivao, nitko je nije odvraćao, a ona se kinjila i mučila. Bivalo te ona sama sebe nije razumjela, pače sama se sebe bojala. Sve, što ju jé okruživalo, pričinjalo joj se sad bez smisla, sad nerazumljivo. „Kakav je život bez ljubavi? a nemaš koga da ljubiš!“ mislila je ona i bude joj strašno od tih misli, od tih osjećaja. U osamnaestoj godini malo nije umrla od zle groznice; sav njezin do temelja potreseni organizam, od prirode zdrav i krepak, dugo se nije mogao oporaviti; posljedni su tragovi bolesti napokon

izčezli, no otac Jelene Nikolajevne govorio je sveudilj ne bez ljutine o njezinim živcima. Kadšto joj je dolazilo u glavu, da ona nešto želi, što nitko ne želi, o čem nitko ni ne misli u čitavoj Rusiji. Po tom ona zamukne, pače se sama sebi smijala, bezbrižno provodila dan za danom, ali nenadno nešto silno, bezimeno, što ona nije smjela svladati, u njoj zavre, i htjelo bi, da napolje prodre. Oluja je prolazila, umorena su krila ne mogavši poletjeti, spala, ali te navale nisu bile zaludnje. Kolikogod se ona starala, da ne izda ono, što se u njoj zbivalo, tuga se uzrujane duše pokazivala u samom njenom izvanjem miru, a rodjaci su njezini često s pravom sažimali ramenima, čudili se, te nisu mogli razumjeti njezine „nastranosti“.

Onoga dana, s kojim je naša pripoviest začela, ostala je Jelena dulje nego obično kod prozora. Mnogo je mislila o Bersenevu, o svojem razgovoru s njime. On joj se dopao, ona je vjerovala u toplotu čuvstva njegova, u čistoću njegovih namjera. Nikad nije jošte tako govorio s njome, kako te večeri. Sjetila se izražaja njegovih nesmionih očiju, smieška — i sama se nasmijala i zamislila, ali ne više u njega. Ona uze gledati u „noć“ kroz otvoren prozor. Dugo je gledala na tamno, nizko nad sobom nebo; po tom je ustala, podigavši glavu makla s lica kosu i ne znajući sama zašto, pružila je k njemu, k ovom nebu, gole svoje, ohladnjele ruke; po tom ih je spustila, pala na koljena pred posteljom svojom, pritisla lice k jastuku i stala, pored svega naprezanja svoga, da se ne oda čuvstvu, što navaljuje na nju, roniti nekake čudnovate nedokučljive, ali vruće suze.

VII.

Drugi se dan, oko dvanaeste ure, odpravi Bersenev s obratnim kolima u Moskvu. Trebalo mu da podigne novce na pošti, da kupi nekake knjige i tom prilikom prohtjelo

mu se, da pohodi Insarova i s njime, da se porazgovori. Bersenev namisli u vrieme posljedne zabave sa Šubinom, da pozove Insarova k sebi na selo. Ali ga ne nadje odmah, on se preselio iz prvoga stana u drugi, do koga nije lako bilo doći; on se nalazio u zadnjem dvorištu ružne, kamene kuće, gradjene na petrogradski način medju Arbatom i Povarskom. Uzalud se Bersenev skitao od jednih zamazanih stuba do drugih, uzalud je zvao sad pazikuću, sad „drugoga kogagod". Pazikuće se i u Petrogradu rado izmiču pogledima polaznika, u Moskvi već odavna. Nitko se nije odazvao Bersenevu, samo radoznali krojač u prsluku i sa svrtkom siva konca na ramenima, pruži šuteći iz visokog okanca bliedo svoje i neobrijano lice s modrikastim okom, a crna koza bez rogova popevši se na smetlište, obrnula se, méknula žalostno, te je brže nego prije stala preživati. Nekakoj se ženskoj u starom ogrtaču i izgaženim čizmama sažali napokon nad Bersenevom te mu pokaže stan Insarovljev. Bersenev ga zastane kod kuće. On je najmio sobu u toga istoga krojača, koji je tako ravnodušno pogledao sa okanca na muku zalutaloga čovjeka, — veliku, gotovo sasvim praznu sobu tamnozelenih zidova, s tri kvadratna stakla, s malenim krevetom u jednom kutu, s kožnatim divancem u drugom i s ogromnom krletkom, obješenom pod samim stropom, u kojoj je negda živio slavuj. Insarov podje u susret Bersenevu, kako je ovaj prestupio kućni prag, ali nije kliknuo: „a vi ste to!" ili „ah, Bože moj! koja vas sreća?" pače ne reče ni: „zdravstvujte," već mu naprosto stisne ruku i odvede ga do jedine stolice, što se u sobi nalazila.

— Sjednite, reče on, a sam sjedne do njega na kraj stola.

— U mene je, vidite, jošte nered, doda Insarov, pokazujući na kup papira i knjiga na podu; jošte se nisam uredio, kako valja. Nisam jošte imao kad.

Insarov govorio je ruski savršeno pravilno izgovara-

jući krepko i čisto svaku rieč, ali grleni njegov, u ostalom prijatni glas, zvučao je nekako neruski. Inostrano porietlo Insarovljevo (rodom bio je Bugarin) jošte se jasnije pokazivalo u vanjštini njegovoj; bio je čovjek mlad od neko dvadeset i pet godina, mršav a žilav, upalih prsiju, čvrstih ruka; crte lica imao je oštre, nos pokučast, plavkastu crnu, ravnu kosu, nevisoko čelo, pozorno gledajuće, upale oči, guste obrve. Kad se nasmijao, pomolili se na časak prekrasni bieli zubi izpod tankih, tvrdih, odviše savršeno ocrtanih usana. Odjeven je bio u dosta star, ali čist kaputić do vrha zakopčan.

— Zašto ste iz predjašnjega svoga stana otišli? upita ga Bersenev.

— Ovaj je jeftiniji i bliži k sveučilištu.

— Ta sad su praznici . . . Pa kako vam se hoće ljeti živjeti u gradu! Da ste uzeli seosku kuću, kad ste se već riešili, da selite.

Insarov ne odgovori ništa na tu opazku i ponudi Berseneva lulom rekavši: „oprostite cigareta ni cigara nemam.“

Bersenev zapali lulu.

— Ja sam evo, nastavi on, najmio kućicu do Kuncova. Vrlo jeftino i veoma udobno. Ima pače suvišna soba gore.

Insarov i opet ne odgovori ništa.

Bersenev povuče dim.

— Ja sam pače mislio, progovori on snova odbijajući dim kao tanku struju, — kako bi to liepo bilo, kad bi se na primjer tkogod . . . vi na primjer, tako sam mislio ja . . . koji bi htio . . . koji bi pristao, da se nastani u mene ovdje gore! Kako vi to mislite Dimitrije Nikanoriću?

Insarov ga pogleda svojim nevelikim očicama.

— Vi predlažete, da živim u vas na selu?

— Da; u mene je gore onamo suvišna soba.

— Veoma sam vam zahvalan, Andrija Petroviću; no ja držim, da mi sredstva moja to ne dopuštaju.

— To jest, kako ne dopuštaju?

— Ne dopuštaju mi živjeti na selu. Dva stana ja držati ne mogu.

— Ali ja ipak... već je počeo Bersenev i stao. — Vi ne biste od toga imali nikakih suvišnih troškova, nastavi on. — Ovaj stan ovdje ostao bi, recimo, vaš; zato je ovdje sve jeftino; mogli bismo pače udesiti, da ručamo na primjer zajedno.

Insarov je šutio. Bersenevu bude neugodno.

— Pohodite me barem kadgod, začne on, pričekavši nešto malo. — Dva koraka od mene živi porodica, s kojom bih vas veoma rado spoznati. Kaka čudnovata djevojka ovdje ima, kad biste vi znali, Insarove! Ondje živi takodjer jedan bližnji prijatelj moj, čovjek velikoga talenta; ja sam uvjeren, vi ćete se sastati s njime. (Ruski se čovjek rado nudi — ako nema čim drugim, a to znancima svojim.) — Da, dodjite. A još bolje će biti, preselite se k nama, da. Mi bismo zajedno raditi mogli, čitati... Ja se, vi znate, bavim historijom, filozofijom. Sve to vas zanima, u mene ima mnogo knjiga.

Insarov ustane i sprodje se po sobi. — Dopustite, rado bih znao, upita on napokon, — koliko vi plaćate za kuću vašu.

— Sto rubalja u srebru.

— A koliko je u njoj u svem soba?

— Pet.

— Po tome bi po računu na jednu sobu dolazilo dvadeset rubalja.

— Po računu... Ali molim vas, ja je nikako ne trebam. Ona stoji naprosto prazna.

— Može biti; no čujte, doda Insarov s odrešitim i u isto vrieme s prostudušnim micanjem glave: ja se samo u takom slučaju mogu koristovati vašim priedlogom, ako vi pristajete, da uzmete od mene novaca po razmjeru. Dvadeset rubalja mogu dati to više, što ću, po vašim riečima, ondje prigospodariti na svem ostalom.

— To se razumije; no zapravo, težko mi je.

— Inače ne može biti, Andrija Petroviću.

— Nu kako vam volja; kako li ste vi samo tvrdoglavi!

Insarov i opet ne odgovori ništa.

Mladi ljudi ugovorili su dan, kojega treba da se preseli Insarov. Pozovu gospodara, ali on pošalje najprije kćerku svoju, djevojčicu od jedno sedam godina s ogromnom šarenom maramom na glavi, ona je pozorno, gotovo s užasom, slušala sve, što joj je Insarov kazao i otišla šuteći; odmah za njom javi se mati njena, trudna, da se porodi, takodjer s maramom na glavi, samo s malenom. Insarov joj obznani da ide na selo blizu Kuncova, stan ali da pridržaje i sve stvari svoje da joj povjerava; i krojačica se kao uplaši i ode. Napokon dodje gospodar; taj kao da je u početku sve razumio, te reče zamišljeno: „blizu Kuncova?," a pošto otvori najednom vrata i vikne: „Stan ostaje, je l', na vama?" Insarov ga umiri. „To treba znati," ponovi krojač oštro, te ga nestane.

Bersenev se odpravi k svojima kući veoma zadovoljan s uspjehom svoga priedloga. Insarov ga izprati do vrata s ljubaznom u Rusiji slabo upotrebljenom udvornošću, i ostavši sam skine brižljivo kaput i stane razmetati svoje papire.

VIII.

U veče istoga dana sjedila je Ana Vasiljevna u gostinskoj svojoj sobi te je gotova bila da zaplače. Osim nje nalazio se u sobi njezin muž i još nekaki Uvar Ivanović Stahov, stric u trećem koljenu Nikolaju Artemjeviću, izsluženi zastavnik od neko šestdeset godina, čovjek ugojen do nepomičnosti, pospanih žutih očica i bliedih debelih usana na žutom podbulom licu. Živio je postojano, odkako je službu ostavio, u Moskvi od postotaka nevelikoga kapitala, što mu ga žena iz

roda trgovačkoga ostavila. Radio nije ništa, a težko da je i mislio, pa ako je i mislio, to je čuvao misli svoje za sebe. Jedanput se samo u životu uzrujao i pokazao života, i to: pročitao je u novinama o novom instrumentu na svesvjetskoj londonskoj izložbi: „o kontrabombardonu“ i poželio, da naruči za sebe taj instrumenat, pače je izpitivao, kamo da pošalje novce i kroz kaku pisarnu. Uvar je Ivanović nosio širok kaput duhanskoga cvieta i bielu maramu na vratu, jeo je često i mnogo, te je samo u težkim slučajevima, to jest svaki put, kad je trebalo, da kaže kako mu drago mnienje, grčevito micao prstima desne ruke po uzduhu, najprije od palca do mezimca, po tom od mezimca do palca, dodavajući s trudom: „trebalo bi . . . nekako, onoga. . .“

Uvar je Ivanović sjedio u naslonjaču do prozora i naporno disao, Nikolaj Artemjević hodio je po sobi velikim koracima turivši ruke u džepove; lice je njegovo izražavalo nezadovoljstvo.

Napokon stane i mahne glavom. — Aa, začne on, u naše su se vrieme mladi ljudi drugčije odgojivali. Mladi ljudi nisu sebi dopuštali manisati starijima. (Man je izgovarao kroz nos po francuzki.) A sad ja samo gledam i čudim se. Može biti, da nemam pravo ja, već oni: može biti. No sasvim tim imam i ja svoje nazore o stvarma, nisam se ni ja kao bukvan rodio. Kako vi o tome sudite, Uvare Ivanoviću? Uvar je Ivanović samo pogledao na nj te poigrao prstima.

— Jelene Nikolajevne ja na primjer, nastavi Nikolaj Artemjević, — Jelene Nikolajevne ja ne razumijem zaista. Ja nisam za nju dosta uzvišen. Srce je njeno tako široko, da obuhvaća svu prirodu do najmanje bube ili žabe, riečju, sve osim rodjenoga oca. Nu, prekrasno; ja to znam i već se ne guram. Zato ti tu ima živaca i učenosti i poleta u nebeske visine, sve to ne ide u našu struku. No g. Šubin . . . da rečemo, divan umjetnik, neobičan, ja se o tome ne ću prepi-

rati; sasvim tim da on smije prekoravati starijega čovjeka, kojemu je opet može se reći u mnogom obvezan, — to ja, priznajem dans mon gros bon sens* dopustiti ne mogu. Ja od prirode nisam probiran, ne; ali sve ima mjeru svoju.

Ana Vasiljevna pozvoni nervozno. Momak unidje.

— A zašto ne dolazi Pavao Jakovljević, reče ona. Što je, da ga dozvati ne mogu?

Nikolaj Artemjević sažme ramenima. — A zašto ga, molim vas, hoćete pozvati? Ja ga nipošto ne trebam, pače ga ne želim.

— Zašto, Nikolaju Artemjeviću? On vas je uznemirio; može biti je smeo tečaj vašega liečenja. Ja hoću, da mi razjasni. Ja hoću da znam, čime vas je mogao razljutiti.

— Ja vam i opet velim, da ja to ne trebam. I kako je to veselje... devan les domestiques**...

Ana Vasiljevna malo je pocrvenjela. — Badava vi to govorite, Nikolaju Artemjeviću. Ja nikad... devan... les domestiques... Idi, Feduška, i gledaj, da odmah dovedeš amo Pavla Jakovljevića.

Momak izidje.

— Sve to nije nipošto potrebno, reče kroz zube Nikolaj Artemjević i začne iznova koračati po sobi. Ja nisam o tome nikada poveo govor.

— Molim vas, Paul je dužan, da se pred vama opravda.

— Molim vas, što će mi njegovo opravdanje? Pa što je to opravdanje? To su same fraze.

— Zašto? opametiti ga treba.

— Opametite vi njega sami. Vas će on prije poslušati. Ja od njega to ne zahtievam.

— Ne, Nikolaju Artemjeviću, vi niste danas od samoga dolazka vašega dobre volje. Vi ste pače za moje oči omršali

* U priprostoj mojoj pameti. — ** Pred služinčadi.

u posljednje vrieme. Ja se bojim, da vam tečaj liečenja ne pomaže.

— Tečaj liečenja mi je neobhodno potreban, opazi Nikolaj Artemjević; jetra mi nisu u redu.

U to unidje Šubin. On se činio umoran. Lak, gotovo podrugljiv smiešak igrao je na njegovim usnama.

— Vi ste za me pitali, Ana Vasiljevna? progovori on.

— Jest, istina, pitala sam. Molim te, Paul, to je strašno. Ja sam s tobom veoma nezadovoljna. Kako ti smiješ prekoravati Nikolaja Artemjevića?

— Zar vam se Nikolaj Artemjević tužio na mene? upita Šubin i pogleda s istim smieškom na usnama Stahova. Taj se odvrati i obori oči.

— Da, tužio se. Ja ne znam, što si mu skrivio, no ti si dužan, da se odmah opravdaš pred njim, jer je njegovo zdravlje sada veoma narušeno, a napokon smo mi svi dužni u mladim godinama cieniti dobročinitelje svoje.

— „Oj, logiko!“ pomisli Šubin okrenuvši se k Stahovu. — Ja sam gotov da se opravdam pred vama, Nikolaju Artemjeviću, reče on s uljudnim polunaklonom, — ako sam vas zaista čimgod uvriedio.

— Ja uobće . . . nemam što s time, reče Nikolaj Artemjević izbjegavajući kao i prije pogledu Šubinovu. — Medjutim ja vam rado praštam zato, što sam ja, kako vi znate, blagoćudan čovjek.

— O, o tome nema ni najmanje sumnje! reče Šubin. No dopustite, rad bih znao, da li je Ani Vasiljevnoj poznato, u čemu imenito sastoji krivnja moja?

— Ne, ja ništa ne znam, opazi Ana Vasiljevna i izpruži vrat.

— O Bože moj! krikne žurno Nikolaj Artemjević: — koliko puta sam ja već molio, zaklinjao, koliko sam puta govorio, kako su mi protivna sva ta razjašnjenja i prizori!

Dodješ li napokon u vanredno koje doba kući, hoćeš da odahneš, — govore o obiteljskom krugu, intérier-u,* bilo domaćinu, a kad tamo, evo ti neprijaznih prizora! Ni trenutka nemaš mira. Nehotice se odvezeš u klub ili . . . ili kudagod. U živa čovjeka, u njega ima fizičnih potreba, a kad tamo to . . .

I ne svršivši začetoga govora izadje Nikolaj Artemjević hitro napolje i udari vratima. Ana Vasiljevna pogleda za njim. — U klub? gorko šane ona: ne voziš se ti u klub, vjetrogonja! U klubu nemaš komu darivati konje iz vlastite ergele — i to jošte sivce! Meni drage dlake. Da, da, lakoumni čovječe, doda ona podigavši glas, — ne ideš ti u klub. A ti, Paul, nastavi ona ustajući, — kako te nije stid? Čini se, da nisi mališ. Eto sad me zaboljela glava. Gdje je Zoja, ne znaš li?

— U sebe gore, čini mi se. Ta se lukava lija u takvo vrieme uviek zavlači u svoju jamu.

— Nu, molim, molim! — Ana je Vasiljevna oko sebe tražila nešto. — Nisi l' ti vidio čašicu moju s natrtim hrenom? Paul, učini mi ljubav, u buduće me više ne srdi.

— Gdje bih ja vas razsrdio, tetice? Dajte, da vas poljubim u ruku. A hren vaš vidio sam u kabinetu na stoliću.

— Darja ga uviek negdje zaboravi, reče Ana Vasiljevna, te se udalji šušteći svilenom haljinom.

Šubin htjede već za njom da podje, ali stane čuvši za sobom tromi glas Uvara Ivanovića.

— Tebe, žutokljunče, ne bi valjalo . . . ovako, reče s prekidanjem bivši zastavnik.

Šubin pristupi k njemu. — A zašto bi valjalo mene, prepoštovani Uvaru Ivanoviću?

— Zašto? Mlad si, dakle poštuj starije. Da.

— Koga?

— Koga? Ti znaš koga. Kesi zube.

* Domaći krug.

Šubin prekrsti ruke na prsima.

— Aj vi prikazivaču krasnoga načela, vikne on; — vi crnozemna silo, vi osnove družtvene zgrade.

Uvaru Ivanoviću zaigrali prsti. — Dosta je, brate, ne kušaj me!

— Evo ga gle, nastavi Šubin, ne čini se više mlad plemić, a koliko se jošte u njem krije sretne, djetinje vjere! Poštovati! A znate li vi, čovječe načela, zašto se Nikola Artemjević na mene ljuti? Ja sam evo s njime danas čitavo jutro proveo u Njemice njegove; mi smo, znaj, danas u troje pjevali: „ne idi od mene“; da vam je bilo slušati! I vama to, vidim ja, taj posao ne valja, mnogo je nježnosti. Ja stanem oboje dražiti. To je krasno uspjelo. Izprva se ona na mene razsrdila, a po tom na njega; a po tom se on na nju razsrdio i rekao joj, da je samo kod kuće sretan i da je ondje raj njegov; a ona mu rekla, da on nema morala; a ja joj rečem Ah! po njemački, on ode; a ja ostanem; on dodje ovamo, u raj, to jest, a u raju mu mučno. I on stane, vidite, gundjati. Nuder gospodine, tko je sada po vašemu sudu kriv?

— Jamačno ti, odgovori Uvar Ivanović. Šubin mu se opre.

— Usudjujem se, da vas pitam, poštovani viteže, začne on s poniznim glasom: — izvoljeste li vi ove zagonetne rieči izreći uslied kakoga mu drago uvaženja mislene sposobnosti vaše ili pak što vas je napala časovita potreba, da proizvedete potres u uzduhu, što se zvuk zove?

— Ne izkušavaj me, veli se, zastenje Uvar Ivanović...

Šubin nasmijavši se pobjegne na polje. — Ej, vikne četvrt sata potom Uvar Ivanović: — onoga . . . čašicu rakije amo!

Momak donese na podnosu rakije i nešto da zakusi. Uvar Ivanović uzme polagano s podnosa čašicu te je dugo s prisiljenom pozornošću gledao na nju, kao da pravo ne zna, što je to u njega u ruci. Po tom pogleda momče te ga

upita, ne zove li se Vaska? Po tom se namrgodi, popije rakiju, zakusi i stane iz džepa vaditi nosnu maramu. No momak već je davno odnio podnos i bocu na mjesto, a ostatak je sleda pojio, te već zaspao čučnuvši na gospodski kaput, dok je Uvar Ivanović svedj držao maramu pred sobom na razširenim prstima i s istom prisiljenom pozornošću pogledao sad kroz prozor, sad na pod i na zidove.

IX.

Šubin se vrati u svoju sobu u krilu zgrade i otvori već gotovo knjigu. Sobar Nikolaja Artemjevića oprezno unidje u sobu njegovu te mu preda neveliku trouglastu ceduljicu, „da se vi kao čestit čovjek ne ćete pače ni jednom riečju usuditi, da natuknete o kakoj mjenici, o kojoj je jutros bio govor. Vama su poznati moji odnošaji i načela moja, neznatnost same svote i druge prilike, napokon ima obiteljskih tajna, koje treba poštovati, i obiteljski mir takva je svetinja, koju samo êtres sans coeur*, u koje nemam razloga da vas ubrojim, odbacuju! (Ovu mi ceduljicu vratite.) N. S.“

Šubin je olovkom pripisao dolje: „Ne bojte se, ja medjutim jošte ne vadim marama iz džepova“: vrati cedulju sobaru i snova se primi knjige. No naskoro mu se izmakne iz ruku. On pogleda na nebo, koje se zarumenilo, na dvie mlade snažne omorike, što su kao osobito stajale od ostalih drvêtâ i pomisli: „obdan bivaju omorike modrikaste, a kako su divno zelene uveče“, te se odpravi u vrt s tajnom nadom, da će tamo sresti Jelenu. Nije se prevario. Napried, na putu medju grmljem, svjetlucnulo je odielo njeno. On se zagna za njim i bivši uporedo s njom progovori:

— Ne gledajte na moju stranu, ja nisam dostojan.

* Ljudi bez srca.

— Ona ga letimice pogleda, letimice se nasmije i podje dalje u dubinu vrta. Šubin ju je sliedom sliedio.

— Ja vas molim, da me ne gledate, začne on — pa vas opet nagovaram: očito protivurječje! No to je sve jedno; nije moje prvo. Ovaj sam se čas sjetio, da još nisam molio u vas, kako treba, oproštenje za glupo moje jučerašnje vladanje. Vi se ne srdite na mene, Jeleno Nikolajevna?

Ona stane i ne odgovori mu odmah — ne zato, što bi se srdila, ali njezine su misli bile daleko.

— Ne, reče ona napokon, — ja se nimalo ne srdim.

Šubin se ugrize za usne.

— Kako zabrinuto . . . pa opet kako ravnodušno lice! promrmla on. — Jeleno Nikolajevna, nastavi on uzvišenim glasom: — dopustite, da vam pripovjedim malenu anekdoticu. Imao sam prijatelja, a i taj prijatelj imao je prijatelja, koji se izprva vladao, kako se pristoji urednu čovjeku, a potom se propio. Jedanput ga, gle, rano u jutro sretne moj prijatelj na ulici (oni su se već, upamtite, razprijateljili bili) i vidi ga pijana. Moj se prijatelj najednom odvrati od njega, a taj pristupi i reče: „Ja se ne bih bio razsrdio, reče, da me niste pozdravili, ali zašto se odvraćate? Možda sam ja od tuge taki. Mir prahu mojemu!“

Šubin ušuti.

— Ništa više? upita Jelena.

— Ništa.

— Ja vas ne razumijem. Kud vi nišanite? Ovaj ste mi čas rekli, da ne bih gledala na vašu stranu.

— Da, i sad sam vam pripoviedao, kako nije liepo odvraćati se.

— Zar bih se ja . . . začela već Jelena.

— A zar se vi ne biste?

Jelena se nešto zacrveni i pruži Šubinu ruku. On je čvrsto stisne.

— Vi ste me, gle, kao uhvatili u zlu čuvstvu, reče Jelena, — a sumnja vaša nije opravdana. Ja nisam ni pomislila, da se tudjim od vas.

— Recimo, recimo, da je tako. No priznajte, da ima u vas u ovaj čas tisuću misli u glavi, od kojih vi meni ni jedne povjeriti ne ćete. Što? nisam li možda istinu rekao?

— Može biti.

— A zašto to? zašto?

— Moje misli nisu meni samoj jasne, reče Jelena.

— Tad ih treba povjeriti drugomu, prihvati Šubin. Ali ja ću vam reći, o čemu se radi. Vi o meni zlo mislite.

— Ja?

— Da, vi. Vi sebi utvarate, da je u meni sve na pola pretvaranje, zato što sam ja umjetnik, da ja nisam sposoban ne samo ni za kako djelo, — u tome imate vi vjerojatno pravo, — pače ni za kako istinito, duboko čuvstvo: da ja ni plakati iskreno ne mogu, da sam brbljavac i pletkar, — i sve zato, što sam umjetnik. Kakvi smo mi poslije toga nesretni, Bogom ubijeni ljudi. Vi na primjer, ja sam gotov živim se Bogom zakleti, ne vjerujete u moje pokajanje.

— Ne, Pavle Jakovljeviću, ja vjerujem u pokajanje vaše i u suze vaše ja vjerujem. No meni se čini, samo vaše pokajanje zabavlja vas, pa i suze isto tako.

Šubin se trgne.

— Nu, ja vidim, da je to, štono liečnici kažu, neizliječiva bolest, casus incurabilis. Tu ti ostaje samo, da sagneš glavu i da se pokoriš. A medjutim, Gospode! zar je to zbilja istina, zar se ja zbilja sveudilj samo sobom bavim, kad uporedo sa mnom taka duša živi? Pa znati, da ne ćeš nikada proniknuti u tu dušu, da ne ćeš nikada znati, što je žalosti, zašto se raduje, što u njoj vri, što joj se hoće, kud ona ide... Recite, progovori on poslije nemnogoga šutanja: — vi ne biste nikad, ni za što, ni u kakovom slučaju ljubili umjetnika?

Jelena mu pogleda upravo u oči.

— Ja mislim, da ne bi, Pavle Jakovljeviću; ne bi.

Što je trebalo dokazati, reče komično žalostno Šubin. — Po tome ja držim, da je pristojnije od mene, da ne smetam osamljenoj šetnji vašoj. Profesor bi vas pitao, a na osnovu kakih podataka rekli ste vi: ne? No ja nisam profesor, ja sam diete po shvaćanju vašem; ali se od djece ne odvraćaju ljudi, pamtite. S Bogom. Mir prahu mojemu?

Jelena ga već htjela ustaviti, no promislivši se reče i ona:

— S Bogom.

Šubin izide iz kuće. U nedalekom razmaku od kuće Stahovljeve dodje mu u susret Bersenev. Išao je brzim koracima, sagnuvši glavu i namjestivši šešir na zatiljak.

— Andrija Petroviću! vikne Šubin.

Ovaj stane.

— Napried, samo napried, nastavi Šubin: — ja sam te samo onako, ja te ne zadržavam, — te odmiči upravo u vrt, onamo ćeš naći Jelenu. Ona, čini se, tebe čeka . . . nekoga očekuje u svakom slučaju . . . Shvaćaš li ti silu tih rieči, ona čeka! A znaš li, brate, kaka se čudnovata prilika desila? Pomisli, već su evo dvie godine, kako ja živim s njom u jednoj kući, ja sam u nju zaljubljen, a tek sam je ovaj čas, ovu minutu, ne ću reći razumio, nego vidio. Vidio i ruke rasklopio. Ne gledaj me, molim te, s tim lažno ljutitim smieškom, koji slabo pristaje tvojim ozbiljnim crtama. Nu, da, razumijem, ti hoćeš da me sjetiš Anuške. A što? Ja je se ne odričem. Za ljude našega soja dobre su i Anuške i Zoje, pače i same Avgustine Hristijanovne! Ti stupaj k Jeleni sada, a ja se odpravljam . . . ti mišliš k Anuški? Ne, brate, nego gore: knezu Čikurasovu. To ti je mecenat izmedju kazanskih Tatara poput Volgina. Vidiš li ti ovu pozivnicu ova slova: R. S. V. P.? I na selu nemam mira. Addio! Bersenev slušao je ćeretanje Šubinovo mučke te se kao nešto malo

stidio za njega; potom udje u dvor Stahovljeve kuće. A Šubin se odveze u istinu knezu Čikurasovu, komu se najljubaznijim načinom nagovorio najujedljivijih drzkosti. Mecenat izmedju kazanskih Tatara se grohotao, gosti su se mecenatovi smijali, niko nije bio veseo, a na razstanku su se svi srdili. Tako izkese dva slabo poznata gospodina sretavši se na Njevskom najedanput jedan drugomu zube, izvrću sladko oči, nos i lica i odmah minuvši jedan drugoga primaju predjašnji, ravnodušni ili namrgodjeni ponajviše hemeroidalni izraz lica.

X.

Jelena je prijateljski dočekala Berseneva, ali ne više u vrtu, već u gostinskoj, te je odmah, gotovo neuztrpljivo, ponovila jučerašnji razgovor. Bila je sama; Nikolaj se Artemjević zavukao po tiho nekuda, Ana Vasiljevna ležala je gore s mokrim oblogom na glavi. Zoja sjedila je do nje namjestivši pomnjivo opravu i složivši na koljenima ručice. Uvar Ivanović počivao je u polukatu na široku i udobnu divanu, koji su prozvali: „Samosan“. Bersenev snova spomene oca svoga, on je uspomenu njegovu držao svetom. Da rečemo i mi nekoliko rieči o njemu.

Gospodar osamdeset i dviju duša, kojima je pred smrt darovao slobodu, iluminat,* stari getingenski djak, pisac rukopisnoga djela o Pronicanju ili preobražavanja duha u svemiru, djela u kojem se pomiešao Schellingianizam, Swedenborgianizam i republikanizam na najčudnovatiji način. Berseneva dovede otac njegov jošte kao dječaka, odmah po smrti matere njegove u Moskvu, te se sam starao za odgoj njegov. On se za svaku lekciju pripravljao, trudio se neobično savjestno i posve bezuspješno, bio je sanjar, književnik,

* Iluminat, učenik švedskoga mističkoga filozofa Swedenborga.

mistik, govorio je zapinjući muklim glasom, izražavao se nejasno i kićeno, sve više u slikama, zazirao pače od sina, koga je strastveno ljubio. Nije čudo, da je sin za lekcije njegove samo žmirio, te se nije ni za vlas napried pomicao. Staračac (bilo mu je neko pedeset godina, on se veoma kasno ženio) dosjeti se napokon, da mu posao baš ne ide sladko od ruke te smjesti Andrijušu svoga u pansion. Andrija je stao učiti, ali nije izišao ispod oka roditeljskoga nadzora; otac ga neprestano pohadjao dosadjujući gospodaru zavoda svojim naukama i govorima; pa i nadzornicima dotežčavao je nezvani gost; on im je donosio nekake, kako oni rekoše, premudre knjige o uzgoju. Pače i učenicima bilo je neprijatno ugledavši crnomanjasto boginjavo lice starčevo, mršavo njegovo tielo, postojano obučeno u nekaki sivi frak zaošiljenih krila. Učenici nisu tada ni naslućivali, da je ovaj mrki, nikad ne nasmijavši se gospodin, sa ždraljim hodom i dugim nosom. — u srcu nosio i zabrinut bio za svakoga od njih gotovo isto tako, kao što za vlastitoga sina. Jednom namisli on, da se porazgovori s njima o Washingtonu: „Mladi pitomci!“ začne on, ali se kod prvih zvukova njegova strašnoga glasa mladi pitomci razbjegnu. Čestiti getingenac nije baš živio u lasti; postojano ga mučio tečaj historije, pitanja od svake ruke i kombinacije. Kad je mladi Bersenev stupio u sveučilište, polazio je s njime na predavanja, no već mu se zdravlje stalo mienjati. Dogodjaji 48. godine potresli su njime do temelja (trebalo je čitavo djelo preraditi) i on umre zimi 1853. godine ne dočekavši, da mu sin svrši sveučilište, ali ga prije pozdravi kao kandidata i blagoslovi ga, da služi nauku. „Predajem ti luč,“ govorio mu dva sata pred smrt„ ja sam je držao, dokle sam mogao, ne puštaj ni ti ove luči do konca života.“

Bersenev je dugo govorio s Jelenom o svom ocu. Nespretnost, što je osjećao u njezinoj nazočnosti, izčezla je, te nije ni tako šaputao. Razgovor prešao je na sveučilište.

— Kažite, upita ga Jelena, — medju vašim je drugovima bilo znamenitih ljudi?

Bersenev se sjeti iz nova Šubina.

— Nije, Jeleno Nikolajevna, da vam pravo kažem, medju nama nije bilo ni jednoga znamenita čovjeka. Pa i gdje bi se uzeli? Bilo je vrieme, kažu, u moskovskom sveučilištu! Samo sada ne. Sad je to škola — a ne sveučilište. Meni je težko bilo s mojim drugovima, doda on, spustivši glas.

— Težko?... prošapće Jelena.

— U ostalom, nastavi Bersenev, — ja sam dužan, da se opravdam. Poznajem jednoga djaka, — istina on nije iz mojega tečaja, — to je u istinu znamenit čovjek.

— Kako mu ime? živahno upita Jelena.

— Insarov, Dimitrije Nikanorović. On je Bugarin.

— Nije Rus?

— Nije, nije Rus.

— Zašto živi u Moskvi?

— Došao je ovamo, da se uči. A znate li, u koju svrhu uči? U njega je jedna misao oslobodjenje domovine. I sudbina je njegova neobična. Otac je njegov bio dosta imućan trgovac rodom iz Trnova. Danas je Trnovo nevelik gradić, a u davnini bila je to stolica Bugarske, kad je jošte bila Bugarska nezavisno kraljevstvo. Trgovao je u Sofiji, te je imao sveze s Rusijom; sestra njegova, rodjena tetka Insarovljeva, živi sada jošte u Kijevu, udata za starijim učiteljem povjesti u tamošnjoj gimnaziji. 1835. godine, dakle osamnaest godina tome nazad, dogodilo se užasno zločinstvo, majke Insarovljeve nestalo je najedanput bez traga i glasa; poslije nedjelje dana našli su je zaklanu.

Jelena se upropasti. Bersenev stane.

— Nastavite, nastavite, reče ona.

— Glasalo se, da ju je oteo i ubio turski aga; muž

njezin, otac Insarovljev, saznavši istinu hotio je da se osveti, ali je samo ranio nožem agu . . . Njega su ustrielili.

— Ustrielili? bez suda?

— Da. Insarovu bilo je u to vrieme osam godina. On je ostao na brizi susjedima. Sestra saznavši za udes bratove obitelji poželi uza se imati nećaka. Poslali su ga u Odesu, a odanle u Kijev. U Kijevu proživio je punih dvanaest godina. Zato i jest tako dobro govorio ruski.

— On govori ruski?

— Kao što ja s vama. Kad mu je minulo dvanaest godina (to je bilo početkom 48. godine), poželi, da se vrati u domovinu. Bio je u Sofiji i Trnovu, prošao je svu Bugarsku uzduž i poprieko, proveo je u njoj dvie godine i opet se naučio rodjenom jeziku. Turska ga je vlada ganjala i on se, jamačno u ove dvie godine podvrgavao velikim pogiblima; jedanput ja opazim u njega na vratu široku brazgotinu, mora da je trag rane; ali on o tome ne govori rado. I on je nekaka vrsta šutljiva pustinjaka. Ja sam kušao, da ga izpitujem, ali on ni da bi . . . Odgovara obćenitim frazama. Užasno je tvrdoglav. U 50. je godini i opet došao u Rusiju, u Moskvu s namjerom, da se podpuno izobrazi, da se približi Rusima, a potom, kad izadje iz sveučilišta . . .

— A što onda? prekine ga Jelena.

— Što Bog dade. Težko se tome unapried domisliti.

Jelena dugo nije smetala očiju s Berseneva.

— Vi ste me veoma zainteresovali pripoviedanjem svojim, reče ona. — Kaki je on sobom, taj vaš, kako ste ga nazvali . . . Insarov?

— Kako da vam kažem? po mom sudu nije ružan. Ali vi ćete ga ono sami vidjeti.

— Kako to?

— Ja ću ga dovesti ovamo, k vama. Prekosjutra doći će u naše seoce, te će sa mnom živjeti u jednom stanu.

— Zbilja? A hoće li on htjeti k nama doći? Nije li ohol?

— On? Nimalo. To jest, ako hoćete, on je ohol, samo ne u tom smislu, kako vi mislite. Novaca on na primjer ne će ni od koga u zajam uzeti.

— A je li siromašan?

— Jest, nije bogat. Polazeći u Bugarsku skupio je kojekakve mrvice, što su ostale nepovriedjene od očinskoga imutka, i tetka ga pomaže; no to su sve trice.

— U njega valja da je mnogo značaja, opazi Jelena.

— Da. To je gvozden čovjek. I u isto ćete vrieme vidjeti, u njemu je nešto djetinje, iskreno, pored sve njegove sabranosti i prikrivenosti. Istina, iskrenost njegova — ne naša prljava iskrenost, iskrenost je ljudi, koji nemaju odlučno što sakrivati . . . Da, ja ću ga dovesti k vama, pričekajte.

— A nije li on bojažljiv? upita opeta Jelena.

— Ne, bojažljiv nije. Samoljubivi ljudi samo su bojažljivi.

— A zar ste vi samoljubiv?

Bersenev se smeo i razširi ruke.

— Vi budite u meni radoznalost, nastavi Jelena. — Nude mi recite, je l' se osvetio onome turskome agi?

Bersenev se nasmjehne.

— Samo se u romanima osvećuje, Jeleno Nikolajevna; a pri tome mogao je ovaj aga za dvanaest godina i umrieti.

— Nije li vam ipak Insarov o tome štogod govorio?

— Nije ništa.

— Zašto je išao u Sofiju?

— Tamo je otac njegov živio.

Jelena se zamisli.

— Osloboditi domovinu svoju! progovori óna. — Ove se rieči već strašno izgovaraju, tako su velike . . .

U to unidje u sobu Ana Vasiljevna i razgovor se prekine.

Neobična su čuvstva uzrujavala Berseneva, kad se vraćao kući te večeri. On se nije pokajao sa namjere svoje, da Jelenu upozna s Insarovom, on je držao sasvim prirodnim taj duboki utisak, što ga je proizvelo na nju pripoviedanje njegovo o mladom Bugarinu . . . nije l' se on sam starao, da pojača ovaj utisak?! Ali tajno i nejasno čuvstvo prikrito se gniezdilo u srcu njegovu; bio je žalostan u nedobroj žalosti. Ova mu žalost ipak nije smetala, da se je prihvatio Istorije Hohenštaufovaca, te je stao čitati na onoj istoj strani, na kojoj se zaustavio u predvečerje.

XI.

Dva dana iza toga pojavi se Insarov, kako je obećao, kod Berseneva sa prtljagom svojom. Sluge u njega nije bilo, nego on uredi sobu svoju bez svake pomoći, namjesti pokućstvo, otare prah i pomete pod. Osobito je dugo prenosio pisaći stol, koji nije nikako mogao namjestiti u za nj odredjeni pregradak; no Insarov svrši svoje s prirodjenom njemu šutljivom postojanošću. Uredivši se zamoli Berseneva, da uzme od njega deset rubalja unapried i naoružavši se debelom palicom odpravi se, da razmotri okolinu novoga svoga stana. On se vrati nakon tri od prilike sata te odgovori na poziv Bersenevljev, da s njime podijeli stol njegov, da se ne odriče s njime danas objedovati, no da je već ugovorio s domaćicom i da će u buduće dobivati hranu svoju od nje.

— Molim vas, reče Bersenev: — vas će gnusno hraniti; ova baba ne umije nikako jela gotoviti. Zašto vi ne ćete sa mnom objedovati? mi bi trošak napola dielili.

— Moja sredstva ne dopuštaju mi, da tako objedujem, kao vi što objedujete, odgovori s mirnim smieškom Insarov.

U tome je smiešku bilo nešto takvo, što nije dopuštalo

da se ostaje kod toga nudjanja; Bersenev ne doda ni rieči. Poslije objeda predloži on Insarovu, da ga povede k Stahovljevima, no ovaj odgovori, da je voljan svu večer upotrebiti na dopisivanje sa svojim Bugarima i zato ga moli, da odgodi pohod k Stahovljevima na drugi dan. Odlučnost volje Insarovljeve bila je već od prije poznata Bersenevu, ali sad se tek nalazeći se s njime pod jednim krovom konačno uvjerio o tome, da nije Insarov nikada mienjao nijedne odluke svoje, isto tako sigurno, kao što, da nije nikada odgadjao izpuniti dano obećanje. Bersenevu se, kao pravoj ruskoj korjenici, pričinjala iz početka ova više nego njemačka tačnost nešto malo čudnovata, pače maličak smiešna; no on joj je naskoro privikao, te je svršio time, da ju je našao, ako već ne vriednom poštovanja, a to barem sasvim udobnom.

Drugi dan poslije preseljenja svoga ustane Insarov u četiri sata jutrom, obleti gotovo čitavo Kuncovo, okupa se u rieci, izpije čašu hladnoga mlieka te se prihvati posla; a posla je bilo u njega ne malo: učio je i rusku istoriju, i pravo i političku ekonomiju, prevodio je bugarske pjesme i ljetopise, kupio gradju o iztočnom pitanju, sastavljao rusku gramatiku za Bugare, bugarsku za Ruse. Bersenev dodje k njemu te se porazgovorio o Feuerbachu* s njime. Insarov ga slušao pazljivo, prigovarao je riedko, ali stvarno; iz njegovih je prigovora bilo jasno, da se starao, da sam sebi položi račun o tome, da li mu je potrebito, da se bavi Feuerbachom ili bi li se dalo i bez njega živjeti. Bersenev navede potom razgovor na zanimanje njegovo, te ga upita, ne će l' štogod pokazati? Insarov mu pročita svoj prievod dviju ili triju bugarskih pjesama želeći znati mnienje njegovo. Bersenev je držao prievod pravilnim, ali ne dosta živim. Insarov

* Feuerbach, radikalni Hegelovac, držao je od filozofije samo antropologiju (osobito fiziologiju), te je branio humanizam protiv vladajućega teizma.

uzme na znanje opazke njegove. Od pjesama priedje Bersenev na suvremeni položaj Bugarske i tude on po prviput opazi, kaka se promjena dogodila u Insarovu kod samoga spominjanja njegove domovine: ne da bi lice njegovo planulo ili se glas podigao — ne! već je čitavo biće njegovo kao ojačalo i napried sililo, crte se usana obilježile oštrije i neumoljivije, a u dubini očiju zapalio se nekaki tamni neugasljivi oganj. Insarov nije rado obširno govorio o svom putu u domovinu, no o Bugarskoj uobće govorio je rado sa svakim. Govorio je polagano o Turcima, o njihovu tlačenju, o biedi i nevolji svojih sugradjana, o nadama njihovim; u svakoj je njegovoj rieči ozvanjala misao, koja se vrtjela oko jedne i davne strasti.

— A tko bi ga znao, pomisli medjutim Bersenev, možda mu je turski aga platio dug za smrt matere i oca.

Insarov nije jošte pravo dospio, kad se vrata otvoriše, a na pragu se pojavi Šubin.

On unidje u sobu nekako odviše slobodno i dobrodušno; Bersenev, koji ga je dobro poznavao, odmah je razumio, da ga nešto tišti.

— Predstavljam vam se bez okolišanja, začne on vesela i otvorena lica: — ime mi je Šubin; ja sam prijatelj evo ovoga mladoga čovjeka. (On pokaže na Berseneva.) Vi ste, znam, gospodin Insarov, nije l' tako?

— Ja sam Insarov.

— Dajte mi dakle ruku, da se upoznamo. Ne znam, je li vam Bersenev o meni govorio, ali meni je o vama mnogo govorio. Vi ste se ovdje nastanili? Izvrstno! Ne srdite se na mene, što ja vas tako pozorno gledam. Po zanatu svome ja sam kipar i vidim unapried, da ću za malo vremena moliti u vas dopuštenje, da likujem glavu vašu.

— Moja vam je glava na službu, reče Insarov.

— A što da mi danas radimo, a? progovori Šubin sje-

dajući najedanput na ponizku stolicu i upiruću se rukama o široko razstavljena koljena. — Andrija Petroviću, ima li vaše blagorodstvo kaku god nakanu za današnji dan? Vrieme je prekrasno; sienom i suhim jagodama miriše tako . . . kao da piješ prsni čaj. Trebalo bi, da kakugod šalu učinimo. Da pokažemo novomu stanovniku Kuncova sve njegove mnogobrojne krasote. („A njega tišti," nastavi misliti Bersenev.) A što ti šutiš, moj prijatelju Horacije? Otvori usta. Hoćemo li učiniti šalu ili ne ćemo?

— Ne znam, nastavi Bersenev, — što će na to Insarov. On, čini se, hoće da radi.

Šubin se okrene na stolici.

— Vi hoćete raditi? upita on nekako kroz nos.

— Ne ću, odgovori ovaj: — današnji dan mogu posvetiti šetnji.

— A! progovori Šubin. — Vrlo liepo. Idite, moj prijatelju Andrija Petroviću, pokrite mudru glavu svoju šeširom, pa hajdemo, kud nas oči vode. Naše mlade oči — daleko sežu. Ja znam vrlo ružnu krčmicu, gdje će nam dati veoma nevaljao ručak, a mi ćemo biti veoma veseli. Hajdemo.

Po sata potom išla su sva trojica po briegu rieke Moskve. U Insarova je bila dosta neobična, ušasta kapa, koja nije Šubina na sasvim prirodan način uzhitila. Insarov je išao ne žureći se, gledao, disao, govorio i smiešio se mirno; ovaj je dan posvetio zadovoljstvu, te se obilno nasladjivao. „Ovako šetaju razboriti dječaci po nedjeljama," šane Šubin Bersenevu u uho. Sam Šubin pravio je kojekake ludorije, trčao je napried, postavljao se u poze poznatih kipova, koprcao se po travi: mir Insarovljev ne samo da ga nije ljutio, već ga je silio, da izkrivljuje lice. „Što si tako obiestan, Francuzu!" opazi do dva puta Bersenev. — „Da, ja sam Francuz, polufrancuz" reče mu Šubin; a ti se drži sredine medju šalom i zbiljom, kako mi je običavao govoriti

momak jedan. Mladi su ljudi zakrenuli s rieke, te su pošli uzkom i dubokom vododerinom, medju dva zida zlatne, visoke raži; s jednoga od tih zidova padala je na njih modrikasta sjena; sjajno sunce, činilo se, da se kliza preko vrhova klasja; ševe su pjevale, prepelice pućkale; posvuda se zelenjela trava, od topla se vjetrića lelijalo i zibalo lišće njeno, ljuljale se glavice cvjetova. Poslije duga obilaženja, odmora i naklapanja — (Šubin je dapače pokušao, da se nadskakuje s nekakim prolaznikom, bezubim mužičkom, koji se sveudilj smijao, ma što radila od njega gospoda), — mladi se ljudi dokopaju „rdjave“ gostionice. Sluga malo ne obori svakoga od njih i podvori ih zaista vrlo rdjavim ručkom i nekakim zabalkanskim vinom, što im nije medjutim smetalo, da budu od sve duše veseli, kako unapried Šubin reče; sam on se veselio glasnije od svih — i manje od svih. Pio je u zdravlje nerazumljivoga, ali velikoga Venelina,* u zdravlje bugarskoga kralja Kruma, Hruma ili Hroma, koji je živio gotovo u Adamova vremena.

— U devetom stoljeću, izpravio ga Insarov.

— U devetom stoljeću? vikne Šubin. — O velike sreće!

Bersenev opazi, da je pored svih svojih ludorija, nasrtaja i šala, Šubin sve nekako izpitivao Insarova, nekako ga pipao i uzrujavao se u sebi, — a Insarov ostajao kao i prije miran i jasan.

Napokon se vrate kući, preobuku se i da ne bi sašli s kolotečine, u koju su s jutra dospjeli, odluče, da se odprave iste večeri k Stahovljevim. Šubin poteče napried, da oglasi dolazak njihov.

XII.

— Heroj Insarov ovaj će čas ovamo u pohode! svečano vikne on ulazeći u gostinsku Stahovljevih, gdje se ovaj čas nalazile samo Jelena i Zoja.

* Pisca znamenitoga djela o Bugarskoj.

— Wer? upita njemački Zoja. Nenadno upitana odgovarala bi uviek rodjenim jezikom. Jelena se uzpravi. Šubin je pogleda s podrugljivim smieškom na usnama. Ona se ljutila, ali nije to ničim pokazala.

— Vi ste čuli, ponovi on: — gospodin Insarov dolazi ovamo.

— Čula sam, odgovori ona i čula sam, kako ste ga nazvali. Baš vam se divim. Jošte nije novoga gospodina Insarova ovdje bilo, a vi već držite potrebitim, da se podrugujete.

Šubin najedanput klone.

— Vi imate pravo, vi uviek imate pravo, Jeleno Nikolajevna, progundja on: — no ja sam samo onako, bogami. Mi smo čitavi dan zajedno šetali i ja vas uvjeravam, on je izvrstan čovjek.

— Ja vas o tome nisam pitala, reče Jelena i digne se.

— Je l' gospodin Insarov mlad? upita Zoja.

— Njemu su četrdeset i tri godine, odgovori ljutito Šubin.

Momak oglasi dolazak dviju prijatelja. Oni unidju. Bersenev predstavi Insarova. Jelena ih zamoli, da sjednu i sama sjedne, a Zoja se odpravi gore; trebalo je izviestiti Anu Vasiljevnu. Razgovor se začne dosta neznatan, kao što su svi prvi razgovori. Šubin je šuteći iz zakutka pazio, ali nije bilo na što paziti. U Jelene opazi on tragove pritajene ljutine protiv njega, Šubina — pa mirna Bosna. Gledajući Berseneva i Insarova poredio je kao kipar lica njihova. Obojica nisu, pomisli on, sami sobom liepi: u Bugarina je značajno skulpturno lice; sad je ovo liepo razsvietljeno; za Velikorusa više se hoće slikarstvo; crta nema, ali ima fizionomije. Ali se lako i u jednoga i drugoga zaljubiti može. Ona jošte ne ljubi, ali će se zaljubiti u Berseneva, odluči on u sebi. — Ana se Vasiljevna pojavi u gostinskoj i razgovor se okrene sasvim na dvorsku*, upravo na dvorsku, ne na seosku.

* Kako se u plemićkom dvoru razgovara.

To je bio razgovor posve raznovrstan prema predmetima, o kojima se razpravljalo! no kratke, dosta nesnosne pauze prekidale ga svaka tri časa. U jednoj od tih pauza obrati se Ana Vasiljevna k Zoji. Šubin je razumio niemi njezin mig, iskrivi lice, a Zoja sjedne za fortepiano, te je odpjevala i odigrala sve komade svoje. Uvar se Ivanović već pokazao iza vrata, no poigravši prstima uzmakne. Potom su podali čaj, potom se sprodju s čitavim društvom po vrtu . . . Na polju se smrači, a gosti se udalje.

Insarov je u istinu manje djelovao na Jelenu, nego što je ona sama očekivala, ili govoreći jasnije, on nije na nju djelovao tako, kako je ona očekivala. Njoj se dopade iskrenost njegova i sloboda, — i lice joj se njegovo dopalo; no cielo biće Insarovljevo, mirno a odlučno, svakidašnje prosto, nije se nekako slagalo s onom slikom, što ju je sebi stvorila o njemu u glavi svojoj po pripoviedanju Bersenevljevu. Jelena je, ne sluteći sama to, očekivala nešto više „fatalno“. Ali je mislila, danas je govorio veoma malo, ja sam sama tome kriva; ja ga nisam izpitivala; počekajmo do drugoga puta . . . a oči su u njega izrazite, čestite oči. Ona je osjećala, da joj se ne će, da se prekloni pred njim, a i prijateljsku ruku da mu pruži, nije se mogla odlučiti: nije ona sebi pomišljala „heroje“ takim ljudima, kao što je Insarov. Ova je posljednja rieč sjeti na Šubina i ona ležeći već u postelji plane i razsrdi se.

— Kako vam se svidjaju novi vaši znanci? upita na povratku Bersenev Insarova.

— Veoma su mi se svidjali, odgovori Insarov, — osobito kći. Mora da je izvrstna djevojka. Ona se uzrujava, no to je uzrujavanje u nje plemenito.

— Trebat će, da počešće k njima podjemo, opazi Bersenev.

— Da, trebat će, progovori Insarov — i ne reče više

ni rieči do kuće same. Odmah se zaključa u sobu svoju, ali svieća je u njega gorjela daleko iza ponoći.

Bersenevu nije jošte uspjelo, da pročita stranicu iz Raumera, kad udari o stakla prozora njegova pregršt bačenoga sitnoga pieska. On se nehotice trgne, otvori prozor i vidi Šubina kao krpa blieda.

— Kaki si ti nemirko! noćni ti lepire! začne već Bersenev.

— St! prekine ga Šubin: — ja sam k tebi došao kradom, kao što Maks k Agati. Svakako je potrebno da, da ti kažem dvie rieči na samo.

— Ta dodji u sobu.

— Ne ću, nije potrebito, odgovori Šubin, te se nasloni laktima na prozornicu; — ovako je veselije, više nalik na Španjolsku. Ponajprije ti čestitam, tvoje su se akcije podigle. Tvoj pohvaljeni, neobični je čovjek propao. Zato ti ja jamčiti mogu. A da ti nepristranost svoju dokažem, čuj: evo obrazac gospodina Insarova; talenata — nikakih, poezije nema, sposobnosti za rad strahota, pamćenje veliko, um neraznolik i nedubok, ali zdrav i živ; trieznost i snaga; pače i dar govora, kad se povede rieč o njegovoj, medju nama budi rečeno, veoma dosadnoj Bugarskoj. Što? hoćeš li reći, da sam nepravedan? Jošte jedno: ti se s njime nikada ne ćeš ti-kati i nitko se s njime jošte nije ti-kao; ja sam mu kao umjetnik protivan, čime se ja ponosim. Suhoparan, suhoparan je, a sve nas može u prah smrviti. On je svojom zemljom svezan — ne tako kao što naši sudovi, koji se laskaju narodu govoreći: uspi se u nas, živa vodo! Zato je zadaća njegova lakša, razumljivija: samo treba Turčina iztjerati napolje, velika li posla! No sva se svojstva, hvala Bogu, ženskinju ne dopadaju. Nema ti tu občinjavanja, charme-a, kao što u mene i u tebe.

— Čemu si ti mene upleo? promrmla Bersenev. — A u ostalom nemaš pravo, ti mi nisi nimalo protivan, a sa svojim se on zemljacima ti-če, ja to znam.

— To je druga stvar! Za njih je on heroj, a da iskreno rečem, ja sebi heroje drugačije pomišljam; heroj ne treba znati govoriti, heroj muče kao bik, a makne li nogom — zidovi se ruše. A i on sam ne treba da zna, zašto se miče i miče. Medjutim se može biti u naša vremena traže heroji drugoga kalibra.

— Što tebe Insarov tako zanima? upita Bersenev. — Ti valja da nisi samo zato ovamo doletio, da mi opišeš značaj njegov?

— Ja sam došao ovamo, začne Šubin, zato, — jer mi je vrlo težko kod kuće.

— Evo ga! Ne bi l' ti opet zaplakao?

— Rugaj se ti! ja sam došao amo zato, jer sam gotov da sebi lakte grizem, jer mi očajanje srce para, ljutina, ljubomornost . . .

— Ljubomornost? na koga?

— Na tebe, na njega, na sve. Mene muči misao, kad bih ja nju prije razumio bio, da sam se pametno prihvatio posla . . . Ali čemu rieči trošiti! Svršit će se tim, da ću se sveudilj rugati, podsmievati, kriviti lice, kako ona veli, a onda ću se najednom udaviti.

— Nu, udaviti se, ti se udaviti ne ćeš, opazi Bersenev.

— U takovoj noći jamačno ne ću; no daj nam samo doživjeti jesen. I u takovoj noći umiru ljudi, ali samo od sreće! Oj, srećo! Svaka sjena od drveta, što se pružala preko puta, čini se, šapće sada: „Znam ja, gdje je sreća . . . Hoćeš, da ti kažem?“ Ja bih je pozvao u šetnju, ali ti si sada pod uplivom proze. Spavaj i na snu vidio matematičke likove! A duša moja hoće, da se razpukne. Vi gospodo vidite, gdje se čovjek smije, po vašem sudu dakako da mu je lako; vi mu možete dokazati, da je sam sa sobom u protivurječju, on dakako ne strada . . . Bog s vama! Šubin ode brzo od okanca. „Anuško!“ Već je htio Bersenev da za njim vikne

ali se uzdrži; Šubin se zaisto izobličio. Dva časa od prilike po tome pričinilo se pače Bersenevu, da čuje ridanje; on ustane, otvori prozor; sve je bilo tiho, samo negdje u daljini pjevao je otegnuto nekaki valja da prolazeći mužićak „Stjepo Mozdokskuju“.

XIII.

Za prve dvie nedjelje, što se preselio Insarov u susjedstvo Kuncova, posjetio je ne više od četiri do pet puta Stahovljeve. Bersenev je dolazio k njima preko dan. Jelena mu se svagda radovala, svagda se zametao medju njima živ i zanimljiv razgovor, pa se opet vraćao kući s bolnim licem. Šubin se gotovo ni pokazivao nije; on se s grozničavom radenošću bavio umjetnošću, ili je sjedio zaključan kod kuće u sobi, te je odonuda na skok izlazio u bluzi, sav uprljan glinom, ili je čitave dane provodio u Moskvi, gdje je imao radionicu, kamo su dolazili k njemu modeli i talijanski kalupari, prijatelji njegovi i učitelji. Jelena nije nijedanput govorila sa Insarovom onako, kako bi ona htjela; u odsuću njegovu bila je gotova, da ga pita za mnoge stvari, no kad je on dolazio, stidjela se svojih priprava. Sam mir Insarovljev smućivao je; njoj se činilo, da nema prava, da ga prinudi, da se očituje, te je odlučila čekati. Sasvim tim je ona osjećala, da ju je kod svakoga pohoda svoga, ma kako neznatne bile rieči medju njima izmienjene, sve više i više privlačio, ali nije imala zgode, da bude na samo s njime, — a da se s čovjekom izbliže upoznaš, potrebno je, da se s njime ma i jedanput samo porazgovoriš s oka u oko. Ona je mnogo govorila o njemu s Bersenevom. Bersenev je vidio, da je Insarov pobiedio Jeleninu maštu, te se radovao, da prijatelj njegov nije propao, kako je Šubin tvrdio. On joj s vatrom izpripoviedao do najsitnijih sitnica sve, što je o

njemu znao (često mi, kad želimo, da se sami dopanemo drugom čovjeku, uzvisujemo u razgovoru s njime prijatelje svoje ne sluteći pri tome gotovo nikada, da time sami sebe hvalimo), a samo je riedko, kad su se blieda lišca Jelenina pomalo crvenila, a oči sjale i širile, ona neliepa, njemu već poznata tuga tištala srce njegovo.

Jednom dodje Bersenev k Stahovljevima u neobično vrieme, nekako u jedanaest sati u jutru. Jelena izadje k njemu u dvoranu.

— Pomislite, začne on s prinudjenim smieškom: — našega je Insarova nestalo.

— Kako nestalo? reče Jelena.

— Nestalo. Prekojuče uveče je nekuda otišao i od toga vremena ga nema.

— Nije li vam rekao, kud je otišao?

— Nije.

— Jamačno je otišao u Moskvu, progovori ona starajući se, da se prikaže ravnodušna i u isto vrieme čudila, što se stara, da se prikaže ravnodušnom.

— Ne mislim, odgovori Bersenev. — On nije otišao sam.

— Da s kim?

— K njemu su prekojuče prije objeda došla nekaka dva čovjeka, bit će zemljaci njegovi.

— Bugari? po čemu vi to sudite?

— A po tome, što su oni, koliko sam ja čuti mogao, govorili s njime jezikom meni nepoznatim, ali slavenskim . . . Vi, Jeleno Nikolajevna, nalazite sveudilj, da ima u Insarova malo tajinstvenoga; a što još ima tajinstvenije od ovoga pohoda? Pomislite: unidju k njemu — i eto ti krike i vike, i tako divlje, zlobne . . . I on je vikao.

— I on?

— I on. Vikao je na njih. Oni se kao žalili jedan na drugoga. I da vam je bilo pogledati te posjetnike! Lica

opaljenih, širokih jabučnica, tupih jastrebljih nosova, svakom je od njih moglo biti neko četrdeset godina, odjeveni slabo, prašni, znojni, na oko obrtnici — neobrtnici i negospoda... Bog ga znao, kakvi ljudi.

— I on se s njima odpravio?

— Da s njima. Nahranio ih i otišao s njima. Domaćica mi je pripoviedala, — da su u dvoje izjeli po čitavi ogromni lonac kaše. Tako su se, reče ona, pregonili kao vuci.

Jelena se slabo nasmiešila.

— Vidjet ćete, reče ona, — sve će se to razriešiti nečim vrlo prozaičnim.

— Bože daj! Da ste samo bez razloga izrekli ovu rieč! U Insarovu nema ništa prozaično, makar vas Šubin i uvjerava...

— Šubin! prekine ga Jelena i sažme ramenima. — No priznajte, da ona dva gospodina, što su se kašom davili...

— I Temistoklo ju je jeo u predvečerje salaminske bitke, opazi sa smieškom Bersenev.

— Tako jest, zato su se drugi dan pobili. — A vi ćete mi ipak dati na znanje, kad se vrati, doda Jelena, te je kušala da se promieni razgovor, — ali se razgovor nije prihvaćao. Pojavila se Zoja te je stala hodati na prstima po sobi odavajući tim, da se Ana Vasiljevna jošte nije probudila.

Bersenev ode.

Istoga dana uveče dodje Jeleni pisamce od njega. „Vratio se, pisao on njoj: — opaljen i u prahu do obrva, no za čim i kuda je otišao bio, ne znam; ne ćete li vi saznati?“

— Ne ćete li vi saznati? — Zar on sa mnom govori?

XIV.

Sjutradan, u dva sata stajala je Jelena u vrtu pred nevelikim zakutkom, gdje je hranila dva kućna štenca. (Vrtlar ih našao bačene pod stoborjem, te ih donio gospo-

djici, za koju su mu kazivale pralje, da ona kažu, rado ima svaku zvier i skot. On se nije prevario u računu: Jelena mu da četvrtak rublja.) Ona pogleda u zakutak, uvjeri se, da su štenad živa i zdrava i da su joj prostrli svježu slamu, okrene se i gotovo krikne: upravo k njoj, išao je po aleji Insarov sam.

— Zdravstvujte, progovori on približavajući se njoj i skidajući kapu. Ona opazi, da je zaista silno opaljen u posljednja tri dana. — Htio sam da dodjem ovamo s Andrijom Petrovićem, no se zadocnio; i tako sam se evo ja odpravio bez njega. U kući u vas nema nikoga; svi spavaju ili šetaju, i tako sam i ja došao ovamo.

— Vi se kao pravdate, odgovori Jelena. — Toga ne treba nimalo. Mi vas svi veoma rado vidimo . . . Sjednimo tu na klupu, u sjeni.

Ona sjedne; Insarov se namjesti pokraj nje.

— Vas nije, čini se, bilo kod kuće u ovo vrieme? začne ona.

— Da, odgovori on: — bio sam otišao . . . Vama je Andrija Petrović kazivao?

Insarov je pogleda, nasmije se i začne se igrati kapom! Smiešeći se žmirucao je brzo očima i prćio usne, što ga je veoma dobrodušnim prikazivalo.

— Andrija Petrović jamačno vam je i pripoviedao, da s nekakim . . . ružnim ljudima, reče on, smijući se nadalje.

Jelena nešto se smete, ali odmah osjeti, da Insarovu valja uviek istinu govoriti.

— Jest, reče ona odrešito.

— A što ste vi pomislili o meni? upita on jedanput.

Jelena baci na njega oko.

— Ja sam pomislila, reče ona, . . . ja sam pomislila, da vi uviek znate, što radite, i da vi niste u stanju ništa ružno uraditi.

— Nu, hvala vam liepa za to. Evo vidite Jeleno Niko-

lajevna, začne on, nekako povjerljivo sjedajući do nje: — naših je ovdje neznatna porodica, medj nama ima malo obrazovanih; ali svi su tvrdo odani obćemu djelu. Na nesreću se ne može biti bez kavge, a mene svi poznaju, i imaju povjerenja u mene, i tako me evo pozvali, da ih izmirim u jednoj kavzi, i ja odem.

— Daleko li odavle?

— Za šestdeset vrsta dovezem se u Troičko predgradje. Onamo, kod manastira, ima takodjer naših. Barem se nisam badava trudio: izmirio sam ih.

— A je l' to mučno bilo?

— Mučno. Jedan je bio sveudilj tvrdoglav. Nije htio da dâ novce.

— Kako? Rad novca je bila kavga?

— Da; i to za nevelike. A što ste vi mislili?

— A vi ste se za take krivce šestdeset vrsti vozili? Tri dana izgubili?

— Nisu to trice, Jelena Nikolajevna, kad se vlastiti zemljaci zapletu. Odbiti se od njih, bio bi tude grieh. Vi se evo, ja vidim, ne odrićete pače i štencima pomoći, i ja vas zato hvalim. A što sam ja izgubio vremena, to nije nesreća, potom ću naknaditi. Naše vrieme ne pripada nama.

— Da kome?

— A svima, koji nas trebaju. Ja sam vam sve ovo tako od svoje volje izpripoviedao zato, što ja cienim sud vaš. Ja sebi pomišljam, kakvo je divljenje u vas probudio Andrija Petrović.

— Vi cienite sud moj, reče Jelena u po glasa: — zašto?

Insarov se i opet nasmieši.

— Zato, što ste vi valjana gospodjica, ne aristokratka... evo to je sve.

Nastane nedugo mučanje.

— Dimitrije Nikanoroviću, reče Jelena: — znate li vi, da ste vi prvi put sa mnom tako iskreni.

— Kako to? Meni se čini, ja sam vam svagda govorio sve, što sam mislio.

— Niste, ovo je prvi put, i ovo me veoma raduje, i ja ću takodjer biti iskrena s vama. Mogu li?

Insarov se nasmiješi i reče:

— Možete.

— Ja vam unapried velim, da sam veoma ljubopitna.

— Ništa zato, govorite.

— Meni je Andrija Petrović mnogo pripoviedao o vašem životu, o vašoj mladosti. Meni je poznat jedan dogadjaj, jedan strahovit dogadjaj . . . Ja znam, da ste potom pošli u domovinu svoju . . . Ne odgovarajte mi, za Boga, ako vam se pitanje moje učini nečedno, ali mene muči jedna misao. Recite, jeste li se sreli s tim čovjekom? . . .

Disanje je zapelo u Jelene. Ona se postidi i bude joj strašno poradi smjelosti svoje. Insarov gledao je pazljivo, žmirucnuvši nešto očima i dotičući se prstima brade.

— Jeleno Nikolajevna, začne on napokon, a glas je njegov bio tiši nego obično, što je gotovo uplašilo Jelenu: — ja razumijem, koga ste vi čovjeka ovaj čas spomenuli. Ne, ja se nisam sreo s njime i hvala Bogu! Ja ga nisam tražio. Ja ga nisam tražio ne može biti zato, što ja ne bi držao, da imam pravo, da ga ubijem, — ja bih ga posve mirne duše ubio, — nego zato, što se ovdje ne radi o ličnoj osveti, kad se radi o narodnoj, obćoj osveti . . . ili ne, ova rieč nije zgodna . . . kad se radi o oslobodjenju naroda. Jedno bi smetalo drugomu. I zato će osvanuti dan . . . Osvanut će dan, ponovi on — i strese glavom.

Jelena ga pogleda sa strane.

— Vi ljubite veoma domovinu svoju? izgovori ona plašljivo.

— To se jošte ne zna, odgovori on. — Kada tko od nas, znajte, umre za nju, onda će se reći moći, da ju je ljubio.

— A kad bi vam se uzela prilika, da se vratite u Bugarsku, nastavi Jelena: — bi li vam bilo vrlo težko u Rusiji?

Insarov se pokunji.

— Čini mi se, da ja to ne bi podnio, reče on.

— Recite mi, začne opet Jelena; — je l' težko naučiti se bugarski?

— Nimalo. Sramota je za Rusa ne znati bugarski. Rus treba da zna sve slavenske jezike. Hoćete li, ja ću vam donieti bugarskih knjiga? Vidjet ćete, kako je to lako. Kakih ima u nas pjesama! ne gorih od srbskih. Ali počekajte, jednu ću vam od njih prevesti. U njoj se govori o... Vama je, ako i ne mnogo, poznata naša historija?

— Nije, ja ništa ne znam, odgovori Jelena.

— Pričekajte, ja ću vam donieti knjižicu. Vi ćete iz nje makar glavna djela upoznati. Čujte dakle pjesmu... Medjutim, ja ću vam radije donieti napisani prievod. Ja sam uvjeren, vi ćete nas zavoljeti; vi sve potlačene ljubite. Kad biste vi znali, kako je naš kraj blagosloven! A medjutim ga gaze, deru, prihvati on s nehotičnim dizanjem ruke i lice se njegovo smrači; — sve su nam oteli, sve: crkve naše, prava naša, zemlje naše; kao stado ganjaju nas pogani Turci, kolju nas...

— Dimitrije Nikanoroviću! vikne Jelena.

On stane.

— Oprostite, ja ne mogu o tome govoriti hladnokrvno. Ali vi ste me ovaj čas pitali, ljubim li ja domovinu svoju? A što se drugo i može ljubiti na zemlji? Ima l' što postojanije, što više od svake sumnje, čemu se ne može ne vjerovati, poslije Boga? A kad te ova domovina treba... Pamtite: posljednji mužik, posljednji prosjak u Bugarskoj i

ja — želimo jedno isto. Svima nam je jedna cilj. Razumijte, kakovo nam to podaje uvjerenje i snagu!

Insarov zašuti na časak i snova progovori o Bugarskoj. Jelena ga slušala gutajući rieči njegove s dubokom i bolnom pažljivošću. Kad je on svršio, upita ga ona jošte jedanput:

— Vi dakle ni za što ne biste ostali u Rusiji?

A kad je otišao, gledala je dugo za njim. Taj je dan on za nju postao drugi čovjek. Ona ga nije izpratila onako, kako ga je dočekala dva sata tome nazad.

Od ovoga je dana stao dolaziti sve češće i češće, a Bersenev sve rjedje. Medju oba prijatelja izvrglo se nešto čudnovato, što su oba dobro osjećali, ali nišu znali, kako da to nazovu, a bojali su se razjasniti. Tako prodje mjesec.

XV.

Ana je Vasiljevna rado sjedila kod kuće, kao što je već poznato čitatelju; kadšto, sasvim neočekivano, pojavi se u njoj neodoljiva želja za nečim neobičnim, za nekakim čudnovatim partie de plaisir*; i što mučnija bila ova partie de plaisir, što je vise priprave i priprema zahtievala, što se više uzrujavala sama Ana Vasiljevna, to joj je bilo draže.

Dodje li joj taka želja zimi — ona bi zapovjedila, da se najme dvie tri lože uporedo, skupi sve svoje znance te se odpravi u kazalište ili pače u maškare; ljeti — bi se izvezla van grada, kudagod podalje. Drugi bi se dan tužila na glavobolju, stenjala i ostajala u postelji, a poslije neko dva mjeseca i opet se u njoj razplamti želja za „neobičnim“. To se sluči i sada. Netko joj spomene o krasotama Caricina i Ana Vasiljevna izjavi najednom, da je prekosjutra nakanila izvesti se u Caricino. Čitava se kuća uzbuni, osobit glasnik poleti u Moskvu po Nikolaja Artemjevića; s njim poleti i dvorski, da

* Izlet za zabavu.

nakupuje: vina, pašteta i svakojake zalihe jela. Šubin dobije nalog, da najmi poštanska kola (jedna su im kola bila malo) i da spremi konje za promjenu: momak je dva puta trčao k Bersenevu i k Insarovu i odnio im dvie pozivnice, pisane najprije ruski, potome francuzki od Zoje; a Ana Vasiljevna brinula se za putnu toiletu gospodjica. Medjutim se partie de plaisir malo nije razbila. Nikolaj Artemjević došao je iz Moskve, zlovoljno i nezadovoljno razpoložen (još je sveudilj puhao na Avgustinu Kristijanovnu) te saznavši o čemu se radi odrešito objavi, da on ne ide, — jer je ludost preskakivanje iz Kuncova u Moskvu, a iz Moskve u Caricino, a iz Caricina opet u Moskvu, pa iz Moskve opet u Kuncovo — a napokon neka mi, doda on, najprije dokažu, da može na jednoj tački zemaljske kruglje biti veselije nego li na drugoj, onda ću i ja poći. To mu nije, razumije se, nitko dokazati mogao, a Ana Vasiljevna nemajući solidnoga kavalijera bila već gotova, da se odreče partie de plaisira, ali se sjeti Uvara Ivanovića te pošalje od nevolje po njega u sobu njegovu govoreći: „utapajući se i za slamku hvata". Probude ga, sidje dolje, sasluša šuteći predlog Ane Vasiljevne, poigra prstima i pristane na obće čudo. Ana ga Vasiljevna poljubi u lice i nazove ga Dragovićem; Nikola se Artemjević nasmije priezirno i reče: quelle bourde!* (on je rado pripadom upotrebljavao „arlekinske" francuzke rieči) a drugo su se jutro, u sedam sati, kočije i kola, do vrha natovarena, kotrljala iz dvorišta Stahovljevske vile. U kočiji sjedile su dame, sobarica i Bersenev; Insarov se namjesti na baku, a u vlastelinskim kolima bili su Uvar Ivanović i Šubin. Uvar Ivanović mičući prstom pozvao je sam k sebi Šubina: on je znao, da će ovaj za ciela puta peckati, no medju „crnozemnom silom" i mladim umjetnikom postajala je nekaka neobična sveza i svadljiva iskrenost. U ostalom ostavio je

* Gledaj ti pretvaranja!

Šubin ovaj put debeloga prijatelja svoga u miru, bio je šutljiv, raztresen i mek.

Sunce već je bilo visoko poskočilo na bezoblačnom lazuru, kad su se ekipaže kotrljale k razvalinama Caricinskoga i u samo podne mračnoga i groznoga dvorca. Čitavo se družtvo spustilo na travu i krenulo u vrt. Napried je išla Jelena i Zoja s Insarovom, za njima je stupala s izrazom podpune sreće na licu Ana Vasiljevna pod rukom s Uvarom Ivanovićem. On se zaduhao, te je šepeljio, nov slamnati šešir rezao mu čelo, a noge mu gorjele u čizmama, ali i njemu je bilo liepo; Šubin i Bersenev zaključivali su povorku.

— Mi ćemo, brate, biti u rezervi, kao nekaki veterani, šane Bersenevu Šubin. Tamo je sada „Bugarska“, doda on pokazujući obrvama na Jelenu.

Vrieme je bilo divno. Sve je naokolo cvalo, zujalo i pjevalo; u daljini sjale su se vode ribnjaka; prazničko, veselo čuvstvo zaokupilo je dušu. „Ah, krasno! ah, krasno!“ neprestano je govorila Ana Vasiljevna; Uvar je Ivanović odobravajući kimao glavom kao odgovor na uzhićene poklike njene i jedanput pače progovori: „Što da rečemo?!“ Jelena je kad i kad mienjala rieči s Insarovom; Zoja je s dva prstića držala kraj širokoga šešira, koketno dizala izpod ružičastoga barežnoga odiela malene svoje nožice, obuvene u svjetlosive cipele tupih šiljaka te pogledavala sad na stranu, sad natrag. „Ej!“ vikne najedanput poluglasno Šubin: „Zoja Nikitišna ništa se ne obzire. Idem k njoj. Jelena Nikolajevna sada me prezire, a tebe, Andrija Petroviću, cieni, što je isto. Idem, — dosta sam se zastajao. A tebi, prijatelju moj, savjetujem, da ideš kupiti bilje; u tvome je stanju ovo najbolje, što smisliti možeš, pa je i u znanstvenom pogledu koristno. S Bogom!“ Šubin pritrči k Zoji, uzme je izpod ruke i reče: „Ihre Hand, Madam,* te se prihvativši je spusti napried. Jelena se zau-

* Vašu ruku gospodjo.

stavi, zovne k sebi Berseneva i ona ga uzme za ruku njegovu, ali nastavi razgovor s Insarovom. Pitala ga, kako se u njegovu jeziku zove: gjurgjica, javor, dub, lipa . . . (Bugarska! pomisli siromašni Andrija Petrović.)

Najednom se spried začuje vika; svi dignu glavu, Šubinova cigarska kutijca poleti u grm, bačena rukom Zojinom. „Počekajte, o tome ćemo nas dvoje obračunati“! vikne on provukavši se u grm, nadje ondje kutijcu te se već vraćao k Zoji, ali još nije uspio, da joj se približi, kad ali i opet kutijca njegova poleti preko ceste. Do pet puta se ponovi ova šala, on se sveudilj grohotao i grozio, a Zoja se potiho smiešila i savijala kao mačkica. Napokon on ulovi prste njene i tako ih stisne, da je kriknula i dugo potom puhala u ruku, prividno se srdila, dok joj je on nešto u uho pripievao.

— Šaljiva li mlada svieta, veselo opazi Ana Vasiljevna Uvaru Ivanoviću.

Ovaj poigra prstima.

— Kakva li je Zoja Nikitišna? reče Bersenev Jeleni.

— A Šubin? odgovori ona.

Medjutim je čitavo družtvo došlo do sjenice, poznate pod imenom Milovidne i stane, da se nasladjuje pogledom Caricinskih ribnjaka. Oni su se protegli jedan za drugim nekoliko vrsta: guste, mrke šume za njima. Rudina, što je pokrivala sav obronak brežuljka do glavnoga ribnjaka, podavala je samoj vodi neobičnu, živu, smaragdnu boju. Nigdje se, pače ni kod briega nije podizao val, nije se bjelila pjena; pače se ni ravna gladčina nije talasala. Pričinjalo se, da se zamrzla sila stakla težko i svjetlo uvalila u ogromnu kotlinu, i nebo da se na dno spustilo, a kudrava drveta nepomično da se gledaju u providnom njenom krilu. Svi su se dugo i ćutke nasladjivali pogledom; isti Šubin ušuti, Zoja se pače zamisli. Napokon se svima prohtjelo, da se poljuljaju na vodi. Šubin, Insarov i Bersenev se spuste dolje po travi hoteći

jedan drugoga da preteče. Nadju veliku bojadisanu ladju, nadju dva veslača i pozovu dame. Dame sadju k njima: Uvar se Jovanović oprezno spusti za damama. Dok je on ulazio u ladju, dok je sjedao, bilo je mnogo smieha. „Pazite, gospodaru, nemojte nas potopiti,“ opazi jedan od veslača, mlado, tuponoso momče u aleksandrijskoj košulji. „Nu, nu, tvrdoglavče!“ reče Uvar Ivanović. Ladja se otisne. Mladi se ljudi prihvate vesala, ali veslati je umio jedini Insarov. Šubin predloži, da zapjevaju u zboru kakugod rusku pjesmu i sam zapjeva: „Vnizъ po matuški“* ... Bersenev, Zoja i pače Ana Vasiljevna prihvate (Insarov nije umio pjevati), ali nasta nesuglasje; kod trećega se stiha zapletu, samo je Bersenev kušao, da nastavi u basu: „Ničego vъ volnahъ ne vidno“,** — ali se i on skoro smete. Veslači si namignuše i izkese šuteći zube. — „Što?“ Šubin se okrene k njima, „vama se čini, da gospoda ne umiju pjevati?“ — Momče u aleksandrijskoj košulji strese glavom. — „Ta počekaj, tuponosi,“ odgovori Šubin, „mi ćemo ti pokazati. Zoja Nikitišna, pjevajte nam „Le lac“*** od Niedermayera. Ne veslajte, vi!“ — Mokra se vesla digla u zrak kao krila te se gotovo ne makoše zvonko roneći kaplje; ladjica je jošte malo plovila napried te se ustavila zaokrenuvši se jedva u krugu na vodi kao labud. Zoja se zatezala... „Allons! (Napried!)“ reče ljubazno Ana Vasiljevna...

Zoja skinuvši šešir zapjeva:

„O lac, l' année à peine a fini sa carrière† ...“

Neveliki njezin, ali čisti glasak gotovo se odmicao po ogledalu ribnjaka; daleko u šumama odjekivala je svaka rieč; činilo se, i onamo netko da pjeva razumljivim i tajinstvenim no ne čovječjim, ne zemaljskim glasom. Kad je Zoja svršila, čulo se gromko bravo iz jedne sjenice na obali i odonud izleti

* Niz majčicu Volgu. — ** U valovima ništa se ne vidi. — *** Jezero. — † O jezero, godina je jedva svršila svoj tečaj.

nekoliko zažarenih Niemaca, koji su došli u Caricino, da se malo nakite. Nekoliko njih bilo je bez kaputa, bez ovratnika, pače i bez prsluka, te su tako goropadno vikali: bis! da je Ana Vasiljevna zapovjedila, da se što prije prevezu na drugu obalu ribnjaka. No prije nego što je ladjica pristala k briegu, uspjelo je Uvaru Ivanoviću, da još jedanput zadivi znance svoje, opazivši, da jeka na jednom mjestu osobito jasno ponavlja svaki zvuk, te stane kao prepelica pućkati. Izprva se svi trgnu, no odmah osjete pravo zadovoljstvo to više, što je Uvar Ivanović pućkao osobito vjerno i slično. Ovo ga podbolo te pokuša maukati; no maukanje mu nije tako dobro uspjelo, još jedanput zapućne kao prepelica, pogleda na sve i umukne. Šubin navali na nj, da ga poljubi, ali ga ovaj otisne od sebe. U ovaj čas pristane ladjica i čitavo družtvo izidje na brieg.

Medjutim donese kočijaš s lakejom i sa sobaricom košare s kola te zgotove objed na travi pod starim lipama. Svi posjedaju naokolo razastrtoga stolnjaka te se maše za paštetom i za drugim jelom. Apetit bio je u svih izvrstan, a Ana Vasiljevna neprestano ih je nudjala i nagovarala goste svoje, da bi što više jeli uvjeravajući ih, da je to na zraku vrlo zdravo; ona se s takim govorom obraćala k istomu Uvaru Ivanoviću: „Ne brinite se za me,“ progundja on s punim ustima. „Gospod nam je dao tako krasan dan!“ govorila je neprestano. Nisi je mogao prepoznati, ona se sigurno za dvadeset godina pomladila. Bersenev joj to reče. „Da, da i ja sam u svoje vrieme bila nečemu; medj desetoricom ne bih bila izmetak.“ Šubin se pridruži Zoji, te joj neprestano ulievao vina; ona je odbijala, a on je nudjao i svršivao time, što je sam izpijao čašu, a potom je opet nudjao; on ju je pače uvjeravao, da želi glavu spustiti njoj na koljeno, ali mu ona nikako nije htjela dopustiti „tako veliku slobodu“. Jelena se pričinjala ozbiljnija od svih, ali u srcu je njezinu

bio čudan mir, kaki ona odavna nije izkusila bila. Ona se osjećala bezkrajno dobrom, njoj se sveudilj htjelo imati uza se ne samo Insarova, nego i Berseneva . . . Andrija je Petrović smućen razumio, što to znači te je potajno uzdisao.

Ure su letjele; večer se približavala. Ana se Vasiljevna najednom uzbuni. „Ah, dragi moji, kako je kasno?“ progovori ona. „Pojelo se, popilo se, gospodo, vrieme je i bradu obrisati.“ Ona se uzvrpolji i svi se uzvrpolje, ustanu i podju upravo k dvorcu, gdje su se nalazile ekipaže. Prolazeći mimo ribnjaka svi se zaustave, da bi se posljednji put nasladili Caricinom. Svuda su se žarile jasne, predvečernje boje; nebo se rumenilo, lišće se prelievajući blistalo, uzbibano povjetarcem, što se diglo; kao raztopljeno zlato strujile su daleke vode; crvenkasti su se tornjići i sjenice kojekuda po vrtu razbacani odbijali oštro od tamne zeleni drveća. „S Bogom, Caricino, današnjega izleta ne ćemo zaboraviti!“ reče Ana Vasiljevna . . . No u ovaj se čas, kao za potvrdu posljednjih rieči, sluči neobičan dogadjaj, koji se nije u istinu tako lako zaboraviti mogao.

Ana Vasiljevna naime nije uspjela, da pošalje Caricinu oprostni svoj pozdrav, kad se najednom nekoliko koraka od nje, za visokim jorgovanovim grmom, čuju neskladni poklici, grohotanje i vika — a čitava gomila razčupanih mužkaraca, onih istih prijatelja pjevanja, koji su tako usrdno pljeskali Zoji, provalili su na stazu. Gospoda su se ljubitelji činili veoma veseli. Oni se opazivši gospodje zaustave, ali se jedan od njih, golema rasta, s bičjom šijom i s bičjim zažarenim očima, odielio od drugova svojih, te se neprestano klanjajući se i teturajući u hodu približio Ani Vasiljevnoj, koja se skameni od straha.

— Bonjour! madame, reče on silnim glasom, kako ste?

Ana je Vasiljevna klecnula nazad.

— A zašto vi, nastavi div rdjavim ruskim jezikom, niste

htjeli pjevati bis, kad je naša kumpanija vikala bis i bravo i foro?

— Da, da, zašto? čulo se u redovima kumpanije.

Insarov već je bio koraknuo napried, ali ga Šubin zaustavi i sam zakloni Anu Vasiljevnu.

— Dopustite, začne on, — poštovani neznanoviću, da vam izrazim pravo začudjenje, u koje ste vi stavili sve nas postupkom svojim. Vi pripadate, koliko ja suditi mogu, k saksonskomu ogranku kavkazkoga plemena; po tome smo mi dužni držati, da vam je poznata svjetska pristojnost, a medjutim stali ste vi govoriti s damom, kojoj vi niste bili predstavljeni. Vjerujte mi u drugo koje vrieme, bio bih se osobito rado upoznati s vama, jer opažam u vas takovo fenomenalno razviće mišica: bicepsa, tricepsa i deltoideusa, da bih kao kipar za pravu sreću držao vas za svoj kalup imati; ali ovaj put ostavite nas u miru.

„Poštovani je neznanović“ slušao sav Šubinov govor skrenuvši priezirno glavu na stranu i uprvši se rukama u bokove.

— Ja ništa ne razumijem, što vi govorite, reče on napokon. — Vi mislite može biti, da sam ja čizmar ili urar? E! Ja sam oficir, ja sam činovnik, da.

— Ja o tome ne smnjam, već je Šubin začeo . . .

— A ja evo govorim, nastavi neznanović, odmičući ga snažnom svojom rukom kao grančicu s puta, — ja govorim zašto vi niste pjevali bis, kad smo mi vikali bis? A ja ću sada, ovaj čas, ovu minutu otići, samo je nušno*, da bi mi ova frajlajn, ne ova madam, ne, ta nije nušna, nego evo ona ili ona (on je pokazao na Jelenu i Zoju), dala ein Kuss, kako mi njemački velimo, poljubac, da; što je to? to nije ništa.

— Ništa, ein Kuss, to nije ništa, opet se čulo u redovima

* Niemac veli: nušno mjesto nuždno.

kumpanije. — I! der Sakramenter! progovori daveći se od smieha jedan podpuno nakićeni Niemac.

Zoja zgrabi Insarova za ruku, no on joj se iztrgne, te se postavi upravo pred velikoga bezobraznika.

— Izvolite se udaljiti, reče on njemu ne gromkim, ali oštrim glasom.

Niemac se težko zagrohoće.

— Šta? da se udaljim? Ne bi l' jošte što? Zar se i ja ne smijem šetati? Da se udaljim? Zašto da se udaljim?

— Zato, što ste se usudili uzbuniti damu, reče Insarov i najednom pobliedi, — zato, što ste vi pijani.

— Šta? ja pijan? Čujte! Hören Sie das, Herr Provisor?* Ja sam oficir, a on se usudjuje... Sad ja tražim Satisfaction! Einen Kuss will ich.**

— Ako samo jedan korak jošte učinite, začne Insarov...

— Nudete! Pa što onda?

— Bacit ću vas u vodu.

— U vodu? Herrje***! Samo to? Dajte da vidimo, to je vrlo zanimljivo, kako se to u vodu...

Gospodin oficir dignuvši ruke stupi napried, no najedanput se dogodi nešto neobično: on zakrešti, čitavo se njegovo tielo zaljulja, digne se sa zemlje, noge se ritnule u zraku i prije nego što su dame mogle kriknuti, prije nego je itko mogao pojmiti, kakim se načinom to dogodilo, ljosne gospodin oficir svom svojom masom, s težkim pljuskom u ribnjak i odmah ga nestane u viru vode.

— Jao, kliknu dame složno.

— Mein Gott! čulo se s druge strane.

Prodje minuta... i okrugla se glava, sva oblieplena mokrom kosom, pomoli nad vodom; ova je glava mje-

* Čujte li to, gospodine provizore? — ** Jedan poljubac hoću. — *** Gospode, Bože!

huriće puštala; dvie se ruke složno borile izpred samih usta njegovih.

— Potonut će, spasite ga, spasite! vikne Ana Vasiljevna Insarovu, koji je stojeći na briegu razkrečio noge dišući duboko.

— Izplivat će, reče on s prezirom, nemilosrdnom nebrigom. — Hajdemo, doda on uzevši Anu Vasiljevnu za ruku, — hajdemo, Uvaru Ivanoviću, Jeleno Nikolajevna. A . . . ., a . . . . o . . . . o . . . . čuo se u taj čas vapaj nesretnoga Niemca, komu je uspjelo, da se uhvati za trsku na obali. Svi se makoše odmah za Insarovom, i svima je valjalo proći mimo same „kumpanije“. Ali lišeni glave svoje, pijanice se primirile i ne progovoriše ni riečce; samo je jedan, najhrabriji od njih, zamrmlao potresujući glavom: „Nu, to je ipak . . . to, Bog zna, što . . . poslije toga“; a drugi je pače šešir skinuo. Insarov im se pričinjao veoma grozan, i ne badava; u njega se na licu pokazalo bilo nešto nedobro, nešto opasno. Niemci navale, da izvuku druga svoga, a taj stane, kako se samo osjeti na tvrdoj zemlji, plačljivo psovati i vikati za njima „ruski lopovi“, da će poći k samoj njegovoj preuzvišenosti grofu von Kieseritzu . . .

No „ruski lopovi“ nisu marili za njegovo vikanje, te su se, što se brže moglo, žurili k dvorcu. Svi su šutjeli, dok su išli po vrtu, samo je Ana Vasiljevna polako uzdisala. Ali približivši se ekipažama stanu, a neodoljiv i bezkrajan smieh nastane u njih, kao u Homerovih nebesnika. Prvi prasne u smieh Šubin finim glasom kao bezumnik, za njim se stane kao bubanj grohotati Bersenev, onda je Zoja kao sipala fini biser, i Ana Vasiljevna prasne najedanput u smieh, pače i Jelena nije mogla, da se ne nasmije, a napokon se i Insarov nije mogao tome oprieti. Ali glasnije od svih, i dulje od svih, i bješnje od svih grohotao se Uvar Ivanović; on se grohotao, da ga je sve bolo, da je kihao i sve se gušio. Pri-

mirivši se malo progovori kroz suze: „Mislim . . . ja . . . što je to ljosnulo? . . . a eto ti njega . . . položke“ . . . I zajedno s posljednjom, grčevitom iztisnutom riečju potrese nova provala grohota cielim njegovim životom. Zoja ga je jošte više podraživala. „Vidim ja, reče, noge u zraku . . .“

— Da, da, prihvati Uvar Ivanović, noge, noge . . . a onda pljusk! a eto ti njega p-p-položke!

— Ta, pa kako ga je izlukavio, ta Niemac je tri puta veći bio od njega? upita Zoja.

— A ja ću pripoviedati, odgovori otirući oči Uvar Ivanović, — ja sam vidio: jednom ga rukom spopao za pojas, nogu mu podmetnuo, pa pljusk! Slušam ja: što je to? . . . a eto ti njega položke . . .

Već su se ekipaže davno makle, već je Caricinski dvorac izmakao iz oka, a Uvar se Ivanović sve jošte nije umiriti mogao. Šubin, koji se i opet s njime vozio, napokon ga zastidi.

A Insarovu bilo je težko. Sjedio je u karucama naprotiv Jelene (na baku se namjestio Bersenev), te je šutio, i ona je šutjela. On je mislio, da ga ona osudjuje, a ona ga nije osudjivala. U prvi se čas ona veoma prestrašila; potom se zabezeknula od izraza lica njegova; a potom je sve razmišljala. Nije joj bilo podpuno jasno, o čemu je razmišljala. Čuvstvo, što ga je izkusila toga dana, izčezlo je; o tome je bila sebi sviestna, ali se ono izmienilo nečim drugim, čega ona do sada nije poimala. Partie de plaisir otegla se odviše na dugo, večer je neopaženo prešla u noć. Karuca je letjela sad duž dozrievajućih njiva, gdje je zrak bio zadušljiv i mirišljiv, te je mirisao žitom, sad duž širokih livada, a nenadna svježost je kao laki val udarao o lice. Nebo se na kraju kao dimilo. Napokon je zaplovio mjesec nebom, mutan i krvav. Ana je Vasiljevna driemala; Zoja je turila glavu kroz prozor gledajući na cestu. Jelena se napokon sjeti, da nije više od sata govorila s Insarovom. Ona se obrati na nj s ne-

znatnim pitanjem, a on joj odmah radostno odgovori. Po zraku stali ploviti kojekaki nejasni zvuci, činilo se, kao da tisuću glasova u daljini govore; Moskva im je dolazila u susret. Napried su svjetlucnule vatrice, bivalo ih sve više i više, napokon su pod točkovima zazvučali kameni. Ana se Vasiljevna probudi; svi progovore u karuci, premda već nitko nije razabrati mogao, o čem je bio govor, tako je silno odzvanjao tarac od dvie ekipaže i trideset i dva konjska kopita. Dug i dosadan se pričinjao prievoz iz Moskve u Kuncovo; svi su spavali ili šutjeli prislanjajući glave u različne kutove, jedina Jelena nije zaklapala očiju, ona ih nije smetala s tamnoga lika Insarovljeva. Šubina je spopala tuga; vjetrić mu je duvao u oči, te ga razdraživao, on se zakopa u ogrlicu kabanice i malo što nije već zaplakao. Uvar je Ivanović sretno rkao kolebajući se na desno i na lievo. Ekipaže se napokon zaustave. Dva lakeja iznesu Anu Vasiljevnu iz karuce; ona se sasvim razpala, te je praštajući sa svojim suputnicima objavila im, da je jedva jošte živa; oni su joj stali zahvaljivati, a ona je samo ponavljala: „Jedva živa“. Jelena je po prviput stisla ruku Insarovu, te se dugo nije svlačila sjedeći pod prozorom; a Šubin uvreba čas, da šane Bersenevu na polazku:

— Nu, kako nije heroj? u vodu baca pijane Niemce!

— A ti nisi ni to učinio, odgovori Bersenev i ode kući s Insarovom. Zora već je rudjela na nebu, kad se oba prijatelja vratiše u stan svoj. Sunce jošte nije izlazilo, ali već je zahladnjelo, siva je rosa pokrila travu, a prve se ševe glasile visoko, visoko u polumračnoj zračnoj bezkrajnosti, odkuda je kao samotno oko gledala krupna posljedna zviezda.

XVI.

Jelena je, malo poslije poznanstva s Insarovom, počela (peti ili šesti put) dnevnik. Evo odlomaka iz toga dnevnika:

Junija... Andrija Petrović donosi mi knjiga, ali ih ja čitati ne mogu. Da mu to priznam — težko mi je; knjige da mu vratim, da slažem, da kažem, da sam ih čitala — to mi se ne će. Čini mi se, to će ga raztužiti. On pazi sveudilj na mene. Čini se, da se jako privezao za mene. Andrija je Petrović veoma valjan čovjek.

... Čega mi se hoće? Od čega mi je tako težko na srcu, tako mučno? Zašto ja zavidno gledam na prolietne ptice? Čini se, da bi poletjela s njima, poletjela — kuda, ne znam, samo daleko odovuda. A nije l' grješna ova želja? Ovdje mi je majka, otac, obitelj. Zar ih ja ne ljubim? Ne, ja ih ne ljubim onako, kako bi se htjelo, da ih ljubim. Strašno mi je to izgovoriti, ali istina je. Možda sam ja velika grješnica; može biti mi je zato tako tužno, od toga nemam mira. Mekana ruka leži na meni i davi me. Ja sam za cielo u tamnici, a sad, gle, ovaj čas srušit će se zidovi. A zašto drugi to ne osjećaju? A koga ću ljubiti, ako budem hladna za svoje? Očevidno, tatica ima pravo: on me prekorava, da ljubim samo pse i mačke. O tome treba razmišljati. Ja se slabo molim; moliti se valja... A, čini se, ja bih umjela ljubiti!

... Ja se sve jošte bojim gospodina Insarova. Ne znam zašto; ja nisam, čini mi se, tako mlada, a on je tako priprost i dobar. Kad i kad je u njega veoma ozbiljno lice. Valjada da mu nije do nas stalo. Ja to osjećam, i meni je nekako težko, da mu vrieme otimam. Andrija Petrović — to je posve drugo. Ja sam gotova, da s njime brblam makar i čitav dan. Ali i on mi sveudilj govori o Insarovu. Pa kake strahovite potankosti! Ja sam ga danas noću vidjela s nožem u ruci. Pa kao da mi govori: „Ja ću tebe ubiti". Kake li ludorije!

... I da mi tkogod reče: evo, što treba da uradiš! Dobra biti — to je malo; dobro činiti... da; to je glavno

u životu. Ali kako treba dobro činiti? O, kad bih ja svladati mogla sebe! Ne razumijem, zašto ja tako često mislim na gospodina Insarova. Kad on dolazi, i sjedi i sluša pazljivo, a sam se ni za što ne stara, ne trudi se, ja gledam na nj i meni je prijatno — pa mir; a kad ode, ja sve pominjem rieči njegove, i srdim se na sebe, pače se i uzrujavam... a sama ne znam zašto. (On govori slabo francuzki, a ne stidi se — to mi se dopada.) U ostalom ja mnogo razmišljam o novim licima. Razgovarajući se s njime najednom se sjetim našega momka Vasilja, koji je iz goruće sobe izvukao beznoga staračca i sam gotovo poginuo. Tatica ga nazove junačinom, majkica mu dala pet rubalja, a ja sam htjela, da mu se poklonim do nogu. I u njega je bilo priprosto, pače glupo lice, te se potom propio.

... Danas sam podala grošić prosjakinji jednoj, a ona mi reče: „Zašto si tako tužna?“ A ja nisam ni slutila, da je u mene tužan izgled. Ja mislim, to dolazi od otuda, što sam ja sama, sveudilj sama sa svim dobrom svojim, sa svim zlom svojim. Nemam kome ruku pružiti. Tko dolazi k meni, toga ja ne trebam; a koga bih ja hotjela... taj prolazi mimo.

... Ja ne znam, što se sa mnom danas zbiva; u glavi se mojoj mete, ja sam gotova, da padnem na koljena, da se molim i milost da izmolim. Ne znam, što je i kako je, ali mene kao da biju, i u sebi ja vičem, te sam nemirna; plačem i šutjeti ne mogu... Bože moj! Bože moj! ukroti u meni razdraženost ovu! Ti samo ovo možeš, sve je drugo nemoćno; ni ništave milostinje moje, ni zanimanje, ništa mi, ništa, ništa pomoći ne mogu. Da sam kudagod pošla u služavke, zaista bilo bi mi lakše.

Čemu mi mladost, čemu ja živim, zašto je sve to?

... Insarov, gospodin Insarov, — ja zaista ne znam, kako da pišem, — zanima me nadalje. Ja bih znati htjela, što je u njega onamo u duši? On se čini tako otvoren, tako

pristupačan, a ja ipak ništa ne vidim. Kadšto gleda on na mene nekako kušajućim očima . . . ili je to samo moja mašta? Pol (Paul) me neprestano draži — ja se srdim na Pola. Što to treba? On je u mene zaljubljen . . . ali meni ne treba ljubavi njegove. I u Zoju je zaljubljen. Ja sam za nj nepravedna; on mi juče reče, da ja ne umijem biti nepravedna na polovinu . . . to je istina. To je vrlo ružno od mene.

Ah, ja osjećam, da je čovjeku nesreća potrebna, ili nevolja ili bolest, inače se u vrieme može ponieti.

. . . Zašto mi je Andrija Petrović pripoviedao danas o ta dva Bugarina! On mi je ovo kao s namjerom pripoviedao. Šta je meni do Insarova? Ja se srdim na Andriju Petrovića.

. . . Laćam se pera, a ne znam, kako da začnem. Kako je nenadno danas stao govoriti sa mnom u vrtu! Kako je bio prijazan i povjerljiv! Kako se to brzo stvorilo! Jest zaista, mi smo stari, stari prijatelji, samo što smo sad tek upoznali jedan drugoga. Kako ga nisam sve do sada razumjeti mogla! Kako mi je sada blizu! I što je, znaj, čudnovato, ja sam sada mnogo mirnija postala. Smiešno mi je: juče sam se srdila na Andriju Petrovića, na njega, nazvala sam ga pače gospodin Insarov, a danas . . . A napokon, evo ti iskrena čovjeka, u koga se evo pouzdati možeš. Ovaj ne laže; ovo je prvi čovjek, koga sretam, koji ne laže; svi drugi lažu, sveudilj lažu. Andrija Petroviću, mili, dobri, zašto ja vas vriedjam? Ne! Andrija je Petrović možebiti učeniji od njega, možebiti pače umniji . . . Ali, ja ne znam, on je pred njime tako maljušan. Kad ovaj govori o domovini svojoj, onda raste, raste, a lice njegovo biva liepo, glas kao ocal, i onda se čini, da na svietu nema takoga čovjeka, pred kim bi on ponikao. I on ne govori samo — on radi i radit će. Ja ću ga pitati . . . Kako se najednom okrenuo k meni i nasmijao mi se! . . . Samo se braća tako smiju. Ah, kako sam zado-

voljna! Kad je prviput došao k nama, nikako nisam mislila, da ćemo se tako približiti jedan drugome. A sad mi je pače drago, da sam u prvi mah ostala ravnodušna... Ravnodušna! Zar ja sada nisam ravnodušna?

... Davno već nisam osjećala taki unutarnji mir. Tako je tiho u meni, tako tiho u meni, tako tiho. Nemam ni što bi zabilježila. Ja ga često vidim, i to je evo sve. Što da jošte zabilježim?

... Pol (Paul) se zaključao; Andrija Petrović stao je rjedje dolaziti... siromašak! meni se čini, da je on... Medjutim to ne može biti. Ja volim govoriti s Andrijom Petrovićem; o sebi nikad ni rieči, sve samo o nečem potrebnom, koristnom. Ne tako Šubin. Šubin je nakićen kao lepir, te uživa u svome nakitu; lepiri to ne rade. Medjutim i Šubin i Andrija Petrović... ja znam, što hoću da kažem.

... Njemu je prijatno k nama dolaziti, ja to vidim. Ali zašto? što je on u meni našao? Istina je, naši su ukusi slični; i on, i ja, nas oboje ne volimo stihova; oboje nemamo pravoga pojma o umjetnosti. No koliko je on bolji od mene! On je miran, a ja u vjekovitu nemiru: on ima pred sobom put, ima cilj — a ja, kud ja idem? gdje je moje gniezdo? On je miran, no sve misli njegove daleko su. Doći će vrieme, i on će nas za uviek ostaviti, otići će kući, onamo za more. A što će drugo? S milim Bogom! A meni će sasvim tim biti drago, što sam ga poznala, dok je ovdje bio.

Zašto on nije Rus? Ne, on ne bi mogao biti Rus.

I majčica ga voli; veli: čedan je čovjek. Dobra majčice! Ona ga ne razumije. Pol šuti; on se dosjetio, da su mi namigivanja njegova neprijatna, ali on je ljubomoran na nj. Opako momče! Pa i s kojim pravom? Jesam li ja kadgod...

Sve su to ludorije! Zašto mi sve to u pamet dolazi?

... A opet je čudnovato, da ja do dana današnjega,

do dvadesete godine nikoga ljubila nisam! Meni se čini, da je u Dimitrija (ja ću ga nazivati Dimitrijem, meni se dopada ovo ime: Dimitrije) zato tako bistra duša, što se sav predao poslu svojemu, svojoj mašti. A zašto da se uzrujava? Tko se predao sav . . . sav . . . sav . . . taj ima malo brige, taj već ni za što ne odgovara. Ne: *ja* hoću, nego *to* hoće. Da zbilja, i on i ja, volimo isto cvieće. Ja sam danas ubrala ružu. Jedan listak spao, on ga digao . . . Ja sam mu predala čitavu ružu.

. . . Dimitrije je k nama dolazio često. Juče je prosjedio čitavu večer. Hoće da me uči bugarski. Meni je liepo s njime kao kod kuće. Ljepše, nego kod kuće.

. . . Dani lete . . . I liepo mi je i nekako težko, i hoće mi se, da hvalim Bogu i suze mi nisu daleko. Oj toplih i svietlih dana!

. . . Meni je kao i prije sveudilj lako, i samo kad i kad, kad i kad nešto malo tužno. Ja sam sretna. Je sam li sretna?

. . . Dugo ne ću zaboraviti jučerašnje vožnje. Čudnovatih li, novih, strahovitih li utisaka! Kad je on nenadno spopao toga diva, te ga bacio kao loptu u vodu, nisam se uplašila . . . ali on je mene uplašio. A potome — kakvo zloslutno lice, gotovo okrutno! Kako reče: Izplivat će! Ovo je mene preokrenulo. Ja ga dakle nisam razumjela. A potom, kad su se svi smijali, kad sam se ja smijala, kako mi je težko bilo za nj! On se stidio, ja sam to osjećala, on se preda mnom stidio. On mi je to kazao potom u karucama, u tmini, kad sam ga stala razgledati i kad sam ga se bojala. Da, s njime nema šale, i on umije čovjeka braniti. Ali čemu ove zlobe, ove dršćuće usne, ovaj otrov u očima? Ili može biti drugačije ne može biti? Zar se ne može biti muž i junak, a ostati krotak i mek? Život je žuljav posao, rekao mi je nedavno. Ja sam ovu rieč ponovila Andriji Petroviću, al se

on nije slagao s Dimitrijem. Tko ima od njih pravo? A kako se začeo ovaj dan! Kako mi je liepo bilo ići s njime uporedo, pače i šuteći . . . Ali ja se radujem tome, što se dogodilo. Očevidno trebalo je, da bude tako.

. . . Opet nezadovoljstvo . . . Ja nisam posve zdrava.

. . . Ja nisam sve te dane ništa upisala u ovaj dnevnik zato, što mi se nije htjelo pisati. Ja sam osjećala, štogodj ja napisala, da sve to ne će biti ono, što je u duši mojoj . . . A što je u duši mojoj? Ja sam imala s njime velik razgovor, koji mi je mnogo odkrio. On mi je kazivao svoje osnove (da zbilja, sad ja znam, odakle mu rana na šiji . . . Bože moj! kad ja pomislim, da je on već bio na smrt odsudjen, da se jedva spasao, da su ga izranili . . .). On osjeća rat unapried i raduje mu se. I sasvim tim, nisam ja vidjela nikada Dimitrija tako tužna. Za čim on . . . on . . . može tugovati? Tatica se vratio iz grada, sastao nas oboje i nekako nas je čudnovato pogledao.

Andrija Petrović je došao; ja sam opazila, da je vrlo omršao i pobliedio. On me prekorio, kao da ja već odviše hladno i nemarno obćim sa Šubinom. A ja sam sasvim zaboravila Pola. Kad ga vidim, postarat ću se, da izgladim krivnju svoju. Meni sada nije do njega . . . ni do ikoga u svietu. Andrija je Petrović sa mnom govorio s nekakim sažaljenjem. Šta sve to znači? Od čega je tako tamno oko mene i u meni? Meni se čini, da se oko mene i u meni zbiva nešto zagonetno, valja za to naći rieč . . .

. . , Ja nisam noću spavala, glava me boli. Čemu da pišem? Danas je otišao tako naglo, a meni se htjelo, da se porazgovorim s njime . . . On nekako bježi od mene. Da, on bježi od mene.

. . . Našla se rieč, svjetlost me prosvietlila! Bože! smiluj se meni . . . Ja sam zaljubljena!

XVII.

U taj isti dan, kad je Jelena upisala posljednju svoju, kobnu rieč u svoj dnevnik, sjedio je Insarov u Bersenevljevoj sobi, a Bersenev je stajao pred njime s izrazom sumnje u licu. Insarov mu je upravo obznanio nakanu svoju, da će se drugi dan odvesti u Moskvu.

— Molim vas! krikne Bersenev: — sada nastaje najljepše vrieme. Što ćete raditi u Moskvi? Kaka nenadna odluka?! Ili ste dobili kaki glas?

— Nisam dobio nikakoga glasa, odgovori Insarov — ali ja po svojem razmišljanju ne mogu ovdje da ostanem.

— A kako je to moguće . . .

— Andrija Petroviću, reče Insarov, — budite tako dobri, manite se toga, molim vas. Meni je samomu težko razstati se s vama, ali nema druge.

Bersenev ga pogleda pazljivo.

— Ja znam, reče on napokon, — vas ne će nitko odvratiti. I tako je ovaj posao riešen?

— Sasvim riešen, odgovori Insarov, digne se i ode.

Bersenev se sprodje po sobi, uzme šešir i ode k Stahovljevima.

— Vi imate nešto da mi kažete, reče mu Jelena, kako su samo ostali u dvoje.

— Da; po čemu ste se vi dosjetili?

— To je sve jedno. Govorite, što je?

Bersenev joj oda odluku Insarovljevu.

Jelena pobliedi.

— Što to znači? odgovori ona s mukom.

— Vi znate, reče Bersenev, — da Dimitrije Nikanorović nerado odaje uzrok svome postupanju. No ja mislim . . . Sjednimo, Jelena Nikolajevna, vi kao da niste posve zdravi . . .

Ja bih se, čini mi se, mogao domisliti, koji je osobit razlog ovomu nenadnome odlazku.

— Kaki, kaki razlog? ponovi Jelena stiskujući čvrsto i ne opažajući to sama ruku Bersenevljevu u svojoj ohladnjeloj ruci.

— Eto vidite li, začne Bersenev s tužnim smieškom — kako da vam ovo objasnim? Treba da se vratim ovogodišnjemu proljeću, onomu vremenu, kad sam se bolje spoznao s Insarovom. Tad sam se ja sreo s njime u kući jednoga rodjaka; u toga je rodjaka bila kćerka, vrlo ljepušna. Meni se pričinjalo, da Insarov nije bio prema njoj ravnodušan, i ja sam mu to kazao. On se nasmija te mi odgovori, da se varam, srce njegovo da nije stradalo, ali on da bi ne časeći pobjegao, kad bi se štogod slično s njime slučilo, jer on ne želi, — to su bile njegove vlastite rieči, — da se iznevjeri svojemu poslu i dugu svojemu, da zadovolji lično čuvstvo. Ja sam Bugarin, reče on, i meni ruske ljubavi ne treba.

— Nu . . . pa što vi . . . sada . . . šane Jelena odvraćajući nehotice glavu kao čovjek, koji izčekuje udarac, ali sve jošte ne izpuštajući iz ruke Bersenevljevu ruku.

— Ja mislim, reče on ponizivši i sam glas, — ja mislim, da se sada zbilo ono, što sam ja uzalud tada naslućivao.

— To jest . . . vi mislite . . . ne mučite me! uteče najednom Jeleni.

— Ja mislim, brzo prihvati Bersenev, — da je Insarov zavolio sada jednu rusku djevojčicu i po obećanju svojem da se riešio bježati.

Jelena mu još jače stisla ruku i još niže spustila glavu, kao da hoće da sakrije od tudjega pogleda rumenilo stida, koje je nenadnim plamenom zalilo čitavo lice njezino i šiju.

— Andrija Petroviću, vi ste kao angjeo dobar, progovori ona, ali on će ipak doći, da se oprosti?

— Da, ja držim, da će jamačno doći zato, što ne će htjeti otići . . .

— Recite mu, recite . . .

Ali tu se siromašna djevojčica nije mogla uzdržati: suze joj udare iz očiju i ona pobjegne iz sobe.

„Gle ti, kako ga ona ljubi, pomisli Bersenev, vraćajući se polagano kući. Ja to nisam očekivao, ja nisam očekivao, da je već do toga došlo. Ja sam dobar, rekla je ona, nastavi on razmišljanja svoja . . . Tko će reći, od sile kakih čuvstava i pobuda sam ja priobćio sve ovo Jeleni? Ali od dobrote nisam, od dobrote nisam. Sve od proklete želje, da se uvjerim, da li je zaista nož u rani? Ja treba da sam zadovoljan, — oni ljube jedan drugoga, a ja sam im pomagao . . . „Budućim posrednikom medju naukom i ruskim svietom“, zove me Šubin; očevidno je, da mi je od poroda odredjeno biti posrednikom. Ali ako sam se prevario? Ne, ja se nisam prevario . . .“

Gorko je bilo Andriji Petroviću, a Raumer mu nikako nije htio u glavu.

Drugi se dan, u dva sata, javi Insarov Stahovljevima. U to se vrieme kao naročno desila u gostinskoj Ane Vasiljevne gošća, susjeda protinica, vrlo vriedna i poštovana žena, koja je ali imala malu nepriliku s policijom zato, što je namislila, da se za same sunčane pripeke okupa u ribnjaku, kraj puta, kojim se često vozala nekaka odlična generalska porodica. Prisutnost stranoga lica bila je izprva prijatna Jeleni, u koje licu nije ni kapi krvce ostalo, kako je samo čula hod Insarovljev; ali srce se ukoči u nje kod pomisli, da bi se mogao s njom oprostiti ne pogovorivši s njome na samo. A on se činio smeten, te se uklanjao pogledu njezinu. „Hoće li se zbilja sad odmah praštati?“ pomisli Jelena. I zbilja Insarov se već obratio k Ani Vasiljevnoj; Jelena žurno se digne, te ga pozove na stranu, k prozoru. Protinica se začudi, te pokuša, da se okrene; no ona se tako čvrsto stegla, da je korset na njoj, kako se samo makla, škripnuo. Ona osta nepomična.

— Čujte, reče žurno Jelena, ja znam, zašto ste vi došli; Andrija Petrović priobćio mi je vašu namjeru, no ja vas molim, ja vas zaklinjem, ne praštajte se s nama danas, već dodjite sjutra ovamo ranije, oko jedanaest sati. Treba da vam kažem dvie tri rieči.

Insarov šuteći sagne glavu.

— Ja vas ne ću zadržavati... Vi mi obećavate?

Insarov se opet pokloni, ali ne reče ništa.

— Lênko, dodji ovamo, progovori Ana Vasiljevna, gledaj, kaka je divna pletivača u majčice.

— Sama sam je sašila, opazi protinica.

Jelena ode od prozora.

Insarov je ostao ne više od četvrt sata u Stahovljevih. Jelena je za njim gledala kradom. On se na mjestu zabunio, nije znao kao i prije, kud bi s očima, i ode nekako čudnovato, nenadno; doista nestalo ga. Polagano je prošao ovaj dan za Jelenu; jošte se laganije otegla duga, duga noć. Jelena je sada sjedila na krevetu obujmivši koljena rukama i položivši na njih glavu, sad je dolazila do pod prozor polažući goruće čelo na hladno staklo, te je mislila, mislila, do umora mislila sve jedne te iste misli. Srce se u njoj skamenilo ili je izčezlo iz grudi; ona ga nije osjećala, ali u glavi težko su kucale žile, a kosa je njena gorjela, a usne su sahnule. „On će doći... on se nije oprostio s majčicom.... on ne će prevariti... Zar je Andrija Petrović zbilja istinu rekao? To ne može biti... Riečima nije obećao doći... Jesam li se ja zbilja s njime za uviek razstala?“... Evo kake je misli nisu ostavljale,... ma baš nisu ostavljale; nisu dolazile, niti se vraćale — one su se neprestano u njoj bibale kao magla. „On me ljubi!“ buktjelo je najednom u čitavom njenom biću i ona je postojano gledala u tamu; ni od koga vidjeni, tajni smieh otvarao je usta njena... no ona odmah strese glavom, baci u zatiljak složene prste ruku i opet se bibale kao magla

u njoj predjašnje misli. Pred jutro ona se svuče i legne u postelju, ali nije zaspati mogla. Prve ognjene zrake sunca udare u sobu njezinu... „O, ljubi li on mene!?“ krikne ona najednom, te razširi ruke svoje ne stideći se ogranule svjetlosti...

Ona se digne, odjene i sidje dolje. Još se nitko nije probudio u kući. Ona ode u vrt; ali u vrtu bilo je tako tiho i zeleno, svježe, tako su povjerljivo ptice cvrkutale, cvjetovi se tako radostno pomaljali, da joj je težko bilo. „O! pomisli ona, ako je ovo istina, nema nijedne travice sretnije od mene, ali je li to istina?“ Ona se vrati u sobu, da ubije kakogod vrieme, stane mienjati haljine. Ali sve joj je padalo i omicalo se iz ruku i ona je jošte sjedila, napola odjevena, pred toiletnim svojim ogledalom, kad su je pozvali k čaju. Ona sidje dolje; mati opazi bljedoću njenu, ali reče samo: „Kako si ti danas zanimljiva“ i omjerivši je pogledom doda: „Ovo ti odielo veoma pristaje; ti ga oblači svagda, kad namisliš, da se komu dopaneš.“ Jelena ne odgovori ništa, te sjedne u kut. Medjutim odbije devet sati; do jedanaest su jošte ostala dva sata... Jelena se prihvati knjige, potom šivanja, a zatim i opet knjige; potom se sebi zavjerila, da će sto puta proći po jednoj aleji i prošla je sto puta; po tome je dugo gledala, kako je Ana Vasiljevna pasijans* razmetala... pa poglédala na sat, a jošte nije deset sati bilo. Šubin unidje u gostinsku. Ona je pokušala, da se s njime porazgovori, te se opravdavala pred njime ne znajući ni sama zašto... Svaka njena rieč, ne što bi je truda stajalo, ali je u njoj budila nekaku neodlučnost. Šubin se nagne k njoj. Ona je očekivala peckanje, podigla je oči, te je pred sobom gledala turobno i umiljato lice... Ona se nasmiešila tomu licu. I Šubin joj se nasmieši šuteći i izadje tiho. Ona je htjela, da

* patience, igra u karte, što je jedno lice samo igra.

ga zadrži, ali se nije odmah dosjetila, kako da ga zovne. Napokon odbije jedanaest sati. Ona stane čekati, čekati, čekati i prisluškivati. Već nije mogla ništa raditi, pače i misliti je prestala. Srce je u njoj oživjelo i stalo jače kucati, sve jače i gle čudo! vrieme kao da je nekako brže odmicalo. Prodje četvrt sata, prodje pô sata, prodje jošte nekoliko časaka po mnienju Jeleninu i ona se najednom trgne: sad je odbio ne dvanaest, nego jedan sat. „On ne će doći, otići će ne oprostivši se . . .“ Ova joj misao zajedno s krvlju udari u glavu. Ona je osjećala, da joj disanje zapinje, da je gotova, da zarida . . . Ona poleti u svoju sobu i padne, s licem u složenim rukama, na postelju.

Pô sata odležala je nepomično; kroz prste njene kapale su suze na jastuk. Najednom se pridigne i sjedne; nešto se čudnovato zbivalo u njoj: lice joj se preobrazilo, vlažne joj oči same od sebe usahle i zablistale, obrve se podigle, usne se stisle. Jošte prodje pô sata. Jelena je posljednji put nagnula uho: ne će l' do nje doletjeti poznati glas? digne, nadjene šešir, rukavice, zagrne mantilom ramena, te klizne neopaženo iz kuće, podje hitrim koracima na put, što vodi k stanu Bersenevljevu.

XVIII.

Jelena je išla sagnuvši glavu i nepomično gledajući preda se. Ona se nije ničega bojala, ništa nije razmišljala, htjela se jošte jedanput vidjeti s Insarovom. Ona je išla ne opažajući, da se sunce davno sakrilo, zaklonjeno težkim crnim oblačinama, da je vjetar silno šumio u drveću, te smatao haljine njezine, da se prašina najednom digla, te se kao stup vijala po cesti . . . Krupan daždic stao kapati, ona i njega nije opazila; no on bude sve češći, sve silnije svjetlucnula munja, grom je udario. Jelena se zaustavi, pogleda

naokolo . . . Na sreću njenu, nedaleko od ovoga mjesta, gdje ju je zatekla oluja, nalazila se stara zapuštena kapelica više razvaljena bunara. Ona dotrči do nje i udje pod nizanu strehu. Dažd je padao pljuskom; nebo je naokolo bilo zastrto. S niemim očajanjem gledala je Jelena na gustu mrežicu hitro padajućih kaplja. Posljednja je nada, da će se vidjeti s Insarovom, izčezavala. Starica prosjakinja udje u kapelicu, otrese se, te progovori klanjajući se: „od dažda, majčice“, te sjedne stenjući i ohajući na udubku do bunara. Jelena spusti ruku u džep; starica opazi ovo micanje, a lice je njeno, narozano i žuto, ali nekad liepo, oživjelo. „Hvala ti, hraniteljice rodjena,“ začne ona. U Jeleninu džepu nije bilo kesice, a starica je već pružila ruku . . .

— Novaca u mene nema, bako, reče Jelena, — ali na uzmi, za nešto će ti poslužiti.

Ona joj poda maramicu svoju.

— O-oh, krasotice moja, reče prosjakinja, ali što će mi tvoja maramica? Osim da je poklonim unuci, kad se bude udavala. Bog ti plati za tvoju dobrotu!

Začuje se udarac groma.

— Gospode, Isuse Hriste, promrmla prosjakinja i tri puta se prekrsti. — A nisam li ja tebe već vidjela, doda ona, nešto malo iza toga. — Nisi li mi ti Hristovu milostinju podala?

Jelena zagleda se u staricu, te je prepozna.

— Jest, bakice, odgovori ona. — Jošt si me pitala, od čega sam tako žalostna?

— Tako golubice, tako. Sad, sad sam te prepoznala. Ali ti kao da i sada živiš u tuzi. Evo i maramica je tvoja mokra, bit će od suza. Oh, vi ženice, sve imate jednu tugu, veliku žalost!

— A kaku tugu, bakice?

— Kaku? Eh, zlato moje, mene staricu nadmudriti ne

ćeš. Znam ja, zašto ti tuguješ: žalost tvoja nije sirotinjska. Ta i ja sam mlada bila, drago moje, i ja sam prošla kroz sve te himbe. Da. Ali ja ću ti, za dobrotu tvoju, evo čuj što reći: ako ti se desi valjan momak, ne vjetrogonja, drž' se njega jednoga; drž' ga se čvrsto do smrti. Ako već mora biti, bit će, ako l' ne mora, očevidno je, da je tako Bogu drago. Da. A što mi se tako čudiš? Ja sam i vračarica. Hoćeš li, poniet ću s maramicom tvojom svu tugu tvoju sa sobom? Poniet ću je, pa mir. Viš, daždic biva nešto rjedji; ti pričekaj jošte, a ja ću dalje. Mene on ne će prviput smokriti. A sjećaj se golubice: bila tuga, prošla tuga, i traga joj nestalo. Gospodi, pomiluj!

Prosjakinja se pridigne s udubka, izidje iz kapelice te se odvuče svojim putom. Jelena je čudeći se gledala za njom. „Što to znači?“ šane ona nehotice.

Dažd je sve slabije i slabije propadao, a sunce je na časove zaigravalo. Jelena već se odlučila, da ostavi svoj zaklon . . . Najednom, deset koraka od kapelice, spazi ona Insarova. Zagrnut kabanicom išao je istim putem, kojim je i Jelena došla; činilo se, da se žuri kući. Ona se upre rukom o staru ogradu stuba, hjela ga zvati, no glas joj zapne . . . Insarov već je prolazio mimo ne podižući glave . . .

— Dimitrije Nikanoroviću! progovori ona napokon. Insarov najednom stane i ogleda se . . . U prvi mah nije on prepoznao Jelene, ali odmah pristupi k njoj.

— Vi! vi ovdje! krikne on. Ona uzmakne šuteći u kapelicu. Insarov podje za Jelenom.

— Vi ovdje? ponovi on.

Ona ostane šuteći, te je samo gledala na njega nekakim dugim, mekim pogledom. On obori oči.

— Vi dolazite od nas? upita ga ona.

— Ne . . . ne dolazim od vas.

— Ne? ponovi Jelena kušajući, da se nasmieši. — Tako l' vi držite obećanje svoje? Ja sam vas jutros čekala.

— Ja nisam jučer, sjetite se, Jeleno Nikolajevna, ništa obećao.

Jelena se opet jedva nasmjehne i prodje rukom preko lica. I lice i ruka bila je u nje veoma blieda.

— Vi ste dakle htjeli otići ne oprostivši se s nama?

— Da, oštro i muklim glasom progovori Insarov.

— Kako? Poslije našega poznanstva, poslije ovih razgovora, poslije svega . . . Dakle, da vas ja nisam ovdje slučajno srela (glas je Jelenin zazvučao, i ona ušuti za časak)... bili biste vi i otišli i ruke mi ne biste bili stisli za posljednji put, i ne bi vam žao bilo?

Insarov se odvrnu.

— Jelena Nikolajevna, molim vas, ne govorite tako. I bez toga nisam veseo. Vjerujte, moja me odluka stajala mnogo truda. Kad biste vi znali . . .

— Očevidno, da tako treba. Očevidno, da nam se razstati valja. Vi ne biste htjeli bez razloga, da raztužite prijatelje svoje. Ali zar se ovako razstaju prijatelji? Ta mi smo prijatelji s vama, nije li istina?

— Nismo, reče Insarov.

— Šta? . . . progovori Jelena. Lica joj se pokriju slabim rumenilom.

— Ja upravo radi toga i bježim, što nismo prijatelji. Ne silite me, da kažem ono, što ja ne ću da kažem, što ja ne ću kazati.

— Vi ste prije sa mnom iskreni bili, reče Jelena sa slabim ukorom. — Sjećate l' se?

— Tada sam ja mogao biti iskren, tada nisam imao što, da sakrivam; ali sada . . .

— A sada? upita Jelena.

— A sada? . . . A sada treba, da se udaljim. S Bogom.

*

Kad bi bio u ovaj čas Insarov podigao oči na Jelenu, bio bi opazio, da joj se lice sve više sjalo, što se više on sam mrštio i mrknuo; no on je postojano gledao u pod.

— Nu, s Bogom, Dimitrije Nikanoroviću, začne ona. — Ali mi barem, kad smo se već sreli, dajte sada ruku svoju.

Insarov već joj bio pružio ruku.

— Ne, ja i to ne mogu, progovori on i odvrati se snova.

— Ne možete?

— Ne mogu. Ostajte s Bogom. I on upravi na izlaz kapelici.

— Pričekajte jošte malo, reče Jelena. — Vi kao da se mene bojite. A ja sam hrabrija od vas, doda ona podrhtavajući nenadno po čitavom tielu. — Ja vam mogu kazati... hoćete li? zašto ste vi mene ovdje zastali? Znate li, kud sam ja pošla?

Insarov pogleda na Jelenu čudeći se.

— Ja sam pošla k vama.

— K meni?

Jelena zakrije lice.

— Vi ste me htjeli prinuditi, da kažem, da vas ljubim, prošapće ona: — evo... ja rekoh.

— Jeleno! vikne Insarov.

Ona ga prihvati za ruke, pogleda ga i padne mu na grudi.

On je snažno obuhvati, te ušuti. Njemu nije trebalo govoriti, da je ljubi. Iz samoga njegova uzklika, iz ovoga trenutačnoga preobraženja čitavoga čovjeka, iz onoga, kako su se dizale i spuštale grudi, za koje je ona tako povjerljivo prionula, kako su se vršci prsta njegovih doticali kose njene, mogla je Jelena razumjeti, da je ljubi. On je šutio, a i njoj rieči nije trebalo. „On je tu, on ljubi... pa šta će više?“ Tišina blaženstva, tišina nepomutnoga pristaništa, postignute svrhe, ona nebeska tišina, koja i samoj smrti podaje i smisao i krasotu, napunila ju je svu božanstvenim mirom. Ništa nije željela, jer je sve imala. „O brate moj, prijatelju moj, dragi

moj!...“ šaputale su usne njezine, i sama nije znala, čije to srce, njegovo li, njezino li, tako sladko kuca, i u njezinim se grudima raztapa.

A on je nepomično stajao opasujući krepkim svojim rukama ovaj mladi život, koji mu se predao, on je osjećao na grudima ovo novo, bezkrajno drago breme; čuvstvo ganuća, čuvstvo zahvalnosti neizkazane razbilo je u prah tvrdu dušu njegovu i nikad jošte neokušane suze navru na oči njegove...

A ona nije plakala; ona je samo govorila: „O moj prijatelju! o brate moj!“

— Ti ćeš dakle sa mnom svuda? govorio je on njoj četvrt sata potom držeći je kao i prije u zagrljaju svome.

— Svuda, na kraj svieta. Gdje ti, ondje i ja.

— A ti se ne varaš, ti znaš, da roditelji tvoji nikad ne će privoljeti na naš brak?

— Ja se ne varam; ja to znam.

— Ti znaš, da sam ja siromah, gotovo prosjak?

— Znam.

— Da ja nisam Rus, da mi nije sudjeno živjeti u Rusiji, da ćeš morati razkinuti sve sveze svoje s domovinom, s rodjacima?

— Znam, znam.

— Ti znaš i to, da sam se posvetio trudnomu poslu, nezahvalnome, da će nam trebati podvrći se ne samo pogiblima, već i stradanju, poniženju možebiti?

— Znam, sve znam... Ja te ljubim.

— Da ćeš se morati ostaviti svih svojih navika, da ćeš ondje, medju tudjima, možebiti prinudjena biti raditi...

Ona mu stavi ruku na usne.

— Ja te ljubim moj dragi.

On začne vruće cjelivati uzku njenu, ružičastu ruku Jelena ih nije odmicala od usana njegovih te je s nekom djetinjom radošću, sa smijućom se radoznalošću gledala, kako je cjelovima pokrivao sad ruku samu, sad prste...

Najednom se ona zacrveni i sakrije lice svoje na grudi njegove.

On joj umiljato pridigne glavu, te joj je postojano gledao u oči.

— Zdravstvuj dakle, reče on njoj, ženo moja pred ljudma i pred Bogom!

XIX.

Sat potom stupila je Jelena sa šeširom u jednoj ruci, s mantilom u drugoj, tiho u gostinsku dvorca. Kosa joj lako spala, na svakom se lišću vidjela majušna ružičasta pjegica, smiešak ne htjede izčeznuti s usana njezinih, oči su svjetlucale i napola zaklopljene takodjer se smiešile. Ona je jedva od umora stupala, a taj joj je umor bio prijatan: jest i sve joj bilo prijatno. Sve joj se činilo dragim i milim. Uvar je Ivanović sjedio pod prozorom; ona pristupi k njemu, položi mu ruku na rame, pruži se nešto malo i nasmije nekako nehotice.

— Čemu se ti, upita on, čudiš?

Ona nije znala, što da odgovori. Htjela je, da poljubi Uvara Ivanovića.

— „Položke“, reče ona napokon.

Ali Uvar Ivanović nije pače ni brkom makao, te je nadalje čudeći se gledao na Jelenu. Ona pusti na nj i mantilu i šešir.

— Dragi Uvare Ivanoviću, progovori ona, — spavati mi se hoće, ja sam se umorila, — i ona se opet nasmije i padne na naslonjač do njega.

— Hm, grakne Uvar Ivanović i zaigra prstima. — Ovo, trebalo bi, da . . .

A Jelena je gledala naokolo sebe i mislila: „Sasvim tim morat ću se naskoro razstati . . . i čudo: u meni nema ni

straha, ni sumnje, ni sažaljenja.... Nije mi majčice žao!“ Potom je i opet nikla pred njom kapelica, zazvučao je opet glas njegov, ona je osjećala oko sebe ruke njegove. Veselo je srce njeno, ali se slabo micalo: „Zaista je odniela ona tugu moju, pomisli ona. O, kako sam ja sretna! Kako nezasluženo! Kako li brzo!“ Trebalo je samo mrvičak, da popusti volji svojoj, i oblijale bi je sladke, bezkrajne suze. Ona ih je zadržavala samo tim, što se smiešila. Ma kaki ona položaj primala, činilo joj se, da već bolje i udobnije biti ne može; kao da su je uspavljivali. Sve kretnje njezine bile su spore i meke; šta bi od žurbe njene, od neokretnosti? Unidje Zoja; Jelena je držala, da ljepšega lišca vidjela nije; Ana Vasiljevna unidje; nešto kljucne Jelenu, ali s kakom je nježnošću ona zagrlila dobru majku svoju i poljubila je u čelo pokraj kose, već nešto prosjede! Zatim se odpravi ona u svoju sobu: kako joj se ondje sve smiešilo! S kakim je čuvstvom stidljive pobjede i poniznosti sjela na svoj krevetić, gdje je tri sata tome nazad provela tako gorke časove! „Ta ja sam već tada znala, da me ljubi, pomisli ona, pa i prije toga... Aj, ne! ne! to je grieh. „Ti si moja žena...“ šane ona zakrivši se rukama, te se baci na koljena“. K večeru bude ona zamišljenija. Tuga je obuzme kod misli, da se ne će skoro vidjeti s Insarovom. U Berseneva nije mogao ostati, a da ne probudi sumnje u njega, i zato se on s Jelenom evo gle za što riešio: Insarovu valjalo se vratiti u Moskvu i doći k njima u goste jedno dva puta do jeseni. Sa svoje strane obećala mu ona, da će mu pisati i ako bude moguće odredit će mu ročište gdjegod oko Kuncova. K čaju je dolazila dolje u gostinsku, te je zastajala tamo sve svoje domaće i Šubina, koji ju je oštro promatrao, kako se samo pojavila. Ona se već gotovo htjela razgovoriti s njime prijateljski po starome, ali se bojala pronicavosti njegove, bojala se sama sebe. Njoj se pričinjalo, da je nije badava više od dvie nedelje ostavljao u miru. Naskoro

dodje Bersenev s pozdravom od Insarova zajedno s opravdanjem njegovim o tome, da se vratio u Moskvu ne izkazavši joj svoga poštovanja. Ime se Insarovljevo prvi put ovoga dana spomenulo pred Jelenom; ona je osjetila, da se zacrvenjela; ona je u isto vrieme pojmila, da joj je valjalo izkazati sažaljenje o nenadnom odlazku tako krasnoga znanca; ali ona se nije mogla prinuditi na pretvaranje te je i nadalje sjedila nepomično i niema, dok je Ana Vasiljevna ohala i tugovala. Jelena se držala oko Berseneva; ona ga se nije bojala, ako i jest znao za jedan dio tajne njezine; pod njegovim je krivcem tražila spas od Šubina, koji ju je i nadalje promatrao — ne podrugljivo, nego pazljivo. I Berseneva podilazila je za večera sumnja, on se nadao, da će vidjeti Jelenu tužniju. Na sreću njenu zapodjela se medju njim i Šubinom prepirka o umjetnosti; ona se odmakne, te je kao kroz san slušala njihov glas. Pomalo su joj se pričinjali ne samo oni, nego i čitava soba, sve, što ju je okružavalo, kao nekaki san — sve; i samovar na stolu i kratki prsluk Uvara Ivanovića i gladki nokti Zojini, i uljena slika velikoga kneza Konstantina Pavlovića na zidu: sve je izčezavalo, sve se zastiralo maglom, sve prestajalo bitisati. Samo joj je svih žao bilo. „Zašto ovi žive?“ mislila je ona.

— Ti bi spavala, Lenko? upita je mati. Ona nije čula majčina pitanja.

— Napola pravedni nagovještaj, veliš ti? .... Ove su rieči od Šubina zrelo izgovorene najednom pazljivost Jeleninu razbudile. — Molim te, nastavi on, — ta u tome i jest sam ukus. Pravedan nagovještaj radja skunjenost, to nije hrišćanski, naprema nepravednomu čovjeku ti si ravnodušan — to je ludo, a na napola pravednoga se i ljutiš te si nestrpljiv. Na primjer, ako ja rečem, da je Jelena Nikolajevna zaljubljena u jednoga od nas, koje vrste je ovaj nagovještaj, a, gospodine?

— Ah, m'sje Pol, reče Jelena, — ja bih htjela, da vam pokažem svoju ljutinu, ali ne mogu pravo. Veoma sam umorna.

— A zašto ti ne legneš? progovori Ana Vasiljevna, koja je uveče sama uviek driemala, pa odatle rada i druge slala spavati. — Oprosti se sa mnom, pa hajde s Bogom. Andrija Petrović oprostit će.

Jelena poljubi majku svoju, nakloni se svima i ode. Šubin je izprati do vrata. — Jeleno Nikolajevna, prišapće joj on na pragu: vi gazite m'sje Pola; vi nemilosrdno stupate po njemu, a m'sje Pol blagoslivlja vas, i nožice vaše i cipele na nogama vašim i podplate cipela vaših.

Jelena sažme ramenima, nehotice mu pruži ruku — ne onu, što je ljubio Insarov — te se vrativši u svoju sobu odmah svukla, legla i usnula. Spavala je dubokim, nepomućenim snom .... ovako ne spavaju pače ni djeca; ovako spava samo ozdravjelo djetešce, kad mati sjedi do kolievke njegove i gleda na nj i sluša disanje njegovo.

XX.

— Dodji k meni na časak, reče Bersenevu Šubin, kako se samo ovaj oprostio s Anom Vasiljevnom: — imam nešto da ti pokažem.

Bersenev ode k njemu u krilo. Njega zadivi množina studija, kipaca i poprsja zamotanih mokrim krpama i porazmještenih po svim kutovima sobe.

— Da, ti radiš, ja vidim ne za šalu, opazi on Šubinu.

— Nešto treba da se radi, odgovori ovaj. — Ne uspije li jedno, treba pokušati drugo. Ja se medjutim, kao Korzikanac, bavim više vendettom*, nego li čistom umjetnošću. Trema, Bisanzia!**

* Osvetom. — ** Dršći, Bizante!

— Ja te ne razumijem, reče Bersenev.

— Počekaj, nu! Izvolite evo pogledati, ljubazni prijatelju i dobročinitelju. osvetu moju, br. 1-vi.

Šubin razmota jednu figuru i Bersenev opazi vanredno slično, izvrstno poprsje Insarovljevo. Crte je lica Šubin uhvatio vjerno do najmanje sitnice i dao im izražaj prekrasan, čestit, plemenit i smion.

Bersenev je bio uzhićen.

— Ta to je prava divota! klikne on. — Čestitam. Za izložbu, ako hoćeš! Zašto ti zoveš ovo divotno djelo osvetom?

— A zato, sir,* što sam nakanio ovo, kako vi izvoljeste kazati, divotno djelo, prikazati Jeleni Nikolajevnoj na njezin imendan. Razumijete li ovu alegoriju? Nismo sliepi, mi vidimo, što se oko nas zbiva, ali mi smo gentlemani, gospodine dragi, te se gentlemenski osvećujemo.

— A sad gle, doda Šubin, razmotavajući drugi lik, — budući da se umjetnik po nauci najnovijih estetičara koristuje zavidnim pravom, da zaodjene u sebi svaku rugobu živim tielom podižući je do bisera stvaranja, to smo se mi podižući ovaj biser, broj dva, osvetili već nipošto kao gentlemani, već naprosto en canaille.**

On skine spretno platno, a pred očima Bersenevljevim osvane kipac u Dantanskom ukusu istoga Insarova. Nešto zlobnije i oštroumnije nije se dalo pomisliti. Mladi je Bugarin bio prikazan kao ovan propevši se na stražnje noge, gotov da rogovima bode. Tupa važnost, žestokost, tvrdoglavost, nespretnost, ograničenost bila je gotovo izražena na licu „muža tankorunih ovaca“, a sličnost je njegova bila medjutim tako porazna, nesumnjiva, da Bersenev nije mogao, da se grohotom ne nasmije.

— Što? nije l' to zabavno? reče Šubin: — jesi l' prepoznao junaka? Savjetuješ li mi, da ga pošaljem na izložbu?

* Gospodaru! — ** en canaille (čitaj an kanàj), prostački.

Ovo ću ja, brate moj, sam sebi za svoj imendan darovati... Vaša visokoblagorodnosti, izvolite pružiti koljence!

I Šubin poskoči do tri puta udarajući se ostrag peticama.

Bersenev digne s poda platno, te ga baci na kipac.

— O ti veledušni, začne Šubin, — tko se drži u historiji osobito veledušnim? Nu, sve jedno! A sad ćeš, nastavi on svečano i tužno razmotavajući treći, dosta veliki kup gline, — vidjeti nešto, što će ti dokazati poniznost i oštroumnost prijatelja tvoga. Ti ćeš se uvjeriti o tome, da on i opet kao pravi umjetnik osjeća potrebu i korist, da se sam ćuši. Pogledaj!

Platno se odmota i Bersenev spazi dvie glave uporedo i blizu postavljene, kao srasle... On nije odmah razumio o čemu se radi, ali pogledavši bolje upozna u jednoj od njih Anušku, u drugoj Šubina samoga. To su medjutim bile više karikature nego portreti. Anuška je bila prikazana kao krasna debela djevojka nizka čela, vlažnih očiju i smiono kusasta nosa. Krupne njene usne drzko su se smiešile; čitavo lice njeno pokazivalo je čuvstvenost, bezbrižnost i smionost, ne bez dobrodušnosti. Sebe je Šubin prikazao kao propitu omršalu pijanduru upalih obraza, s nemarno spalim čupercima meke kose, s tupim izrazom u utrnulim očima, nosa kao u mrtvaca zašiljena.

Bersenev se s gnušanjem odvrati.

— Kako ti se, brate, ovo dvoje svidja? progovori Šubin. — Ne bi l' blagoizvolio načiniti zgodan podpis tome? Za prva dva komada već sam se domislio podpisu. Pod kipom bit će: „Junak namjeravajući spasti domovinu svoju.“ Pod kipac: „Čuvajte se kobasičari!“* A pod ovim komadom što misliš?

— Budućnost umjetnika Pavla Jakovljeva Šubina... Je l' dobro?

— Prestani, reče Bersenev. — Je l' vriedno bilo vrieme gubiti za taku...

* Podrugljivo za „Niemci.“

Nije odmah izabrao zgodnu rieč.

— Rugobu? htio si reći. Ne, brate, oprosti, ako već što treba da ide na izložbu, to je ova grupa.

— Zaista, rugoba, ponovi Bersenev. — Pa još kaka ludorija! U tebe nema uobće tih uvjeta za sličan razvoj, kojima su danas na nesreću tako obilno nadareni naši umjetnici. Ti si naprosto sam sebe nagrdio.

— Ti držiš? mrko progovori Šubin. — Ako ih u mene nema i ako mi se ipak uciepe, onda će u tom biti krivo . . . jedno lice. Znaš li ti, doda on, namrštivši tragično obrve — da sam ja već kušao piti?

— Lažeš li?!

— Pokušao da, boga mi, odgovori Šubin i najednom se nasmjehne i razvedri, — ali ne teče slastno, brate, u grlo, a glava ti je potom kao bubanj. Sam je veliki Luščihin — Harlampije Luščihin, prva moskovska, po mnienju drugih velikoruska lakomica, — očitovao, da ja za taj posao nisam. Za mene je, kako on veli, butilja niema.

Bersenev već zamahne, da će po grupi, ali ga Šubin zaustavi.

— Dosta, brate, ne udaraj, ovo se može podnieti, kao zadaća, kao strašilo. Bersenev se nasmije.

— U takom ću slučaju, neka bude, poštedjeti strašilo tvoje, progovori on, — a vječnu, čistu umjetnost Bog da poživi!

— Živjela! prihvati Šubin. — Uz nju bude i dobro bolje, a i rdjavo nije nesreća!

Prijatelji stisnu krepko jedan drugomu ruku te se razstanu.

XXI.

Prvi je osjećaj Jelenin bio, kad se probudila, radostan strah. „Zar zbilja? je li zbilja? pitala je ona sebe, a srce je

njeno obamiralo od sreće. Uspomene su na nju navalile . . . u njima je ona potonula. Zatim ju je opet zasjenila blažena, svečana tišina. No tečajem jutra zavladao je Jelenom nešto malo nemir, a sliedećih dana bilo joj i težko i tužno. Istina, ona je sada znala, što je htjela, ali joj od toga nije bilo lakše. Ovaj ju je nenadani sastanak bacio za uviek iz stare kolotečine; ona nije više bila u njoj, ona je daleko bila, a medjutim se sve oko nje vršilo običnim redom, sve je išlo svojim redom, kao da se ništa izmienilo nije. Predjašnji se život micao kao i prije, računajući kao i prije na učešće i sudjelovanje Jelenino. Ona je pokušala, da počne pismo Insarovu, ali joj nije uspjelo; rieči su joj tekle izpod pera po papiru sad mrtve, sad lažne. Dnevnik je svoj svršila; izpod posljednjega redka podvukla je veliku crtu.

To je bila prošlost, a svima mislima svojim, svim bićem ušla je ona u budućnost. Bilo joj težko. Sjediti s materom, koja ništa ne sluti, slušati je, odgovarati joj, govoriti s njom — činilo se Jeleni nekako grješno; ona je u sebi osjećala, da ima u njoj nekaka neiskrenost; ona se uznemirivala, ako i nije bilo zašto da se zacrveni; ne jedanput se u duši njenoj javljala neodoljiva gotova želja, da sve bez tajenja izkaže, pa bilo, što bilo potom.

„Zašto me nije,“ pomisli ona, „Dimitrije već onda, iz one kapelice odveo, kud je htio? Nije li mi rekao, da sam mu ja pred Bogom žena? Čemu sam ja ovdje?“ Najednom se stala tudjiti od svih, pače i od Uvara Ivanovića, koji je više nego igda bio neodlučan, te prstima poigravao. Već joj se nije činilo ni prijazno, ni milo, pače ni san sve, što je okruživalo; kao mora davilo joj grudi nepomičnim, mrtvim bremenom. Nešto ju je i kao korilo i ljutilo i nije za nju znati htjelo . . . Ti si, veli, ipak naša. Pače i siromašni pitomci njeni, ugnjetene ptice i zvieri gledale su na nju, — barem joj se tako pričinjalo, — nepovjerljivo i ne-

prijateljski. Njoj bude težko, te se stidjela svojih čuvstava. „Pa ipak je to moja kuća,“ mislila je ona, „moja obitelj, moja domovina . . . — Ne, ovo nije više tvoja domovina, nije tvoja obitelj,“ govorio joj drugi glas. Strah je zavladao njom i ona se ljutila na svoju malodušnost. Nevolja se tek začinjala, a ona je već gubila uztrpljivost . . . Zar je to njeno obećanje? Naskoro svlada ona sebe. Ali prodje nedjelja, i druga . . . Jelena se nešto primirila i privikla novomu svomu položaju. Ona je napisala dva majušna pisamca Insarovu i sama ih odniela na poštu; ona se ni za što, i od stida i od ponosa nije riešila, da se povjeri sobarici. Već je ona počinjala očekivati njega samoga . . . no mjesto njega, jednoga prekrasnoga jutra, osvane Nikolaj Artemjević.

XXII.

Još nitko nije u kući gardskoga poručnika izvan službe Stahova vidio njega tako kisela i u isto vrieme tako samopouzdana i dostojanstvena kao taj dan. Ušao je u gostinsku u kaputu i sa šeširom, ušao polagano razstavljući na široko noge i udarajući peticama; približio se ogledalu, te se dugo promatrao s mirnom zbiljom mašući glavom i grizkajući usne. Ana Vasiljevna dočeka ga s izvanjom uzrujanošću a s pritajenom radošću (ona ga drugačije nikad nije dočekivala); šešira nije pače ni skinuo, nije se s njom pozdravio, te ćutke dao Jeleni svoju rukavicu od jelenje kože, da je poljubi. Ana ga Vasiljevna stala razpitivati o tečaju liečenja, — ali joj on nije ništa odgovarao; pojavio se Uvar Ivanović, — onaj ga pogleda i reče: „ba!“ Naprema Uvaru Ivanoviću vladao se on uobće hladno i ponosito, ako i jest priznavao u njemu „tragove prave Stahovljevske krvi“. Poznato je, da su gotovo sve ruske plemićke obitelji uvjerene, da ima izključivih, po-

rodičnih osobina, koje samo njima pripadaju. Ne jedanput imali smo priliku čuti razpravljanje „medju svojima“ o „podsalaskinskim“ nosovima i o „pereprjejevskim“ zatiljcima. Zoja unidje, te se pokloni pred Nikolajem Artemjevićem. On zakrešti, spusti se u naslonjač, zatraži kafu i onda tek skine šešir. Donesu mu kafu; izpije čašicu i pogleda sve redom progovorivši kroz zube: „sortez, s' il vous plait“* i okrenuvši se k ženi doda „et vous, madame, restez, je vous prie.“**

Svi izidjoše osim Ane Vasiljevne. Glava se njezina zadršće od uzrujanosti. Svečanost, kojom je Nikolaj Artemjević dočeka porazi je. Ana je očekivala nešto neobično.

— Što je!? vikne ona, kako se vrata zatvorila.

Nikola Artemjević baci ravnodušno pogled na Anu Vasiljevnu.

— Ništa osobita, zašto je u vas običaj, dà odmah uzimate vid nekake žrtve? začne on, spuštajući bez svake potrebe uglove usana kod svake rieči. — Ja sam htio, da vam unapried obznanim, da će danas kod nas objedovati nov gost.

— Kaki to?

— Kurnatovskij, Jegor Andrejević. Vi ga ne poznajete. Obersekretar u senatu.

— On će kod nas danas objedovati?

— Da.

— I vi ste samo radi toga, da mi to kažete, zapovjedili svima, da izidju?

Nikolaj Artemjević baci s nova na Anu Vasiljevnu pogled, ovaj put već ironički.

— Vi se tomu čudite? Pričekajte s čudjenjem.

On zašuti. I Ana Vasiljevna zašuti nešto malo.

— Ja bih željela, progovori ona . . .

* Izidite napolje, molim vas. — ** A vi, gospodjo, ostanite ovdje molim vas.

— Ja znam, vi ste me svagda držali za „moralna“ čovjeka, začne najednom Nikolaj Artemjević.

— Ja!? čudeći se progundja Ana Vasiljevna.

— A može bit, da imate pravo. Ja ne ću poricati, da sam vam zbilja kadšto dao pravedan povod nezadovoljstvu — (sivci! mune glavom Ani Vasiljevnoj), — premda vi sami treba da priznate, da pored poznatoga vam stanja vaše konstitucije . . .

— Ta ja vas nipošto ne okrivljujem, Nikolaju Artemjeviću.

— C' est possible.* U svakom slučaju ne mislim se pred vama pravdati.

— Mene će vrieme opravdati. No ja držim za dužnost svoju, da ja znam obveze svoje i da se umijem brinuti za . . . za korist povjerene mi . . . povjerene mi obitelji.

— „Što to sve znači?“ mislila je Ana Vasiljevna. (Ona nije znati mogla, da se dan prije u englezkom klubu, u divanskom kutu, zapodjela pravda o nesposobnosti Rusâ govoriti „s p i č e.“** Tko u nas umije govoriti? Imenujte kogagod? vikne jedan od onih, što su se prepirali. — Ta Stahov, ako hoćeš na primjer odgovori drugi, te pokaže na Nikolaja Artemjevića, koji je tude stajao, te gotovo ciknuo od zadovoljstva.)

— Na primjer nastavi Nikolaj Artemjević, — kći moja, Jelena. Ne nalazite li vi, da joj je vrieme, napokon da stupi tvrdom stopom na stazu . . . da se uda, hoću da kažem. Sve je to umovanje i filantropija*** liepa, ali do nekoga stepena. Vrieme joj je, da ostavi tu maglu, da izadje iz družtva različitih umjetnika, djaka i kojekakih Crnogoraca i da bude kao sve druge što su.

* Može biti. — ** Speech, englezka rieč izgovara se špič, a znači govor. — *** Čovjekoljublje.

— Kako treba da shvatim rieči vaše? upita Ana Vasiljevna.

— Izvolite evo slušati, odgovori Nikolaj Artemjević spuštajući sveudilj jednako usne. — Kazat ću vam pravo bez okolišanja: ja sam se spoznao. ja sam se sprijateljio s ovim mladim čovjekom, s gospodinom Kurnatovskim u nadi, da mi bude zet. Ja smijem misliti, da me ne ćete vidjevši ga okriviti s pristranosti ili s prenaglena suda. (Nikolaj se Artemjević govoreći sam nasladjivao svojim krasnorječjem.) Čovjek odlična naobraženja, pravnik, prekrasnih manira, od 32 godine, obersekretar, koležki savjetnik, a Stanislavov red o šiji. Vi ćete, nadam se, biti pravedni, te priznati, da ja ne pripadam broju onih peres de comédie,* koji sanjare samo o činima; ali vi ste mi sami govorili, da se Jeleni Nikolajevnoj dopadaju pametni, zbiljski ljudi. Jegor Andrejević u svojoj je struci prvi pravnik; a s druge strane ima kći moja slabost za velikodušna djela; znajte dakle, da se Jegor Andrejević, kako je samo došao do prilike, vi me razumijete, došao do prilike, da može bezbrižno živjeti s plaćom svojom, da se odmah odrekao u korist braće svoje godišnje svote, što mu je otac odredio.

— A tko je njegov otac? upita Ana Vasiljevna.

— Otac njegov? I otac njegov je svoje vrste poznat čovjek, vanredno ćudoredan, un vrai stoïcien,* major, čini mi se, u miru, upravlja svima imanjima grofa B . . .

— A! progovori Ana Vasiljevna.

— A! zašto: a? prihvati Nikolaj Artemjević. — Zar ste i vi zaraženi predsudama?

— Ta ja nisam ništa rekla, već je bila začela Ana Vasiljevna . . .

— Ne, vi ste rekli: a! . . . Bilo kako mu drago, ja sam držao, da je potrebno, da vas obaviestim o mojem načinu

* Otci, kako se u komediji prikazuju. — ** Pravi stoik.

mišljenja, te smijem misliti, . . . smijem se nadati, da će g. Kurnatovskij bit dočekan à bras ouverts.* Ovo nije kakigod Crnogorac.

— Razumije se; trebat će samo prizvati Vanjku kuhača, da mu se naloži, da doda jedno jelo.

— Vi me razumijete, da ja u to ne pačam, progovori Nikolaj Artemjević, ustane, postavi šešir na glavu, te ode fićukajući (on je od nekoga čuo, da se može fićukati samo kod kuće na selu i u maneži) u bašču. Šubin pogleda na nj kroz okance svoga stana, te šuteći izplazi jezik.

Deset časaka prije četiri sata dovezu se k ulazu Stahovljevske kuće poštanska kola, a čovjek jošte mlad, ugodne vanjštine, priprosto ali prekrasno odjeven izadje iz njih i naloži, da ga oglase. To je bio Jegor Andrejević Kurnatovskij.

Evo što je medju drugim stvarma drugi dan pisala Insarovu Jelena: „Čestitaj mi, dragi Dimitrija, evo u mene ženika! Juče je kod nas objedovao; tatica se s njime, čini se, upoznao u englezkom klubu, te ga pozvao. Razumije se, on nije došao juče kao ženik. Ali dobra majčica, kojoj je tatica saobćio nade svoje, šanula mi u uho, kaki je to gost. Zove se Jegor Andrejević Kurnatovskij; služi kao obersekretar kod senata. Najprije ću ti opisati vanjštinu njegovu. Nevelika je rasta, manji od tebe, dobro sazdan; crte su njegove pravilne, kratko je ošišan, nosi duge zalizke. Oči su u njega nevelike (kao u tebe), mrke, brze, usne plosne, široke; u očima i na usnama mu postojani smieh, nekaki službeni; rekao bi, da u njega d i ž u r u j u.** Drži se veoma prosto, govori razložito, i sve je u njega odmjereno: ide, smije se, jede, kao da službu čini. „Kako ga je proučila!“ misliš ti može biti u ovaj čas. Da zato, da ti ga opišem. Pa kako

* S otvorenim rukama. — ** Dižurovati, t. j. vršiti službu dnevnu, kao što je vrši l' officier du jour.

da ne proučim ženika svoga! U njem je nešto željezno... i tupo i pusto u jedno vrieme — i čestito; kažu, da je u istinu vrlo čestit. I ti si za mene željezan, ali ne tako, kako ovaj. Za stolom sjedio je do mene, naprotiv nas sjedio je Šubin. Izprva bio je govor o nekakim trgovačkim poduzećima; kažu, da mu u tome valja pamet, i zamalo je već službu ostavio, da uzme u svoje ruke veliku fabriku. Do toga ipak nije došlo! Potom je Šubin začeo govoriti o kazalištu; gospodin je Kurnatovskij očitovao i — treba da priznam — bez lažne čednosti, da on o umjetnosti ništa ne razumije. Tu se sjetim tebe... al pomislih: ne, ja i Dimitrije shvaćamo sasvim tim drugčije umjetnost. Ovaj kao da je htio reći: ja je ne razumijem, a i ne treba mi, no u dobro uredjenoj se državi trpi. Za Petrograd i za comme il faut* on je u ostalom dosta ravnodušan; jedanput se pače nazvao proletarcem.** Mi smo, reče, nadničari.

Ja pomislih: Kad bi to Dimitrije rekao, dopalo bi mi se, ali ovaj, pusti ga, neka govori! neka se hvasta! Sa mnom je bio osobito uljudan; no meni se sve pričinjalo, da sa mnom govori vrlo, vrlo ponizujući se poglavar. Kad hoće koga da pohvali, govori, u toga i toga i m a n a č e l a — to je njemu omiljela rieč. U njega mora da je samopouzdanja, trudoljubivosti, sposobnosti, da se žrtvuje za druge (vidiš, ja sam nepristrana), t. j. da žrtvuje svoju korist, ali je velik despot. Težko onome, koji mu dopane šaka! Za stolom poveo se govor i o mitu...

— Ja razumijem, reče on, da u mnogo slučajeva nije kriv onaj, koji mito prima; inače nije mogao učiniti. Ali ga sasvim tim, ako se zateče, treba satrti.

— Ja viknem: — Satrti nekriva!

— Da, poradi principa.

* Kako treba; fino. — ** Proletarac bio je rimski gradjanin najnižega reda, te nije činio ratne službe.

— Kakoga? upita Šubin. Kurnatovskij nešto se smeo, nešto začudio, te reče: tu nema razjašnjenja.

— Tatica, koji ga, čini se, obožava, prihvati, da ga zbilja ne treba, te se na žalost moju ovaj razgovor prekine. Uveče dodje Bersenev, te zametne s njime užasno prepiranje. Nikad jošte nisam vidjela našega dobroga Andriju Petrovića u takoj uzrujanosti. Gospodin Kurnatovskij nije nipošto poricao korist nauke, sveučilišta i t. d.... a medjutim sam ipak razumjela zlovolju Andrije Petrovića. Onaj drži sve to za nekaku gimnastiku. Šubin pristupi k meni poslije stola i reče: evo ovaj ovdje i jedan drugi (on imena tvoga izgovoriti ne može) — praktični su ljudi, pa gledajte, kolika razlika: ondje je pravi život, idejal, što ga život podaje; a ovdje ne čuvstvo dužnosti, već naprosto službeno poštenje i vrlina bez sadržaja. — Šubin umna je glava i ja sam tebe radi upamtila rieći njegove; a po mojem sudu, što ima zajedničko medju vama? Ti vjeruješ, a ovaj ne vjeruje zato, što se u samoga sebe vjerovati ne može. On je kasno otišao, no majčica već mi je saobćila, da sam mu se dopala, a tatica da je uzhićen... Nije li mu možda još o meni kazao, da i u mene ima načela? A ja već malo što nisam majčici odgovorila, da mi je veoma žao, ali ja da već imam muža. Zašto te tatica tako ne voli? S majčicom dalo bi se jošte kojekako...

O moj dragi! Ja sam ti tako podrobno opisala ovoga gospodina zato, da zaglušim tugu svoju. Bez tebe nema mi života, ja te neprestano vidim, čujem... Ja te očekujem, samo ne kod nas, kako si već gotovo htio — pomisli, kako će nam biti težko i nezgodno! — a ti znaš, ja sam ti pisala gdje — u onom gaju... O moj dragi! Kako ja tebe ljubim!“

XXIII.

Tri od prilike nedjelje poslije prvoga pohoda Kurnatovskoga preselila se Ana Vasiljevna, na veliku radost Jeleninu, u Moskvu, u veliku svoju drvenu kuću do Prečistenke, u kuću sa stupovima, s bielim lirama i viencima nad svakim prozorom, s polukatom, s družinskom zgradom, s cvjetnjakom pred kućom, s ogromnim zelenim dvorištem, s bunarom na dvorištu, a do bunara s kočinom.* Ana Vasiljevna nikad nije tako rano dolazila sa sela, no ove se godine u nje s prvih mrazova razigrala hunjavica; Nikola Artemjević sa svoje strane svršivši tečaj liečenja od dosade zaželi ženu, a k tome je Augustina Hristijanovna otišla u goste k svojoj kuzini u Revelj; u Moskvu je prispjelo nekakvo inostrano družtvo pokazujući plastičke poze, des poses plastiques,** kojih je opis u „Moskovskim Vjedomostima“ silno probudio radoznalost u Ane Vasiljevne. Riečju, daljni se boravak na selu pokazao neudoban, pače po riečima Nikolaja Artemjevića nesuglasan s izpunjenjem njegovih namišljenih „nacrta“. Posljednje su se dvie nedjelje pokazale Jeleni vrlo duge. Kurnatovskij je dolazio dva puta po nedjeljama; u druge je dane bio zabavljen poslom. Dolazio je upravo radi Jelene, ali se više razgovarao sa Zojom, kojoj se on osobito svidjao. „Das ist ein Mann!“*** pomisli ona za sebe gledajući na osmaglo i muževno lice njegovo, slušajući njegov samopouzdan, ponizujući se govor. Po njezinu mnienju nije ni u koga bilo tako čudnoga glasa, nitko nije umio tako odlično izgovoriti: „imao sam čassst,“ „ja sam sasvim zadovoljan“. Insarov nije bio u Stahovljevih, ali ga Jelena vidjela jedanput kradom u nevelikom gajiću nad Moskvom riekom, gdje mu je naznačila ročište. Jedva su uspjeli, da kažu jedan drugomu nekoliko

* Pasja kućica. — ** Žive slike. — *** To je čovjek.

rieči. Šubin se vrati u Moskvu zajedno s Anom Vasiljevnom; Bersenev nekoliko dana potom.

Insarov sjedio je u sobi, te je po trećiput čitao pisma, što ih je primio iz Bugarske nekakom „prilikom“, po pošti bojali su se, da ih šalju. Od njih je bio veoma uzrujan. Na Iztoku su se brzo razvijali dogadjaji; zaprema kneževinâ od ruske vojske sve je glave uznemirilo; oluja je rasla, već se osjećao dah bliza neuklonljiva rata. Naokolo buktjela je vatra, a nitko nije mogao unapried vidjeti, dokle će segnuti, gdje će se zaustaviti. Stare rane, davne nade — sve se razmahalo. Srce Insarovljevo silno je kucalo, i njegove su se nade izpunjale. No nije l' to rano? nije l' zaludno? mislio je on stiskujući ruke. Mi još nismo gotovi, — ali neka bude! Morat će se na put.

Nešto je lako zašuštalo za vratima, ona se brzo razklope — i u sobu unidje Jelena.

Insarov uzdršće sav, poleti k njoj, padne pred njom na koljena, obujmi stas njezin i priliepi se krepko glavom za nj.

— Ti me nisi očekivao? progovori ona jedva dišući. (Ona se brzo uzpinjala po stubama.) Dragi! mili moj! — Ona mu stavi obje ruke na glavu te se ogleda.

— Tu ti dakle živiš? Ja sam te skoro našla. Kći gospodara tvoga pratila me. Mi smo se prekjuče preselili. Htjela sam ti pisati, ali sam pomislila, bolje će biti, da sama podjem. Evo me k tebi na četvrt sata. Ustaj, zatvori vrata.

On se digne, žurno zatvori vrata, vrati se k njoj i uzme je za ruke. Govoriti nije mogao: dušila ga radost. Ona mu je smiešeći se gledala u oči . . . u njima je bilo toliko sreće... Ona se zastidi.

— Stani, reče ona ljubazno otimajući ruke od njega, — daj da skinem šešir.

Ona razveže vrpce od šešira, baci ga, s ramena spusti

mantilju, popravi kosu, i sjedne na majušan, ostar divančić. Insarov se ne mače, te je gledao kao občinjen.

— Sjedni, reče ona, ne podižući na njega oči i pokazujući na mjesto do sebe.

Insarov sjedne, ali ne na divan, već na pod, do njenih nogu.

— Na, skini mi rukavice, reče ona nejednakim glasom. Obuzme je strah. Najprije stane razkovčavati, potom svlačiti jednu rukavicu, svuče je do polovine, te pohotno prione usnama za zabieljelu pod njom finu i nježnu ručicu.

Jelena se zadršće, te ga htjede odkloniti drugom rukom, on stane i drugu ruku ljubiti. Jelena je potegne k sebi, on odmakne glavu, ona mu pogleda u lice, nagne se i usne se njihove sliju . . .

Prodje časak . . . Ona se otme, ustane, šane: „ne, ne,“ i žurno pristupi k pisaćemu stolu.

— Znaj, ovdje sam ja gospodarica, za mene ne smije biti u tebe tajne, reče ona, nastojeći, da se prikaže bezbrižna, te okrećući se k njemu ledjima.

— Koliko li je tu papira! Kakva su to pisma?

Insarov namršti obrve. — Ova pisma? progovori on dižući se s poda. — Možeš ih pročitati.

Jelena ih premetne u ruci. — Ima ih tako mnogo, i tako su sitno pisana, a ja treba odmah da idem . . . Bog s njima! Nisu li od suparnice? . . . Pa nisu ni ruska, doda ona prebirajući tanke liste.

Insarov joj se približi, te se dotakne struka njena. Ona se najednom okrene k njemu, veselo mu se nasmjehne te se upre u njegovo rame.

— Ova su pisma iz Bugarske, Jelo; prijatelji mi pišu, zovu me.

— Sada? Onamo?

— Da . . . sada. Dok je jošte vrieme, dok se još može proći.

Ona mu najednom objema rukama pade oko vrata. — Ti ćeš me jamačno sa sobom povesti?

On je pritisne k srcu. — Oj, draga moja djevojčice, junakinjo moja, kako si ti izgovorila rieč ovu! No nije li grjehota, nije l' bezumnost od mene, od mene bezkućnika, neženje, tebe vući sa sobom . . . Pa kuda?

Ona mu zaklopi usta. — Pşss . . . ali ću se razljutiti te nikad više ne ću k tebi doći. Zar nije sve riešeno, nije l' sve odlučeno medju nama? Nisam li ja tvoja žena? Zar se žena razstaje s mužem?

— Žene ne polaze u rat, reče on s napola bolnim smieškom.

— Jest, kad mogu ostati. A zar ja mogu ovdje ostati?

— Jeleno, ti si angjeo! . . . Ali pomisli, ja ću može biti morati otići iz Moskve . . . za dvie nedjelje. Ja već ne mogu misliti ni na sveučilištna predavanja, ni na svršetak posala.

— Pa šta zato? prekine ga Jelena — Treba l' skoro da ideš? Da, hoćeš li, ja ću sad, odmah, ovaj čas, ostati kod tebe, s tobom za uviek, i kući se ne ću vratiti, hoćeš li? Hajdemo odma, hoćeš li?

Insarov je podvostručenom silom zagrli u svoj naručaj. — Tako me Bog kaznio, vikne on, — ako radim rdjavo djelo! Od današnjega dana mi smo sjedinjeni u uviek!

— Hoću li ostati? upita Jelena.

— Ne, čista moja djevojčice; ne, zlato moje. Ti ćeš se danas vratiti kući, ali budi gotova. Ovo se djelo ne može najednom učiniti; treba pobolje sve razmisliti. Tu treba novaca, putnica . . .

— Novaca ima u mene, prekine ga Jelena, — osamdeset rubalja.

— No, to nije mnogo, opazi Insarov: — ali i to nije na odmet.

— Ali ja ih mogu dobiti, uzajmit ću ih, zamolit ću u mamice... Ne, u nje ih moliti ne ću... Ali sat se može prodati... U mene ima i naušnica, dvie narukvice... čipaka.

— Ne radi se tu o novcima, Jeleno; putnica, tvoja putnica, kako će s njom biti?

— Da, kako će s njom biti? A putnica je l' svakako potrebita?

— Svakako.

Jelena se nasmije. — Što mi je na um došlo! Sjećam se, još sam bila majušna... U nas je utekla sobarica. Uhvatili je, oprostili joj i ona je dugo živjela u nas... ali svi su je ipak zvali: Tačjana bjegunica. Nisam tada mislila, da ću i ja može biti bjegunica biti kao i ona što je bila.

— Jeleno, kako te nije stid?!

— A zašto? Dakako da je bolje poći s putnicom. Ali ako se ne da...

— Sve ćemo mi to poslije udesiti, poslije, počekaj, reče Insarov. — Daj, samo da razvidim, daj, da razmislim. O svem ću se s tobom porazgovoriti, kako valja. A novaca ima i u mene.

Jelena odmakne rukom kosu, što joj na čelo pala. — O, Dimitrije! kako ćemo veselo u dvoje putovati!

— Da, reče Insarov: — a onamo, kud mi dodjemo...

— Što? prekine ga Jelena: — zar se ne umire u dvoje takodjer veselo? ali mani, zašto umirati? Mi ćemo živjeti, mi smo mladi. Koliko ti je godina? Dvadeset i šest?

— Dvadeset i šest.

— A meni dvadeset. Još ima mnogo vremena pred nama. A! ti si htio pobjeći od mene? Tebi nije trebalo ljubavi, Bugarine! Sad gledaj, kako ćeš se od mene oprostiti! Ali što bi bilo s nama, da ja nisam tada k tebi pošla?

— Jeleno, ti znaš, što me prinudjalo, da se udaljim.

— Znam, ti si se zaljubio, te si se uplašio. A nisi li ti naslućivao, da su i tebe ljubili?

— Tako mi poštenja, Jeleno, nisam.

Ona ga hitro i neočekivano poljubi. — Baš zato sam te ja ljubila. A sad ostaj s Bogom.

— Ne možeš li više ostati? upita Insarov.

— Ne mogu, dragi moj. Ti misliš, da je meni lako bilo samoj otići? Četvrt je sata davno prošlo. — Ona nadjene mantilu i šešir. — A ti dodji k nama sjutra uveče. Ne, prekosjutra. Bit će napeto, dosadno, ali nije druge: bar ćemo se vidjeti. S Bogom ostaj! Pusti me napolje. — On je zagrli posljednji put. — Aj! gle, ti si moj lančić slomio. O, moj nespretniče! No, ništa zato. Tim bolje. Ja ću proći na Kuzneckij most, dat ću ga na popravak. Ako me zapitaju, reći ću, da sam bila na Kuzneckom mostu. — Ona pograbi za vratnu ručicu.

— Da zbilja, zaboravila sam ti kazati, musje Kurnatovskij jamačno će mi skorih dana učiniti ponudu. Ali ja ću mu . . . evo što. — Ona stavi palac lieve ruke na vrh od nosa, a ostalim prstima poigra po zraku. — S Bogom ostaj. Do vidjenja. Sad ja znam put . . . A ti ne gubi vremena . . .

Jelena otvori nešto malo vrata, posluša, okrene se k Insarovu, kimne glavom, te izpadne iz sobe.

Jedan je časak stajao Insarov pred vratima zatvorenim, te je takodjer prisluškivao. Vrata su dolje u dvorištu lupnula. On dodje do divana, sjedne i zakrije oči rukom. Njemu se još nikad ništa slično nije slučilo. „Čime sam ja zaslužio taku ljubav? pomisli on. — Nije l' to san?“

Ali fini miris rezedin, što je ostao za Jelenom u siromašnoj njegovoj, tamnoj sobici, podsjećao ga na njezin posjet. Zajedno s njim ostao je, činilo se, jošte u uzduhu i zvuk mladoga glasa i šum laganih mladih koraka i toplota i svježost mladoga, djevičanskoga tiela.

XXIV.

Insarov se riešio, da počeka jošte, dok stignu sigurniji glasovi, a sam se začeo spremati na put. To je bila vrlo težka stvar. Za nj samoga nije bilo nikake zapreke; trebalo mu zatražiti putnicu, — ali kako će s Jelenom? Dobiti za nju putnicu zakonitim putem nije se moglo. Vjenčati se s njom tajno, a potom se javiti roditeljima . . . „Oni će nas onda odpustiti, mislio je on. A ako li nas ne puste? Mi ćemo svakako pobjeći. Ako li se budu žalili na nas . . . ako li . . . Ne, bolje će biti, da se kakogod postaramo za putnicu.“

On odluči, da se posavjetuje (razumije se, da nikoga nije imenovao) s jednim svojim znancem, s umirovljenim ili odpuštenim prokuratorom, s izkusnom i starom lijom u tajnim poslovima od svake ruke. Ovaj pošteni čovjek nije živio blizu; Insarov se kotrljao k njemu čitav sat s gnusnim kočijašem, a k tome ga jošte nije kod kuće zastao. Na povratku pokisao je do kože hvala nenadnomu pljusku, koji se sasuo na nj. Sjutradan odpravi se Insarov ne mareći za dosta jaku glavobolju i opet k umirovljenomu prokuratoru. Umirovljeni ga prokurator posluša pozorno, šmrčući burmut iz burmutice, ukrašene slikom prsate nimfe i pogledajući izprijeka na gosta svojim lukavim, takodjer duhanske boje, očicama. Posluša ga te zatraži „da bude jasniji u izlaganju faktičnih podataka“; a opazivši, da se Insarov nerado upuštao u podrobnosti (on se i dovezao k njemu hrabreći se), stegnuo je savjet savjetujući mu, da se prije svega snabdije „penezima“, te ga zamoli, da ga pohodi drugiput „kad bude u vas“, doda on šmrčući burmut nad otvorenom burmuticom, „više povjerenja a manje nepovjerenja“. „A putnica“, nastavi on, kao za sebe, „djelo je ruku čovječjih; vi na pr. putujete; tko vas poznaje, jeste

li vi Marija Bredihinova ili pak Karolina Foglmajerova?“ U Insarovu pojavi se čuvstvo gadjenja, no zahvali prôkuratoru i obeća za koji dan doći.

Isto je veče pohodio Stahovljeve. Ana ga Vasiljevna prijazno dočeka, prekori ga, što ih je sasvim zaboravio, i videći ga blieda upitala ga za zdravlje; Nikola Artemjević ne reče mu ni rieči, samo pogleda na nj sa zamišljeno nemarnom radoznalošću; Šubin se ponio hladno; ali se Jeleni začudi. Ona ga je očekivala; ona se zaodjela u isto odielo, što je na njoj bilo na dan prvoga njihova sastanka u kapelici; no ona ga je tako mirno pozdravila, i tako ljubazna bila i bezbrižno vesela, da nitko gledajući je ne bi bio pomislio, da je sudbina ove djevojčice već riešena, i da je samo tajna sviest srećne ljubavi podavala život njezinim potezima, lakoću i dražest svim kretnjama njezinim. Ona je posluživala čaj mjesto Zoje, šalila se, naklapala; ona je znala, da će Šubin na nju paziti, da se Insarov ne umije pretvarati, ne umije pričinjati se ravnodušnim, te se već prije na to spremila. Ona se nije prevarila: Šubin nije smetao oka s nje, a Insarov bio je veoma šutljiv i zlovoljan čitave te večeri. Jelena se osjećala tako srećnom, da joj se prohtjelo, da ga podraži.

— Nu, što? upita ga ona najednom: — miče l' se vaš plan?

Insarov se smete.

— Kaki plan? progovori on.

— Jeste l' zaboravili? odgovori ona smijući mu se u lice; on je jedini mogao razumjeti značenje ovoga srećnoga smieha: — vaša bugarska hrestomatija za Ruse?

— Quelle bourde!* progundja kroz zube Nikolaj Artemjević.

Zoja sjedne ka glasoviru. Jelena sažme ramenima, da se jedva opazilo, te je očima pokazala Insarovu na vrata, kao

* Gle ti toga hvališe!

da ga kući odpušta. Potom se ona s prekidanjem dva puta dotakne prstom stola i pogleda na nj. On je razumio, da mu je obznanila sastanak za dva dana i ona se brzo nasmije, kad je vidjela, da ju je razumio. Insarov se digne i stane se opraštati; osjećao se nezdravim. Eto Kurnatovskoga! Nikolaj Artemjević skoči, digne desnu ruku više glave, te je meko spusti u ruku obersekreterovu. Insarov ostane još nekoliko časaka, da ogleda svoga suparnika. Jelena je kradom lukavo mahnula glavom, domaćin nije držao potrebnim, da jednoga drugomu predstavi i Insarov ode izmienivši posljednji put pogled s Jelenom. Šubin je razmišljao, razmišljao, — te zametne žestoko pravdu s Kurnatovskim o juridičkom pitanju, o čemu nije ništa razumio.

Insarov nije svu noć spavao, a ujutru se osjećao rdjavo; sasvim tim bavio se uredjivanjem svojih papira i pisanjem pisama, ali glava je njegova bila težka i sputana. Oko podneva nastane u njemu vrućica; jesti nije ništa mogao. Vrućica se brzo poveća k večeru; pojavi se trganje u svim udima i strahovita glavobolja. Insarov legne na onaj isti divančić, gdje je nedavno sjedila Jelena; on pomisli: „pravo mi budi, zašto sam se turao k ovome starome lopovu“, te pokuša, da usne .... Ali već je bolest zavladala njime. Sa strašnom silom zakucale su u njemu žile, vruće uzavre krv, misli se kao ptice stale vrtjeti. On padne u nesviest. Kao slomljen ležao je na uznak i najednom mu se pričini: netko se nad njim smieši i šapće; rasklopivši s naporom oči, svjetlo dogorjele svieće sjekne ga kao nožem po njima ... Što je to? stari prokurator stoji pred njim u spavaćoj haljini od tarmalame*, podpasan fularom,** kako ga je vidio dan prije .... „Karolina Folgmajer“ mrmlaju bezuba usta. Insarov gleda, a starac se širi, naduva, raste, nije više čovjek — drvo je ... Insarov mora se penjati po strmim granama. Drži se čvrsto,

* Svilena tkanina za spavaće haljine. — ** Svileni rubac.

pada prsima na oštar kamen, a Karolina Foglmajer čuči kao prodavačica, te muca: kolačića, kolačića, kolačića, — ondje teče krv, i sablje se sjaju nesnosno... Jeleno! i sve je izčezlo u grimiznom kaosu.

XXV.

— K vama je došao nekaki, tko bi ga znao, bravar, što li, reče drugu večer Bersenevu njegov sluga, koji se odlikovao strogim vladanjem naprema gospodaru i skeptičkim pravcem duha, — hoće da vas vidi.

— Pozovi ga, reče Bersenev.

Unidje „bravar“, Bersenev upozna u njem krojača, domaćina stana, gdje je stanovao Insarov.

— Što bi ti? upita ga on.

— Evo me k vašoj milosti, začne krojač premećući po malo noge i uzmahujući od časa do časa desnom rukom zarukavcem, koji je zahvatio trima posljednjim prstima. -- Naš je stanar, tko bi ga znao, vrlo težko obolio.

— Insarov?

— Jest tako, naš stanar. Tko bi ga znao, još je juče s jutra bio na nogama, uveče zamoli samo piti, naša mu je domaćica doniela i vodu, a noću stane trabunjati, mi to čujemo, jer smo pregradjeni; a jutros već je bez jezika, leži u nesvjestici, a od njega samo vatra sipa. Bože moj! Ja pomislim, tko bi ga znao, umriet će onoga prije nego treba, pomislim, da se dade na znanje oblasti, budući da je sam; ali mi domaćica reče: „Idi, veli, onome stanaru, u koga je ovaj naš na selu stanovao: možda će ti što reći, ili će sam doći.“ I evo ja dodjoh k vašoj milosti, jer nam nije moguće, to jest....

Bersenev zgrabi kapu, turi krojaču u ruku rubalj i odmah poleti s njim u stan Insarovljev.

On ga nadje, gdje leži na divanu u nesvjestici nesvučen. Lice se njegovo strašno promienilo. Bersenev odmah naloži domaćinu, da ga s domaćicom svuku i u krevet prenesu, a sam poteče k doktoru i dovede ga. Doktor mu propiše u jedanput pijavice, mušice, kalomel i naloži, da mu puste krv.

— Je l' u pogibli? upita Bersenev.

— Da, u velikoj, odgovori doktor. — Veoma jaka upala pluća: peripneumonia u punom razvitku, može biti, da je i mozag zaražen, a subjekt je mlad. Sile njegove sada su protiv njega upravljene. Kasno ste poslali po mene, a u ostalom mi ćemo sve učiniti, što nauka zahtieva.

Doktor je i sam jošte bio mlad, te je vjerovao u nauku.

Bersenev ostane preko noći. Domaćin i domaćica pokazali su se dobri, pače i brzi ljudi, samo ako se našao čovjek, koji im je stao govoriti, što treba da se uradi. Dodje i felčar i začmu se medicinska natezanja.

Prema jutru Insarov se osviesti na nekoliko časaka, spozna Berseneva i upita: „ja nisam, čini se, zdrav?“ pogleda naokolo sebe s tupom, mlitavom sumnjom težko bolestna, te i opet izgubi sviest. Bersenev ode kući, presvuče se, pograbi kojekake knjige, te se vrati u stan Insarovljev. On odluči, da se preseli k njemu barem za prvo vrieme. Njegov je krevet ogradio zaslonima, a za se je udesio mjestance oko divančića. Dan je prošao neveselo i naskoro. Bersenev se razstao s njime samo, da bi objedovao. Nastane večer. On zapali zaslonjenu svjećicu i uzme čitati. Sve je naokolo bilo tiho. Za pregradkom čuo se prigušeni šapat, sad zievanje, sad uzdah domaćina . . .

Netko je od njih kihnuo i njega su šapćući ukorili; za zaslonima čulo se težko i nervozno disanje kad i kad prekinuto kratkim uzdahom, i težkim premještanjem glave po jastuku . . . .

Čudnovate misli zaokupiše Berseneva. Nalazio se u sobi

čovjeka, kojega je život visio o niti, čovjeka, koga je, to je on znao, ljubila Jelena .... Sjeti se one noći, kad ga je Šubin stigao i očitovao mu, da ga ona ljubi, njega, Berseneva! A sada ....

„Što da uradim sad?“ pitao je sam sebe. „Bi li Jelenu izviestio o bolesti njegovoj? Bi li počekao? Ovo me izvješće više boli od onoga, što sam joj ga priobćio jednoć. Čudnovato, kako je sudbina mene postavila kao treće lice medju njih!“ On odluči, da što dulje počeka. Pogled je njegov pao na stol pokrit gomilama papira .... „Hoće l' on izpuniti svoje pomisli? pomislio je Bersenev. Može li svega nestati?“ I sažali mu se na mladi, pogibajući život, i zavjeri se sebi, da ga spase ....

Noć nije bila dobra. Bolestnik je mnogo buncao. Nekoliko se puta digao Bersenev sa svoga divančića, približio se na prstima postelji, te je tužno prisluškivao nesavezno trabunjanje. Samo jedanput izgovori Insarov u savezu i jasno: „ja ne ću, ja ne ću, ti nisi dužna ....“ Bersenev zadršće i pogleda na Insarova: lice njegovo bolno i podjedno mrtvačko bilo je nepomično, a ruke su mu ležale bez snage .... „Ja ne ću“, ponovi on, da se jedva čulo.

Doktor dodje ujutro, strese glavom i propiše novi liek. Još je daleko do krize, reče on namještajući šešir.

— A poslije krize? upita Bersenev.

— Poslije krize? Dva su izlaza: aut Caesar, aut nihil.

Doktor ode. Bersenev se sprodje nekoliko puta po ulici; trebalo mu čistoga uzduha. On se vrati i prihvati se knjige. Raumera već je davno svršio; sad je izučavao Grota.

Najednom se vrata tiho odškrinu i oprezno se pomoli u sobu glavica domaćinove kćeri, pokrivena po običaju težkom maramom.

— Ovdje je, progovori ona poluglasno, — ona gospodjica, što mi je tada deseticu ....

Glavica se domaćinove kćeri najednom sakrije a na mjesto nje pojavi se Jelena.

Bersenev skoči kao žalcem uboden; no Jelena se ne makne, ne vikne .... Činilo se, sve je u jedan čas razumjela. Strašna joj bljedoća pokrije lice, pristupi k zaslonu, pogleda za nj, pljesne rukama, te se skameni. Još časak i ona bi se bila bacila k Insarovu, ali je Bersenev ustavi. — Što radite? progovori on dršćućim šapatom. — Vi ga možete ubiti!

Ona klecne. On je dovede do divančića i posadi je.

Ona mu pogleda u lice, potom ga omjeri okom, potom zapne o pod.

— Umire li? upita ona tako hladno i mirno, da se Bersenev uplašio.

— Za Boga, Jeleno Nikolajevna, začne on, što vi to? On je, istina bolestan, — i dosta opasno .... Ali mi ćemo ga spasti, za to vam ja jamčim.

— On je bezsvjestan? upita ona isto tako kao i prvi put.

— Jest, sad je u nesvjestici .... To uviek biva u početku ovih bolesti, ali to ništa ne znači, ništa, — uvjeravam vas. Pijte malo vode.

Ona digne na njega oči i on je razumio, da nije slušala njegovih odgovora.

— Ako on umre, progovori ona sve istim glasom, — umriet ću i ja.

— U taj čas zajeca Insarov lako; ona se strese, uhvati se za glavu, potom stane razvezivati vrpce šešira.

— Što to radite? upita je Bersenev.

Ona ne odgovori.

— Što radite? ponovi on.

— Ja ću ovdje ostati.

— Kako .... dugo li?

— Ne znam, može biti čitav dan, kroz noć, za uviek ... ne znam.

— Za Boga, Jeleno Nikolajevna, dodjite k sebi. Ja nisam doista mogao očekivati, da ću vas ovdje vidjeti; ali sasvim tim .... držim, da ste se amo svratili na kratko vrieme. Pomislite, kod kuće mogu opaziti, da vas nema ....

— Pa što zato?

— Tražit će vas .... Naći će vas ....

— Pa što zato?

— Jeleno Nikolajevna! vi vidite .... On vas sada zaštititi ne može.

Ona spusti glavu, kao da se zamislila, priniela maramu k ustima i najednom provali iz grudi njenih grčevito ridanje s potresnom silom .... Ona se baci licem na divan nastojeći, da priduši ridanje, ali čitavo se njeno tielo podizalo i trzalo baš kao u istom uhvaćene ptice.

— Jeleno Nikolajevna .... za Boga .... ponavljao je nad njom Bersenev.

— A? Što je? čuo se najednom glas Insarovljev.

Jelena se izpravi, a Bersenev se gotovo na mjestu ukoči .... Malo iza toga pristupi on k postelji. Glava je Insarovljeva kao i prije ležala nemoćno na jastuku; oči su mu bile zatvorene.

— Da li bunca? šane Jelena.

— Čini se, odgovori Bersenev, — ali ništa zato; to uviek tako biva, osobito ako ....

— Kad je obolio? prekine ga Jelena.

— Prekojuče; ja sam od juče ovdje. Pouzdajte se u mene, Jeleno Nikolajevna. Ja od njega ne idem; sva će se sredstva upotrebiti. Ako uztreba, sazvat ćemo konzilium.

— On će bez mene umrieti, vikne ona, lamajući ruke.

— Dajem vam rieč, da ću vas svaki dan izvješćivati o tečaju bolesti njegove; pa ako bi nastupila zbilja opasnost...

— Zakunite se, da ćete odmah poslati po mene, bilo kad mu drago, danju ili noću; pišite ceduljicu upravo na

mene . . . Sad mi je sve jedno. Čujete li? obećavate li mi, da ćete to učiniti?

— Obećavam pred Bogom.

— Zakunite se.

— Kunem se.

Ona ga najednom zgrabi za ruku, te se, prije nego l' je uspio, da je odmakne, približi k njoj usnama.

— Jeleno Nikolajevna . . . što vi to, progundja on.

— Ne, . . . ne . . . ne treba . . . izgovori nerazumljivo Insarov i uzdahne težko.

Jelena pristupi k naslonu, stisne maramu zubima, te je dugo, dugo gledala na bolestnoga. S time su joj suze potekle niz obraze.

— Jelena Nikolajevna, reče joj Bersenev, — on može k sebi doći, prepoznati vas; Bog zna, hoće l' to dobro biti. A pored toga očekujem ja od časa do časa doktora . . .

Jelena uzme šešir s divančića, postavi ga na glavu, te se zaustavi. Oči su njene tužno bludile po sobi. Pričinjalo se, ona se sjećala . . .

— Ja ne mogu otići, prošapće ona napokon.

Bersenev joj stisne ruku. — Skupite sile svoje, progovori on — primirite se; vi ga ostavljate mojoj brizi. Ja ću uveče doći k vama.

Jelena ga pogleda i reče: — O, moj prijatelju! zarida i poleti napolje.

Bersenev se nasloni na vrata. Čemerno i gorko čuvstvo, ne bez nekake naslade, davilo mu je srce. „Moj dobri prijatelju!“ pomisli on i sažme ramenima.

— Tko je ovdje! čuo se glas Insarovljev.

Bersenev pristupi k njemu. — Ja sam ovdje, Dimitrije Nikanoroviću. Što vam je? Kako se osjećate?

— Sâm? upita bolestnik.

— Sâm.

*

— A ona?

— Koja ona? progovori gotovo sa strahom Bersenev.

Insarov zašuti. — Rezeda, šane on, i oči se njegove opet zatvore.

XXVI.

Insarov se čitavih osam dana nalazio medju životom i smrti. Doktor je dolazio neprestano zanimajući se i opet kao mlad čovjek za težko bolestnoga. Šubin je čuo o opasnom stanju Insarovljevu, te ga pohodio; došli su i zemljaci njegovi, Bugari; medj njima upoznao je Bersenev obje čudnovate prilike, koje su probudile u njem čudjenje neobičnim pohodom svojim na selu. Svi su izjavili iskreno svoje saučešće, neki su predlagali Bersenevu, da će ga zamieniti kod bolestnikova kreveta, ali on ne pristane sjećajući se obećanja, što ga je Jeleni dao. On ju je svaki dan vidjao i kradom joj javljao — kadšto ustmeno, kadšto malenom ceduljicom — sve podrobnosti razvitka bolesti! Kakim ga je strahom u srcu očekivala, kako ga je slušala i izpitivala! Sve je nešto vuklo k Insarovu, ali je Bersenev molio, da to ne čini: Insarov bio je riedko sâm. Prvi dan, kad je ona saznala za bolest njegovu, malo da nije sama oboljela; ona se, kako se samo vratila, zatvorila u svoju sobu; ali je pozovu k objedu, a ona dodje u blagovalište s takim licem, da se Ana Vasiljevna uplašila i htjela svakako, da je legne u krevet. Jeleni je ipak uspjelo, te se svladala. „Umre li on, ponavljala je ona, i mene će nestati.“ Ova ju je misao umirila i dala joj snagu, da se pričinjala ravnodušna. Medjutim je nitko nije uznemirivao; Ana se Vasiljevna natezala sa svojom hunjavicom; Šubin radio je mahnito; Zoja se podavala melankoliji, te je odlučila, da pročita Werthera* i Nikolaj Artemjević

* Djelo Goetheovo: „Werther's Leiden“.

bio je vrlo nezadovoljan poradi čestih pohoda „djačkoga“, to više, što su se njegovi „prednacrti“ o Kurnatovskom slabo napried micali; praktični obersekretar se premišljao i čekao. Jelena pače nije ni zahvalila Bersenevu: ima usluga, za koje je težko i stidno zahvaljivati. Samo jedanput na četvrtom svojem sastanku s njim (Insarov vrlo je slabo proveo noć, doktor je natuknuo na konzilium), samo na tom sastanku sjetila ga je zakletve. „Nu, u takom slučaju, ajdemo“, reče on njoj. Ona se digne i već je pošla, da se obuče. „Ne, progovori on, pričekajmo jošte do sjutra.“ K večeru bude Insarovu lakše. Ove su se muke osam dana nastavljale. Jelena se prikazivala mirna, ali nije ništa jesti mogla, noću nije spavala. Tupa bol bila joj u svim udima njenim; nekaki suhi, vrući dim, činilo se, napunjao joj je glavu. „Naša gospodjica gine kao svieća,“ govorila je o njoj sobarica njena.

Napokon nastane devetoga dana prielom. Jelena je sjedila u gostinskoj sobi do Ane Vasiljevne, te joj i sama ne znajući što radi čitala „Moskovskija Vjedomosti“; udje Bersenev. Jelena ga pogleda (kako je brz i plašljiv, i oštar i strašan bio prvi pogled, što ga je ona svaki put na nj bacila!) i odmah pogodi, da je donio dobre glase. On se nasmije; lako joj namigne, ona se pridigne njemu u susret.

— Došao je k sebi, spasen je, za nedjelju bit će posve zdrav, šane.

Jelena pruži ruku kao odbijajući udarac, ne reče ništa, samo joj usnice zadršću i živa se crven razlije po svem licu. Bersenev stane razgovarati s Anom Vasiljevnom, a Jelena ode u svoju sobu, padne na koljena, te se stala moliti, zahvaljivati Bogu . . . Lake, bistre suze poteku joj iz očiju. Najednom osjeti ona osobit umor, položi glavu na jastuk, šane: „siromašni Andrija Petrović!“ i odmah usne s mokrim trepavicama i obrazima. Već davno nije ona spavala i plakala.

XXXVII.

Rieči su se Bersenevljeve samo od česti obistinile: opasnost je minula, no sile Insarovljeve pomalo su se vraćale i doktor je govorio o duboku i obćem uzdrmanju čitavoga organizma. Sasvim tim je bolestnik ostavio krevet i stao hodati po sobi. Bersenev se preseli u svoj stan, ali je svaki dan zalazio k svojemu sveudilj. još slabomu prijatelju, te je svaki dan kao i prije izvješćivao Jelenu o zdravstvenom stanju njegovu. Insarov joj nije smio pisati, već se samo iz prikrajka u razgovoru s Bersenevom dotakao nje, a Bersenev mu je pričinjajući se ravnodušan pripoviedao o pohodima svojim u Stahovljevih nastojeći ipak, da mu natukne, da je Jelena bila veoma žalostna i da se sada umirila. I Jelena nije pisala Insarovu; drugo se njoj melo u glavi.

Jednom se, tek što joj je Bersenev saobćio s veselim licem, da je doktor već dopustio Insarovu, da pojede jedno rebarce, i da će po svoj prilici skoro izaći, — ona zamisli, pokunji . . .

— Pogadjajte, što vam hoću da kažem, progovori ona. Bersenev se smete. On ju je razumio. Bez sumnje, odgovori on, pogledavši na stranu, — vi hoćete da mi kažete, da ga želite vidjeti.

Jelena se zacrveni i izreče jedva čujno: — da.

— Pa zašto ne? To vam je, ja mislim, veoma lako. „Pi! pomisli on, — kakvo mi je ogavno čuvstvo na srcu!“

— Vi hoćete da kažete, da sam već prije . . . progovori Jelena. — Ali ja se bojim . . . sad je on, kažete vi riedko sâm.

— Tome nije težko pomoći, reče Bersenev, sve još ne gledajući na nju. — Ja ga, razumije se, ne mogu obaviestiti; ali dajte mi pisamce. Tko vam može braniti, da mu napišete

pisamce, kao dobrom znancu, za kojega vi imate srca? U tome nema ništa zazorno. Naznačite mu ... to jest, napišite mu, kad ćete ga ...

— Meni je težko, šane Jelena.

— Dajte pisamce, ja ću ga odnieti.

— To ne treba, ali ja sam vas htjela zamoliti ... ne srdite se na mene, Andrija Petroviću ... ne dodjite sjutra k njemu.

Bersenev se ugrizne za usnu.

— A! da, razumijem, vrlo dobro, vrlo dobro. — I dodavši dvie tri rieči brzo se udalji.

— „Tim bolje, tim bolje, pomisli on žureći se kući. Saznao nisam ništa novo, ali tim bolje. Kakva je to slast hvatati se za kraj tudjemu gniezdu? Ja se ni za što ne kajem, ja sam uradio, što mi je savjest nalagala, ali sad je dosta. Neka ih! Nije mi otac badava govorio: ja i ti, sinko moj, nismo sibarićani,* ni aristokrati, ni mezimci sudbine i prirode, nismo pače ni mučenici, — mi smo trudbenici, trudbenici pa trudbenici. Opaši se svojom kožnom pregačom trudbeniče, pa stani za svoj rodni stan, u tamnoj svojoj radionici! A sunce neka drugima sja! I u našem gluhom životu ima ponos i sreća svoja!“ Drugo jutro dobije Insarov po gradskoj pošti kratko pisamce: „Očekuj me, pisala mu Jelena, a sve druge odbij. A. P. ne će doći.“

XXVIII.

Insarov pročita pisamce Jelenino, te stane odmah sobicu svoju uredjivati, domaćicu zamoli, da odnese staklenke s ljekarijama, skine spavaću haljinu i obuče kaput. Od slabosti

* Stanovnici grada Sibarisa u staroj južnoj Italiji, razkošnici na rdjavu glasu.

i od radosti melo mu se u glavi, a srce mu kucalo. Noge su klecnule; on se spusti na divan, te stane gledati na sat. „Sad je jedanaest i tri četvrta, reče on sam sebi: — prije dvanaest nikako doći ne može; zamislit ću se u drugo što za taj četvrt sata, inače ja to strpjeti ne ću. Prije dvanaest ona nikako ne može . . .“

Vrata se razklope i u laku svilenu odielu, sva blieda i sva svježa, mlada, sretna, udje Jelena, te mu sa slabim radostnim krikom padne na grudi.

— Ti si živ, zlato moje, ponovila je ona grleći i ljubeći mu glavu. On potrne sav, on se zaduhao od ove blizine, od ovoga doticanja, od ove sreće.

Ona sjedne do njega, te se pritisne k njemu i stane ga gledati s onim smijućim se i ljubaznim i nježnim pogledom, koji se svietli samo u ženskim ljubećim očima.

Lice se njeno najednom raztuži.

— Kako si mi omršao, jadni moj Dimitrije, reče ona, provodeći ruku preko obraza njegova, — kakva li je u tebe brada!

— I ti si omršala, jadna moja Jeleno, odgovori on hvatajući usnama prste njene.

Ona strese veselo viticama.

— Ništa zato. Pazi, kako ćemo se popraviti! Oluja nas je zatekla kao onoga dana, kad smo se sreli u kapelici, zatekla pa i minula. Sad ćemo živjeti!

On joj odgovori jednim smieškom.

— Ah, kaki su to bili dani, Dimitrije, kako grozni dani! Kako mogu ljudi nadživjeti one, koje ljube? Ja sam svaki put unapried znala, što će mi Andrija Petrović reći, istina: moj je život padao i podizao se zajedno s tvojim. Živio, moj Dimitrije!

On nije znao, što da joj kaže. Htio je, da joj se baci pred noge.

— Što sam jošte opazila, nastavi ona, gladeći ga uz

kosu (ja sam za sve to vrieme mnogo toga opazila, za dokolice): kad je čovjek veoma, veoma nesretan, — s kakim glupim zanimanjem izpituje on sve, što naokolo njega biva! Ja sam se, istina, kad i kad zagledala na muhu, pa sam u samoj duši osjetila taku hladnoću i strah! Ali sve je to prošlo, prošlo, nije l' istina? Sve je pred nama svietlo, nije l' istina?

— Za mene si ti napried, odgovori Insarov, — za mene je svietlo.

— Pa i za mene! A sjećaš li se ti, kad sam ja ono kod tebe bila, ne posljedni put . . . ne posljednji put, ponovila je ona stresavši se nehotice, — i kad sam ja s tobom govorila, sama ne znam o čemu, da sam ja spomenula smrt; ja tad ni slutila nisam, da je ona na nas vrebala. No sad si ti opet zdrav?

— Mnogo mi je bolje, ja sam gotovo zdrav.

— Ti si zdrav, ti nisi umro. O, kako sam ja sretna!

Nastane malo mučanje.

— Jeleno? upita je Insarov.

— Što je, dragi moj?

— Kaži mi, nije li ti dolazilo u pamet, da je bolest ova poslana nama za kaznu?

Jelena ga pogleda ozbiljno.

— Ova mi je misao dolazila u pamet, Dimitrije. Ali ja sam pomislila: zašto da ja budem kažnjena? Kaku sam ja dužnost prestupila, što sam ja zgriešila? Može biti, da u mene nije savjest taka kao u drugih što je, ali ona je šutjela; — ili sam ja možebiti tebi što skrivila? — Ja ti smetam, ja te zaustavljam . . .

— Ti me ne ćeš zaustaviti, Jeleno, mi ćemo zajedno poći . . .

— Da, Dimitrije, mi ćemo zajedno poći, ja ću za tobom poći . . . Ovo je dužnost moja. Ja te ljubim . . . druge dužnosti ja ne poznajem.

— O, Jeleno! progovori Insarov: — u kake me nerazrješive okove svaka tvoja rieč stavlja!

— Čemu govoriti o okovima? prihvati ona. — Ja i ti slobodni smo ljudi. Jest, nastavi ona, gledajući zamišljeno na pod, i gladeći jednom rukom kao i prije kosu njegovu, — mnogo sam ja izkusila u posljednje vrieme, o čemu ja nikad ni pojma imala nisam! Kad bi mi bio tkogod prorekao, da ću ja, gospodjica, dobro uzgojena, sama iz kuće izlaziti pod različnim izmišljenim razlozima, pa još kuda ću dolaziti? k mladu čovjeku u stan, kakvo li bih bila osjetila negodovanje! I sve se to zbilo i ja ne osjećam nikakoga negodovanja. Hvala Bogu! doda ona, te se obrne k Insarovu.

On ju je gledao s takim izrazom obožavanja, da je ona tiho spustila ruku s kose njegove na oči njegove.

— Dimitrije! začne ona iznova; — ti to ne znaš, ja sam te znaj vidjela ondje, na strašnoj onoj postelji, ja sam te vidjela u pančama smrti, bez sviesti . . .

— Ti si me vidjela?

— Da.

On zašuti. — I Bersenev je l' bio ovdje?

Ona kimne glavom.

Insarov se nagne k njoj. — O Jeleno! šane on: — ja ne smijem gledati na tebe.

— Zašto? Andrija je Petrović tako dobar! Ja ga se nisam stidjela. Pa i čega da se stidim? Ja sam gotova svemu svietu reći, da sam tvoja . . . A u Andriju Petrovića se uzdajem kao u brata.

— On me je spasao! klikne Insarov. — On je najplemenitiji, najbolji čovjek.

— Da . . . A znaš li ti, da sam mu svim obvezana? Znaš li ti, da mi je on prvi kazao, da me ti ljubiš? I kad bih mogla sve odkriti . . . Da, on je najplemenitiji čovjek.

Insarov je postojano gledao Jelenu. — On je zaljubljen u tebe, zar ne?

Jelena obori oči. — On me je ljubio, progovori ona poluglasno.

Insarov joj krepko stisne ruku. — O, vi Rusi, reče on, — u vas je zlatno srce! I on me je polazio, on nije spavao čitave noći... A ti, ti, moj angjele... Nema prigovora, nema kolebanja... i sve ovo meni meni...

— Da, da, sve, tebi, jer te svi ljube. — Ah, Dimitrije! Kako je to čudnovato! Ja sam ti, čini se, već govorila o tome, no sve jedno, meni je drago, da ti ponovim, a tebi će biti drago, da čuješ, — kad sam ja tebe vidjela prvi put...

— Radšta su u tebe suze u očima? prekine je Insarov.

— U mene? suze? — Ona utre oči maramom. — Oj, lude! On još ne zna, da se i od sreće plače. Htjedoh ti kazati: kad sam ja tebe vidjela prvi put, ja nisam, istina, u tebi našla ništa osobito. Sjećam se, da mi se iz početka Šubin mnogo više dopadao, ako ga i nikad ljubila nisam, a što se dotiče Andrije Petrovića — o! tu je bio časak, kad sam pomislila: nije li možda on taj? A ti... ništa; zato si ti... potom... potom... srce moje objema rukama oteo!

— Poštedi me... progovori Insarov. Htio je, da se digne, ali se u isti čas spusti na divan.

— Što ti je? zabrinuto ga upita Jelena.

— Ništa... još sam nešto slab... Ova sreća moja nije jošte prema silama mojim.

— A ti sjedi s mirom. Ne izvolievajte se micati, ne uzrujavajte se, doda ona grozeći mu se prstom. — A zašto ste svukli spavaću haljinu? Još je prerano, da se kicošite! Sjedite, a ja ću vam pripoviedke pripoviedati. Slušajte pa šutite. Poslije bolesti vaše škodi vam mnogo razgovarati.

Ona mu začne govoriti o Šubinu, o Kurnatovskom, o

tome, što je ona radila u posljednje dvie nedjelje, o tome, da je sudeći po novinama rat neizbježiv i da će po tome, kako on samo sasvim ozdravi, trebati ne gubeći ni časa naći sredstva za odlazak . . . Sve je to ona govorila sjedeći uporedo s njime upirući se na rame njegovo . . .

On ju je slušao, slušao čas bliedeći, čas crveneći se . . . nekoliko puta htio je, da je zaustavi, i najednom se uzpravi.

— Jeleno, reče joj on nekakim stranim i oštrim glasom, — ostavi me, idi.

— Kako? progovori ona čudeći se. — Osjećaš li se zlo? doda ona živahno.

— Ne . . . meni je dobro . . . no, molim te, ostavi me.

— Ja te ne razumijem. Ti me tjeraš? . . . što ti to radiš? progovori ona najednom; on se sagne s divana gotovo do poda i prinikne usne k nogama njezinim. — Ne radi to, Dimitrije . . . Dimitrije . . .

On se pridigne.

— Onda me ostavi! Eto gle, Jeleno, kad sam ja obolio, nisam odmah izgubio sviest; ja sam znao, da sam u krajnjoj pogibli; pače u vrućici u trabunjanju ja sam razumio, ja sam težko osjećao, da ide k meni smrt, ja sam se oprostio sa životom, s tobom, sa svima, razstao sam se s nadom . . . A ovaj nenadni preporod, ova svjetlost poslije tame, ti . . . ti . . . do mene, kod mene . . . tvoj glas, tvoje disanje . . . Ovo prelazi sile moje! Ja osjećam, da te strastveno ljubim, ja čujem, gdje se ti sama nazivaš mojom, ja ni za što ne odgovaram . . . Odlazi!

— Dimitrije . . . prošapće Jelena i zakloni glavu njemu za rame.

Sad ga je tek razumjela.

— Jeleno, nastavi on, — ja te ljubim, ti to znaš, ja sam gotov život svoj dati za tebe . . . zašto si ti došla k meni

sada, kad sam ja slab, kad ne mogu svladati sam sebe, kad je sva krv moja uzavrela . . . ti si moja, veliš ti . . . ti me ljubiš . . .

— Dimitrije, ponovi ona i plane sva i još se više pribije za nj.

— Jeleno, smiluj se nada mnom — odlazi, ja osjećam, ja mogu umrieti — ja ne ću otrpjeti ovoga uzbudjenja . . . sva duša moja gine za tobom . . . pomisli, smrt malo nas nije razstavila . . . a sad si ti ovdje, ti u zagrljaju mome . . . Jeleno . . .

Ona zadršće sva. — Uzmi me dakle, šane ona jedva čujno . . .

XXIX.

Nikolaj Artemjević hodao je namrštivši obrve natrag i napried po svome kabinetu. Šubin je sjedio kod prozora te je prebacivši nogu preko noge mirno pušio smotku.

— Prestanite molim vas, koračati iz kuta u kut, progovori on otresajući pepeo sa smotke. Ja sve čekam, da ćete progovoriti, idem za vama — šija me zaboljela. Pri tome ima u vašem hodu nešto napeto, melodramatično.

— Vama se sveudilj hoće samo šale, odgovori Nikolaj Artemjević. Vi ne ćete, da udjete u moj položaj; vi ne ćete, da razumijete, da sam se privikao na tu žensku, da sam za nju pripet, napokon da me odsuće njeno mora da muči. Eto već je oktobar na polju, zima za nosom . . . Što može ona raditi u Revelju?

— Mora da čarape plete . . . sebi; sebi — ne vama.

— Smijte se, smijte; a ja ću vam reći, da ja take ženske ne poznajem. Ova čestitost, ova nesebičnost . . .

— Je li dala mjenicu, da se utjera? upita Šubin.

— Ova je nesebičnost, ponovi podigavši glas Nikolaj

Artemjević — divotna. Govore mi, u svietu ima milijun drugih žena, a ja velim: pokažite mi taj milijun; pokažite mi taj milijun, velim ja: ces femmes — qu' on me les montre!* I ne piše, evo to me ubija.

— Vi ste rječit kao Pitagora, opazi Šubin: — ali znate li, što bih ja vama savjetovao?

— Što?

— Kad se Avgustina Hristijanovna vrati... vi me razumijete?

— Da da; što dakle?

— Kad je vi ugledate... Vi sliedite razvitak moje misli?

— Nu da, da.

— Pokušajte je prolemati; što će se od toga roditi?

Nikolaj se Artemjević odvrati s negodovanjem.

— Ja sam mislio, on će mi u istinu dati kaki pametan savjet. Ali što da očekuješ od njega! Umjetnik, čovjek bez načela...

— Bez načela! A vaš vas je, kažu, miljenik, gospodin Kurnatovskij, čovjek s načelima, jučer za sto rubalja u srebru oplienio. To već nije delikatno, priznajte.

— Pa što? Mi smo igrali na trgovačku. Istina, ja sam mogao očekivati... Ali njega tako malo umiju cieniti u ovoj kući...

— Da je pomislio: bilo što bilo! prihvati Šubin: — hoće li mi biti tast ili ne će — to se jošte krije u žari sudbine, ali sto je rubalja dobro za čovjeka, koji mita ne prima.

— Tast! Kaki sam ja do vraga tast? Vous rêvez, mon cher.** Istina, svaka druga djevojčica bi se obradovala takomu ženiku. Prosudite sami: čovjek spretan, pametan, koji se sam po sebi podigao, u dvie gubernije služeći ožuljio se...

* Te mi se žene neka pokažu. — ** Vi sanjate, moj dragoviću!

— U . . . voj guberniji gubernatora za nos vodio, opazi Šubin.

— Vrlo lako može biti. Očevidno trebalo je tako da bude. Pravnik praktičnik . . .

— I u karte dobro igra, opet opazi Šubin.

— Nu, da i u karte dobro igra. Ali Jelena Nikolajevna . . . Može li se ona razumjeti? Rad bih znao, ima l' gdje taki čovjek, koji bi se htio prihvatiti posla, da iztraži, što ona hoće? Sad je vesela, sad žalostna; najednom omrša tako, da je ne bi pogledao, a kad tamo najednom se popravi, a sve to bez svakoga vidljiva razloga . . .

Unidje neliep lakej sa čašicom kafe sa skorupom i s dvopekom na podnosu.

— Otcu se dopada ženik, nastavi Nikolaj Artemjević, mašući dvopekom, — a što je stalo kćeri zato?! Liepo je to bilo u predjašnje, patrijahalno vrieme, a sad smo sve to promienili. Nous avons changé tout ça.* Sad razgovara gospodjica s kim joj je drago, čita što joj je drago; ide po Moskvi bez lakeja, bez služkinje, kao u Parizu; i sve se to poprimilo. Skorih dana pitam ja: gdje je Jelena Nikolajevna? Kažu, izvoljela je izaći. Kuda? Ne zna se. Je l' to — red?

— Uzmite čašu vašu i odpustite čovjeka, progovori Šubin. Vi sami kažete, da ne valja devant les domestiques,** doda poluglasno.

Lakej pogleda mrko Šubina, a Nikolaj Artemjević uzme čašu, uspe sebi skorupa i zgrabi do deset komada dvopeka.

— Ja sam htio kazati, začne on, tek što je lakej izašao, da ja u ovoj kuci ništa nisam. To je eto sve. Zato u naše vrieme svi sude po vanjštini: gdjekoji je čovjek i prazan i glup, ali se važno drži — pa ga uvažavaju; a drugi može biti ima talenata, koji bi mogli . , . mogli biti od velike koristi, ali po čednosti . . .

* Mi smo izmienili sve to. — ** Pred služinčadi.

— Vi ste državnik, Nikolice? upita Šubin tananim glaskom.

— Dosta je lakrdije! krikne srdito Nikolaj Artemjević. Vi ne pazite, što govorite! Evo vam nov dokaz, da ja u ovoj kući ništa nisam, ništa!

— Ana Vasiljevna vas davi . . . siromašak! progovori Šubin protežući se. Ej, Nikolaju Artemjeviću, manimo to! Bolje bi bilo, da spremite kaki god darak za Anu Vasiljevnu. Skoro će biti njezin rodjendan, a vi znate, koliko ona cieni i najmanji znak pažnje s vaše strane.

— Da, da, žurno odgovori Nikolaj Artemjević, — vrlo sam vam zahvalan, što ste spomenuli. Dakako, dakako; na svaki način. U mene je evo stvarca: fermoarac,* ja sam ga ovih dana kupio u Rosenstraucha; samo ne znam, da li je zgodan?

— Vi ste ga valja da za onu, za reveljsku mještanku kupili?

— To jest . . . ja . . . da . . . sam mislio.

— U tom će slučaju svakako zgodan biti.

Šubin se digne sa stolca.

— Kud bi mi večeras, Pavle Jakovljeviću, a? upita ga Nikolaj Artemjević, gledajući mu ljubazno u oči.

— Ta vi ćete, znam, u klub.

— Poslije kluba . . . poslije kluba.

Šubin se i opet protegne.

— Ne mogu, Nikolaju Artemjeviću, sjutra valja da radim. Drugi put. — I on izadje.

Nikolaj se Artemjević namrgodi, sprodje se do dva puta po sobi, izvadi iz pisaćega stola baršunastu kutijcu s „fermoarcem“, te ga dugo promatrao i otirao svilenom maramicom. Potom sjedne pred ogledalo, te stane sumnjivo razčešljavati guste svoje crne kose naginjući s važnošću u licu

* Broša.

glavu čas na desno, čas na lievo, upirući jezikom o obraz i ne smećući oči s razdieljka. Netko zakašlje njemu za ledjima, on se ogleda i spazi lakaja, koji je donosio kavu.

— Pošto si došao? upita ga on.

— Nikolaju Artemjeviću! reče nešto svečano lakaj — vi ste naš gospodar!

— Znam; što dalje?

— Nikolaju Artemjeviću, nemojte se, molim vas, na mene razsrditi; tek ja sam, budući da sam u službi vaše milosti izmala, iz poniznoga, zna se, usrdja dužan, da javim vašoj milosti...

— A što?

Lakej se pomakne na mjestu.

— Vi ste evo izvoljeli kazati, začne on, — da ne izvolievate znati, kuda izvolieva Jelena Nikolajevna odlaziti. Ja sam to saznao.

— Što lažeš, budalo.

— Volja vaša, ali ja sam je prekoprekjuče vidio, kako je izvoljela unići u jednu kuću.

— Gdje? što? kaku kuću?

— U .....oj uličici do Povarske. Nedaleko odavle. Ja sam i pazikuću pitao, kaki, rekoh, ljudi u vas ovdje stanuju?

Nikolaj Artemjević zatopoće nogama.

— Da si zaniemio, nitkove! Kako ti smiješ?... Jelena Nikolajevna, po dobroti svojoj, polazi nevoljne, a ti... Napolje budalo.

Uplašeni lakej poleti gotovo k vratima.

— Stoj! vikne Nikolaj Artemjević. Što ti je pripoviedao pazikuća?

— Ali ni... ništa nije pripoviedao. Veli stu... student.

— Da si zaniemio, nitkove! Slušaj, gade, ako samo u snu bilo komu o tomu progovoriš...

— Smilujte se, vaše gospodstvo...

— Da šutiš! ako ti samo natukneš... ako tko mu drago... ako ja saznam... Tebi ne će u mene ni pod zemljom mjesta biti! Je si l' čuo? Nosi se!

Lakeja nestane.

— Gospode, Bože moj! Što to znači? pomisli Nikolaj Artemjević ostavši sam: — što mi je pripoviedao ovaj bukvan? A? Trebat će ipak saznati, kaka je to kuća, i tko tamo stanuje. Treba sâm da podjem. Evo do čega je napokon došlo!... Un laquais! Quelle humiliation!*

I ponovivši glasno: un laquais! zatvori Nikolaj Artemjević fermoir u pisaći stol i ode k Ani Vasiljevnoj. On je nadje u postelji s povezanim obrazom. No pogled boli njezinih samo ga razdraži i on je veoma skoro dovede do suza.

XXX.

Medjutim se oluja, što se na Iztoku kupila, provalila. Turska naviesti Rusiji rat; rok, do kojega je trebalo da Rusi očiste podunavske kneževine, već je minuo; već nije dalek bio dan sinopske propasti. Posljednja pisma, što ih primio Insarov, zvala su ga bezodvlačno u domovinu. Zdravlje se njegovo još sveudilj nije popravilo: on je kašljao, osjećao slabost, slabe nastupe groznice, ali već gotovo nije bivao kod kuće. Duša se njegova zapali; na bolest nije više pomišljao. Neprestano je letio po Moskvi, potajno je polazio različna lica, pisao je čitave noći, čitave ga dane nije bilo vidjeti; gospodaru je svome dao na znanje, da će skoro otići, te mu je već unapried poklonio svoje priprosto pokućstvo. I Jelena se sa svoje strane spremala na polazak. Jedne kišovite večeri sjedila je ona u sobi svojoj rubeći marame, te je s neho-

* Jedan lakej! Kakvo li poniženje.

tičnom tjeskobom prisluškivala zavijanje vjetra. Sobarica njena unidje i reče joj, da je tatica u mamičinoj spavaonici i da je onamo zove . . . „Mamica plaču, šane ona Jeleni, koja je odmah za njom pošla, a tatica se ljuti“ . . .

Jelena slegne lako ramenima i unidje u spavaonicu Ane Vasiljevne. Dobrodušna žena Nikolaja Artemjevića ležala je napolak u naslonjaču razklopniku, te je mirisala maramicu s odkolonom*; on sam stajao je do kamina, zakopčan do kraja, u visoku, tvrdu ovratniku i u tvrdo naškrobljenoj ogrlici, podsjećajući nešto malo dostojanstvom svojim na kakoga parlamentarskoga oratora. Oratorskom kretnjom ruke pokaže on kćeri svojoj na stolicu, pa kad ga ona ne razumievajući kretnje njegove kao pitajući pogleda, progovori on s dostojanstvom, ne okrećući glave: „molim, sjednite“. (Nikolaj Artemjević je uviek govorio ženi „vi“, i kćeri — u ekstraordinarnim slučajevima.)

Jelena sjedne.

Ana se Vasiljevna useknula suzeći. Nikolaj Artemjević položi desnu ruku kaputu na rub.

— Ja sam vas pozvao, Jeleno Nikolajevna, začne on poslije duga mučanja, za to, da razjasnim neke prilike ili bolje da kažem, da potražim od vas razjašnjenje. Ja nisam s vama zadovoljan, ili ne: to je odviše malo kazano; vaše vladanje ogorčava, čini zabrinuta mene — mene i vašu mater . . . vašu majku, koju vi ovdje vidite.

Nikolaj Artemjević stavi u gibanje samo basove note grla svoga.

Jelena ga ćutke pogleda, potom Anu Vasiljevnu i pobledi.

— Bilo je vrieme, začne snova Nikolaj Artemjević, — kad sebi nisu dopuštale kćeri, da s visoka gledaju na roditelje svoje, — kad je roditeljska vlast činila trepetati nepo-

* Eau de Cologne, kolonjska voda.

korne. To je vrieme na žalost prošlo; tako barem misle mnogi; ali vjerujte, jošte ima zakona, koji ne dopuštaju . . . riečju, jošte ima zakona. Molim vas, da upamtite: ima zakona!

— Ali, tatice, začne već Jelena . . .

— Molim vas, ne prekidajte me. Prenesimo se mišlju u prošlost. Ja sam s Anom Vasiljevnom izpunio dužnost svoju. Ja nisam s Anom Vasiljevnom nikakih troškova žalio za vaš uzgoj, nikake brige. Kaku ste vi korist izvadili iz svih tih briga, iz tih troškova — to je drugo pitanje; ali ja sam imao pravo držati . . . ja sam s Anom Vasiljevnom imao pravo držati, da ćete vi barem sveto sačuvati načela morala, što smo ih . . . što smo ih mi vama kao našoj jedinoj kćeri . . . que nous vous avons inculqués, što smo ih mi vama uciepili. Mi smo imali pravo držati, da se nikake nove „ideje“ ne će dotaći ove, da tako rečem, zavjetne svetinje. Pa što bi? Ne govorim više o lakoumlju svojstvenom spolu vašemu, vašoj dobi . . . ali tko se mogao nadati, da ćete se vi do toga zaboraviti . . .

— Tatice, reče Jelena, — ja znam, što vi hoćete da kažete . . .

— Ne, ti ne znaš, što ja hoću da kažem! krikne falsetom Nikolaj Artemjević promienivši i dostojanstvenost parlamentskoga držanja, i važnost gladkoga govora i basov glas: — ti ne znaš drzka djevojčura!

— Za Boga, Nicolas, promuca Ana Vasiljevna, — vous me faites mourir*.

— Ne govorite mi to, que je vous fais mourir, Ano Vasiljevna! Vi sebi ni pomisliti ne možete, što ćete ovaj čas čuti! Pripravite se na gore, kažem vam unapried.

Ana se Vasiljevna gotovo skameni.

— Ne, nastavi Nikolaj Artemjević, okrenuvši se k Jeleni: — ti ne znaš, što ja hoću da kažem!

* Vi ćete učiniti, da umrem.

— Ja sam kriva pred vama, začne ona . . .

— A napokon!

— Ja sam kriva pred vama, nastavi Jelena, — u tome, što nisam davno već priznala . . .

— A znaš li ti, prekine je Nikolaj Artemjević, — da te ja mogu uništiti jednom riečju?

Jelena podigne k njemu oči.

— Da, gospodjo, jednom riečju! Tu nije što gledati! (On prekrsti ruke na prsima.) Dopustite, da vas upitam, je l' vam poznata nekaka kuća u . . . skoj uličici, do Povarske ulice? Vi ste polazili u tu kuću? (On topne nogom.) Odgovaraj, nevaljanko, i ne pomišljaj na lukavštinu! Ljudi, ljudi, lakeji, gospodjo, de vils laquais* su vas vidjeli, kako ste polazili onamo, k vašemu . . .

Jelena sva plane i oči joj se zakriese.

— Nemam zašto misliti na lukavštinu, progovori ona, — da, ja sam polazila u tu kuću.

— Prekrasno! Čujete li, čujete li, Ana Vasiljevna? I vi jamačno znate, tko u njoj stanuje.

— Da, znam: moj muž . . .

Nikolaj Artemjević izkolači oči.

— Tvoj . . .

— Moj muž, ponovi Jelena. — Ja sam se udala za Dimitrija Nikanorovića Insarova.

— Ti? . . . Udata? . . . jedva progovori Ana Vasiljevna.

— Jest, majčice . . . Oprostite mi. Dvie nedjelje tome nazad vjenčali smo se tajno.

Ana se Vasiljevna sruši u naslonjač; Nikolaj Artemjević uzmakne dva koraka.

— Udata! Za toga odrpanca, Crnogorca! Kći koljenovića, plemića Nikolaja Stahova, pošla za skitnicu, za niko-

* Prosti lakeji.

govića! Bez roditeljskoga blagoslova! I ti misliš, da ću ja to tako ostaviti? da ja ne ću tužiti? da ću ja dopustiti tebi... da ti... da... Tebe ću u manastir, a njega na galiju, u kažnjeničku četu! Ana Vasiljevna, izvolite joj odmah kazati, da je lišavate nasljedstva.

— Nikolaju Artemjeviću, za Boga, zastenje Vasiljevna.

— Pa kad se to, kakim načinom dogodilo? Tko vas je vjenčao? gdje? kako? Bože moj! Što će sada reći svi znanci, sav sviet! I ti si, bezsramna pretvorice, mogla poslije takoga djela živjeti pod roditeljskim krovom! Ti se nisi bojala... groma nebeskoga!

— Tatice, reče Jelena (ona je sva drhtala od glave do pete, ali glas joj je bio čvrst), — vi možete sa mnom uraditi, što vam volja, ali me bez razloga okrivljujete s bezsramnosti i s pretvaranja. Ja vas nisam htjela... ogorčiti prerano, ali bih vam preko srca sama naskoro bila sve kazala, jer ja polazim buduće nedjelje s mužem odavle.

— Polazite? Kuda to?

— U njegovu domovinu, u Bugarsku.

— K Turcima! krikne Ana Vasiljevna, te se onesviesti. Jelena poleti k materi.

— Odlazi! vikne Nikolaj Artemjević, te zgrabi kćer za ruku: — odlazi nedostojna!

Ali u taj se tren otvore vrata spavaonice, te se pomoli blieda glava svjetlucajući očima: to je bila Šubinova glava.

— Nikolaju Artemjeviću! vikne u sav glas: — Avgustina Hristijanovna je došla, te vas zove!

Nikolaj se Artemjević biesno okrene, zagrozi se Šubinu šakom, stane časak i izadje brzo iz sobe.

Jelena padne materi k nogama i obuhvati joj koljena.

* * *

Uvar je Ivanović ležao u krevetu svome. Košuljica bez ogrlice, s velikim pucetom, obuhvaćala je punu njegovu šiju, te se razastrla u širokim, slobodnim naborima, po njegovim gotovo ženskim grudima, ostavljajući pogledu velik čempresov krst i kesicu. Lagan pokrivač pokrivao je prostrane njegove ude. Svjećica gorjela je slabo na noćnom stoliću do vrča s kvasom, a do nogu Uvara Ivanovića na postelji sjedio je pokunjen Šubin.

— Jest, zamišljeno reče on, — ona se udala i kani otići. Vaš je nećačić grmio i dero se po svoj kući; zatvorio se poradi tajnosti u spavaonicu, a ne samo lakeji i sobarice — kočijaši sve su čuti mogli! On se sada neprestano dere i baca, sa mnom se nemalo potukao, bori se u sebi s očinskim prokletstvom, kao medvjed s panjem; ali nema u njega snage. Ana je Vasiljevna poražena, ali joj mnogo više srce para polazak kćerin, nege li udaja njezina.

Uvar Ivanović poigra prstima.

— Majka, reče on: — nu . . . i onoga.

— Nećak vaš, nastavi Šubin, grozi se, da će i metropoliti i generalgubernatoru i ministru tužbu podnieti, a svršit će se tim, da će ona otići. Komu je drago rodjenu kćer svoju upropastiti! Popietlit će se i spast će joj krila.

— Prava . . . nemaju, opazi Uvar Ivanović, i potegne iz vrča.

— Tako je, tako. A kaki će se podići u Moskvi tmasti oblaci osudjivanja, opadanja, naklapanja! Ona ih se nije plašila . . . Ona je pače medjutim veća od njih. Ona odlazi — — a kuda? i pomisliti je strahovito! U kaku daljinu, u kaku pustinju! Što je onamo čeka? Ja je gledam, upravo noću, u mećavi, kod trideset stupnjeva zime, vozi se ona iz seoske krčme. Razstaje se s domovinom, s obitelju; a ja je razumijem. Koga ostavlja ona ovdje? Koga je vidjela? Kurnatovske, Bersenove i ljude našega kova; a to su jošte bolji.

Za čime da tu žali? Jedno je zlo: njezin muž kažu, — djavo bi ga znao, jezik nekako ne će da se povraća na tu rieč, — kažu Insarov krv da pljuje; to je zlo. Ja sam nedavno vidio; lice mu je, mogao bi odmah s njega Bruta likovati... Vi znate, tko je bio Brut, Uvare Jovanoviću?

— Što ja znam? Čovjek.

— Dakako: „čovjek je bio“. Da, čudnovato lice, a nezdravo, veoma nezdravo.

— Da se bije... sve jedno, progovori Uvar Ivanović.

— Da se bije, to je sve jedno, istina; vi se danas izvolievate podpuno pravedno izražavati, ali da živi, to nije sve jedno. A njoj se, znajte, hoće s njime poživjeti.

— Posao mladenački, odazove se Uvar Ivanović.

— Jest mladenački, slavan, smjeli posao. Smrt, život, borba, padanje, pobjeda, ljubav, sloboda, domovina... Liepo, liepo. Daj Bože svakomu! Nije to kao sjediti do grla u blatu, pa htjeti pokazati, da ti je sve jedno, kad ti je u istinu i zbilja sve jedno. Ali onamo su — napete žice, neka zveče kroz sav sviet ili neka puknu.

Šubin spusti glavu na prsi.

— Jest, nastavi on poslije duga mučanja. — Insarov nje je vriedan. Ali medjutim kake su to ludorije! Nitko je nije vriedan. Insarov... Insarov... Čemu lažna poniznost? Nu, recimo, da je junak, da će biti na mjestu, ako i jest do sada radio isto, što i mi grješnici, ali kao da smo mi već taki podpuni izmet? Nu makar i ja, zar sam ja izmet, Uvare Ivanoviću? Zar je meni Bog i zbilja sve uzkratio? Zar mi nije dao baš nikakih sposobnosti, nikakih darova? Tko zna, možda će ime Pavla Šubina s vremenom biti slavno? Eno u vas na stolu leži mjedeni groš. Tko zna, možda će se, bilo kada, nakon stoljeća, ova mjed upotrebiti za kip Pavlu Šubinu, podignut njemu u čast od zahvalnoga potomstva?

Uvar se Ivanović upre o lakat, te se zaustavi na uzplamtjelom umjetniku.

— Daleka je to pjesma, reče on napokon igrajući po običaju prstima: — o drugima je govor, a ti . . . onoga . . . o sebi.

— O, veliki filozofe zemlje ruske! vikne Šubin. — Svaka je vaša riječ — čisto zlato, ne meni — vama treba podići kip, a za to ću se ja zauzeti. Evo kako vi sad ležite, u toj pozi, — za koju ne znaš, čega je u njoj više — tromosti ili snage? tako ću vas ja i preliti. Pravednim ukorom uništili ste moj egoizam i moje samoljublje! Da! da! nema zašto o sebi govoriti; nema se zašto hvastati. U nas nema jošte nikoga, nema ljudi, gledao ti, kud ti drago. Sve su to — ili sitničari, svadljivci, Hamletići, samojedi, ili tama i pustoš podzemna, ili vucibatine, naklapala pa bubnjari! A gle kakih jošte ima: koji su se do sramotne tančine izučili, svakomu svomu osjećaju neprestano bilo pipaju i sami sebi izvješćuju: evo, vele, što ja osjećam, evo, što mislim. Koristna li, pametna li zanimanja! Kad bi u nas bilo spretnih ljudi, ne bi od nas otišla ova djevojka, ova osjetljiva duša, ne bi kliznula kao riba u vodu! A što vi, Uvare Ivanoviću, držite? Kad će nastati naše vrieme? Kad će se u nas roditi ljudi?

— Daj vremena, odgovori Uvar Ivanović, — bit će ih.

— Bit će? Zemljo! crnozemna silo! ti si rekla: bit će? Gledajte, ja ću zapisati vašu rieč. Ali zašto vi gasite svieću?

— Hoću da spavam, s Bogom.

XXXI.

Šubin je rekao istinu. Neočekivani glas o svadbi Jeleninoj malo nije ubio Anu Vasiljevnu. Ona legne u postelju. Nikolaj je Artemjević od nje zahtievao, da ne pušta svoje

kćeri k sebi na oči; on se kao obradovao slučaju, da se pokaže u punom značenju domaćina, u svoj sili glave obitelji: neprestano je vikao i grmio na ljude, neprestano dodavajući: „ja ću vam pokazati, što sam ja, znat ćete vi mene — pričekajte!“ Dok je on kod kuće sjedio, nije Ana Vasiljevna vidjela Jelene te se zadovoljavala nazočnošću Zoje, koja ju je vrlo usrdno posluživala, a u sebi sama mislila: „Diesen Insaroff vorziehen — und wem?*“

Ali kako je samo Nikolaj Artemjević otišao (a to se dosta često dogadjalo: Augustina se Hristijanovna zaista vratila), Jelena je dolazila k materi svojoj — a ta je dugo, šuteći, sa suzama gledala na nju. Ovaj je niem ukor dublje od svakoga drugoga prodirao u srce Jeleni; nije ona tada osjećala kajanje, već duboku, bezkrajnu žalost, nalik na kajanje.

— Majčice, draga majčice! ponavljala je ona, ljubeći joj ruke: — a što sam mogla uraditi? Ja nisam kriva, ja sam ga zavoljela, ja drugačije nisam mogla uraditi. Krivite sudbinu: ona me je sastavila s čovjekom, koji se ne dopada tatici, koji će me odvesti od vas.

— Oh! prekidajući je Ana Vasiljevna, reče: — ne popominji mi to. Kako se samo sjetim, kuda ti hoćeš da odeš, srce se u meni gotovo prevrne!

— Majčice draga, odgovori Jelena, — utješite se barem time, da bi moglo i gore biti: ja bih mogla umrieti.

— Ali ja se i onako ne nadam, da ću te već vidjeti. Ili ćeš ti život svoj svršiti gdjegod pod šatorom (Ani se Vasiljevnoj pričinjala Bulgarija neka vrsta sibirskih tundra**) ili ja ne ću razstanka preživjeti . . .

— Ne govorite to, dobra majčice, mi ćemo se jošte vidjeti, Bog će dati. A u Bugarskoj ima takih gradova, kao i ovdje što su.

* Insarova ovoga voljeti — nego koga? — ** Barovita mjesta.

— Kakih gradova! Onamo je sada rat; sada onamo, mislim ja, pošla ti kud ti drago, sve iz topova pucaju . . . Kaniš li doskora polaziti?

— Doskora . . . ako samo tatica . . . On hoće tužbu da podigne, on se grozi razpustom.

Ana Vasiljevna digne oči k nebu.

— Ne, Lenko, on ne će tužiti. Ja sama ne bih bila ni za što pristala na tu ženitbu, prije bih umrla; ali učinjeno je učinjeno, a ja ne dam sramotiti kćeri svoje.

Tako prodje nekoliko dana. Napokon se Ana Vasiljevna ohrabri, te se jedne večeri zatvori s mužem svojim na samo u spavaonicu. Sve je u kući zamuklo i poniklo. Izprva se ništa nije čulo; potom zazvuči glas Nikolaja Artemjevića, po tom se stalo prepirati, čula se vika, pače kao da se čulo stenjanje . . . Već se Šubin zajedno sa sobaricama i sa Zojom riešio iznova priteći u pomoć; ali je vika u spavaonici stala slabjeti, priedje u razgovor i zamukne. Samo kad i kad se čulo slabo jecanje — pa i to je prestalo. Zazveče ključi, čula se škripa pisaćega stola, kako se otvara . . . Vrata se otvore i pojavi se Nikolaj Artemjević. Mrko pogleda sve, što mu je došlo u susret, te se odpravi u klub; a Ana Vasiljevna pozove k sebi Jelenu, čvrsto je zagrli i zaplakavši gorkim suzama reče:

— Sve je ugodjeno, on ne će ništa poduzimati, i ništa ti sada ne smeta polazku . . . . da nas ostaviš.

— Vi ćete dopustiti Dimitriju da dodje, da vam zahvali, upita Jelena svoju majku, kako se samo nešto umirila.

— Počekaj dušo moja, ne mogu ja sada vidjeti našega razstavnika. Prije polazka dospjet ćemo.

— Prije polazka, tužno ponovi Jelena.

Nikolaj Artemjević pristane, da ne će ništa poduzimati; ali Ana Vasiljena nije kćeri svojoj kazala, kaku je cienu udario svojemu pristajanju. Ona joj nije rekla, da je obećala,

da će platiti sve dugove njegove, da mu je iz ruke na ruku dala tisuću rubalja u srebru. Osim toga očitovao je odlučno Ani Vasiljevnoj, da ne želi sastati se s Insarovom, koga je i nadalje nazivao Crnogorcem, a došavši u klub stao je bez svake potrebe govoriti o ženitbi Jeleninoj — sa svojim partnerom, s inženerskim generalom u miru. Vi ste čuli, progovori on s pritvorenom bezbrižnošću — kći se moja, osobito velike učenosti, udala za nekoga djaka. General ga pogleda, preko naočala, progundja: „Hm!“ te ga upita što igra?

XXXII.

I dan se odlazku približavao. Novembar već se primicao kraju, prolazio je posljednji rok. Insarov već je davno svršio sve priprave i gorio od želje, da se što prije izkopa iz Moskve. I doktor ga tjerao, da se žuri: „Vama treba toplo podneblje, govorio on njemu, vi se ovdje oporaviti ne ćete.“ Nestrpljivost je mučila i Jelenu; nju je uznemirivala bljedoća Insarovljeva, mršavost njegova. Ona je često s nehotičnim strahom gledala na njegove promjenjene crte. Položaj je njezin u roditeljskoj kući postao nesnosan. Majka je tugovala nad njom kao nad mrtvom, a otac je njezin obćio s njome s priezirom hladno: blizina razstanka potajno je i njega mučila, ali on je držao za svoju dužnost, za dužnost uvriedjenoga otca, da sakrije čuvstva svoja, slabost svoju. Ana Vasiljevna zaželi napokon vidjeti se s Insarovom. Doveli su ga k njoj na tiho, kroz zadnje stube. Kad on dodje u sobu k njoj, nije dugo mogla, da ga nagovori, pače nije se mogla riešiti, da ga pogleda: on sjedne do njezina naslonjača, te je s mirnim poštovanjem čekao na prvu njenu rieč. I Jelena je sjedila ovdje držeći u svojoj ruci ruku materinu. Ana Vasiljevna podigne napokon oči i reče: „Bog vam bio sudija, Dimitrije

Nikanoroviću . . .“ i stane; priekor zamre na usnama njezinim. — Ali vi ste bolestni, vikne ona: — Jeleno, on ti je bolestan!

— Bio sam bolestan, Ano Vasiljevna, odgovori Insarov, — i sad se nisam jošte sasvim popravio; ali ja se nadam, domovinski zrak će me podpuno oporaviti.

— Da . . . Bugarska! promuca Ana Vasiljevna, te pomisli: „Bože moj, Bugarin umirajući, glas kao iz bačve, oči kao kotarica, kostur pravi kostur, kaput na njemu s tudjih pleća, žut kao žablja trava — a ona žena njegova, ona ga ljubi . . . da ovo je nekaki san . . .“ Ali ona se odmah sabere. — Dimitrije Nikanoroviću, progovori ona: — treba li svakako . . . svakako da odete?

— Svakako, Ano Vasiljevna.

Ana ga Vasiljevna pogleda.

— Oh, Dimitrije Nikanoroviću, ne daj vam Bože trpjeti to, što ja sada trpim . . . Ali vi mi obećavate, da ćete je čuvati, ljubiti je . . . Stradati ne ćete, dok je mene žive!

Suze joj zagušiše glas. Ona razširi ruke svoje, a Jelena i Insarov padnu pred nju na koljena.

*

Kobni dan napokon nastupi. Odlučeno je bilo, da se Jelena oprosti s roditeljima — kod kuće, a da krene na put — iz stana Insarovljeva. Odlazak bio je odredjen u 12 sati. Četvrt sata prije roka dodje Bersenev. On je držao, da će zastati u Insarova njegove zemljake, koji ga žele izpratiti; ali svi su oni već napried otišli; isto su tako otišle poznate čitatelju dvie tajinstvene ličnosti (bile su svjedoci Insarovljevoj ženitbi). Krojač išao je u susret s poklonom „dobromu gospodaru“; on se morao od žalosti, a može biti i od radosti, što je dobio pokućstvo, silno opiti; kovčeg svezan vrpcom

bio je na podu. Bersenev se zamislio; mnogo je uspomena prošlo dušom njegovom.

Dvanaest je sati davno već odbilo, i kočijaš je već došao s konjima, a „mladenci“ sve se jošte ne javljaju. Napokon se začuju brzi koraci na stubama i Jelena unidje u pratnji Insarova i Šubina. U Jelene bile su oči crvene: ona je ostavila majku svoju ležeći u nesviesti, razstanak je bio veoma težak. Jelena nije više od nedjelje već vidjela Berseneva; u posljednje je vrieme riedko dolazio k Stahovljevim. Ona se nije nadala, da će ga sresti, te krikne: „vi! hvala vam!“ i padne mu oko vrata. I Insarov ga zagrli. Nastane težka šutnja. Što su mogla ova tri čovjeka pripoviedati, što su osjećala ova tri srca? Šubin je vidio potrebu, da živim glasom, riečju prekine ovu šutnju.

— Eto se opet nas troje skupismo, progovori on, — za posljednji put! Pokorimo se odredbama sudbine, sjetimo se prošlosti u dobru, i s Bogom na novi život! „Sъ Bogomъ vъ daljnjuju dorogu!*“ zapjeva on i stane. Najednom mu bude težko i neugodno. Grieh je pjevati ondje, gdje ima pokojnik; a u ovaj čas, u toj je sobi umirala prošlost, koju je on spomenuo, prošlost ljudi, što su se u njoj sabrali. Umirala je na preporod k novu životu, recimo . . . ali umirala je svakako.

— Nú, Jeleno, začne Insarov obraćajući se k ženi, — čini se, da je sve gotovo? Sve je plaćeno, spremljeno. Preostaje samo, da se ovaj kovčeg ponese dolje. Gospodaru!

Gospodar udje u sobu zajedno sa ženom i s kćerju. On posluša nešto se bibajući nalog Insarovljev, natovari kovčeg sebi na rame, te poleti hitro niz stube lupajući čizmama.

— Sad treba po ruskom običaju da sjednemo, opazi

* S Bogom na daljni put.

Insarov. Svi sjedoše: Bersenev se namjesti na starom divančiću; Jelena sjela do njega; gospodar s kćerju ščučnuli se na pragu. Svi zašute; svi se nasmiju prisiljeno, a nitko nije znao, zašto se smiju; svatko je htio, da nešto reče na polazku, i svatko (razumije se osim gospodara i kćeri njegove: ovi su samo razkolačili oči), svatko je osjećao, da je u takom času dopuštena samo šala, svaka znatna ili umna, ili naprosto srdačna rieč, bila bi nekako neumjestna, gotovo lažna. Insarov se prvi digne i stane se krstiti . . . „S Bogom, sobice naša!“ vikne on.

Dielili se poljubci, zvučni, ali hladni poljubci razstanka, želje za sretnoga puta neizrečene do kraja, obećanje pisama, posljednje, napola pridušene rieči na razstanku . . .

Jelena sva u suzama već je sjela u kola; Insarov pokrivao joj brižljivo noge ćilimom; Šubin, Bersenev, gospodar, žena njegova, kćerka s neizbježnom maramom na glavi, pazikuća, strani obrtnik u prutastoj spavaćoj haljini — svi su stajali u predkućnici, kad najednom u dvorište dolete bogate saone s upregnutim lakim kasačem, a iz saona stresajući snieg s ogrlice kabanici skoči Nikolaj Artemjević.

— Jošte sam vas zastao, hvala Bogu, vikne on, i poteče k saonama. — Evo ti, Jeleno, posljednji naš roditeljski blagoslov, reče on nagnuvši se pod oblučje, te izvadivši u kaputu iz džepa malenu sličicu, zašivenu u baršunastu kesicu, stavi joj na vrat. Ona zarida i stane mu ruke cjelivati, a kočijaš medjutim izvuče iz prednjega diela saona polubutilju šampanjskoga s tri čaše.

— Nu! reče Nikolaj Artemjević, — a suze su s njega gotovo kapale po dabrovoj ogrlici kabanice, — treba za sretnoga puta . . . i želje . . . On stane točiti šampanjsko; ruke su mu drhtale, pjena je prelazila preko kraja te je u snieg padala. On uzme jednu čašu, a druge dvie poda Jeleni i Insarovu, koji se već namjestio bio do nje. — Da vam

Bog dade . . . začne Nikolaj Artemjević, ali ne mogavši dogovoriti — popije vino; i oni popiše. — Sad bi trebalo da vi, gospodo, doda on okrećući se k Šubinu i k Berseňevu, ali u taj čas makne kočijaš konje. Nikolaj Artemjević poteče uporedo sa saonama.

— Čuj, piši nam, reče on s prekinutim glasom. — Jelena pruži glavu i reče: „S Bogom, tatice, Andrija Petroviću, Pavle Jakovljeviću, s Bogom svi, s Bogom Rusijo!“ i povuče se natrag. Kočijaš mahne bičem, fućne; salinci saona zaškripaše, skrenuše s vrata na desno — i izčeznuše.

XXXIII.

Bio bistar aprilski dan. Po širokoj laguni, koja razstavlja Veneciju od uzke prevlake nanesenoga morskoga pieska, Lido zvane, pomicala se oštrogruda gondola, jednako se bibajući kod svakoga udarca gondolijera, kad se na dugo veslo upro. Pod nizanim krovom njenim, na mekim kožnatim jastucima sjedili su Jelena i Insarov.

Crte se Jelenina lica nisu mnogo izmienile od dana polazka njezina iz Moskve; ali izraz im je bio drugi: bio je razboritiji, ozbiljniji, i oči su njezine gledale smjelije. Čitavo se tielo njezino razcvalo, i kosa je, činilo se, ponosnije i gušće ležala duž bieloga čela i svježih obraza. Samo se na usnama, kad se nije smijala, pokazivala u jedva opaženu naboru nazočnost tajne, postojane zabrinutosti. U Insarova naprotiv ostaje izraz lica isti, ali crte su se njegove strahovito izmienile. Omršao je, postarao se, pobliedio, zgurio se; kašljao je gotovo neprestano kratkim, suhim kašljem, i upale oči njegove blistale se neobičnim svjetlom. Na putu iz Rusije odležao je Insarov gotovo dva mjeseca bolestan u Beču, te je istom na kraju marta došao sa ženom u Veneciju; odanle

se nadao, da će se odputiti preko Zadra u Srbiju, u Bugarsku; drugi su mu puti bili zatvoreni. Rat je već planuo na Dunavu; Englezka i Francuzka naviestiše Rusiji rat, sve su slavenske zemlje uzavrele, te se spremale na ustanak.

Gondola pristane na unutarnjem kraju Lida. Jelena i Insarov podju po uzkoj pješčanoj stazi, zasadjenoj sušičavim drvcetima (svake ih godine sade i svake se godine posuše) na izvanji kraj Lida k moru.

Pošli su po obali. Jadransko je more pred njima valjalo svoje mutnosinje valove; oni se pjenili, udarali o brieg i odbijali se natrag, ostavljajući na piesku sitne školjke i izlomljenu morsku travu.

— Tužna li mjesta! opazi Jelena. Ja se bojim, nije l' odviše hladno za tebe ovdje; ali ja se domišljam, zašto si ti hotio ovamo se dovesti.

— Hladno! odgovori s brzim, ali gorkim smieškom Insarov. Liepa li mi soldata, ako se budem bojao zime. A ovamo sam došao . . . kazat ću ti zašto. Ja gledam ovo more, pa mi se čini, da je odavle bliže do moje domovine. Ta eno je onamo, doda on, pruživši ruku na iztok. Gle i vjetar odanle poteže.

— Ne će l' ovaj vjetar dotjerati onu ladju, koju ti čekaš? reče Jelena: — gle jedro se bieli, nije l' to ona?

Insarov pogleda na morsku daljinu, kud mu je pokazivala Jelena.

— Rendić je obećao, da će za nedjelju sve prirediti, opazi on. U njega se, čini se, može uzdati . . . Ti si čula, Jeleno, doda on s nenadnim oduševljenjem, — kažu, da su siromašni dalmatinski ribari žrtvovali olovo svoje, — ti znaš, one uteze, kojima se mreža na dno spušta, — za taneta! Novaca u njih nema, oni živu samo od ribarenja; ali oni su s radošću dali svoj posljednji imutak, te gladuju sada. Divna li naroda!

— Aufgepasst*! vikne iza njih nadut glas. Čuo se mukao topot konjskih kopita i austrijski oficir u kratkom sivom kaputiću i sa zelenom kapom projaše mimo njih... Oni se jedva makoše. Insarov pogleda mrko za njim.

— On nije kriv, reče Jelena, — ti vidiš, da nema ovdje drugoga mjesta za projahivanje konja.

— On nije kriv, odgovori Insarov, — ali krv je u meni uzavrela od vike njegove, od brkova njegovih, od kape njegove, od sve spoljašnosti njegove. Da se vratimo!

— Da se vratimo, Dimitrije. K tomu ovdje zaista puše. Ti se nisi poslije tvoje moskovske bolesti čuvao, pa si to platio u Beču. Sada treba da si oprezniji.

Insarov zamukne, samo se predjašnji gorki posmieh kliznuo preko usana njegovih.

— Hoćeš li, nastavi Jelena, — da se poljuljamo po Canal Grandu. Ta mi nismo od onoga vremena, što smo ovdje, ni pravo vidjeli Venecije. A uveče ćemo u kazalište; ja imam dva biljeta za ložu. Kažu, prikazivat će novu operu. Hoćeš li, da današnji dan posvetimo jedan drugomu, da zaboravimo politiku, rat, sve, samo jedno da znamo: da živimo, dišemo, mislimo zajedno, da smo svezani za uviek... Hoćeš li?

— Ti to hoćeš, Jeleno, odgovori Insarov, — dakle hoću i ja to.

— Ja sam to znala, opazi smiešeći se Jelena. — Hajdemo, hajdemo.

Oni se vrate ka gondoli, sjednu, te zapovjede, da ih polako voze po Canal Grandu.

Tko nije vidio Venecije u travnju, tomu će jedva biti poznata sva neizkazana dražest toga čarobnoga grada. Blagost i nježnost proljeća pripada Veneciji, kao što jarko sunce ljetno razkošnoj Genui, a jesenski grimiz velikomu starcu — Rimu.

* Pozor!

Kao što proljeće, tako i krasota Venecije i potiče i budi želje; ona muči i podražuje neizkusno srce, kao obećanje blize, nezagonetne, ali tajinstvene sreće. Sve je u njoj svietlo, rarumljivo, i sve zastrto dremljivim velom nekake zaljubljene tišine; sve u njoj šuti, i sve je prijazno; sve je u njoj žensko počevši od imena samoga: nije badava njoj jedinoj dano ime Prekrasna. Gomile dvoraca, crkava stoje lako i divno kao skladan san mlada boga; nešto je bajno, nešto neobično, što te osvaja, u tom zelenosivom sjaju i u svilastom presjavanju niemoga vala kanala, u bezšumnom biegu gondola, gdje nema surovih gradskih zvukova, proste lupe, drndanja i buke. „Venecija umire, Venecija je opustjela“, govore vam stanovnici njegovi; ali može biti nije imala ove posljednje dražesti, dražest vehnuća u samom razcvatu i slavi krasote. Tko je nije vidio, taj je ne poznaje: ni Canaletto, ni Guardi (ne govoreći o najnovijim slikarima) — nisu kadri da prikažu ovu srebrastu nježnost zraka, ovu odmičuću i blizu daljinu, ovaj divni sklad prekrasnih crta i gubećih se boja. Koji se preživio, kojemu se život razbio, nema zašto da ide u Veneciju: ona će mu gorka biti, kao uspomena na neizpunjeno maštanje prvotnih dana; ali će sladka biti onomu, u kome jošte ključaju sile, koji se osjeća sretnim; ovaj neka donese sreću svoju pod čarobno njeno nebo, pa bila ona ma kako sjajna, ona će je jošte pozlatiti svojim neuvelim sjajem.

Gondola, u kojoj su sjedili Insarov i Jelena, tihano je minula mimo Riva dei Schiavoni, palaču duždevu, Piazettu te je ušla u veliki kanal. S obje se strane pružile mramorne palače; oni su, činilo se, tiho plovili mimo jedva dopuštajući oku, da zahvati i razumije sve krasote njene. Jelena se osjećala duboko sretnom: na lazurnom nebu njezinu bio je samo jedan tamni oblačak — i taj se udaljivao: Insarovu bilo je mnogo bolje taj dan. Oni se dovezu do ljutoga svoda Rialta, te se vrate natrag. Jelena se poboja hladnoće crkava

poradi Insarova; ali se sjeti akademije delle Belle Arti, te naloži gondolijeru, da vozi onamo. Oni obadju skoro sve dvorane ovoga nevelikoga muzeja. Budući da nisu bili ni poznavači ni diletanti, nisu se zaustavljali pred svakom slikom, nisu se silili: nekaka ih vedra veselost neočekivano snadje. Najednom im se sve pokaže zabavno. (Djeci je ovo čuvsto dobro poznato.) Na veliku sablazan triju posjetnika Engleza nasmije se Jelena grohotom do suza nad sv. Markom od Tintoreta, gdje skače s neba kao žaba u vodu, da spase roba na muke udarena; dok je Insarov sa svoje strane bio uznesen od ledja i od listova onoga muža energičkoga u zelenoj haljini, što stoji sprijeda na Tizijanovu „Uzašašću“, te pruža ruke za Madonom; zato je Madona sama — prekrasna, krepka žena, težeći mirno i veličanstveno u krilo Boga Otca — porazila i Insarova i Jelenu; dopala im se i stroga i sveta slika starca Cimia da Conegliano. Izlazeći iz akademije još se jedanput ogledaju za Englezima, što su iza njih išli s dugim, zečjim zubima i visećim zalizcima — te se nasmiju. Spaze svoga gondolijera u kratku haljincu i kratkim pantalonima, — te se nasmiju; opaze piljaricu s kovrtnjem siede kose na vrh glave, — te se nasmiju još više nego prije; pogledaju napokon jedno drugo u lice, — te se nasmiju do suza i kako sjednu u gondolu — krepko — krepko, stisnu jedno drugomu ruku. Došavši u gostionicu, polete u sobu svoju i naložе, da im se donese objed. I za stolom nije ih ostavila veselost. Jedno je drugoga nudilo, pilo se u zdravlje moskovskih prijatelja, pljeskalo se camerieru, sobaru za podanu ukusnu ribu, te su neprestano tražili od njega živih frutti di mare*; cameriere se previjao i nogama strugao, a izlazeći od njih potresao glavom, a jednom pače s uzdahom šanuo: poveretti! (siromasi!) Poslije ručka odu oni u kazalište.

U kazalištu se davala opera Verdijeva, dosta slaba, da

* Sitne morske mekušce.

po duši rečem, ali koja je već obašla sva evropska pozorišta, opera, nama Rusima dobro poznata — Traviata. Sezona već je u Veneciji minula, a svi su pjevači bili od srednje ruke; svaki je od njih vikao, koliko ga grlo nosilo. Ulogu Violette izpunjala je umjetnica, koja nije bila na glasu, a sudeći po hladnoći obćinstva prema njoj slabo su je voljeli, ali nije bila bez dara. Bilo je to mlado, ne osobito liepo, crnooko djevojče, ne posve jednaka i već razbita glasa. Odjevena je bila do naivnosti šareno i slabo: crvena je mrežica pokrivala kosu njenu, odielo od pobliedjela modra atlasa sapinjalo joj grudi, debele švedske rukavice sezale joj do šiljatih lakata; pa i odkuda da zna kći kakoga bergamskoga pastira, kako se odievaju parizke kamelije! I na pozornici nije se znala držati; ali u igri je njezinoj bilo mnogo istine i prirodne prostote, a pjevala je s onom osobitom strašću izražaja i ritma, koji imaju jedino Talijani. Jelena i Insarov sjedili su u dvoje u tamnoj loži do same pozornice; veselo razpoloženje duha, koje ih je snašlo u akademiji delle belle arti, sve je jošte trajalo. Kad se otac nesretnoga mladića, koji je zapao u mreže zavodnice, pojavio na pozornici u fraku graškova cvieta i s kušljavom bielom vlasuljom, otvorio na krivo usta, te bojeći se sam unapried pustio tužni basov tremolo, oni samo da ne prasnu u smieh... Ali igra Violettina djelovala je na njih.

— Ovoj siromašnoj djevojci gotovo ne pljeskaju, reče Jelena, — a ja je tisuću puta više volim od kakegod samouvjerene znamenitosti drugoga reda, koja bi se previjala i krivila i sve samo išla za efektom. Ovoj kao i da samoj nije do šale; gledaj, ona ni ne opaža obćinstva.

Insarov primakne se kraju lože, te je neprestano gledao Violettu.

— Da, progovori on, — ona se ne šali: smrću odiše.

Jelena umukne.

Začne se treći čin. Zastor se digne . , . Jelena se strese opazivši ovu postelju, ove zavješene gardine, bočice s ljekovima, zaklonjenu svjetiljku . . . Sjetila se blize prošlosti . . . „A budućnost? a sadašnjost?“ sine joj u glavi. Kao naročit dogovor na pritvoreni kašalj glumice čuo se u loži mukli, nepatvoreni kašalj Insarovljev . . . Jelena je kradimice pogledala na nj i u taj čas podala svojim crtama izraz nesmućen i miran; Insarov ju je razumio i sam se stao smiešiti, te je i on pomalo pripjevucao.

Ali skoro ušuti. Igra je Violettina bivala sve bolja, sve slobodnija. Ona odbaci sve neobično, sve nepotrebito, te nadje sebe: riedka, najveća sreća za umjetnika! Ona najednom priedje preko crte, koja se ne da odrediti, ali za kojom živi krasota. Obćinstvo zadršće, zadivi se. Neliepa ga djevojka s razbitim glasom stala predobivati, vladati njime. Ali ni glas pjevačice nije više zvučao razbito: on se ugrijao i ojačao. Al' evo i „Alfreda“; radostni krik Violettin uzvitlao je gotovo buru, koja se zove fanatismo i prema komu nisu ništa sva naša sjeverna klicanja . . . Jedan časak i obćinstvo opet zaniemi. Začne se duet, najbolji dio opere, u kojoj je uspjelo kompozitoru, da prikaže svu bol bezumno iztrošene mladosti, posljednju borbu očajane i nemoćne ljubavi. Zanesena i svladana dahom obćenitoga saučešća, sa suzama umjetničke radosti i istinite boli u očima, predala se pjevačica valu, koji ju je zahvatio, lice se njeno preobrazilo i pred groznom prikazom nenadne blize smrti iztrgle se grudima njezinim s tako žarkom molitvom, koja je do neba dopirala, ove rieči: „Lascia mi vivere . . . morir si giovane“ (daj mi živjeti . . . umrieti tako mlada!), da se čitavo kazalište zatreslo od biesnoga pljeskanja i uzhićenoga klicanja.

Jelena sva protrne. Ona stane tiho iskati svojom rukom ruku Insarovljevu, nadje je, te je krepko stisne. On joj odvrati stiskom; ali niti je ona njega, niti on nju pogledao.

Ovaj stisak nije bio nalik na onaj, kojim su oni nekoliko časaka nazad tomu pozdravili jedan drugoga u gondoli.

Oni se odvezu opet u gostionicn svoju po Canal Grandu. Već je noć nastupila, jasna blaga noć. Iste se palače protegle njima ususret, ali se pričinjale druge. One izmedju njih, koje je mjesec osvjetljavao, bielasale se zlatasto, a u samoj toj bjelini kao da su izčezavale podrobnosti ukrasa. i orisi prozora i balkona, a bolje su se razbirali na zgradama, zastrtim lakom maglom, jednake sjene. Gondole su sa svojim majušnim vatricama, činilo se, još tiše i brže letjele; njihovi su se ocalni kljunovi tajinstveno blistali, tajinstveno su se dizala i spuštala vesla nad srebrnim viticama uzmućene struje; tamo, amo povikivali su gondoljeri kratko i neglasno (oni sada nikad ne pjevaju); drugih glasova nije gotovo ni čuti bilo. Gostionica, u kojoj su stanovali Insarov i Jelena, nalazila se na Rivi dei Schiavoni; ne dovezavši se do nje izadju iz gondole, te se sprodju nekoliko puta naokolo trga sv. Marka, pod arkadama, gdje se pred malenim kavanama kupilo množtvo bezposlena naroda. U dvoje hoditi s ljubljenim stvorom u tudjem gradu, sred tudjinaca, osobito je nekako prijatno: sve se čini prekrasno i znamenito, svima želiš dobro, mir i onu istu sreću, koje si sâm pun. Ali se Jelena nije više mogla bezbrižno predati čuvstvu sreće svoje; srce se njeno, uzdrmano nedavnim utiscima, nije moglo smiriti; a Insarov je, prolazeći mimo duždevu palaču, šuteći pokazao na ždriela topova austrijskih, što su se pomaljali izpod donjih svodova, te je namakao šešir na obrve. Kod toga se osjećao umornim — te se oni pogledavši posljednji put na crkvu sv. Marka, na kupole njegove, gdje su su se pod mjesečevim svjetlom na modrikastom olovu zapaljivale pjege fosforova svjetla, vrate polagano kući.

Sobica je njihova bila prozorima prema širokoj laguni, koja se prostira od Rive dei Schiavoni do Giudeke. Gotovo

naprema njihovoj gostionici dizala se šiljasta kula sv. Georgija; na desno, visoko u zraku svjetlucala se krugla Dogane* — a kao nevjesta nakićena, stajala je najljepša izmedju crkava Palladijeva Redentore. Na lievo se crnili jarboli i križevi ladja, dimnjaci parobroda, gdješto visjela su kao krilo napola spuštena jedra i zastavice jedva se micale. Insarov sjedne pred prozorom, ali mu Jelena nije dala, da se pogledom dugo nasladjuje; u njega se najednom pojavi vrućica, te ga zahvati nekaka proždiruća slaboća. Ona ga legne u krevet i čekajući, dok on usne, vrati se tiho k prozoru. O, kako je tiha i prijazna bila noć, kakom je golubinjom krotkošću mirisao lazurni zrak, kako su morale sve boli, svaka tuga utoliti i usnuti pod ovim jasnim nebom, pod ovim svetim, nevinim zrakama! „O, Bože, mislila je Jelena, čemu je smrt, čemu razstanak, čemu bolest i suze? ili čemu ova krasota, ovo slastno čuvstvo nade, čemu smiriteljna sviest postojanoga utočišta, nepromjenljive zaštite, bezsmrtnoga pokroviteljstva? Što će reći ovo smiešeće se, blagosivljajuće nebo, ova sretna, odmarajuća se zemlja? Zar je sve ovo samo u nama, a izvan nas vječna zima i niemost? Zar smo mi sami... sami... a onamo posvuda, u svim nedohodnim bezdanama i dubinama sve, sve nam je tudje? A čemu je onda ova žedja i radost molitve? („Morir si giovane“ zazvuči u duši njezinoj)... Zar se ne da umoliti, odvratiti, spasti... O Bože! zar se ne može vjerovati u čudo?“ Ona položi glavu na sklopljene ruke. „Je l' dosta?“ šane ona. „Zar je već dosta? Ja sam bila sretna ne samo nekoliko časaka, ne satove, ne čitave dane — ne, čitave nedjelje redom. A s kojim pravom?“ Ona se prepala od svoje sreće. „A ako se to ne može?“ pomisli ona. „Ako se to ne daje badava? Ta ovo je bilo nebo... a mi smo nevoljni ljudi, grješni ljudi... Morir si giovane... O,

* Carinare.

tamna prikazo, nosi se od mene! Ne, za mene samu treba da živi!“

„Ali je to — kazna, pomisli ona opet, ako sada treba da podpuno platimo za krivnju našu? Moja je saviest mučala, ona sada muči, ali zar je ovo možda dokaz nevinosti? O, Bože, je l' moguće da smo mi tako grješni! Zar nas zbilja hoćeš Ti, koji si stvorio ovu noć, ovo nebo, kazniti zato, što smo se ljubili? Pa ako je tako, ako je on kriv, ako sam ja kriva, — nastavi ona s nehotičnom žestinom, — onda dopusti njemu, o Bože, dopusti nama obome umrieti barem poštenom, slavnom smrću — ondje, na rodjenoj njegovoj grudi, a ne ovdje, ne u ovoj gluhoj sobi.“

„A žalost nevoljne, osamljene majke?“ upita ona sebe, te se sama smete i nije našla izraza na svoje pitanje. Jelena nije znala, da se sreća svakoga čovjeka osniva na nesreći drugoga, da pače korist i ugodnost njegova zahtieva kao kip — podnožje, štetu i neugodnost drugih.

„Rendiću!“ promuca kroz san Insarov.

Jelena pristupi k njemu na prstima, nagne se nada nj i otare mu znoj s lica. On se namještao po jastuku, te se umirio.

Ona opet pristupi k prozoru i opet se zamisli u misli. Ona stane sama sebe miriti i uvjeravati, da nema razloga bojazni. Pače se zastidi sa slabosti svoje. „Ima l' opasnost? zar mu nije bolje? šane ona. Ta kad mi ne bismo bili danas u kazalištu, sve bi mi to došlo na pamet.“ U taj čas opazi ona visoko nad vodom biela galeba; njega je jamačno prestrašio ribar, te je šuteći letio nejednakim lietom kao tražeći mjesto, gdje bi sjeo. „Doleti ti on evo ovamo,“ pomisli Jelena: „bit će to dobar znak“ . . . Galeb zakruži mjestom, sklopi krila, — te kao nastrieljen s tužnim krikom padne negdje daleko za tamnu ladju. Jelena se strese, a po tom joj bude težko, što se stresla, te legne nesvučena na postelju do Insarova, koji je težko disao i brzo.

XXXIV.

Insarov se razbudi kasno, s muklom boli u glavi, sa čuvstvom, kako reče, gadne slabosti u čitavom tielu. Sasvim tim se digne.

— Rendić nije l' došao? bilo je prvo njegovo pitanje.

— Nije jošte, odgovori Jelena i poda mu posljednji broj Osservatora Triestina, u kojem se mnogo govorilo o ratu, o slavenskim zemljama, o kneževinama. Insarov stane čitati; ona je zabavljena bila gotovljenjem kave za njega... Netko pokuca na vratima.

„Rendić," pomisliše oboje; ali pokucavši progovori ruski: „može li se unići?" Jelena se i Insarov pogledaju začudjeno i ne dočekavši odgovora njihova udje u sobu kicoški odjeven čovjek, malena, nešto šiljasta lica i živih očiju. Sav se sjao, kao da je upravo na igri dobio velike novce ili čuo vrlo prijaznu novost.

Insarov se digne sa stolca.

— Vi me poznajete, progovori neznanac, pristupajući slobodno k njemu i ljubezno se klanjajući Jeleni. — Lupojarov, sjećate se, mi smo se u Moskvi sreli u E — ovih?

— Da, u E — ovih, progovori Insarov.

— Dakako, dakako! Molim vas, da me predstavite supruzi vašoj. Gospodjo, ja sam uviek visoko cienio Dimitrija Vasiljevića . . . (on se izpravi): Nikanora Vasiljevića, — te sam veoma sretan, što imam napokon čast upoznat se s vama. Pomislite, nastavi on, okrenuvši se k Insarovu, — ja sam istom sinoć saznao, da ste vi ovdje. I ja stanujem u ovoj gostionici. Kaki je to grad, ova Venecija, — poezija, jest i samo to! Jedno je užasno: prokleti Austrijanci za svakim su ti korakom! — da ih . . . te Austrijance! Da zbilja, jeste l' čuli na Dunavu bila je odlučna bitka: 300 turskih oficira je

ubito, Silistria zauzeta, Srbija se već proglasila nezavisnom. Zar ne, vi mora da ste kao patriota oduševljeni? I u meni samome slavenska krv gotovo vri! Sasvim tim svjetujem vam, da budete oprezniji; ja sam uvjeren, da za vama idu. Špionstvo je ovdje užasno! Juče dodje k meni nekaki sumnjiv čovjek, te me pita: „Jesam li ja Rus?“ Ja sam mu rekao, da sam Danac... Ali vi morate biti bolestni, dragi moj Nikanore Vasiljeviću. Vi treba da se liečite; gospodjo, vi treba da liečite supruga svoga. Ja sam juče kao lud letio po palačama i po crkvama, vi ste znam bili u dužđevoj palači? Kakvo li je tude bogatstvo! Osobito ona velika dvorana i mjesto Marina Faliera; ne stoji badava: decapitati pro criminibus.* Ja sam bio i u glasovitim tamnicama: evo gdje se duša moja uzrujala — ja sam se, možebiti se sjećate, — uviek rado bavio socijalnim pitanjima i dizao se protiv aristokracije — evo kud bih ja stavio zaštitnike aristokracije: u ove tamnice; pravo je rekao Byron: I stood in „Venice, on the brigde of sighs“ **; medjutim je i on bio aristokrat. Ja sam uviek bio za napredak. Mladi je naraštaj sav za napredak. A kaki su Anglo-Francuzi? Da ih ogledamo malo, hoće li mnogo uraditi: Boustrapà i Palmerston. Vi znate, Palmerston se uzpeo do ministra. S ruskom šakom, rekli vi što vam drago, nema šale. Užasni je lopov taj Boustrapa! Hoćete li, dat ću vam les Châtiments de Viktor Hugo — divno! L' avenir, le gendarme de Dieu — nešto smjelo rečeno — ali snaga, snaga. I knez Vjazemskij dobro je kazao: Evropa ponavlja Baš-Kadyk-Lar ne smećući oka sa Sinope. Ja volim poeziju. Imam ja i posljednju knjižicu Proudhonovu, ja imam sve. Neznam, kako vi, ali meni se rat dopada; samo da me kući ne zovnu, ja bih odavle u Florenciju, u Rim: u Francuzku se može — onda mislim u Hispaniju — kažu, onamo da ima

* Smaknut za nedjela. — ** Stajao sam u Veneciji na mostu uzdisaja.

prekrasnih žena, ali siromaštva i gamadi mnogo. Ja bih i u Kaliforniju krenuo, nama Rusima nije sve to ništa, ali ja sam jednomu redaktoru dao rieč, da ću potanko proučiti pitanje o trgovini u Sredozemnom moru. Vi ćete reći, da predmet nije zanimljiv, da je specijalan, ali nama treba, treba specijalista, dosta smo filozofirali, sad treba praktike, praktike... Ali vi ste veoma bolestni Nikanore Vasiljeviću, ja vas možda umaram, ali sve jedno, još ću malo posjediti...

I još je dugo blebetao takim načinom Lupojarov, te je odlazeći obećao, da će ih pohoditi.

Neočekivanim pohodom izmučeni Insarov legne na divan. — Evo, tužno progovori on pogledavši Jelenu, — evo vaš mladi naraštaj! Gdjekoji se precjenjuje i koči, a u duši je taki danguba, kao što je ovaj gospodin.

Jelena nije odgovorila mužu svojemu: u taj je čas mnogo više uznemirivala slaboća Insarovljeva, nego stanje čitavoga mladoga naraštaja Rusije... Ona sjedne do njega i uzme raditi. On zaklopi oči, te je ležao nepomično sav blied i mršav. Jelena pogleda na njegov oštro orisani profil, na pružene ruke njegove i nenadni strah stisne joj srce.

— Dimitrije,... začne ona.

On se trgne. — Što je? Je l' Rendić došao?

— Nije jošte... ali što misliš — ti si u vrućici, ti nisi zaista posve zdrav, ne bi l' poslali po doktora?

— Tebe je ovaj brbljavac uplašio. Ne treba. Ja ću se odmoriti i sve će proći. Mi ćemo po objedu opet izaći... kudagod.

Prodju dva sata... Insarov je sve još ležao na divanu, ali usnuti nije mogao, ako i nije otvarao oči. Jelena nije od njega odlazila; ona spusti djelo na koljena, te se ne makne.

— Zašto ti ne spavaš? upita ga ona napokon.

— Evo me, počekaj. — On uzme ruku njezinu, te je stavi sebi pod glavu. — Evo ovako... dobro je. Probudi

me odmah, kako samo Rendić dodje. Ako on reče, da je ladja gotova, odmah ćemo na put . . . Sve treba spremiti.

— Spremati ne treba dugo, odgovori Jelena.

— Što je taj čovjek brbljao o boju, o Srbiji, reče malo iza toga Insarov: — Mora da je sve izmislio. Ali treba, treba da podjemo. Nije kad vremena gubiti . . . Budi gotova.

On zaspi i sve ušuti u sobi.

Jelena se nasloni naslonjaču na naslon, te je dugo gledala kroz okno. Vrieme se pokvarilo, vjetar se digao. Velike, biele oblačine vukle se po nebu, u daljini bibao se tanak jarbol, duga zastavica s crvenim krstom dizala se neprestano, padala i opet se dizala. Šetalica stare ure drndala je težko s nekakim tužnim zvrndanjem. Jelena zatvori oči. Ona je zlo spavala svu noć: malo po tome i ona je usnula.

Neobičan joj se usni san. Prikazalo joj se, da se vozi u ladjici po caricinskom ribnjaku s nekakim nepoznatim ljudima. Oni šute i sjede nepomično, nitko ne vesla; ladjica se sama od sebe miče. Jelena se ne boji, ali joj je dosadno: ona bi htjela znati, kaki su to ljudi i zašto je ona s njima? Gleda ona, a ribnjak se suši, bregovi propadaju — to nije više ribnjak nego bezkrajno more; golemi, lazurni, niemi valovi ljuljaju veličanstveno ladjicu; nešto gromotno, grozno diže se s dna; nepoznati suputnici poskaču najednom u vodu, viču, mašu rukama . . . Jelena prepoznaje lica njihova; medj njima je otac njezin. Ali nekaki bieli vihor nasrće na valove . . . sve se zavrti, smuti . . .

Jelena se ogleda: sve je naokolo bielo kao i prije; ali to je snieg, snieg, bezkrajni snieg. I ona nije više u ladjici, ona se vozi kao iz Moskve u saonama; nije ona sama; uporedo s njom sjedi majušan stvor, zamotan u staru kabanicu. Jelena se zagleda: to je Kaća, njena siromašna družica. Jelena se zgrozi. Da nije ona umrla? pomisli ona.

— Kaća, kud se mi s tobom vozimo?

Kaća ne odgovara, već se zagrće u kabaničicu svoju; zebe je. I Jeleni je zima; gleda ona uzduž druma: grad se vidi u daljini kroz sniežno prašenje. Visoki, bieli tornjevi sa srebrnim glavama . . . Kaća, Kaća, je l' to Moskva? Nije, pomisli Jelena, ovo je Soloveckij manastir: onamo ima mnogo, mnogo majušnih ćelija kao u uljaniku; ondje je zagušljivo, tiesno, — ondje je Dimitrije zatvoren. Ja ga moram osloboditi . . . Najednom se mračna, zievajuća propast pred njom stane razklapati. Saone propadaju, Kaća se smije. Jeleno, Jeleno! čuje se glas iz bezdane.

„Jeleno!“ čulo se glasno u njezinim ušima. Ona brzo digne glavu, okrene se i upropasti se: Insarov kao snieg biel poslije njezina sna pridigne se do polovine s divana, te je gledao velikim, sjajnim, strašnim očima. Kosa mu pala po čelu, usta se neobično otvorila. Užas pomiešan s nekakim tužnim ganućem, pokazivao se na njegovu nenadno izmjenjenom licu.

— Jeleno! progovori on; — ja umirem.

Ona padne s krikom na koljena, te se pritisne k njegovim grudima.

— Sve je svršeno, ponovi Insarov: — ja umirem . . . S Bogom, sirotice moja! S Bogom, domovino moja! . . .

I on se izvrne nauznak na divan.

Jelena izleti iz sobe, stane u pomoć zvati, sobar poteče za doktorom. Jelena se bacì pred Insarova.

U taj se čas pomoli na pragu kućnom čovjek plećat, osmagao, u debelu flanelastu kaputu i u nizku voštaničnu šeširu. On stane neodlučan.

— Rendiću! vikne Jelena — jeste l' vi to? Gledajte za Boga, s njime je zlo! Što je s njime? Bože, Bože! On se juče izvezao, ovaj je čas sa mnom govorio . . .

Rendić ne reče ništa, samo stupi na stranu. Mimo njega je šmignuo majušni čovječić s vlasuljom i s naočalima: to je

bio doktor, koji je stanovao u istoj gostionici. On se približi Insarovu.

— Signora, reče on nakon nekoliko časaka, gospodin je inostranac umro — il signore forestiere è morto, — od anevrizma spojenoga s razstrojstvom pluća.

XXXV.

Drugi je dan u istoj sobi kod prozora stajao Rendić; pred njim je sjedila zamotavši se u šal Jelena. U susjednoj sobi u liesu ležao je Insarov. Lice je Jelenino bilo i prestrašeno i bez života; na čelu, medju obrvama, pojave se dvie bore: one su pridavale nepomičnim očima njezinim napet izraz. Na prozoru ležalo je otvoreno pismo Ane Vasiljevne. Ona je pozivala svoju kćer u Moskvu, makar i na mjesec dana; tužila se na svoju osamljenost, na Nikolaja Artemjevića, pozdravljala je Insarova, razpitivala za zdravlje njegovo, te ga molila, da je pusti.

Rendić je bio Dalmatinac, mornar, s kojim se Insarov upoznao u vrieme svoga putovanja u domovinu, i koga je potražio u Veneciji. Ivo je bio čovjek ozbiljan, priprost, odvažan, i slavenskoj stvari odan. Prezirao je Turke i mrzio Austrijance.

— Koliko vremena morate ostati u Veneciji? upita ga talijanski Jelena. I glas je njezin bio bez života kao što i lice.

— Jedan dan, da nakrcam i da ne probudim sumnje: a onda ću upravo u Zadar. Ne ću obradovati naše zemljake. Već su ga odavno očekivali; u njega se pouzdavali.

— U njega se pouzdavali, ponovi mašinalno Jelena.

— Kad će te ga sahraniti? upita Rendić.

Jelena nije odmah odgovorila: — sjutra.

— Sjutra? ja ću ostati; hoću da bacim pregršt zemlje

u grob njegov. Treba i vama da pomognem. Ali bolje bi mu bilo da leži u slavenskoj zemlji.

Jelena pogleda na Rendića.

— Kapitane, reče ona, — uzmite mene s njime, te nas prevezite na onu stranu mora, dalje odavle. Može l' se to?

Rendić se zamisli. — Može, ali s mukom. Trebat će se natezati s ovdješnjom prokletom vlasti. Ali recimo, mi ćemo to moći, sahranit ćemo ga ondje, a kako ću ja vas natrag postaviti?

— Ne će trebati, da me natrag postavite.

— Kako? A gdje ćete vi ostati?

— Ja ću sebi već naći mjesto: samo nas uzmite, uzmite me.

Rendić se počeše u zatiljku. — Kako znate, ali sve je to veoma mučno. Idem, pokušat ću: a vi me ovdje čekajte jedno dva sata. On ode. Jelena priedje u susjednu sobu, nasloni se na zid, te je dugo stajala kao skamenjena, zatim se spusti na koljena, ali moliti se nije mogla. U duši njezinoj nije bilo priekora; ona se nije drznula, da pita Boga, zašto ga nije poštedio, zašto se nije smilovao, sačuvao ga, zašto ju je kaznio preko krivnje, ako je već bila krivnja? Svaki je od nas već time kriv, što živi, i nema takoga velikoga mislioca, nema takoga dobrotvora čovječanstva, koji bi se poradi koristi, što je čini, mogao nadati, da ima pravo živjeti . . . Ali Jelena nije se moliti mogla: ona se skamenila.

Istu se noć široka ladjica otisla od gostionice, gdje su stanovali Insarovljevi. U ladjici sjedila je Jelena s Rendićem, a do nje dug sanduk crnim suknom pokriven. Oni su plovili od prilike jedan sat, te su doplovili napokon k nevelikomu brodu na dva jarbola, koji je bio usidren na samom ulazu luke. Jelena se i Rendić uzpnu na brod; mornari unesu sanduk. Oko ponoći digla se oluja, ali u jutru rano brod je već minuo Lido. Tečajem dana razigrala se oluja sa strašnom

silom i izkusni mornari u kancelarijama Lloydovim mahali su glavama ne očekujući ništa dobra. Jadransko je more medju Venecijom, Trstom i dalmatinskim briegom vanredno opasno.

Neko tri nedjelje po odlazku Jeleninu iz Venecije, primi Ana Vasiljevna u Moskvu ovo pismo:

„Dragi moji roditelji, ja se za uviek s vama opraštam. Vi me više ne ćete vidjeti. Jučer umro je Dimitrije. Za mene je svemu kraj. Danas ja polazim s tielom njegovim u Zadar. Ja ću ga sahraniti, a što će sa mnom biti, ne znam! Ali ja već nemam druge domovine do Dimitrijine. Onamo se sprema ustanak, odlučuju se za rat: ja ću poći u sestre milosrdnice, njegovat ću bolestne i ranjene. Ja ne znam, šta će sa mnom biti, ali ja ću i po smrti Dimitrijinoj ostati vjerna uspomeni njegovoj. zadaći čitavoga njegova života. Ja sam naučila bugarski i srbski. Vjerojatno je, da ja svega toga podnieti ne ću — tim bolje. Ja sam dospjela na kraj bezdane i treba da se stropoštam. Nas nije sudbina badava sjedinila: tko zna, može biti sam ga ja ubila, sad je na njemu, da me sa sobom povuče. Ja sam tražila sreću — a naći ću može biti smrt. Očevidno je tako trebalo da bude; očevidno je bila krivnja. Ali smrt sve prikriva i izmiruje, — nije li istina? Oprostite mi sve gorčine, što sam vam uzrokovala; to nije bilo s mojom voljom. A u Rusiju da se vratim — čemu? Što da radim u Rusiji? — Primite posljednje moje cjelove i zahvalnost i ne osudite me.“ J.

Od toga je vremena već pet godina minulo, a o Jeleni nije nikaki glas više dolazio. Uzaludna su bila sva pisma, razpitivanja; uzalud je sam Nikolaj Artemjević po zaključenom miru išao u Veneciju, u Zadar. U Veneciji je saznao ono, što je već poznato čitatelju, a u Zadru nije mu nitko ništa izvjestno znao kazati o Rendiću i o brodu, kojim je on zapoviedao. Išli su crni glasi, kao da je more nekoliko godina tome nazad poslije silne oluje izbacilo na brieg lies, u

kome su našli trup mužkarca... Po drugom vjerodostojnijem glasu nije lies ovaj izbacilo more, nego ga dovezla i sahranila pokraj briega inostrana dama, koja je iz Venecije došla. Neki su dodavali, da su tu damu poslije vidjeli u Hercegovini kod vojske, koja se tada kupila; pače su opisivali i odielo njeno, od pete do glave crno. Bilo kako bilo, Jeleni se zameo trag za uviek na povrat i nitko ne zna, je li jošte živa, krije li se gdje ili se već svršila malena igra života, svršilo se lako njegovo vrenje, te je došao red na smrt. Dogadja se, da se čovjek razbudivši se s nehotičnim strahom pita: je l' moguće, da mi je već trideset... četrdeset... pedeset godina? Kako je ovaj život tako skoro prošao? Kako se ta smrt tako blizu primakla? Smrt je kao ribar, koji je ribu ulovio u mrežu svoju te je ostavlja za vrieme u vodi: riba jošte pliva, ali je mreža na njoj, a ribar je izvuče — kad mu se prohtije.

*

Što se dogodilo s ostalim licima naše pripoviesti?

Ana je Vasiljevna jošte živa; ona se veoma postarala poslije udarca, koji ju je porazio, tuži se manje, ali mnogo više tuguje. Nikolaj Artemjević i on se postarao, posiedio, te se razstao s Avgustinom Hristijanovnom... On sada grdi sve tudje. Ključarica njegova, krasna ženska, od neko trideset godina, Ruskinja, ide u svilenim haljinama i nosi zlatno prstenje i naušnice. Kurnatovskij, kao čovjek s temperamentom i u svojstvu energičnoga crnomanje, prijatelj milokrvnih plavaka, oženi se Zojom; ona mu je veoma pokorna, pa je pače prestala misliti njemački. Bersenev se nalazi u Heidelbergu; poslali ga na državni trošak za granicu; pohodio je Berlin, Pariz, i trati vrieme badava; od njega će biti valjan profesor. Učeni je sviet svratio pažnju na dva članka njegova: O nekim osebinama starogermanskoga prava

glede sudbenoga kažnjivanja i O značenju gradskoga načela u pitanju civilizacije; šteta samo, što su oba članka napisana jezikom nešto težkim i izšarani tudjim riečima. Šubin je u Rimu; on se sasvim predao umjetnosti svojoj, te ga drže za jednoga od najznamenitijih i najnadobudnijih mladih kipara. Strogi juristi nalaze, da nije dosta izučio starih, da u njega nema „stila“, te ga pribrajaju francuzkoj školi; u njega je sila naručaba od Engleza i od Amerikanaca. U posljednje je vrieme jedna njegova Bakantica mnogo buke uzrokovala. Ruski grof Boboškin, poznati bogataš, već se odlučio, da je kupi za 1000 škuda, ali je volio dati 3000 drugomu kiparu, Francuzu pur sang*, za grupu, koja prikazuje mladu seljanku, koja umire od ljubavi na grudima Genija Proljeća. Šubin dopisuje kad i kad s Uvarom Ivanovićem, koji se jedini nije nimalo i ni u čem promienio. „Sjećate li se, pisao mu je nedavno, što ste mi kazali one noći, kad se saznalo za ženitbu siromašne Jelene, kad sam ja sjedio na vašem krevetu i razgovarao s vama? Sjećate li se, ja sam vas onda pitao, hoće li se u nas naći ljudi? a vi ste mi odgovorili „hoće“. O silo crnozemna! I sad vas ja, odavle „iz moje prekrasne daljine“, iznova pitam: „nu, što mislite, Uvare Ivanoviću, hoće li se naći?“

Uvar je Ivanović poigrao prstima, te upro u daljinu zagonetni svoj pogled.

* Čiste krvi.

DATE DUE

D L 433—

891.7 T93iz 4
3 5556 008 624 363

891.7
T93iz
v.4

852884

This is a reproduction of a library book that was digitized by Google as part of an ongoing effort to preserve the information in books and make it universally accessible.

Google books

https://books.google.com